

Limba ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 1 (251) 2019

ANUL XXIX
Chișinău

REVISTA APARE SUB AUSPICIILE
ACADEMIEI ROMÂNE

limba
ROMÂNĂ

Revistă de știință și cultură

Nr. 1 (251), ianuarie-martie 2019

CHIȘINĂU

R|O|M|Â|N|Ă

Apare la Chişinău din 1991

ISSN 0235-9111

Fondatori Ion DUMENIUK, Nicolae MĂTCAŞ, Alexandru BANTOŞ

Editor Echipa redacţiei

Redactor-şef Alexandru BANTOŞ

**Redactor-şef
adjunct** Ana BANTOŞ

**Secretar general
de redacţie** Alex MARCHITAN

Redactori Jana CIOLPAN
Viorica-Ela CARAMAN

**Concepţie
grafică** Mihai BACINSCHI

Coperta Coperta I-a: Carmen MARIN, „Câmp de flori”, acril, pânză
(fragment)

**Colegiul
de redacţie** Ştefan AFLOROAEI (Iaşi), Gheorghe Mihai BÂRLEA (Baia
Mare), Iulian BOLDEA (Târgu-Mureş), Mircea BORCILĂ
(Cluj), Gheorghe CHIVU (Bucureşti), Dorin CIMPOEŞU
(Bucureşti), Ion CIOCANU, Theodor CÔDREANU (Huşi), Mircea
COLOŞENCO (Bucureşti), Mircea A. DIACONU (Suceava), Stelian
DUMISTRĂCEL (Iaşi), Andrei EŞANU, Nicolae FELECAN (Baia
Mare), Ion I. IONESCU (Iaşi), Nicolae MĂTCAŞ, Ioan MILICĂ (Iaşi),
Vlad MISCHEVCA, Viorica MOLEA, Cristinel MUNTEANU (Brăila),
Eugen MUNTEANU (Iaşi), Sergiu MUSTEAŢĂ, Ioan-Aurel POP
(Bucureşti), Adrian Dinu RACHIERU (Timişoara), Mina-Maria
RUSU (Bucureşti), Ala SAINENCO (Botoşani), Victor SPINEI
(Bucureşti), Constantin ŞCHIOPU, Victor A. VOICU (Bucureşti)

*Orice articol publicat în revista „Limba Română” reflectă punctul
de vedere al autorului şi nu coincide neapărat cu cel al redacţiei.*

Textele nepublicate nu se recenzează şi nu se restituie.

*Revista „Limba Română” este editată cu sprijin financiar
din Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română*

Pentru corespondenţă:

**Ap. 226, bd. Ştefan cel Mare şi Sfânt, nr. 64, Chişinău,
MD-2001, Republica Moldova. Tel.: (+373) 22 23 44 12, (+373) 22 23 87 03
e-mail: limbaromanachisinau@gmail.com
pagina web: www.limbaromana.md**

SUMAR

ARGUMENT

- Alexandru BANTOȘ
Reconstrucția identitară și reflexele sindromului politic 8

RETROSPECTIVĂ NECESARĂ

- DORIN CIMPOEȘU
Limba română în Basarabia – după treizeci de ani 15

DIMENSIUNI ALE UNITĂȚII NOASTRE

- Domnului Profesor Grigore Brâncuș la ceas aniversar** 25
Repere bibliografice 26
 Grigore BRÂNCUȘ
Vitalitatea limbii române 28
 Dorin POPESCU
Românii din jurul României – centura de castitate și evadarea din cercul geopolitic 35
 Ion I. IONESCU
Despre identitatea oamenilor și a comunităților noastre 42

COȘERIANA

- Emma TĂMĂIANU-MORITA
De la Apus spre Răsărit: Eugenio Coseriu și Japonia 50

LIMBAJ ȘI COMUNICARE

- Alexandru GAFTON
Despre hipercorectitudine. (I) Generalități 67
 Viorica MOLEA
Delimitări ale oralității în limba română actuală 93

ITINERAR LEXICAL

- Vasile PAVEL
Motivația de origine metaforică a semnului glotic 105

SINTEZE

- Ștefan AFLOROAEI
Din nou întrebarea cu privire la sensul vieții 111
- Ala SAINENCO
„O viziune românească asupra lumii” 120

CUVINTE DEZVELITE

- Stelian DUMISTRĂCEL
Academiile de după ploaie 127

PRO DIDACTICA

- Constantin ȘCHIOPU
Dezvoltarea la elevi a aptitudinilor de scriere creativă 131

INTERFERENȚE

- Cristinel MUNTEANU
Expresii și citate latinești celebre modificate în contexte românești și străine 138
- Eugen MUNTEANU
Mitul lui Orfeu în poezia lui Ovidius 146

CRITICĂ. ESEU

- Mircea A. DIACONU
Despre granițe istorice, geografice și culturale 153
- Ana BANTOȘ
Literatura română în postcomunism. Emergența scriiturii feminine 175
- Adrian Dinu RACHIERU
Nichita Stănescu, o „existență poetică” 185
- Iulian BOLDEA
Provocările istoriei literare 196

PREZENTĂRI ȘI RECENZII

- Elena UNGUREANU
Nicolae Mățaș: „Râvnesc infinitul ca nava un port” 203
- Mircea COLOȘENCO
Lazăr Avram *versus* Catrene critice caritabile 215

■ EVENIMENT

- Ala SAINENCO
Zilele Eminescu la Ipotești 220

■ RESTITUIRI

- Ioan MILICĂ
Cuvinte electrice, telegrame eminesciene 226

■ RECITIREA CLASICILOR

- Maria ABRAMCIUC
**Proiectul prozastic al lui Alecu Russo:
 pledoarie ideologică și intenționalitate artistică** 243
- Mircea COLOȘENCO
Concordanțe Friedrich Nietzsche – Mihai Eminescu 249

■ DIALOGUL ARTELOR

- Vladimir BULAT
Culoarea nenumită 256
- Carmen MARIN
Sensibilitatea feminină și universul artistic (pagini color) I-XII

■ NICOLAE POPA – 60

- Ana BANTOȘ
Nicolae Popa. Interogația sinelui 260

■ ARS POETICA

- Nicolae POPA
**O mie de ani cu fața la soare; Îngerul oilor; Fără sunet; Acul;
 Teiul cu ramuri de mămăligă; Cheagul nopților;
 O ceată de poeți telurici; Loc luminos; Hainele; Toamna lui Nicolae;
 Presentiment; Dumneavoastră; Târătoarele; Deschidere** 268

■ LECȚIILE ISTORIEI

- Vlad MISCHEVCA
De la Pacea de la Iași până la Pacea de la București: 1792-1812 280

6 **Țimba** ROMÂNIA

- Ion AGRIGOROAIEI
Sărbătorirea la Iași a Unirii Basarabiei cu România 289
- Elena NEGRU, Gheorghe NEGRU
Autoritățile sovietice în război cu presa și literatura din Republica Socialistă România (mijlocul anilor 1960- anii 1970) 295
- Ioan SCURTU
Marile puteri, România și Basarabia (1917-2019) 307

CĂRȚI ȘI ATITUDINI

- O carte a restituirii, a revoltei și a neuitării:
„Elită academică în închisoarea politică de la Sighet (1950-1955)”** 323
- Pantelimon HALIPPA
Un strigăt de alarmă 330

STARE DE VEGHE

- Mircea DRUC
Niște nostalgici 338
- Sergiu MUSTEAȚĂ
Moștenirea sovietică – ce facem cu ea? 346

PROFIL

- Ioan C. POPA
Theodor Magder – destinul unui evreu român în Basarabia 357

PROZĂ

- Ion IACHIM
Lăcrimioarele 367

MESERII DE ALTĂDATĂ

- Mihai SUCIU
Plutași pe Mureș 373

ECOURI, REFLECȚII

- Dorina CIOBANU POPESCU
Miracolul lădiței poștale 379

*Dar în nicio alcătuire
nu se poate întrupa mai deplin și mai frumos
sufletul unui neam decât în limbă.
Limba cuprinde într-o formă înțeleasă veșnic de toți,
întrebuințată neconținut de toți,
întreaga viață, timp de secole întregi,
timp de mii de ani uneori, a poporului aceluia.
Limba pe care o vorbim acuma
nu este numai limba românească de astăzi,
nu este ceva fixat acuma de gramatici,
pe care oamenii să-l întrebuințeze
după normele ce se află în aceste gramatici;
ea este ființa vie care ni vine
din timpurile cele mai depărtate ale trecutului nostru,
ea este cea mai scumpă moștenire
a strămoșilor cari au lucrat, generație de generație,
la elaborarea acestui suprem product sufletesc
care este limba.*

Nicolae IORGA

Reconstrucția identitară și reflexele sindromului politic

Pentru a estima valoarea legislației lingvistice adoptate la Chișinău acum trei decenii și pentru a profila natura „controverselor identitare” ce nu conțin nici acum, e necesar să evocăm contextul istoric în care se producea „revoluția lingvistică”: în 1989 Republica Moldova mai făcea parte din imperiul sovietic, iar însemnele fundamentale și fondatoare ale identității românilor basarabeni, fortificate în cei 22 de ani de după Marea Unire, fuseseră escamotate sau anihilate, prin teroare și violență, în anii de aflare sub „cnut bolșevic”. Populația băștinașă avea suficiente motive să trateze cu rezerve „glasnostul” și să califice „perestroika” drept o strategie politică pasageră, sortită eșecului, așa cum s-a și dovedit a fi ulterior. Or, Basarabia, „trecută prin foc și prin sabie, furată, trădată mereu”, a însușit adevărul că democrația și libertatea nu pot veni de la răsărit.

În mentalul colectiv, tăinuit și niciodată exprimat până la capăt, au fost cu sânge scrijelate marile sacrificii provocate la mijlocul secolului trecut de umilitoarea dramă a despărțirii de neam și de țară. Peste 100.000 de români basarabeni (învățători, medici, juriști, preoți, funcționari etc.) au trecut Prutul în 1940 și 1944, pornind pe lungul drum al bejeniei... Ca un ecou apocaliptic, fără sfârșit, dăinuie peste destinul românilor basarabeni acțiunile barbare ale regimului inchișitorial sovietic instaurat în ținut de către NKVD-iști, după „eliberările” din 1940 și din 1944. Con-

La data de 31 august 1989 (consemnată în prezent pe ambele maluri ale Prutului ca Zi a Limbii Române), Parlamentul RSS Moldovenești a aprobat trei legi: „Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești”, „Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești” și „Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină”. În aceste documente, emblematice pentru protejarea și promovarea limbii române de la est de Prut, era recunoscută unitatea de limbă moldo-română și se stabilea că, odată cu atribuirea statutului de limbă de stat, limba „moldovenească”/română devine și mijloc de comunicare la nivel oficial între reprezentanții defineritor etniei de pe teritoriul republicii. Se legifera, de asemenea, revenirea la alfabetul latin, fapt de însemnătate hotărâtoare pentru procesul de reconstituire a identității românilor basarabeni.

form unui plan diabolic, glasul „blândeii Basarabii” a fost redus la tăcere prin deportările din 1941, 1949, 1951, prin depopularea localităților (în anii '40-'50 au fost duși la muncă silnică sau strămutați cu forța în Siberia, Kazahstan și alte regiuni asiatice circa 500 mii de români basarabeni, în locul lor fiind aduși tot atâția coloniști de origine slavă), prin foametea provocată în anii 1946-1947, prin colectivizarea forțată a gospodăriilor țărănești. A fost perturbat echilibrul existențial al satului basarabean. A fost decapitată în mod barbar intelectualitatea. A fost șubrezit, așadar, temelia și puterea de rezistență a comunității etnice... Curajul de a păstra și perpetua numele moștenit din strămoși, de a visa la întregirea Patriei Române era pedepsit cu închisoarea sau chiar cu moartea. Cuvintele „român”, „limbă română” au fost treptat eliminate din limbajul moldovenilor de la răsărit de Prut, nu însă și din conștiința lor...

Inițiată la sfârșitul veacului trecut în imensa țară anchilozată de stagnare, restructurarea gorbaciovistă răspândea suflul libertății și încrederea, timidă încă, e adevărat, că „schimbarea” va aduce, în sfârșit, dreptate și în spațiul dintre Prut și Nistru. Presa, grație unor publiciști de mare caracter, scriitorii, oamenii de știință, intelectualii, învingând frica de eventualele consecințe ale acuzațiilor de „naționalism”, au reușit să scoată în stradă pe parcursul anilor 1987-1989 sute și mii de persoane. Mitingurile convocate pentru sprijinirea reformelor economice, sociale și culturale erau transformate în ample manifestații ale mișcării de renaștere națională, la care se pleda pentru repunerea în drepturi a limbii populației majoritare, pentru revenirea la scrisul românesc și recunoașterea unității de neam și de limbă, mai târziu, la tricolor și la imnul național *Deșteaptă-te, române!*.

Victorie de etapă în reconstrucția identitară a românilor basarabeni, legislația lingvistică a fost votată de ultimul for legislativ sovietic cu mari dificultăți, într-o atmosferă tensionată, deoarece reprezentanții populației rusofone (în Parlament și la manifestații) se opuneau cu vehemență revendicărilor firești ale băștinașilor. Comuniștii de la putere respingeau argumentele științifice ale juriștilor și lingviștilor, scopul urmărit de către aceștia era păstrarea intactă a climatului lingvistic existent, favorabil limbii și culturii ruse. Profesorul Nicolae Mătcaș, fost secretar al Comisiei interdepartamentale a Prezidiului Sovietului Suprem al RSS Moldovenești, implicat direct în procesul de elaborare și aprobare a legislației lingvistice, mărturisește că Moscova „restructurată” ținea sub

strict control desfășurarea lucrărilor sesiunii. Articolele legilor propuse pentru aprobare erau, de regulă, coordonate la Comitetul Central al PCUS. Pentru a se asigura că legislația în discuție nu va prejudicia rolul dominant al limbii ruse, „pe tot parcursul dezbaterilor parlamentare din 30 august 1989” Mihail Gorbaciov, personal, „s-a opus categoric” formulării ce specifică obligativitatea ca limba oficială – româna – să devină limbă de comunicare pentru toți vorbitorii din republică, indiferent de originea etnică.

Deși plătea tribut unor compromisuri inerente complicatei conjuncturi politice de moment, legislația a devenit totuși un instrument juridic merit să contribuie la renașterea graiului matern, să stimuleze forța și capacitatea recuperatoare a identității noastre naționale. Actul săvârșit pe 31 august 1989, sub vigilența, ochiul deșteptat al întregii Basarabii, încununa în mod spectaculos rodul și justifica rostul numeroaselor acțiuni populare revendicative, inducând sentimentul siguranței în revenirea la normalitate a ființei naționale. Certitudinea că adevărul și dreptatea vor învinge s-a impus cu deosebire după ce „revoluția lingvistică” de la Chișinău a fost urmată, la București, în decembrie a aceluiași an, de Revoluția Română, care a determinat căderea regimului comunist. Perspectivele și speranțele s-au amplificat și mai mult peste doi ani. Odată cu sucombarea Uniunii Sovietice, Republica Moldova ar fi putut să-și hotărască propriul destin, anulând consecințele anexioniste ale Pactului Ribbentrop-Molotov. Istoria, se pare, ne-a oferit din nou o șansă! Dar n-a fost să fie!

Stăpâniți de reflexele sindromului ideologic bolșevic, timorați de capcanele imprevizibile ale „răsăritului moschicesc”, oamenii politici de pe o parte și alta a Prutului nu au fost la înălțimea celor de la 1918. Reiterarea actului istoric de la 1918 a fost ratată, iar Republica Moldova (România, Patria-mamă între 1918-1940 și pentru basarabeni, a fost primul stat din lume care i-a recunoscut independența) și-a asumat, *volens nolens*, toate obligațiunile unui stat suveran, inclusiv în domeniul identitar.

Atitudinea față de problemele revigorării limbii române, atribut esențial al noii formațiuni statale, urma să fie schimbată, așa cum s-a întâmplat în toate fostele republici sovietice, în regim de urgență după 1991, când ponderea limbii oficiale/de stat se amplifică, condiționând eliminarea inconsecvenței, incoerenței, permisivității actelor aprobate în 1989.

Analizând retrospectiv procesul de promovare și de implementare a legislației lingvistice, persistența și utilizarea excesivă, mai ales în scop politic, a dilemelor identitare, trebuie subliniată nu numai lipsa de claritate, duplicitatea și caracterul contradictoriu al acesteia, dar și tergiversarea, neglijarea și chiar sabotarea documentelor respective de către anumite instituții și o parte dintre funcționarii statului. Deși elita intelectuală și comunitatea academică au reușit să formuleze și să argumenteze, încă la începutul ultimului deceniu al secolului trecut, geneza, reperatele științifice și istorice ale limbii române, să reclame necesitatea imperioasă de a legifera constituțional denumirea corectă a limbii, de a modifica și a consolida funcțiile ei la nivelul întregii societăți, politicienii de la cârma Republicii Moldova, cu neînsemnate excepții, au neglijat în mod constant statutul oficial al limbii române, au ezitat să-i spună pe nume, utilizând alte denumiri decât cea adevărată (*limba de stat, limba oficială, limba noastră* etc.). Decizia parlamentară din 1989 avea să însemne, în fond, abia începutul unei lungi, extenuante, perverse și inegale bătălii pentru ameliorarea situației lingvistice din Republica Moldova, considerată, conform unor studii recente, „cea mai confuză dintre toate statele ex-sovietice”. Lamentabila stare de lucruri însă nu i-a determinat pe parlamentarii de la Chișinău să se implice, pe parcursul a trei decenii, realmente în procesul de identificare și soluționare a problemelor lingvistice. Excepție poate fi considerată decizia prezidențială de a fonda, în august 1991, Departamentul de Stat al Limbilor. Creată sub presiunea exercitată de societatea civilă, noua subdiviziune guvernamentală urma „să asigure executarea legislației în vigoare cu privire la limbi și să efectueze controlul asupra realizării Programului complex de stat pentru asigurarea limbilor vorbite pe teritoriul Republicii Moldova”. Numit în funcție de director general, primul redactor-șef al revistei „Limba Română”, profesorul Ion Dumeniuk a reușit să coaguleze o echipă de reductabili juriști, lingviști, ziaști, Departamentul de Stat al Limbilor devenind, în scurt timp, un veritabil centru de promovare a limbii române, de stat, în toate sferele vieții economice, sociale și politice. Omniprezența manifestă a tânărilor colectiv a amplificat resentimentele „moldoveniștilor” față de misiunea departamentului, ca, de altfel, și față de utilitatea legislației lingvistice. Astfel, după alegerile din 27 februarie 1994, primul act emis de noul Parlament, dominat de agro-comuniști, de socialiști și interfrontiști, a fost desființarea acestei instituții guvernamentale.

Lichidarea Departamentului de Stat al Limbilor, promotor consecvent al instituționalizării limbii române, a marcat, de fapt, preludiul procesului de revenire și oficializare a teoriei „moldovenismului primitiv”. Astfel, în august, același an, Parlamentul, alcătuit în majoritate din reprezentanți ai fostei nomenclaturi sovietice, a aprobat Constituția Republicii Moldova, legiferând numele fals al limbii de stat și neglijând cu perfidie și nonșalanță glotonimul „limba română”. Desfășurarea procesului promițător de reabilitare a limbii române, „care se bizuia pe aplicarea prevederilor legislative, a fost perturbat de modificarea – în 1994 – a articolului 13 din Constituție prin reintroducerea sintagmei *limba moldovenească* în locul celei de *limba română* („Limba de stat (oficială) a Republicii Moldova este limba moldovenească”). Această aparent ne semnificativă modificare și-a revelat, prin consecințele pe care le-a antrenat, caracterul subversiv și manipulator, demonstrând importanța pe care o poate avea un *simbol* atât din perspectiva practicii sociale, cât și sub aspectul teoretic al înțelegerii bilingvismului” (Valeria Guțu Romalo, revista „Limba Română”, nr. 6-10, 2003).

În consecință, având ca „suport constituțional” articolul 13, anumiți forțe politice, în special cele de stânga, „stataliștii”, repun în circuit, atunci când apar condiții propice, perimata teorie de sorginte rusobolșevică. Adevărul privind denumirea corectă a limbii și a poporului, a istoriei și culturii naționale etc., argumentat de reprezentanți iluștri ai comunității științifice naționale și internaționale (Carlo Tagliavini, Eugeniu Coșeriu, Silviu Berejan, Ion Dumeniuk, Nicolae Mățaș, Anatol Ciobanu, Nicolae Corlăteanu, Anatol Eremia, Vasile Pavel, Eugen Simion, Stelian Dumistrăcel, Dumitru Irimia, Marius Sala, Gheorghe Chivu, Rajmund Piotrowski, Stanislav Semcinski, Mioara Avram, Eugen Beltechi, Mircea Borcilă, Ioan Oprea, Nicolae Saramandu, Nicolae Felecan, Gheorghe Moldoveanu ș.a.), este pus la îndoială, generând un perpetuu „conflict lingvistic”. Esența demersurilor „moldoveniștilor” indică, fără excepție, servilism politic tributar teoriei celor două limbi și popoare, aplicată continuu în fosta RSSM, și denotă că de la 1812 încoace linia de conduită a politicii rusești față de românii basarabeni a rămas neschimbată.

Astfel, în 2001, revenind la putere, comuniștii au lansat imediat așa-zisa strategie identitară, care includea următoarele prevederi: a) a recunoaște și a oficializa glotonimul „limba moldovenească” și a elimina din uz glo-

tonimul „limba română”, ca aparținând altui popor, altei țări; b) a legifera în Republica Moldova două limbi de stat (oficiale): limba moldovenească și limba rusă; c) a introduce în programele școlilor naționale, în mod obligatoriu, obiectul „Limba rusă”, începând cu clasa a II-a primară; d) a elimina din programele de studii preuniversitare și universitare disciplina „Istoria românilor” (ca aparținând altui stat), înlocuind-o cu „Istoria Moldovei”; e) a scoate din circulație cuvintele: Basarabia, basarabeni, etnonimul „român”, substituindu-l cu etnonimul „moldovean”. Urmare a acestei politici lingvistice și identitare, la Chișinău se auzea tot mai rar vorbindu-se *de și în* limba română, Prutul nu se mai putea traversa ușor...

Atitudinea ostilă față de adevărata noastră identitate este vehiculată fătîș, de asemenea, și după parlamentarele din 2016. Actualul președinte al Republicii Moldova „revine” frecvent asupra „corectitudinii” denumirii limbii și a poporului din partea stângă a Prutului, încercând să repună în circuit „teoria moldovenismului”, apelând la sprijinul lui Vladimir Putin.

Într-un discurs rostit în limba rusă la conferința „Statalitatea Moldovei. Continuitate istorică și perspectiva dezvoltării”, desfășurată la Chișinău în martie 2017, Igor Dodon a pus din nou pe tapet tematica preținsei „identități moldovenești”: „Misiunea noastră comună e foarte importantă, mai ales astăzi, când, cu tristețe o spun, are loc distrugerea statului moldovenesc, are loc și procesul destructuralizării matricei identitare moldovenești. Dacă noi nu vom stopa procesul românizării, țara se va pierde și Moldova nu va avea viitor. Piatra de temelie a procesului de păstrare a statului este predarea istoriei Moldovei în școli, în loc de istoria românilor. Oaspeților noștri le poate părea de neimaginat faptul că copiii noștri învață istoria românilor, asimilând miturile și ideologia imperialistă a țării vecine”.

Ceva mai târziu, pe 31 august 2017, de Ziua Limbii Române, Igor Dodon găsește oportun să se pronunțe din nou „asupra chestiunii”, declarând că sărbătorește „limba moldovenească”. „Am depus flori la monumentul lui Ștefan cel Mare cu prilejul sărbătorii «Limba noastră», spune președintele. Este o sărbătoare a limbii noastre istorice, așa cum a vorbit-o și marele domnitor Ștefan cel Mare și Sfânt – limba moldovenească. Așa cum este specificat și în Constituția Republicii Moldova. Să respectăm Constituția, să ne cunoaștem limba și să ne-o iubim, pentru că ea e parte a istoriei noastre de veacuri”.

„Generos” și „sensibil” la dilemele noastre identitare, președintele Federației Ruse nu ezită să acorde sprijinul „cuvenit” în promovarea și difuzarea teoriei „moldovenismului” și a „limbii moldovenești”, internaționalizând într-un fel acest subiect. Tot de Ziua Limbii Române, la data de 31 august 2017, Vladimir Putin a afirmat într-un mesaj: „Românii sunt moldoveni și vorbesc limba moldovenească, așa cum au moștenit-o de la Ștefan cel Mare, care era pro-rus!”. Și în continuare Putin a precizat: „Până la urmă, Dodon are dreptate! Moldovenii vorbesc limba moldovenească, exact cum rușii vorbesc limba rusă și germanii limba germană. Logic! Mai mult, limba română nu există. România a apărut ca stat în 1859, dar până atunci toți vorbeau limba moldovenească, așa cum au moștenit-o de la Ștefan cel Mare, care a condus Moldova în secolul XV. Regretabil când un popor își falsifică propria istorie! Asta e cea mai mare amăgire națională”.

Comentariile sunt de prisos, deși impactul declarațiilor de acest gen este dezastruos, dacă avem în vedere că replica, de regulă, întârzie din varii motive sau nu mai vine niciodată.

Noua încercare de „reanimare” a teoriei „limbii moldovenești” survine, atenție!, după ce Curtea Constituțională, la 5 decembrie 2013, a stabilit, definitiv și ireversibil, în baza Declarației de Independență și a concluziilor științifice ale Academiei de Științe a Moldovei, că româna este denumirea corectă a limbii oficiale a celui de-al doilea stat românesc.

Situația în care se află limba română în Republica Moldova, dar și în Nordul Bucovinei și în Sudul Basarabiei, reclamă noi acțiuni de protejare și promovare și impune oportunitatea de a elabora (cu participarea specialiștilor de la Chișinău, București, Bruxelles etc.) o strategie lingvistică în măsură să justifice și să satisfacă deplin aspirațiile democratice și perspectivele identitare europene ale românilor basarabeni. Realizarea practică a unui asemenea program va certifica lipsa de temei, inconsistența teoriei celor două limbi și două popoare „bifurcate” de râul Prut, va reconfirma unitatea și continuitatea noastră istorică, etnolingvistică, spirituală. Or, indiferent de circumstanțe politice și de vremelnice granițe, noi, românii, după cum observa subtil Emil Cioran, „nu locuim într-o țară, locuim într-o limbă. Patria asta înseamnă și nimic altceva”.

Alexandru BANTOȘ

Dorin CIMPOEȘU

Limba română în Basarabia – după treizeci de ani

D.C. – prof. univ., dr. în istorie. Autor al volumelor *Governarea de centru-dreapta în Basarabia (Republica Moldova) 1998-1999* (2009); *Restaurația comunistă sovietică în Republica Moldova* (2008); *Republica Moldova, între România și Rusia* (Premiul Salonului Internațional de Carte, Chișinău, ediția a XIX-a, 2010); *Basarabia la un secol de la Marea Unire, 1991-2018* (2018). Specialist în istoria contemporană a României, inclusiv a Basarabiei (1918 – prezent), profesor de istoria contemporană a românilor și istoria instituțiilor românești contemporane.

Problema lingvistică, respectiv renunțarea la limba rusă și la grafia chirilică, impuse de ocupația sovietică în 1941, și revenirea la limba română și alfabetul latin, specifice populației românești majoritare din Basarabia, a preocupat elita intelectualității de pe malul stâng al Prutului încă de la mijlocul deceniului al șaptelea al secolului trecut.

Această chestiune a fost discutată pentru prima dată cu prilejul Congresului al III-lea al scriitorilor din RSS Moldovenească¹, desfășurat la Chișinău, în perioada 14-15 octombrie 1965. Astfel, în cadrul unor dezbateri foarte aprinse, la care au participat și scriitorii rusofoni din celelalte republici unionale sovietice, inclusiv de la Moscova, precum și liderii ai comuniștilor basarabeni, între care Ivan Bodiul, prim-secretar al PCM, au fost scriitorii români din Basarabia curajoși, care s-au pronunțat pentru repunerea în drepturi a limbii române și a alfabetului latin, caracteristice comunității etnice românești majoritare din această provincie.

Ne referim, îndeosebi, la scriitorii și criticii literari Ion Druță, Mihai Cimpoi, Aurel Busuioc și Gheorghe Malarciuc, care și-au

asumat riscul afirmării identității românești într-un regim totalitar și represiv, care promova o politică dură de rusificare și deznaționalizare. Din păcate, demersul lor, catalogat drept *naționalist* de mai marii zilei, deși a avut un anumit ecou în societate, a rămas unic, singular și fără rezultate concrete timp de aproape două decenii și jumătate.

În alt context istoric regional favorabil, creat de colapsul imperiului sovietic, de căderea regimurilor comuniste totalitare și de redeșteptarea națiunilor, problema lingvistică din Basarabia a devenit obiectivul fundamental al mișcării de renaștere și eliberare națională.

Tot scriitorii, elita intelectualității românești din această provincie vitregită de istorie, au fost cei care s-au aflat în fruntea mișcării și care au cerut nomenclaturii neocomuniste *nu pâine și circ*, dar *Limba! Alfabet!*, adică recunoașterea identității românilor basarabeni.

Sub presiunea populară imensă a primei Mari Adunări Naționale, la care au participat sute de mii de români din stânga Prutului, organizată la 27 august 1989, puterea cripto-comunistă a fost constrânsă să adopte, la 31 august 1989, legislația lingvistică, așteptată de populația majoritar-românească timp de aproape o jumătate de secol.

În acest sens, Prezidiul Sovietului Suprem al RSS Moldovenești, condus de Mircea Snegur, a aprobat, mai întâi, Hotărârea Nr. 1, din 18 august 1989, iar apoi Legile Nr. 2 și Nr. 3, *Cu privire la statutul limbii de stat a RSS Moldovenești*, respectiv *Cu privire la revenirea limbii moldovenești la grafia latină*, la 31 august 1989.

Potrivit primului act normativ, Art. 70 din Constituția comunistă se modifica, astfel: *Limba de stat a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești este limba moldovenească. Limba de stat este folosită în viața politică, economică, socială și culturală și funcționează pe baza grafiei latine.*

Articolul 1 al celei de-a doua legi prevedea: *A trece scrisul limbii moldovenești la grafia latină*; iar în Art. 2 se stipula: *A aproba alfabetul limbii moldovenești*, după care erau expuse caracterele alfabetului latin. Art. 3 abroga Legea RSS Moldovenești din 10 februarie 1941, *Cu privire la trecerea scrisului moldovenesc de la alfabetul latin la alfabetul rus*².

Conform Hotărârii Nr. 4 a Sovietului Suprem, din 31 august 1989, această trecere urma să se facă într-o perioadă de timp de 6 ani (1989

–1995), împărțită în două etape și cuprindea „... sferile vieții politice, economice, sociale și culturale ale republicii”³.

Deși noua legislație lingvistică a fost salutăată ca o mare victorie a maselor populare, o simplă privire asupra ei relevă că aceasta a fost făcută pe jumătate și statua un mare neadevăr lingvistic și istoric privind identitatea reală a populației majoritare românești din Basarabia. Practic, noua legislație nu prevedea revenirea la limba română de dinainte de ocupația sovietică a Basarabiei, cum ar fi fost normal, ci legifera o nouă limbă, respectiv *limba moldovenească*, care definea un nou popor, recte *poporul moldovenesc*, sintagme artificiale, create de ideologia și istoriografia sovietică.

Mai mult, cu toate că devenea *limbă de stat*, noua limbă artificial creată avea un statut egal cu limba rusă, care, potrivit Art. 3 din Legea Nr. 5, *Cu privire la funcționarea limbilor vorbite pe teritoriul RSS Moldovenești*, era recunoscută ca „... limbă de comunicare între națiuni, ceea ce asigură un bilingvism național-rus și rus-național real”⁴.

Păcatul originar, comis de promotorii agrarieni ai legislației lingvistice avea să aibă urmări dintre cele mai grave asupra evoluției ulterioare a noului stat Republica Moldova, deoarece a creat o dispută continuă și permanentă în viața socială și politică în legătură cu identitatea reală a populației majoritare românești din Basarabia.

Aceiași susținători ai neadevărului lingvistic și istoric au mers mai departe și, după câștigarea alegerilor parlamentare din 27 februarie 1994, au pecetluit soarta limbii române din Basarabia în textul primei Constituții post-comuniste a Republicii Moldova, adoptată la 29 iulie 1994. Urmărind să dea o altă identitate etnică spațiului românesc dintre Prut și Nistru, noua putere agrariano-socialistă a instituționalizat tezele staliniste false despre apartenența etnică și lingvistică a românilor basarabeni, prin introducerea în Legea fundamentală a sintagmelor *limbă moldovenească* (Art.13, alin.1) și *popor moldovenesc* (Preambul), contrare adevărului științific și istoric.

Neadevărurile privind identitatea populației autohtone din Basarabia și a limbii vorbite de aceasta, introduse în prima Constituție a Republicii Moldova, sub presiunea unei majorități parlamentare ruse, cu complicitatea și lipsa de curaj a conducerii de vârf a tânărilor

stat, aveau să se răzbune și să prejudicieze pentru o lungă perioadă de timp echilibrul intern din noua entitate statală, abia constituită.

Cea dintâi formă de manifestare a acestor neadevăruri a venit la scurt timp de la nedreptatea comisă de politicieni împotriva limbii române și a fost produsul celei mai avansate conștiințe a populației majoritare: tânăra generație, studențimea.

La nici opt luni de la adoptarea noii Constituții, a fost declanșată prima mișcare a demnității naționale în Basarabia. Momentul a fost determinat de emiterea, la 16 martie 1995, de către rectorul Universității de Stat, Gheorghe Rusnac, a ordinului de înlocuire a cursului de Istoria românilor cu cel de Istoria Moldovei și de schimbare a denumirii Catedrei de limba română în cea de Catedra de limbă moldovenească, în ciuda hotărârii adunării profesorilor de istorie și limba română din cadrul universității, din 21 ianuarie, care declarase Art.13 din Constituție antiștiințific⁵.

În semn de protest față de ordinul rectorului, studenții și profesorii facultăților de filologie și istorie au organizat, la 19 martie 1995, un miting de protest în fața universității. A doua zi, acesta și-a mutat locul în Piața Marii Adunări Naționale, un spațiu cu mare rezonanță istorică pentru mișcarea de renaștere națională a populației majoritare românești din Basarabia. În acest fel, s-a încercat să se asigure o continuitate simbolică între cele două manifestări de apărare a demnității și identității românilor basarabeni.

Desfășurat sub sloganul „Cu noi sunt adevărul istoric și bunul Dumnezeu”, mitingul a întrunit între 3000 și 4000 de participanți, în marea lor majoritate studenți, liceeni și profesori de la unitățile de învățământ universitar și preuniversitar din Chișinău.

Revendicările protestatarilor priveau anularea ordinului rectorului, păstrarea sintagmelor *limbă română* și *literatură română*, menținerea cursului de *Istoria românilor*, asigurarea autonomiei universitare și altele.

Greva a continuat până pe 14 aprilie 1995, iar revendicările au îmbrăcat și un caracter social-economic și politic, manifestanții cerând inclusiv modificarea Art.13 (alin.1) din Constituție. Demonștranzilor li s-au alăturat unii deputați ai opoziției parlamentare, reprezentanți ai Uniunii Scriitorilor, precum și ai unor organizații obștești.

La aproape o lună de la declanșarea conflictului, constatându-se instalarea oboselei printre greviști și a resemnării față de eșecul negocierilor cu autoritățile, liderii *Comitetului republican* au luat hotărârea de a suspenda greva până la 4 mai. După revenirea în Piață, a avut loc ultima întâlnire a *Comitetului* cu *Comisia prezidențială*, care s-a soldat cu semnarea unui protocol comun. Acesta introducea un moratoriu asupra încetării grevei până la 6 septembrie 1995 și prevedea unele măsuri de soluționare a revendicărilor social-economice înaintate de greviști.

Între timp, președintele Mircea Snegur își onorase promisiunea, înaintând, la 27 aprilie, o inițiativă legislativă Parlamentului privind modificarea Art.13 din Constituție în favoarea limbii române. Din păcate, aceasta a rămas doar pe hârtie, nefiind luată în dezbatere nici până astăzi.

Astfel, s-a încheiat o lecție de istorie a demnității naționale, susținută de tânăra generație a populației majoritare românești din Basarabia.

Mișcarea studențească din primăvara anului 1995 în apărarea limbii române și a identității etnice românești a populației majoritare a fost un avertisment viguros făcut adeptilor ideologiei moldovenismului și a potolit spiritele pentru o anumită perioadă.

Aceasta a avut consecințe și în plan politic, ducând la înfrângerea catastrofală a puterii agrariano-socialiste la următoarele alegeri parlamentare (1998) și chiar la dispariția de pe eșichier a partidelor (PDAM și a Mișcării Unitate–Edinstvo), care au impus Constituția antinațională din 1994. Concomitent, a deschis calea venirii la putere a unor partide pro-europene și pro-românești (CDM) care, în cei doi ani cât s-au aflat la conducerea Republicii Moldova, ar fi putut să înlătore din Constituție neadevărurile inserate, însă le-au lipsit voința politică și curajul.

Frământările politice interne, lupta dintre majoritatea parlamentară și președintele Petru Lucinschi, precum și trădarea unei componente a coaliției (FPCD) au făcut ca alianța politică, aflată la guvernarea Republicii Moldova, să fie înlăturată.

A urmat perioada cea mai neagră din istoria recentă a Basarabiei, care a durat timp de 8 ani (2001–2009), echivalentă cu *restaurația roșie comunistă*. În acest timp, limba română, istoria, identitatea populației majoritare și valorile culturale românești au fost puse între paranteze,

iar neadevărurile moldovenismului au fost ridicate la rangul de ideologie și politică de stat.

Din acest punct de vedere, comuniștii au depășit performanțele guvernării agrariano-interfrontiste (1994-1998), care reușise doar să instituționalizeze moldovenismul ca politică a noului stat românesc. Mai întâi, puterea comunistă a luat măsuri pentru revizuirea învățământului istoric din Republica Moldova, obiectivul urmărit fiind eliminarea din învățământul preuniversitar a manualelor de *Istoria românilor*. În acest scop, a fost creată Comisia *Cristea* (septembrie 2002), care avea menirea să medieze conflictul între adepții și adversarii revizuirii învățământului istoric. După un an de activitate fără niciun rezultat, Comisia respectivă a simulat un aparent experiment, în care au lipsit manualele experimentale, materiale didactice, precum și profesorii pregătiți. Considerând procedura încheiată, începând cu 1 septembrie 2006, au fost introduse în învățământ manualele de *Istorie integrată* în locul celor de *Istoria românilor*⁶. În noile manuale, abordarea istoriei Basarabiei era făcută prin prisma historiografiei sovietice de sorginte stalinistă, adevărul istoric suferind o distorsionare gravă. Ingerința factorului politic în elaborarea manualelor de istorie integrată le-a conferit acestora un caracter excesiv de ideologizat și politizat, favorizând continuarea procesului de deznaționalizare a românilor basarabeni.

Mergând, în continuare, pe aceeași linie, puterea comunistă și-a arătat nemulțumirea față de simbolurile naționale *propuse pe ușa din spate și aduse în Parlament* și dorința de a le schimba. „Și limba moldovenească, și istoria Moldovei, și imnul, și stema trebuie să răspundă la întrebările, realitățile și necesitățile independenței Moldovei. Toate aceste atribute statale trebuie să fie diferite și deosebite. Dacă introducerea limbii moldovenești sau schimbarea imnului sau stemei vor contribui la întărirea statalității, vom face acest lucru, indiferent de situația politică”, preciza Vladimir Voronin în cadrul unei conferințe de presă, la 18 decembrie 2007⁷.

Comuniștii și acoliții lor politici, frontişti, și-au încheiat cel de-al doilea mandat în cel mai lamentabil mod, odată cu alegerile generale din 5 aprilie 2009.

Liderii opoziției parlamentare au denunțat fraudarea alegerilor, au cerut anularea acestora și organizarea unui nou scrutin electoral. Reven-

dicările lor au fost susținute de zeci de mii de persoane, care au ieșit în stradă, începând cu 6 aprilie, când au fost date publicității primele date preliminare ale rezultatelor alegerilor.

Pentru a reprima *revolta* maselor și a-i discreditat pe liderii partidelor de opoziție, care au intrat în noul Parlament, puterea comunistă a apelat la cunoscutele metode bolșevico-kaghebise de tristă amintire, înscenând prin agenți ai propriei securități vandalizarea sediilor Președinției și Parlamentului și arborarea drapelului României. Odată pretextul creat, regimul comunist a scos trupele poliției și agenții acoperiți ai SIS în Piață pentru a înăbuși în sânge demonstrațiile pașnice ale populației. Sute de persoane au fost arestate, torturate și abuzate de către forțele de ordine. Unii protestatari, îndeosebi tineri, au fost răpiți de pe stradă și au dispărut fără urmă, timp de mai multe săptămâni, fără ca rudele apropiate ale acestora să știe ceva despre soarta lor. Bilanțul tragic al intervenției excesiv de brutale a autorităților a constat în trei morți și alte trei persoane dispărute⁸.

Deși au câștigat alegerile și au constituit structurile noului Parlament, comuniștilor le-a lipsit numai un singur vot pentru alegerea șefului statului. Ca urmare, președintele în exercițiu, Vladimir Voronin, care între timp devenise șeful Legislativului, a dizolvat abia alesul Parlament și a convocat alegeri parlamentare anticipate, pentru 29 iulie 2009.

Cu toate că au obținut cel mai mare număr de voturi, comuniștilor le-au revenit în noul Parlament doar 48 de mandate, cu 12 mai puține decât la alegerile din 5 aprilie, pierzând pentru prima dată majoritatea parlamentară.

Opoziția unită, formată din Partidul Liberal Democrat (PLDM), Partidul Liberal (PL) și Alianța *Moldova Noastră* (AMN), a obținut 40 de mandate de deputat, cărora li s-au adăugat cele 13 mandate acumulate de Partidul Democrat (PDM), totalizând astfel 53 de locuri din cele 101.

După înlăturarea de la putere a regimului comunist restaurat, la conducerea Republicii Moldova a venit o coaliție politică formată din partide cu o orientare pro-europeană și pro-românească.

Aceasta s-a autointitulat *Alianța pentru Integrare Europeană* (AIE) și și-a propus ca obiective politice importante reorientarea spre Vest a

Republicii Moldova, declanșarea demersurilor pentru accesarea în UE și normalizarea relațiilor cu România, organismele euro-atlantice și cele financiar-bancare internaționale, grav deteriorate în perioada *restaurației comuniste*.

Pe plan intern, AIE a trebuit să facă față unei crize constituționale prelungite, vizând alegerea președintelui Republicii Moldova, care s-a încheiat abia în luna martie 2012, odată cu investirea de către Parlament a noului șef al statului, în persoana lui Nicolae Timofti, un român declarat și convins.

În diverse variante, AIE s-a menținut la putere până în anul 2014, reușind să semneze cu UE un *Acord de Asociere* și un *Acord de Liber Schimb*, care au pus Republica Moldova pe o direcție clară pro-europeană.

În timpul acestei guvernări, s-a încercat și o reparație istorică privind identitatea reală a populației majoritare din Basarabia, menită să repună în drepturi un adevăr lingvistic și științific și să înlăture definitiv o sintagmă ideologică comunistă, care fractura cronic societatea de peste două decenii.

În acest sens, la 26 martie, respectiv 17 septembrie 2013⁹, două grupuri parlamentare, formate din deputați liberal-democrați și liberali, au sesizat¹⁰ Curtea Constituțională în legătură cu prevederile Art.13 (alin.1) din Constituție, cerând o interpretare a dispozițiilor acestuia în raport cu Declarația de Independență (27 august 1991) și Preambulul Legii fundamentale, unde se stipulează că limba oficială a Republicii Moldova este limba română.

Curtea, condusă de Alexandru Tănase, președinte, a ascultat argumentele părților și a analizat materialele depuse la dosarul cauzei, după care, la 5 decembrie 2013, a pronunțat următoarea Hotărâre:

Pornind de la argumentele invocate mai sus, Curtea Constituțională a hotărât că, în sensul Preambulului Constituției, Declarația de Independență a Republicii Moldova face corp comun cu Constituția, fiind textul constituțional primar și imuabil al blocului de constituționalitate. De asemenea, Curtea a statuat că, în cazul existenței unor divergențe între textul Declarației de Independență și textul Constituției, textul constituțional primar al Declarației de Independență prevalează¹¹.

Conform legii, hotărârile Curții sunt definitive, nu pot fi supuse niciunei căi de atac, intră în vigoare la data adoptării și se publică în Monitorul Oficial al Republicii Moldova.

Ca urmare, Parlamentul trebuia să ia act de Hotărârea CC și să modifice Art.13 (alin.1) din Constituție în acord cu prevederile acesteia.

De la adoptarea acestei hotărâri, care restabilește un adevăr istoric și științific, confirmat și de Academia de Științe a Republicii Moldova, precum și de alte foruri academice străine, au trecut mai bine de 5 ani fără ca aceasta să fie pusă în vigoare.

Chiar dacă pentru amendarea Constituției sunt necesare 2/3 din voturi (respectiv 67 din 101), iar guvernările AIE și Platforma Social-Democrată nu dispuneau de acest număr, totuși socialiștii și comuniștii, cunoscuți ca cei mai aprigi adversari ai limbii române, nu aveau decât 30 de locuri în Parlament. În consecință, a existat un potențial de 71 de deputați care ar fi putut să susțină o astfel de modificare a textului constituțional, așa cum recunoștea și Marian Lupu, unul dintre liderii partidului de guvernământ, în anul 2018. Însă acest lucru nu s-a dorit și, drept urmare, problema modificării Art.13 (alin.1) nu a fost inclusă niciodată pe ordinea de zi a Parlamentului.

Explicația o dă însuși Marian Lupu, fost președinte al Partidului Democrat, într-un interviu acordat postului de radio *Europa Liberă*, la 9 februarie 2018:

„Art.13 din Constituția țării trebuie să rămână neschimbat pe motivul că, după decizia Curții Constituționale, în pachetul constituțional deja se regăsește definiția de limbă română pentru asigurarea abordării europene *Unitate prin diversitate*, pentru asigurarea respectului față de oricare cetățean din țara noastră și dreptul lui la autoidentificare etnică, culturală și lingvistică, asta înseamnă că Art.13 trebuie să rămână neschimbat. Dincolo de faptul că este o abordare strict europeană, mai este încă o condiție foarte importantă pentru păstrarea identității statale a Republicii Moldova. Cei care promovează cu vehemență eliminarea din Art.13 a definiției de „limbă moldovenească” nu se opresc doar la limbă, haideti să privim în jur care este realitatea, doar nu se promovează conceptul: o limbă, două națiuni, două țări, se promovează alt concept: o limbă, o națiune, o țară. Eu am fost mereu pentru statalitatea și suveranitatea Republicii Moldova, ca și majoritatea covârșitoare a colegilor

din Partidul Democrat și asta este poziția oficială a partidului. Respectiv, având această idee, noi vom apăra și vom promova în continuare valorile de suveranitate și independență ale statului Republica Moldova”¹².

Analiza efectuată mai sus ne arată, fără niciun dubiu, că limba și, implicit, identitatea populației majoritare din Basarabia au fost transformate în instrumente politice de către adversarii românismului și au fost folosite ca atare, timp de trei decenii, în lupta politică pentru accederea la putere.

Rezolvarea problemei limbii nu se întrevide într-o perspectivă apropiată sau medie, lucru relevat inclusiv de ultimele alegeri parlamentare din Republica Moldova (24 februarie 2019), care au fost câștigate de forțele politice rusofone sau ostile limbii române și românismului, în general.

Cu toate acestea, lupta pentru recunoașterea și repunerea în drepturi a unui adevăr istoric și lingvistic, care este un dat și nu mai trebuie demonstrat, nu poate fi abandonată, ci se impune să devină *crezul sfânt* al tinerelor generații în care să ne punem toate speranțele.

Realitatea lingvistică este că, deși a fost nerecunoscută, poreclită în diferite feluri, hulită, batjocorită, pocită și „îmbogățită” cu tot felul de rusisme, uneori înstrăinată în propria ei *Casă*, limba română dăinuie de veacuri în Basarabia ca un diamant în muntele de steril din jurul său și este vorbită din ce în ce mai bine chiar și de cei mai aprigi dușmani ai săi.

Note ¹ Anatol Petrencu, *Istoria contemporană: studii, materiale, atitudini*, Chișinău, Cartdidact, 2011, p. 200-203.

² Mihai Cernescu *et comp.*, *Republica Moldova: istoria politică (1989–2000)*, *Documente și materiale*, vol. I, Chișinău, Centrul editorial al USM, 2000, p. 5-7.

³ *Idem*, p. 7.

⁴ *Idem*, p. 8.

⁵ Marian Enache, Dorin Cimpoeșu, *Misiune diplomatică în Republica Moldova (1993–1997)*, Iași, Polirom, 2000, p. 89-97.

⁶ „Flux”, din 18 iulie 2008.

⁷ Agenția *Moldpres*, din 19 decembrie 2007.

⁸ „Adevărul”, nr. 5836, din 23 aprilie 2009.

⁹ Agența *Interlic*, din 5 decembrie 2013.

¹⁰ Sesizările nr. 8b și 41b/2013.

¹¹ www.constcourt.md, accesat la 6 decembrie 2013.

¹² www.europalibera.org, accesat la 9 februarie 2018.

Domnului Profesor Grigore Brâncuș la ceas aniversar

*Revista „Limba Română” îi aduce un călduros omagiu, înalta considerație și toată admirația **Domnului Grigore Brâncuș**, lingvist și filolog, profesor la Universitatea București, membru al Academiei Române, apărător al limbii române și un model demn de urmat în cercetarea filologică.*

*Venind din perioada interbelică și cunoscând diverse timpuri, unele deosebit de complicate, Domnia Sa aparține unei clase de cercetători care au conștiința că, prin demersul lor științific, participă la consolidarea istoriei adevărate a poporului român, dând dovadă că dârzenia și pasiunea pentru studiul întreprins de-a lungul anilor sunt răsplătite printr-o forță vitală inepuizabilă. Drept argument ne servesc atât numeroasele publicații cu privire la substratul limbii române și la elementul comun româno-albanez, la româna vorbită de populațiile românești minoritare din țările vecine, la întreaga evoluție a limbii române, precum și participarea la elaborarea primei ediții a **Gramaticii Academiei** și a celor peste 20 de volume ale **Dicționarului academic al limbii române**.*

În aceste timpuri, în care elitele noastre trebuie să treacă proba responsabilității intelectualului care își servește onest Patria, prezența unor personalități distincte ca Domnia Sa este mai mult decât necesară.

Să ne trăiți, mult stimate Domnule Profesor Grigore Brâncuș, că ne trebuiți!

La mulți ani!

Colegiul revistei „Limba Română”

Repere biobliografice

Academician GRIGORE BRÂNCUȘ

(n. 20 martie 1929, Peștișani, jud. Gorj), lingvist și filolog

A făcut studii liceale la Târgu Jiu (la Liceul „Tudor Vladimirescu”, între 1940 și 1948) și studii universitare la Facultatea de Filologie a Universității din București (între 1948 și 1953). Din 1950 până în 1999 a fost cadru didactic la Facultatea de Litere a Universității din București. În 1999 a devenit profesor consultant, iar în 2010 a primit titlul de profesor emerit al universității bucureștene. A obținut doctoratul în filologie în anul 1968, sub

conducerea acad. Alexandru Rosetti, din 1990 fiind conducător de doctorat.

În 10 martie 2006 a fost ales membru corespondent al Academiei Române, iar din 15 noiembrie 2011 este membru titular al Academiei.

În 1958-1959 și 1965 a făcut studii de specializare în Albania, iar în 1968 și 1969 a fost lector de limba română la universitățile din Amsterdam și Gröningen (Olanda).

A fost distins cu Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române (în 1976).

Personalitate de prim rang a lingvisticii românești actuale, acad. Grigore Brâncuș este autor al unor lucrări de

referință în diverse domenii – istoria limbii, gramatică, dialectologie, lexicologie, filologie, istoria limbii literare, toponimie, antroponimie, stilistică –, ce privesc forme multiple de manifestare a românei la toate etapele de evoluție a acesteia. Este cel mai bun specialist român în cercetarea fondului autohton al limbii noastre. A inițiat compararea structurilor frazeologice și semantice comune limbilor română și albaneză, conturând, în felul acesta, specificul românei deopotrivă între limbile romanice și între idiomurile vorbite în Balcani. A studiat elementele străvechi, lexicale și de structură gramaticală, moștenite de română din limba latină. Are contribuții remarcabile în domeniul dialectologiei românești, corelând constant faptul lingvistic dialectal nu doar cu limba literară, ci și cu limba populară, cu etnografia, cu toponimia și antroponimia. Structura morfologică a românei actuale și componentele de bază ale lexicului românesc i-au reținut de asemenea îndelung atenția. Iar cercetarea etapelor de evoluție a formei elevate a limbii noastre naționale și reevaluarea operei unor mari reprezentanți ai lingvisticii, ai filologiei și ai literaturii românești s-au concretizat în studii aprofundate și în ediții de referință.

Lucrări reprezentative: *Vocabularul autohton al limbii române* (1983); *Istoria cuvintelor. Unitate de limbă și cultură românească* (1992; reed. în 2004); *Gramatica limbii române. Morfologia* (1998); *Cercetări asupra fondului traco-dac al limbii române* (1995; reed. în 2009; versiune albaneză în 2009); *Concordanțe lingvistice româno-albaneze* (1999); *Istoria limbii române* (2002); *Studii de istorie a limbii române* (3 vol., 2007, 2008, 2013); *Expresia populară în ciclul „La liliaci” de Marin Sorescu* (2014).

Ediții critice importante: B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae* (3 vol., 1972, 1974, 1976); B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor* (1984; reed. 1999); B. P. Hasdeu, *Studii de lingvistică și filologie* (2 vol., 1988; reed. 1999); Ion Creangă, *Opere* (în colaborare cu Elisabeta Brâncuș, 2014).

Grigore BRÂNCUȘ

Vitalitatea limbii române

S-au făcut diferite cercetări asupra graiurilor vorbite de populațiile românești din afara granițelor țării, precum și asupra limbii literare utilizate de unele dintre acestea în presa scrisă și în diverse publicații literare și științifice. Aceste populații s-au stabilit în epoci diferite și din cauze diferite în zonele în care trăiesc astăzi, iar graiurile lor se identifică aproape în totalitate cu graiurile locale dacoromâne din imediata vecinătate. Românii din Bulgaria stabiliți în aria Vidinului vorbesc un grai de tip oltenesc (folosesc, de exemplu, perfectul simplu mai frecvent decât perfectul compus)¹. Cei din fosta Iugoslavie prezintă particularități bănățene și, incidental, ardelenesti și oltenesti (de exemplu, optativul cu (*v*)*reaș*)². Vorbirea românilor din Ungaria nu se depărtează de graiurile dacoromâne învecinate: bănățean, crișean, maramureșean³.

Se înțelege de la sine că româna vorbită de populațiile românești minoritare din țările vecine a fost influențată de limbile naționale oficiale, bulgara, respectiv sârbocroata și maghiara. Cum e și firesc, vocabularul a fost, în primul rând, cel mai afectat. Pe lângă un număr mare de cuvinte noi (unele exprimând noțiuni și obiecte noi, altele substituind cuvinte vechi românești), s-au produs și numeroase calcuri, s-au creat construcții frazeologice și chiar unele turnuri sintactice noi. Mai rar a fost atinsă fonetica, aceasta menținându-se, în general, în limitele variantelor tolerate de sistemele fonologice ale graiurilor dacoromâne. Compartimentul care asigură individualitatea limbii, morfologia, a rămas neatins. Din câte ne putem da seama, la românii din țările vecine nu se află nicio normă morfologică neromânească. Dacă totuși se observă că, în unele cazuri, trăsăturile sintetice ale morfologiei se reduc în favoarea celor analitice (e vorba, evident, de flexiunea nominală), trebuie spus că aceasta e o tendință generală a românei populare.

Există, după cum se știe, câteva comunități românești și în Statele Unite ale Americii, mai ales în Detroit, Cleveland, Philadelphia, precum și

în preiiile și marile orașe canadiene. Acestea s-au constituit din migrația în valuri succesive de țărani din Transilvania, Banat, Maramureș și chiar din Bucovina, începând cu ultimele decenii ale secolului trecut până către 1930. Stabiliți, de regulă, în centre urbane, românii americani au trecut, mai toți, de la agricultură și oierit la industrie și comerț. Și-au făcut biserici, cluburi, școli duminicale (la care generațiile mai noi învață limba părinților), scot ziare, reviste, unde se străduiesc să folosească româna literară din țară⁴. În graiul acestor comunități, fie în cel vorbit, fie în aspectul scris, se recunosc particularități ale graiurilor dacoromâne din aria transcarpatică, ușor arhaizante. Influența englezei americane e puternică, mai ales la generațiile mai noi. Pe lângă vocabularul românesc general sau regional (cunoscut în Transilvania și Banat), au pătruns numeroase cuvinte englezești care denumesc obiecte și noțiuni noi pentru vorbitori (din domeniul tehnic și de civilizație urbană, de viață socială, economică, culturală etc.). Cuvintele englezești sunt, în general, adaptate la specificul morfologic al graiului românesc. E posibil ca numărul lor foarte mare să impună cu vremea foneme în felul spirantelor interdentală *th* și *dh*. Gramatica nu este însă în niciun fel atinsă de influența limbii oficiale. Nu se poate vorbi, prin urmare, de o transformare a românei din America într-o limbă mixtă, într-un amestec lingvistic⁵. Fizionomia unei limbi e dată în primul rând de structura ei gramaticală, care, în cazul românei, pare greu penetrabilă de o influență externă.

Am distins deci două tipuri de comunități lingvistice românești: primul, format din populațiile existente în Bulgaria, Iugoslavia și Ungaria (teritorii învecinate cu România), al doilea, din populațiile stabilite în ultimul secol, prin emigrare, pe un teritoriu foarte depărtat de România. Aceste populații au menținut, direct sau indirect, contactul cu țara de origine.

În ambele grupuri, evoluția limbii s-a petrecut, nestingherit, aproape la fel: s-au conservat particularitățile graiului dacoromân original (sau din vecinătatea imediată), iar aspectul literar a urmat, în linii generale, cursul românei literare naționale (e cazul limbii ziarelor și publicațiilor din Iugoslavia, Ungaria, Statele Unite, Canada).

Sortită să fi folosită cu statut alogen, româna acestor comunități e supusă unor continue influențe din partea idiomurilor oficiale: împru-

mută cuvinte, operează numeroase calcuri, preia unele clișee lingvistice, se lasă ademenită de unele particularități de articulație, dar conservă intactă flexiunea, trăsăturile gramaticale, precum și partea cea mai rezistentă a vocabularului, cea moștenită din latină. Toate aceste comunități au conștiința că vorbesc românește și că reprezintă etnii românești, așadar, se recunosc ca părți integrante în unitatea spirituală românească.

Al treilea grup de graiuri românești utilizate în mediu străin îl reprezintă cele din Republica Moldova. Zicem „mediu străin”, termen impropriu în acest context, pentru că româna multă vreme nu a funcționat acolo, *de facto*, ca limbă oficială în stat. Aspectul ei literar, caracterizat, între altele, prin promovarea unor particularități ale graiurilor locale, e supus, ca și graiurile vorbite, unei presiuni din partea limbii oficiale – rusa.

După cum se știe, unii lingviști s-au prefăcut că acceptă punctul de vedere oficial privind statutul de limbă romanică diferită de română al idiomului local din Basarabia. Acceptarea aceasta era fals motivată de perspectiva pe care ar avea-o graiul din această provincie de a se dezvolta ca limbă distinctă. Lingviști demni de toată stima s-au chinuit să demonstreze, fără nicio dovadă serioasă, că „moldoveneasca” este a 11-a limbă romanică, de fapt a 14-a, pentru că se susținea totodată – și trebuia să se susțină – că limbi romanice diferite de română sunt și cele trei dialecte din sudul Dunării: aromâna, meglendoromâna și istroromâna.

Este meritul lui Carlo Tagliavini de a fi arătat cel dintâi, într-o comunicare ținută la cel de-al VIII-lea Congres de Filologie Romanică de la Florența, din 1956, în acord cu gândurile inexprimabile ale celor mai mulți lingviști români, că pretinsa „limbă moldovenească nu este decât româna literară scrisă cu un alfabet rusesc ușor modificat (adică în chirilice moderne, diferite de chirilicele vechi din paleoslavă, folosite timp de mai multe secole de toți românii), cu unele concesii în favoarea unor forme dialectale moldovenești, cunoscute, de altfel, și în interiorul granițelor României”⁶.

Dintre dialectologii români autori de manuale în care sunt descrise variantele teritoriale ale limbii române, unul singur, după cunoștințele

noastre, Paul Lăzărescu, include graiurile din Basarabia în cadrul general al subdialectului moldovean, căruia îi consacră un studiu unitar în volumul colectiv coordonat de Valeriu Rusu, *Tratat de dialectologie românească* (Craiova, Scrisul românesc, 1984, p. 208).

Există indicii că nici lingviștii de la Chișinău n-au crezut vreodată, cel puțin unii dintre ei, că în Basarabia am avea de-a face cu altă limbă decât româna. De exemplu, în *Scurt dicționar etimologic al limbii moldovenești*, publicat în 1978, pentru cuvintele moștenite sau formate pe teren românesc nu se face nicio referire la română, ci numai la idiomurile din sudul Dunării și, evident, la limbile romanice occidentale; se subînțelege clar de aici că pentru autorii dicționarului limba din Moldova nu e altceva decât limba română.

Termenul *limba moldovenească*, folosit astăzi constant chiar în mediile culturale din Chișinău, nu trebuie să ne surprindă, deși i se dă o conotație politică evidentă. El e cunoscut încă din vremea cronicarilor din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea. Grigore Ureche vorbește de „limba noastră moldovenească” (*Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1955, p. 61), Miron Costin – de „limba moldovenească sau românească” (*Opere*, ed. P. P. Panaitescu, E.S.P.L.A., 1958, p. 212), iar D. Cantemir – „despre graiul moldovenesc”, toți înțelegând însă că „moldovenesc” se identifică cu „românesc”. Cantemir scrie răspicat că „valahii și ardelenii au același grai cu moldovenii” (*Descrierea Moldovei*, trad. de P. Pandrea, Editura Minerva, 1973, p. 279). După Cantemir, nici aromânii nu vorbesc o limbă aparte, ci tot un grai românesc: „Un grai mult mai stricat au cuțovlahii, care locuiesc în Rumelia, la hotarul cu Macedonia” (*ibid.*, p. 280). Aceleași idei le cultivă și stolnicul Constantin Cantacuzino, care pe aromâni îi unește cu dacoromânii în mai multe privințe: „Sunt dară acești cuțovlahi... oameni nu mai osebiți, nici în chip, nici în obicini, nici în tăria și făptura trupului, decât rumânii ceștia, și limba lor românească ca acestora, numai mai stricată și mai amestecată” (*Istoria Țării Rumânești*, în *Cronicari munteni*, I, ed. îngrijită de Mihail Gregorian, E.P.L., 1961, p. 45).

Care e locul pe care îl ocupă graiurile din Basarabia în peisajul dialectal românesc? După părerea noastră, întemeiată pe datele oferite de *Atlasul lingvistic român*, Basarabia nu reprezintă o arie dialectală unitară, nu poate fi considerată al șaselea subdialect al limbii române. Foarte rar se

poate contura câte o particularitate de grai basarabeian, cu izoglose care să se suprapună peste granițele administrative ale republicii. În astfel de situații e vorba de fapte total ne semnificative pentru caracterizarea graiului (de ex., *baistruc* „copil din flori”, în *ALRM*, I, h. 292, răspândit în toată Basarabia). Nici în *Atlasul lingvistic al Moldovei*, întocmit de dialectologii de la Chișinău, nu apar trăsături care ar izola lingvistic Basarabia de celelalte regiuni nordice ale dacoromânei. Chiar în punctele cu grai moldovenesc mult îndepărtate spre est de Republica Moldova se recunosc caractere generale ale vorbirii românești din aria de est și cea de nord ale dacoromânei. În unele cazuri, se întâlnesc chiar trăsături din zona Transilvaniei și a Crișanei, ca, de exemplu, conjunctivul cu *și*, dentalele palatale *t'*, *d'* provenite din *k'*, *g'* (*înt'înă* < *închină*) etc., explicabile, în bună măsură, prin transhumantă pastorală și prin migrațiuni, din cauze felurite, de populație din Transilvania până departe, dincolo de Prut și Nistru.

Reproducem aici un text ilustrativ din com. Recea, jud. Bălți, din volumul *Texte dialectale* (1943, p. 182) al lui Emil Petrovici: „Când m-au dus la ruș, acolo la Kiu, ápu-acoló uóili iará gramadî și niel, și uáii, și biérbec. Da ieu li-ă spus cum îi la noi. Și m-am apucat și li-am muls și iii sî nará cum îi la noi. Iii o spus cî numa brândzî vangercî fac, di șei galbânî. În altí parti, în *Kirsõski guberni*, acolo fag brândzî vangercî. Acoló-s tăț moldovieni, grăiesc ca și la noi” (a. 1936).

Zona Basarabiei (inclusiv Bucovina) s-ar putea segmenta în trei mari arii: de nord, de mijloc și de sud, fiecare dintre ele grupându-se cu ariile respective din dreapta Prutului. În aria de nord se întâlnesc și unele particularități maramureșene, iar în cea de sud, trăsături specifice Munteniei. Toate aceste arii, a căror existență e justificată și de istoria socială a Moldovei, pot reprezenta graiuri locale ale subdialectului moldovean. Deci în Basarabia nu se vorbește al șaselea grai dacoromân.

În Basarabia vocabularul pare înțesat de cuvinte rusești din sfera modernă a civilizației, de calcuri, construcții frazeologice și multe cuvinte (mai exact clișee lingvistice) neadaptate (sau adaptate parțial) la morfologia graiului. După părerea noastră, acestea din urmă vor dispărea de îndată ce limba română va funcționa temeinic ca limbă oficială în stat și se va primeni continuu cu inovațiile din limba națională. În general, Basarabia, ca toată Moldova, merge cu aria nordică a dacoromânei.

În încheiere, arătăm că gramatica graiurilor românești din afara granițelor țării e rezistentă, nealterată, unitară, se identifică cu gramatica limbii comune. Influențele nu au intervenit deloc în morfologia limbii noastre. Faptul acesta s-ar explica, după noi, prin aceea că opozițiile gramaticale ale românei se exprimă printr-un număr mare de mărci pozitive, ceea ce conferă rezistență gramaticii în condițiile bilingvismului. Sunetele noi care au apărut devreme în română, africaterle și fricativele, vocala *ă*, sunt utilizate la finală în distincții morfologice și asigură posibilități interne românei pentru adaptarea fără dificultăți a numărului imens de cuvinte din limbile cu care a venit în contact în cursul istoriei, în primul rând cu limbile slave de sud.

Dacă prin contactul românei cu limbile balcanice sau cu cele din apropierea Balcanilor (slava, turca, maghiara, greaca) a putut fi verificată rezistența structurilor ei latinești, deși s-a dezvoltat izolat de celelalte idiomuri romanice, acest lucru trebuie înțeles ca o dovadă a vitalității tendințelor originare latinești, a capacității de asimilare a elementelor nelatine. La aceeași concluzie se ajunge și prin examinarea trăsăturilor graiurilor românești târzii vorbite în medii alogene. Unitatea latinei dunărene, favorizată de unitatea politică a Daciei, unitatea românei comune (faza de dinaintea separării dialectale), unitatea graiurilor daco-române reflectă, de fapt, unitatea spirituală a românilor. Indiferent de locul unde le-a sortit istoria să viețuiască, românii, vorbindu-și limba părintească, au conștiința etnicității lor. Factorul conștiință – în sensul foarte larg al cuvântului – este determinant în menținerea limbii. Atât timp cât românii (ne referim la cei din afara granițelor țării) au conștiința apartenenței lor etnice reale (chiar și numai la o provincie românească), nu se poate vorbi de dispariția limbii, oricât ar fi de puternică presiunea limbii ruse.

„Limba Română”, nr. 5-6 (17-18), 1994, p. 28-33

Comunicare prezentată la sesiunea științifică

„Limba română și varietățile ei locale”, București, 31 octombrie 1994

Note ■

¹ T. Teaha, *Aspecte ale graiului românesc din sudul Dunării* // „Omagiu Rosetti”, EA, 1965, p. 895-898; V. Nestorescu și M. Petrișor, *Graiul românilor din Bregovo (reg. Vidin, Bulgaria)*, Craiova, 1969 (litografiat); A. Hartular, *Gra-*

iuri românești în medii alogene // Tratat de dialectologie românească (coord. V. Rusu), Craiova, Scrisul românesc, 1984 (mai departe: *Tratat*).

² Radu Flora, *Graiurile românești din Banatul iugoslav // FD, 1, 1958, p. 123-141* (cu 5 hărți); idem, *Rumunski banatski govori u zvetlu lingvističke geografije (Les parlers roumains du Banat à la lumière de la géographie linguistique)*, Belgrad, 1969.

³ Rodica Bogza Irimie, *Sistemul supranumelor la românii din Ungaria*, Budapesta, Editura Didactică, 1979; Ana Borbély, *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria*, Budapesta, 1990; Victor Iancu, *Cum vorbesc românii din Ungaria*, Compress, 1994.

⁴ Gr. Brâncuș, *Despre limba unei gazete românești editate peste hotare // „Omagiu Iordan”, 1958, p. 113-118*; Edith Iarovici, *Unele aspecte ale influenței limbii engleze asupra limbii românilor din S.U.A.*, AUB, XVI, 1967, p. 223-239; Anca Belchiță Hartular, *American langue mixte or langue mélangée*, RRL, 1975, p. 459-460.

⁵ Cf. Al. Rosetti, *Langue mixte et mélange de langues // „Acta linguistica”, V, 1945-1946, Copenhagen, p. 79 ș.a.*

⁶ Carlo Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică*, versiune românească îngrijită și coordonată de Al. Niculescu, București, 1977, p. 289.

Dorin POPESCU

Românii din jurul României – centura de castitate și evadarea din cercul geopolitic

D.P. – doctor în filologie, președinte al Asociației „Casa Mării Negre,” cadru universitar, publicist, expert în geopolitică, fost diplomat.
Volum publicat: *Noica. Bătălia continuă* (2013); *Figuri ale textului anteic* (2016); *Răzbunarea barbarilor. 2000 de ani fără Ovidiu la Tomis* (2017).
Membru în colectivul științific al revistelor „PATRIMONIUM. Revistă Română de Studii Istorice și Interculturale” și „OltArt” (Slatina).

Rolul comunităților istorice românești din jurul țării pentru dezvoltarea, modernizarea și securitatea națională a României este determinant. Aceste comunități reprezintă o autentică centură de siguranță cu rol geopolitic protector pentru România.

În condițiile actualelor turbulențe geopolitice manifestate peste tot în lume și în mod special în zona extinsă a Mării Negre (regiune cu potențial exploziv în creștere), noii vectori geopolitici (valurile neonaționaliste, recrudescența extremismelor, contuziile generate de conflictul ideologic național-european-global, apetența hegemonică a unor actori politici globali, noile forme de război hibrid, insistența asupra dezinformării globale prin *fake news*, război informațional etc.) par a crea obstacole netradiționale în menținerea stabilității și securității regionale. Țările din regiune resimt din ce în ce mai imperios nevoia de protecție împotriva acestor turbulențe, pentru a putea proteja securitatea proprie, interesele proprii și interesele aliaților. În această paradigmă, centura de siguranță pe care o reprezintă, pentru România, românii din jurul ei și comunitățile lor devine *de facto* o centură

de castitate, care protejează (pe alocuri chiar garantează) imunitatea României la turbulențele geopolitice.

În ultima perioadă, se vorbește tot mai des despre *modelul perfect de relaționare între țara de origine și țara de adopție, prin intermediul comunităților lor etnice reciproce* (folosesc aici conceptele *țară de origine* și *țară de adopție* în sens metaforic, conotativ, pentru a simplifica schema logică; în discuția noastră, țara de origine este România, iar țările de adopție – țările din vecinătatea României, din aria de etnogeneză românească, în care trăiesc comunități istorice românești autohtone; cele două concepte sunt funcționale mai ales în discuțiile privind comunitățile tip *diaspora*). În mod bizar, se invocă prioritar (în special de către etnicii români din Ucraina și Republica Moldova) un posibil *model maghiar* de protecție a drepturilor minorităților etnice maghiare din țările vecine Ungariei (în particular România, Ucraina, Slovacia). În centrul acestui *model maghiar* stă principiul potrivit căruia ceea ce decide că este relevant pentru sine, pentru supraviețuirea și prezervarea identității proprii o comunitate maghiară din vecinătatea Ungariei, reprezintă baza ideologică de sprijin a autorităților de la Budapesta. Altfel spus, guvernul ungar lasă la latitudinea comunităților etnice proprii din afara Ungariei stabilirea liniilor prioritare și strategice pentru comunitatea respectivă. Ați auzit acest principiu invocat foarte des, cu claritate și chiar ostentație, în diferite cazuri conflictuale și/sau tensionate, precum recentul caz al Legii-cadru privind educația, adoptată la 5 septembrie 2017 în Rada Supremă a Ucrainei. Am auzit și noi, în România, în mod curent, acest principiu de relaționare dintre Budapesta și comunitatea maghiară din România, iar modelul maghiar generează, în România, reacții și poziționări extrem de diverse (nu le voi detalia aici, tema nefiind de interes direct pentru discuția noastră).

Voi folosi acest principiu (sfidând excesul de puritate al celor care nu găsesc adecvat recursul la *modelul maghiar* – aceștia uită că invocarea modelului maghiar o fac în special cei care sunt dezamăgiți de absența unui *model românesc* similar), respectiv modelul maghiar (din păcate, Bucureștiul nu a știut/putut să dezvolte un model de relaționare care să fie văzut drept paradigmatic în plan regional), pentru a evidenția și mai clar conceptul *centurii de castitate*.

România dezvoltă politici interne și externe în conformitate cu interesele naționale și ale aliaților definite în legislația națională și în acordurile

internaționale care se referă la obligațiile noastre externe (prioritar față de UE, NATO, OSCE, ONU). În ultima perioadă, turbulențele geopolitice manifestate în plan regional și global împiedică tot mai clar atât derularea unor politici coerente, cât și îndeplinirea obligațiilor externe în totalitatea lor. Principalele turbulențe geopolitice cu efect asupra liniștii interne sunt: trendurile populiste și naționaliste din Europa; mirajul politicii iliberale, promovată de țări din Europa de Sud-Est precum Ungaria sau Polonia; oboseala geopolitică a ideii europene și minarea construcției europene din interior și exterior; tendințele de reconfigurare a unei noi ordini globale, manifestate pregnant în regiune; tendința marilor actori de rezolvare prin forță a situațiilor conflictuale, eludând etapele intermediare de dialog și negociere, construirea de noi alianțe strategice atipice/netradiționale în regiune; înlocuirea forței dreptului cu dreptul forței în sistemul juridic regional și internațional etc.

Se construiește astfel o nouă paradigmă geopolitică, una care poate avea efecte devastatoare în special asupra țărilor mici. Noua paradigmă conține *paraziți* care afectează liniștea internă, stabilitatea și securitatea națională a țărilor aflate încă în afara loviturilor directe, precum România. În unele țări vecine, prioritar Ucraina (țară aflată în conflict direct, pe teritoriul căreia are loc un război hibrid), Ungaria (țară care promovează insistent conceptul politicii iliberale, care o apropie ideologic mai mult de Moscova decât de Bruxelles) și Republica Moldova (țară în care interesele geopolitice ale Moscovei generează acțiuni ideologice devastatoare în plan intern), turbulențele geopolitice de mai sus par a produce un efect concentric (deliberat sau accidental) asupra României. Românii din jurul României produc astfel o *centură de castitate*, care protejează *puritatea* politicilor interne și externe proprii ale Bucureștiului, împotriva riscului de *import de impuritate* din regiune. Comunitățile istorice din jurul României nu sunt doar o *centură de siguranță*, ci și una de *castitate*, care apără și protejează *puritatea* politicilor ei.

Devine acum evident cum funcționează așa-zisul *model maghiar* în privința *centurii de castitate* ridicată de românii din jurul României spre a proteja Bucureștiul: prin politicile deschise, democratice, civilizate, tolerante promovate de comunitățile istorice românești din țările vecine, se creează un zid protector (altul decât zidul de cărămidă proiectat de președintele american spre a fi construit la granița cu Mexicul,

altul decât tragicele garduri sovietice de sârmă ghimpată, altul decât gardurile de sârmă ghimpată pe care unii dintre vecinii noștri le au în vedere spre a împiedica fluxurile de imigranți sirieni etc.), care poate feri România de efectul în cascadă al acestor turbulențe geopolitice.

În egală măsură, logica de protecție a castității este una de tip reciproc. România trebuie să funcționeze ca o autentică centură de castitate pentru comunitățile sale istorice din vecinătatea țării. Dacă Bucureștiul a obosit și nu mai poate susține imperatiile constituționale de sprijinire a românilor din vecinătate (potrivit Art. 7 al Constituției României, *Românii din străinătate, Statul sprijină întărirea legăturilor cu românii din afara frontierelor țării și acționează pentru păstrarea, dezvoltarea și exprimarea identității lor etnice, culturale, lingvistice și religioase, cu respectarea legislației statului ai cărui cetățeni sunt*), atunci acesta nu mai poate funcționa ca centură de castitate pentru conaționalii săi din afara frontierelor țării.

Obligațiile morale ale comunităților românești și cele constituționale (și deopotrivă morale) ale Statului Român sunt *obligații în oglindă*, ele asigură protecție reciprocă împotriva tuturor intemperiilor geopolitice externe.

Fără un sprijin consecvent din partea Statului Român, asumat constituțional prin art. 7, comunitățile românești nu pot asigura protecția bunei funcționări a politicilor interne și externe ale României, întrucât nu le pot feri pe acestea de turbulențele din exterior, iar fără sprijinul și protecția comunităților românești Bucureștiul nu poate miza exclusiv pe resursa internă.

Când unul din cei doi actori ai acestei relații organice și geopolitice nu își îndeplinește rolul atribuit în relație, *centura de castitate* se transformă în *curea de transmisie*, respectiv prin comunitățile românești s-ar transmite spre România *impuritățile și paraziții* ideologici ai lumii moderne (naționalisme, populisme, tensiuni interetnice, politici și practici iliberale, slăbiciuni obiective ale democrației, autoritarisme, provocări interetnice, agresiuni, xenofobii, șovinism etc.), iar din România s-ar putea transmite către țările vecine, prin intermediul comunităților noastre istorice, *impurități și paraziți* similari.

În general, abordările analitice privind rolul geopolitic pe care îl au comunitățile istorice românești pentru securitatea și stabili-

tea României lipsesc, accentul se pune pe dimensiunea ideologică tradițională (menținerea și dezvoltarea identității naționale), în detrimentul evaluărilor de tip geopolitic.

Prin asigurarea unui rol de *centură de castitate*, românii din jurul României contează geopolitic pentru București. Ei controlează, filtrează importul de turbulențe geopolitice, nepermițând puseurilor naționaliste și xenofobe să atingă România și să altereze capacitatea acestei țări de a exporta liniște, certitudini și europenitate în jur.

Responsabilitatea morală a acestor comunități este legată de conduita exemplară față de excesele altora. Unele țări vecine României nu au o istorie statală de lungă tradiție, ca atare nu au (pe deplin) nici exercițiul și obișnuința măsurii, răbdării și echilibrului, hrănindu-se exclusiv din iluzia că tot ceea ce se iese din logica istoriografiei și ideologiei proprii șubrezește construcția statală proprie. În unele din astfel de state, existența unei comunități istorice proprii este (sau trebuie să fie) o binecuvântare. Aceste comunități au certitudinea și liniștea de a fi autohtone timp de câteva milenii și pot da consistență și valoare, prin forța vechimii și continuității, chiar proiectelor statale ale acestor țări. Aceste comunități au experiența istorică a legăturilor lor organice cu Europa și cu valorile ei, aceste comunități pot importa, în țările lor de adopție, europenitate și modernitate. În Republica Moldova și Ucraina, țări care aspiră la aderarea la construcția europeană, existența comunităților istorice românești trebuie valorificată la maximum. Ele asigură *cordonul ombilical* care leagă țările lor de Europa și de valorile autentice ale Europei. Ele asigură garanția unui parcurs european fără sincope al țărilor lor, ele constituie filtrul necesar epurării proiectului european al țărilor lor de impurități nespecifice și iluzorii (precum aderarea țărilor respective la proiectul geopolitic alternativ euro-asiatic).

Dacă vreți, comunitățile istorice din jurul României sunt, din această perspectivă, o *centură de siguranță* a proiectului european al țărilor lor (în special Ucraina și Republica Moldova), precum și o *centură de castitate* a proiectului european în aceste țări. Românii din țările vecine României apără, protejează și facilitează parcursul european al acestor țări, dau legitimitate și greutate acestui proiect european, dau garanția corectitudinii proiectului european și constituie un motor geopolitic

de suprație a vectorului european în competiția acestuia, vizibilă sau nu, cu proiecte geopolitice alternative (proiectul euro-asiatic, refacerea spațiului de influență postsovietic etc.).

În fine, pentru că aceste comunități reprezintă *centuri de castitate* ale proiectului european al țărilor lor de adopție, și aici funcționează (ca și în relația dintre comunitățile istorice românești și România) logica reciprocității: țările de adopție au obligația de a menține, consolida și promova identitatea comunității etnice românești în calitate de comunitate etnică și culturală europeană, depozitară a unor valori europene către care chiar țările respective tind. Fără acest sprijin acordat identității comunităților istorice românești, fără conștientizarea acestei paradigme, proiectul european al țărilor respective nu va fi niciodată atins. Nu va fi niciodată legitim. Nu va fi niciodată credibil.

Dacă actualele cercuri geopolitice evolutive sunt de tip negativ (nu privilegiază coeziuni regionale, nu favorizează dialogul interstatal, potențează tensiuni și tulburări, chiar conflicte și cataclisme), rolul geopolitic pozitiv al românilor din jurul României este să găsească evadări din cercul strâmt și tragic al geopoliticii. Împreună deopotrivă cu România și țările de adopție. Cine vrea să iasă singur din încercuirea geopolitică actuală este un romantic fără suport. Evadarea din cercul geopolitic nu este posibilă decât prin coeziuni, prin dialog, prin răbdare, prin evitarea exceselor, prin evitarea puseurilor naționaliste, prin echipă. Deocamdată, ceea ce leagă toate țările din vecinătatea României este proiectul european. Menținerea și consolidarea acestuia, protejarea acestuia de puseuri, excese și tulburări geopolitice catastrofice reprezintă evadarea reală din tirania noii paradigme geopolitice turbulente.

Iar drumul spre Europa al unor țări vecine României trece prin casele și cimitirele românilor. Drumul spre Europa al acestora este pavat cu (de către) comunitățile românești din aceste țări.

România are și ea un rol major (aș spune decisiv) în dialogul cu aceste state. Dacă nu este capabilă să transmită către aceste țări mesaje-țintă clare, consecvente, credibile privind sprijinirea comună și reciprocă a comunităților etnice, înseamnă că își ratează rolul de a construi evadarea comună din cerc. Dacă nu are politici interne co-

erente, pozitive, de tip tradițional/liberal (nu în sens politic, ci ideologic, conform dihotomiei liberal-iliberal), loiale valorilor europene și angajamentelor asumate pe plan extern, va rata din nou rolul de a construi evadarea comună din cerc. Din perspectiva mea de interpretare, pe care mi-o asum integral, acțiunile Bucureștiului de sprijinire a comunităților românești din țările vecine prin intermediul dialogului direct cu autoritățile omoloage din aceste țări nu mă conving: avem – în general – capacități reduse de a exploata acest instrument (dialogul interstatal), vectori slabi de dialog, ne lipsesc viziunea, coerența, tactul, mecanisme eficiente de exploatare a resursei umane calificate, câteodată lipsește chiar interesul real al reprezentanților noștri de a atinge sau rezolva *teme fierbinți*. În fine, nu (mai) avem o politică internă care să ne facă credibili în plan extern. Nu mai avem o politică internă care să genereze o politică externă solidă (a se vedea celebrul citat al lui Nicolae Titulescu).

Am demonstrat anterior, în dese rânduri, că marile „turbulențe” geopolitice din ultima perioadă (Siria, Crimeea, Donbas, Israel, Iran, Orientul Mijlociu etc.) reprezintă în fapt expresii ale tentativelor marilor actori de revizuire a actualei paradigme geopolitice globale. O politică externă a Bucureștiului incoerentă și sincopată, deloc proactivă (explicată parțial prin incoerența și slăbiciunile celei interne), a făcut din România în ultimii ani o țară fără viziune, fără impact (major), fără inițiative geopolitice eficiente, fără credibilitate în plan extern. În noua ordine globală mondială nu va fi loc pentru țările mici sau fără viziune. Lumea începe să respire altfel din punct de vedere geopolitic, iar Bucureștiul este departe de a juca o carte geopolitică proprie – fără proiect de țară, fără viziune externă, cu gâlcevi permanente între împărații goi de acasă, cu „tigri” (de dezvoltare economică) inventați și cu Centenar ratat.

Din această perspectivă, avem un triunghi geopolitic echilateral care trebuie să rămână stabil: România (țară de origine a comunităților românești) – comunitățile istorice românești din jurul României – țările de adopție. Când triunghiul tinde să devină isoscel, pe oricare din laturile sale, evadarea comună nu va da roade. Evitarea naufragiului geopolitic comun este posibilă doar dacă triunghiul de mai sus este atent și viu.

Ion I. IONESCU

Despre identitatea oamenilor și a comunităților noastre

I.I.I. – profesor doctor, Departamentul de Sociologie și asistență socială al Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași. Președinte supleant în comisii de doctorat (Université de Luxembourg). Prodecen al Facultății de Filosofie și Științe Social-Politice, membru al Senatului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași (2000-2008). Membru fondator al Societății Sociologilor din România.

1. Integrarea cetățenilor, comunităților și statelor în Uniunea Europeană necesită un *efort de reconstrucție a identității* individuale, naționale, europene, care se întrepătrund, se codetermină. *Europeanul autohton* vrea afirmarea identității europene pe o bază mai solidă decât interesele economice. *Europeanul immigrant* se pronunță pentru o „idee europeană nouă”, bazată pe „ospitalitate”, în „societăți multiculturale”, nu pentru una care exclude străinii. *Adversarii integrării europene* vorbesc despre o „Europă fără suflet”, fără solidaritate, „ostatică a bancherilor și comercianților”, care „amenință marile valori”...

2. Atunci când vorbim despre identitate, avem în vedere fundamentele sale bio-psiho-socio-culturale [17]. Identitatea este *plurală*, iar *indicatorii* acesteia sunt:

- *istorici* (origini, fondatori, filiație, rude, evenimente marcante, modele, urme istorice, credințe, obiceiuri, legi, norme, reguli etc.);
- *culturali* (premise culturale, coduri culturale, modele și contramodelle, ideologii, viziuni asupra lumii, atitudini-cheie față de viață, muncă, față de sine, de semeni etc.);
- *psihosociali* (status, roluri, competențe, calități, defecte, potențial de evoluție,

motivație, adaptare, stil comportamental, strategii, proiecte, rezultate, stereotipuri, simboluri și semne care ne plasează într-o ierarhie etc.);

- *materiali și fizici* (*posesii*: pământ, obiecte, bani, locuință, îmbrăcăminte, nume, renume etc.; *potențialități* economice, financiare, fizice, intelectuale; *aparența fizică*: trăsăturile morfologice, semnele distinctive etc.; *caracteristici demografice ale grupului* din care facem parte: natalitatea, mortalitatea, fecunditatea, nupțialitatea, relațiile cu alții, imigrarea-emigrarea, exogamia-endogamia, numărul indivizilor membri pe categorii etc.);

- *ecologici* (caracteristicile mediului în care trăim, în care ne desfășurăm activitatea, caracteristicile reliefului, climei, rețelei de ape, solului, florei, faunei, organizării comunităților, dispunerii caselor, a căilor de comunicații, schimbările făcute în mediu, sinteza tuturor influențelor asupra noastră).

Dacă avem în vedere asemenea indicatori (este greu să-i identificăm pe toți...), atunci putem spune că identitatea este: *obiectivă* (conform criteriilor identificabile, verificabile), *culturală* (conform referențelor culturale), *grupală* (conform apartenențelor la diferite grupuri), *socială* (conform referențelor sociale), *profesională* (conform CV-ului, activităților profesionale desfășurate).

A avea identitate înseamnă a păstra mai mult timp caracteristicile fundamentale. Nu putem face lista tuturor acestora, dar le putem reține pe cele ce ne diferențiază de alții¹ pe care-i identificăm în spațiul lor etno-socio-cultural. *Identificarea* cu ceilalți se face prin socializare, prin participarea la credințe, mituri, ideologii, prin referire la trecut etc. *Sentimentul de apartenență* își are rădăcinile în relațiile cu părinții, cu familia și comunitatea, este rezultatul procesului de integrare și de asimilare a valorilor, normelor, modelelor din grupul de apartenență. *Sentimentul identității* se menține atâta timp cât avem conștiința trecutului comun și a devenirii colective. *Sentimentul unității și coerenței* este rezultatul experiențelor noastre relaționale, intelectuale, afective, identitatea, stima de sine consolidându-se prin *evaluări pozitive* repetate. Desigur că și *sentimentul diferenței* este esențial pentru *conștiința identității*, de aceea individul, grupul, comunitatea și societatea caută să arate că au valoare în ochii altora. *Divizarea*, schismele, disoluțiile induc incoerență, rupturi, dedublări, conduite aberante, *devalorizarea*

face oamenii, grupurile și societățile agresive unele față de altele, iar demoralizarea începe cu devalorizarea imaginii de sine, cu subminarea valorilor, cu „luarea lor în răs”. *Perturbările securității ontologice, a identității* se produc în condițiile disoluției familiei, pierderii înrădăcinării sociale și religioase, atunci când muncim onest și nu ne putem asigura ziua de mâine, atunci când ne prăbușim afectiv...

3. *Identitatea națională*, este rezultanta caracteristicilor comune care dau coeziune și solidaritate indivizilor, grupurilor, comunităților membre ale unei națiuni. Vorbim de *sentimentul național, caracterul național, temperamentul național, conștiința națională* plecând de la națiune ca ansamblu relativ omogen de indivizi, ca entitate socioumană aflată pe un teritoriu sub autoritatea unei puteri suverane, organizate într-un aparat de stat care recunoaște *naționalitatea și cetățenia*. Dacă *identitatea națională* pleacă de la asemănări observabile direct, nu pot fi omise „starea de spirit” comună, „sufletul”, „principiul spiritual”, consimțământul, dorința și voința de a trăi laolaltă.

4. În ciuda resurselor mobilizate pentru „armonizare”, „convergență”, *identitatea europeană* este încă „în lucru” [2]. După ce am făcut *Uniunea Europeană*, trebuie să facem acum *europenii* [12, p. 26]. Cu mulți ani în urmă, minți luminate au propus o *uniune europeană* bazată pe stabilitatea fiecărui stat, pe echilibrul între state, pe solidaritate și pe instituții care pot traduce în fapt această uniune. La Congresul de la Paris (1849), Victor Hugo spunea că *va veni o zi când toate națiunile continentului european, fără să-și piardă calitățile distincte și individualitatea glorioasă, vor fuziona într-o unitate superioară și vor constitui o fraternitate europeană: statele unite ale Europei* [5]. Mai târziu, Aristide Briand a propus Adunării Generale a Societății Națiunilor o *uniune federală* a statelor europene. „Cred că între popoarele grupate geografic – așa cum sunt popoarele Europei – trebuie să existe un fel de liant federal; ele trebuie să aibă în permanență posibilitatea de a intra în contact, de a discuta despre interesele lor, de a adopta rezoluții comune, de a stabili între ele legături de solidaritate care să le permită să facă față, la momentul potrivit, unor circumstanțe grave [...]. Evident că această asociere va fi în special în domeniul economic [...], dar eu sunt sigur, de asemenea, că în plan politic și social, legătura federală, fără a afecta suveranitatea niciunei națiuni membre, poate fi benefică” [10].

După al Doilea Război Mondial, „ideea europeană” a câștigat teren. La Congresul de la Haga (1948) s-au manifestat două opțiuni: una pentru un „guvern european cu puteri reale” și alta pentru „cooperarea inter-guvernamentală între state suverane” [3, p. 162-163].

Planul Schuman a dus la constituirea Comunității europene a cărbunelui și oțelului [22] și la crearea Federației europene pentru pace [11, p. 27]. Europa nu se face peste noapte, s-a spus, nu este dată, ci poate fi construită prin realizări concrete, care pot crea solidaritatea *de facto*.

A urmat lărgirea Europei unite [1] – de la 6 la 9 (1973), la 12 (1986), 15 (1995), 25 (2004), 27 de state membre (2007) – totul realizându-se în baza unor tratate: *Actul unic european* (1985), *Tratatul de la Maastricht* (1992), *Tratatul de la Amsterdam* (1997), *Tratatul de la Nisa* (2001) etc.

Jacques Delors atenționa (încă din 1993): „Aventura europeană este percepută din ce în ce mai mult ca elitistă... Integritatea europeană nu se face de la sine” [15]. Proiectul european vizează construcția UE cu cetățenii.

5. În calitate de *cetățean*, individul este definit ca membru al unei comunități politice, ca titular al unor drepturi și obligații [7]. Conceptul de *cetățenie* se confundă frecvent cu cel de *naționalitate*, ambele definind relația individului cu statul (care acordă naționalitatea și cetățenia). *Carta Socială Europeană* prevede protecția drepturilor economice și sociale, *Tratatul de la Amsterdam* conține „drepturile omului și libertățile fundamentale” [6]; au fost adoptate *Carta drepturilor fundamentale în Uniunea Europeană*, *Tratatul privind Uniunea Europeană* care prevede recunoașterea drepturilor, libertăților enunțate în *Carta drepturilor fundamentale* [4]. Cu toate că are referințe multiple (geografice, religioase, culturale, sociale, instituționale), *identitatea europeană* rămâne un concept abstract, ale cărui rădăcini nu sunt încă bine înfipite în „corpul social”. UE trebuie să-și conceapă *identitatea ca rezultată a tuturor referințelor, afiliierilor*. Dacă nu revendică fiecare element al istoriei sale, dacă nu spune „cetățenilor europeni” că trebuie să se simtă europeni fără a înceta să fie francezi, germani, italieni sau români, ea poate avea „probleme existențiale”. Cele două războaie mondiale au fost decisive pentru emergența „conștiinței europene”, dar construcția pe te-

ren a Uniunii Europene este legată de socioculturile sale. În momentul în care statele europene erau în ruină, după al Doilea Război Mondial, „comunitatea europeană” își afirmă identitatea în fața dictaturilor, în fața URSS. Ea se prezenta atunci ca *proiect* și cerea recenzarea *patrimoniului comun*, a intereselor, drepturilor și obligațiilor statelor în procesul de unificare, cerea identificarea gradului de coeziune în raport cu restul lumii, cu țări terțe, identificarea responsabilităților aferente și luarea în considerare a *caracterului dinamic al integrării europene*. Dacă analizăm *Declarația privind identitatea europeană*, reținem din ea *dorința* de a construi o identitate europeană, *voința* de a-i da proiecție internă și externă, *grija* de a păstra varietatea culturilor naționale, de a salva principiile democrației reprezentative statului de drept, justiției sociale și respectării drepturilor omului, *dorința și voința de a construi o identitate europeană în raport cu lumea*.

6. Evocarea *unității* europene înseamnă insistența asupra apropierii, coeziunii, convergenței, armonizării. Evocarea *diversității* înseamnă evidențierea eterogenității, diferențierii, recunoașterii reciproce a particularităților naționale, acceptarea unor „derogări” și a „subsidiarității”. *Unitate în diversitate* nu înseamnă uniformizarea culturilor naționale sau instaurarea unei culturi dominante, ci recunoașterea diversității socioculturilor în condițiile *emergenței unei culturi europene și a unei identități colective* [9], a unei *identități europene*. Dar cum poate fi căutată o asemenea identitate păstrând în același timp identitatea statelor membre și a popoarelor lor? [19]

„Criteriile de la Copenhaga” cer statelor care vor să fie membre UE să aibă *instituții stabile* care garantează *democrația și statul de drept, libertățile fundamentale, respectul minorităților*, să aibă *economie de piață viabilă*, capabilă să facă față presiunii concurențiale atât în cadrul UE, cât și în afara ei, să aibă *capacitatea de a-și asuma obligațiile și responsabilitățile în calitate de membru*, să manifeste „*toleranță zero*” față de *tortură, maltratare*, să pună în aplicare măsuri referitoare la *libertatea de exprimare* etc., fără a uita de *patrimoniul european comun* (creștinismul, dreptul roman, Iluminismul, drepturile omului). Jürgen Habermas spunea că *uniunea politică europeană* trebuie să aibă rezonanță populară, iar mișcarea pan-europeană bazată pe patrimoniul european comun trebuie să pregătească terenul pentru o gândi-

re, pentru o cultură politică comună creatoare de *unitate în diversitatea europeană*. Dar *cultura publică* europeană nu este suficientă pentru *construcția identității europene*. Construcția Europei Unite nu se face împotriva statelor, ci *cu* statele membre, *cu* comunitățile acestor state, *cu* locuitorii comunităților. „Identitatea europeană se hrănește din identitățile naționale. Ea este un supliment de suflet, și nu un vector de ștergere a fiecărei identități” [14, p. 137]. Uniunea Europeană nu înlocuiește statele, ci le completează – prin proiectul european *coalițăm statele, dar trebuie să unim și oamenii*, declara Jean Monnet [16]. Nu piața unică este principala provocare pentru Uniunea Europeană, ci cetățeanul european [18]. Dar cum se poate trece de la statutul de *cetățean membru al unui stat european* la cel de *cetățean european membru al unui stat membru al UE*?

Cetățenia europeană nu se materializează imediat. Ea ține de inițiativa instituțiilor comunitare, a statelor membre, dar și de dorința și voința cetățenilor. Deocamdată „Europa cetățenilor” are o zi, 9 mai – „Ziua Europei”, steagul, imnul, pașaportul european etc., cu obiectivul de a oferi mai multă vizibilitate drepturilor cetățenilor UE. Cetățenia europeană este însă o cetățenie în stare pură, detașată de naționalitățile multiple, este o „cetățenie de suprapunere”, o cetățenie adițională, dar nu e o simplă juxtapunere. Cetățenia europeană este un marker identitar, o modalitate de a dezvolta sentimentul de apartenență la Uniunea Europeană.

Declarația privind identitatea europeană conține dorința de dezvoltare a unei conștiințe politice europene, cetățeanul fiind ținta politicii de promovare a integrării europene. UE trebuie să fie aproape de cetățenii săi și pentru aceasta este necesar, pe de o parte, ca în statele membre UE să fie protejate drepturile de „cetățeni europeni”, iar pe de altă parte, să fie dezvoltate și susținute semnele vizibile în viața lor de zi cu zi, să fie întărit sentimentul de solidaritate socială și financiară între cetățenii statelor membre. Cetățenia europeană nu poate fi redusă la un... catalog al drepturilor. Ea trebuie să fie un vector al identității comune și al unui destin comun împărțit. Integrarea europeană nu poate fi realizată fără participarea, implicarea cetățenilor care trebuie aduși mai aproape de instituțiile europene.

Notă

¹ Individul poate avea o mașină foarte scumpă, de o anumită marcă (mașina fiind un indicator al posesiei, un semn exterior care trimite la o anumită ierarhie socială, care arată potențialități de deplasare, comportamente și atitudini ale utilizatorului etc.). Numele unui grup poate evoca numărul și forța lui (armenii), sau simbolul acestuia (francmasonii), miturile sale fundamentale (cruciații), valorile (iezuiții), istoria (țigani), obiceiurile și normele (breasla fierarilor), legătura cu teritoriul (templierii) etc., dar e vorba de indicative care pot și trebuie completate.

Bibliografie selectivă

1. Andriantsimbazovina J. (dir.), *L'élargissement de l'Union européenne*, Paris, La Documentation Française, 2005.
2. Arabaghian A., *L'identité européenne: Un développement progressif par la citoyenneté et la Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, Teză de doctorat în cotutelă la Faculté de droit, Université de Montréal și Faculté de droit, Université Jean Moulin Lyon III, 2012.
3. Bossuat G., *Les fondateurs de l'Europe*, Paris, Belin, 1994.
4. Braibant G., *La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, Paris, Seuil, 2001.
5. Cabanis André, Cabanis Danielle, *L'Europe de Victor Hugo*, Toulouse, Privat, 2002.
6. *Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne*, 2000.
7. Duhamel O., Mény Y. (dir.), *Dictionnaire constitutionnel*, Paris, PUF, 1992.
8. Fabry E., *Qui a peur de la citoyenneté européenne?* Paris, PUF, 2005.
9. Favret J. M., *L'Union européenne: l'unité dans la diversité*, în „Revue trimestrielle du droit européen”, 2004.
10. Fleury A., *Le Plan Briand d'Union fédérale européenne*, Peter Lang, 1998.
11. Fontaine P., *L'Union européenne*, Paris, Seuil, 1994.
12. Geremek B., Picht R., *Visions d'Europe*, Paris, Odile Jacob, 2007.
13. Habermas J., *Sur l'Europe*, Paris, Bayard, 2006.
14. Koenig G., *L'Euro-vecteur d'identité européenne*, Presses Universitaires de Strasbourg, 2006.
15. *Le Livre Blanc de la Commission des Communautés européennes. Croissance, compétitivité, emploi. Les défis et les pistes pour entrer dans le 21ème siècle*, 1993.
16. Monnet J., *Mémoires*, Paris, Fayard, 1976.
17. Mucchielli Alex, *L'Identité*, Paris, PUF, 2013.

18. Renou D., Michel D., *Le citoyen européen. Droits et devoirs*, Paris, Éditions De Vecchi, 2005.
19. Rousseau D., *Le „non” français et néerlandais à la Constitution européenne, et après?*, în Boismenu Gérard, Petit Isabelle, *L'Europe qui se fait*, Presses de l'Université de Montréal, 2008.
20. *Traité d'adhésion de la Bulgarie et de la Roumanie.*
21. *Traité d'adhésion des dix nouveaux États membres.*
22. *Traité instituant la Communauté européenne de charbon et de l'acier.*
23. Weil P., Randall H. (dir.), *Nationalité et citoyenneté en Europe*, Paris, La Découverte, 1999.

Emma TĂMÂIANU-MORITA

De la Apus spre Răsărit: Eugenio Coseriu și Japonia

E.T.-M. – profesor dr.,
Universitatea Kindai (Japonia).

Între 1990 și 2009 și-a
desfășurat activitatea în cadrul
Colectivului de lingvistică
generală și semiotică al
Universității Babeș-Bolyai,
Cluj-Napoca, iar între 2009 și
2016 – la Universitatea Akita
(Japonia). Domenii principale
de cercetare: lingvistica
textului de orientare
integralistă, tipologie textuală,
lingvistică contrastivă,
gramatica funcțională.

Printre cele mai importante
volume: *Fundamentele
tipologiei textuale. O abordare
în lumina lingvisticii integrale*
(2001); *Integralismul
în lingvistica japoneză.
Dimensiuni – impact –
perspective* (2002). Participantă
la numeroase întruniri
științifice internaționale
în Germania, Italia, Franța,
Spania, Japonia, Cehia, Belgia.

0. Notă preliminară

Din perspectiva distanței de peste un deceniu și jumătate care ne desparte acum de trecerea în neființă a savantului Eugenio Coseriu, titlul contribuției de față poate fi interpretat în sens metaforic, ca deschidere spre un nou început, pe o orbită mai amplă, a cercetărilor bazate pe cadrul conceptual elaborat de Eugenio Coseriu – *integralismul lingvistic*. Intenția noastră este însă, în primul rând, aceea de a rezuma relația concepției despre om și limbaj a lui Eugenio Coseriu cu spațiul nipon prin această sintagmă în sensul ei literal, de direcționare dinspre Occident înspre Orient. Astfel, în prima secțiune a lucrării vom urmări drumul teoriei coșeriene de la Montevideo înspre Extremul Orient și diseminarea ei pe scena științifică japoneză începând cu deceniul al cincilea al secolului XX. În cea de-a doua secțiune vom schița modul în care limba (și lingvistica) japoneză au fost asumate în interiorul edificiului teoriei coșeriene, fiind valorizate și puse într-o nouă lumină prin această integrare. Secțiunea finală a lucrării va desfășura (și) sensul metaforic al sintagmei, prin câteva gânduri legate de șansele dezvoltării viitoare a integralismului¹.

1. Calea spre Japonia

1.1. Începuturile

Prima instanță de pătrundere a lingvisticii coseriene în spațiul științific japonez s-a produs în timp real, simultan cu apariția la Montevideo, unde Coseriu se afla în acel moment al carierei sale, a remarcabilei opere *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* (1958). Într-o epocă aflată cu mult înaintea internetului și a accesului relativ facil la informație științifică din orice zonă de interes, strategia lui Coseriu a fost aceea de a trimite volumul unor lingviști de marcă din diferite țări. În cazul Japoniei, destinatarul a fost reputatul lingvist Takashi Kamei (1912–1995). Evenimentul este consemnat cu precizie de către Kamei în partea a II-a a *Cuvântului traducătorilor* la traducerea efectuată în colaborare cu discipolul său Katsuhiko Tanaka (n. 1934) și publicată mult mai târziu (Kamei 1981: 244-245). Kamei a primit prima ediție de la Montevideo direct de la Coseriu în data de 22 iulie 1958. Perspectiva originală de abordare a limbajului, fundalul filosofic amplu, rigurozitatea argumentării logice, dar mai ales noutatea radicală a tezelor avansate aici de tânărul Coseriu au avut un profund efect asupra lui Kamei, care își va caracteriza impresia de atunci prin următoarea imagine metaforică: „era ca o chemare de lup singuratic, răsunând de la celălalt capăt al lumii” (1981: 250)².

Cum în anii de după război Japonia era „un rai al traducerilor”, adesea alese fără discernământ și din simpla dorință de aliniere rapidă la cultura occidentală, Kamei a transmis imediat volumul „unui tânăr romanist”³, cu convingerea că va aduce în atenția publicului specialist japonez o lucrare „monumentală”. Spre dezamăgirea sa, acesta i-a returnat-o după un an sau doi, evitând să-și asume sarcina traducerii – „poate din prea multă modestie”, presupune, nu fără o umbră de ironie, Kamei.

Cu acest neprevăzut refuz se încheie prematur primul act al diseminării lingvisticii coseriene în Japonia. Cauza reală este, fără îndoială, dificultatea ieșită din comun a acestui prim volum major din opera coseriană, care nu poate fi înțeles în miza lui autentică fără cunoașterea în profunzime a istoriei lingvisticii occidentale și a fundalului filosofic de care ea este inseparabilă. În fapt, Kamei însuși se va apleca din nou asupra volumului abia la începutul anilor '70, când perioada de recuperare după o gravă

suferință i-a permis să efectueze o re-lectură în profunzime, pe parcursul unei întregi vacanțe de vară dedicate exclusiv acestei ocupații. În 1972, oferindu-i-se un curs special la Universitatea Tokyo, a decis să-și prezinte propria concepție lingvistică „luând ca axă centrală” gândirea coseriană. Conform propriei evaluări, cursul s-a soldat cu un eșec (Kamei 1981: 245), întrucât, în absența unei traduceri în japoneză care să le permită accesul direct la textul coserian în întregime, studenții nu au reușit să surprindă decât prea puțin din viziunea coseriană asupra limbajului, radical diferită de cea a altor curente contemporane, mult mai vehiculată în Japonia, precum structuralismul sau generativismul. Astfel, pentru Kamei totul a revenit la punctul de plecare, adică la necesitatea acută de a realiza mai întâi o traducere în limba japoneză. Considerând că singur nu ar fi reușit, în cazul capodoperei coseriene, să ajungă la împlinirea unei versiuni traduse „demnă de a fi făcută publică”, a apelat, în cele din urmă, la Katsuhiko Tanaka, în a cărui capacitate de a duce la îndeplinire un asemenea proiect avea deplină încredere, în ciuda faptului că Tanaka nu era hispanist.

Actul traducerii, desfășurat de-a lungul a peste șase ani, între 1974 și 1980 (v. și Tanaka 1981: 240-241, 243), a luat ca bază versiunea din 1958, completată însă cu versiunea spaniolă apărută la Madrid în 1973. Rezultatul a fost și rămâne o operă întru totul revelatoare pentru cititorul japonez, publicată la Tokyo în 1981 cu titlul *Utsuriyuku koso kotoba nare. Synchronie – diachronie – historia* [aprox. *Schimbarea este însăși limba (esența limbii). Sincronie, diacronie, istorie*]. Traducerea este evaluată în termeni elogioși și de Coseriu însuși, care menționează, în dialogul extins cu Kabatek și Murguía (1997: 233), că versiunea japoneză, deși realizată cu semnificativă întârziere față de publicarea originalului prim la Montevideo în 1958, este „foarte reușită”.

1.2. Primele evaluări calitative și extinderea ariei tematice a traducerilor

Pe lângă traducerea celui mai important volum coserian de până la acel moment, studiile proprii ale lui Kamei și Tanaka configurează prima instanță majoră de receptare autentică într-un spațiu geografic-cultural disjunct de cele în care Eugenio Coseriu a trăit și a activat în mod nemij-

locit. Întrucât o paletă largă de material primar legat de acest aspect a fost pus la dispoziția cititorului de limbă română într-o serie de lucrări anterioare (în special Tămâianu-Morita 2002, 2002-2003 și 2003), nu vom relua aici întreaga argumentație, ci vom reaminti doar faptul că prima caracterizare a lui Coseriu ca „un lingvist pentru secolul XXI” a fost avansată de către Takashi Kamei, într-un registru grav, departe de festivismul care s-a suprapus ulterior formulării desprinse de contextul ei inițial și transformate în slogan superficial. Pasajul în cauză este următorul:

„Coseriu va fi fiind, probabil, un Copernic pentru lingvistica secolului XX. [...] Oricum, autentica evaluare a lui Coseriu o încredințăm viitorului; e limpede că ea nu stă în limitele puterilor noastre de azi. Dacă ar fi să ne gândim la câțiva lingviști reprezentativi pentru secolul XX – deși asta depinde și de preferințele personale – atunci Coseriu, care abia va împlini 60 de ani în 1981 (spre deosebire de Jakobson, deja mult mai în vârstă, ori Benveniste sau Kurylovicz, plecați din lumea aceasta), aș spune mai degrabă că *nu* este un lingvist care să reprezinte secolul XX. În asemenea măsură este lingvistica secolului XX una ‘anistorică’ (*ahistorisch*)! [...] Dacă ne întrebăm *cine* a reflectat cu adevărat în profunzime, din perspectivă filosofic-istorică, asupra temeiurilor ultime ale relației inextricabile dintre *limbaj și ființa umană*, atunci nu ne apare oare orientarea dominantă în lingvistică una în care aceste temeuri nu sunt căutate de **nimeni**?! Chiar și astăzi stafia lui Schleicher mai băntuie încă în toate colțurile lumii. *Linguistica in absentia hominis*! Deși în mod diferit de destinul lui Schuchardt, Coseriu ar putea părea, și el, un fel de eretic marginalizat. Dacă luăm în considerare că a durat aproape o jumătate de veac după moartea lui Saussure până ca el să-și asigure statutul de neclintit al unui Olimp al lingvisticii, atunci, până să vină ziua în care Coseriu va fi venerat în mod autentic de toată lumea, ca o stea gigantică și strălucitoare mai presus de Saussure, născută de contemporaneitate, sortit este poate să așteptăm secolul XXI” (Kamei 1981: 247-248).

Analogia cu statutul lui Copernic este reluată, cu explicitări, în Kamei 1982, studiu pe care Kennosuke Ezawa, cel mai apropiat discipol și colaborator direct al lui Coseriu în ce privește problemele de lingvistică japoneză, îl recomandă cu precădere ca „o investigație absolut remarcabilă” (Ezawa 1983: 348). Întocmai ca și Copernic la timpul său, în domeniul științelor universului natural, în prezent Coseriu apare mul-

tora drept un „eretic” ce se împotrivesc solitar orientării de gândire dominante a epocii. Ca lingvist al secolului XX, Coseriu nu se poate bucura de recunoașterea pe scară largă a statutului său autentic, astfel încât, de fapt, semnificația „revoluției coseriene” se poate adevăra abia sub steaua unui veac viitor (Kamei 1982: 49). În viziunea lui Kamei, miza autentică a monumentalei opere coseriene este aceea de „a readuce la viață” lingvistica, de pe pozițiile teoriei cunoașterii și ale filosofiei culturii și istoriei, salvând-o din „uriașa necropolă pustiită, aflată în ruine”, lăsată în urmă de cercetările lingvistice ale ultimelor decenii (Kamei 1982: 52-53). Aceste explicitări aruncă lumină asupra imaginii metaforice sumative menționate mai sus, anume că în 1958 volumul coserian *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico* l-a frapat ca „o chemare de lup singuratic, răsunând de la celălalt capăt al lumii” (Kamei 1981: 250).

A fi „un lingvist mai degrabă al secolului XXI” implică așadar două aspecte relaționate. În primul rând, viziunea coseriană este o concepție care merge împotriva „spiritului vremii”, mai exact o concepție pentru care scena științifică de acum nu este încă pregătită, o concepție afirmată înaintea veacului său. În consecință, receptarea autentică nu poate veni decât în contextul unei perspective distanțate de prezent, și astfel eliberată de prejudecățile ideologice ale momentului și de resentimentele personale ale celor care s-au confruntat, adesea în pierdere, cu intransigența intelectuală a omului Coseriu.

Cu toate că, în cronologia internă a diseminării operei coseriene în Japonia, anul 1958 și deceniile 6 și 7 ale secolului XX, marcate de travaliul lui Kamei și Tanaka, constituie, fără îndoială, primul act al unui proces care continuă și în prezent, dacă luăm în considerare cronologia validată extern, de ordinea în care traduceri care au văzut efectiv lumina tiparului, locul prim îi aparține lui Tadao Shimomiya, prin publicarea în 1979 a traducerii volumului *Lezioni di linguistica generale*. De fapt, conform indicației din *Postfața traducătorului* (Shimomiya 1979), versiunea japoneză bazată pe ediția italiană în 1973 era deja pregătită pentru tipar în iulie 1977, dar, pe neașteptate, în luna septembrie a aceluiași an Shimomiya a primit de la Coseriu o versiune revizuită, cu ample corecturi pe manuscrisul italian, astfel încât refacerea completă a traducerii a necesitat încă un an, noul text fiind predat editu-

rii în octombrie 1978. Shimomiya ținea în mod special să își afirme precedența în ceea ce privește deschiderea accesului către opera coseriană în Japonia. În câteva ocazii în care l-am întâlnit personal între anii 2002 și 2004, am sesizat nu doar preocuparea sa pentru faptul obiectiv verificabil ca atare, ci și o investiție afectivă legată de recunoașterea rolului său, materializat nu numai în respectiva traducere, ci și în prezentări ale concepției coseriene, cum ar fi Shimomiya 1980.

Între anii 1976 și 1983 s-a desfășurat și finalizat, grație eforturilor lui Kennosuke Ezawa, proiectul de traducere a 30 de studii coseriene scrise între anii 1952 și 1978, reunite în patru volume de *Opere Lingvistice Alese* (Coseriu 1981-1983) publicate la editura Sanshūsha. O echipă de 15 traducători⁴ a participat la acest monumental proiect, al cărui rezultat a răspuns pe deplin așteptărilor lui Coseriu:

„M-am ocupat mult și de traducerea în japoneză. Ea a fost discutată până în ultimele detalii în decursul unor îndelungate ședințe cu traducătorii, la Tokyo, iar rezultatul a fost – pot spune fără ezitare – foarte bun.” (Kabatek/Murguía 1997: 236).

Prin amplitudinea domeniilor acoperite și prin sistematicitatea tratării originalelor din diverse limbi, seria japoneză rămâne în continuare neegalată, chiar și din perspectiva unei comparații critice cu volumele apărute ulterior în franceză sub îngrijirea lui Jean-Pierre Durafour (Coseriu 2001) și în italiană sub îngrijirea lui Cristian Bota și Massimo Schiavi (Coseriu 2007) – și ele, firește, lucrări de netăgăduită valoare pentru diseminarea integralismului în respectivele spații lingvistic-culturale.

Pe lângă volumele menționate aici, au mai fost realizate până în prezent și alte traduceri în japoneză, lista lor completă fiind cuprinsă în Anexa 1.

2. „Japonia” din interiorul lingvisticii coseriene

2.1. Dialogul cu spațiul japonez

În paralel cu diseminarea operei coseriene prin traduceri, exegeze și aplicări ale cadrului conceptual în cercetările proprii ale unor importanți lingviști japonezi, dialogul cu spațiul japonez se manifestă și în sens invers, pe o dimensiune de adâncime, prin asumarea limbii și

lingvisticii japoneze ca obiect de studiu de către Coseriu însuși (v. lista din Anexa 2) sau de către unii dintre discipolii săi direcți, în special Kennosuke Ezawa. Coseriu poseda o cunoaștere pasivă a limbii japoneze, subsumată interesului său pentru analiza contrastivă a unor limbi cât mai diferite structural și tipologic. Grație capacității sale ieșite din comun de a surprinde motivația funcțională a fenomenelor lingvistice, explicațiile propuse pentru faptele de limbă japoneză sunt nu doar profund originale, ci și susținute întotdeauna de argumente imbatabile, care nu de puține ori i-au pus în umbră chiar pe lingviști japonezi consacrați, care dedicaseră ani întregi de studiu aceluiași probleme.

În funcție de natura și amplitudinea ariilor abordate de Coseriu, distingem următoarele tipuri de contribuții:

- (1) explicarea structurării gramaticale japoneze la palierul funcțional al sistemului;
- (2) caracterizarea limbii japoneze la palierul funcțional al tipului lingvistic;
- (3) exploatarea limbii japoneze ca material ilustrativ pentru distincții conceptuale specifice lingvisticii integrale;
- (4) recuperarea critică și valorizarea unor contribuții teoretice din Japonia, în special concepția lui Tsugio Sekiguchi, și anume „teoria formelor semnificaționale”.

În opera coseriană găsim așadar, pe de o parte, axele principale pentru elaborarea unei gramatici funcționale a limbii japoneze la palierul normei, sistemului și tipului (ariile 1 și 2 de mai sus), toate contribuțiile descriptive fiind subordonate acestui obiectiv. Pe de altă parte, aria a treia evidențiază relevanța pe care structurarea gramaticală specifică a limbii japoneze, radical diferită de numeroase limbi europene analizate în opera coseriană, o dobândește în demersul de circumscriere teoretică și de ilustrare a unor concepte și teze fundamentale ale lingvisticii integrale. În sfârșit, contribuțiile din aria a patra se situează la un nivel metateoretic, de recuperare critic-constructivă a „gramaticii sintetice” propuse de lingvistul japonez Tsugio Sekiguchi (1894-1958), realizând prin aceasta prima autentică valorizare, în spațiul științific occidental, a acestei teorii. Coseriu însuși (1994, 1996), precum și Ezawa (1983,

1996, 2012) explicitează locul, obiectul și sarcinile acestei gramatici în ansamblul disciplinelor lingvistice, demonstrând că gramatica lui Sekiguchi prefigurează ceea ce lingvistica integrală numește *gramatica utilizării limbii*, pentru a cărei edificare conceptuală și desfășurare descriptivă cercetările lui Sekiguchi pot oferi valoroase indicii.

Cadrul teoretic al lingvisticii integrale și explicațiile propuse de Coseriu în privința unor fapte de structurare gramaticală în limba japoneză au constituit coloana vertebrală a încercării noastre de descriere funcțională a gramaticii japoneze de bază (Tămâianu-Morita 2004 și 2006). Volumele au fost utilizate cu succes de numeroase generații de studenți, fapt care a reprezentat pentru noi o reconfirmare a relevanței și aplicabilității concepției coseriene în procesul predării/învățării unei limbi străine atât de dificil de abordat prin metode tradiționale în cazul studentului aflat deja la vârstă adultă.

2.2. Povestea unui manuscris pierdut (și recuperat)

În 26-27 martie 2002 a avut loc la Universitatea Kōnan din Kobe Colocviul internațional „Ost-West Kolloquium für Sprachforschung und Sprachdidaktik”, dintr-o serie al cărui nucleu organizatoric este reprezentat de Kennosuke Ezawa, stabilit de multe decenii în Germania, și un grup de germaniști de la universități japoneze. La acest colocviu Coseriu a prezentat conferința plenară intitulată *Das Japanische unter den Sprachen der Welt [Locul japonezei între limbile lumii]*. Prin amabilitatea profesorului Yoshihiko Ikegami, participant și co-organizator al manifestării, ne-a parvenit chiar în 2002 o copie dactilografiată a textului conferinței lui Coseriu, ce urma să fie pregătită pentru publicare în actele colocviului. Deși Coseriu, care se va stinge din viață în luna septembrie a aceluiași an, era deja împovărat de o grea suferință la momentul acestei ultime vizite în Japonia, prelegerea în cauză, departe de a fi o simplă reluare a unor date și analize din publicații anterioare, constituie un studiu extrem de complex, care merită a fi încadrat în seria celor mai importante contribuții originale aduse de lingvistica integrală în studiul unei limbi particulare – în cazul acesta japoneza.

Coseriu nu numai că sintetizează aici toate tezele sale cu privire la explicația funcțională a faptelor de structurare sistemică în limba ja-

poneză, propuse în studii anterioare, ci le reinterpretează coerent din unghiul liniilor de bază ale unei caracterizări funcțional-tipologice, așa cum propusese deja pentru limbile romanice (Coseriu 1983: 276-277, 1987b: 60-62, 1987a), pentru germană și greaca veche (1983: 276). Caracterizarea tipologică a limbii japoneze este însă mult mai detaliat construită decât în cazul celorlalte limbi menționate. În urma examinării diferitor nivele de structurare, în special gramaticală, Coseriu identifică un principiu tipologic larg-acoperitor, și anume că, similar limbilor germană sau greaca veche, limba japoneză este și ea o „Sprech-Sprache” („limbă-vorbire” sau „limbă discursivă”), adică o limbă care preia ca atare și structurează idiomatice numeroase și diverse „determinări generale ale vorbirii individuale”: vorbitorul, interlocutorul, obiectul (despre care se vorbește) și situația. Diferența specifică, față de cele două limbi europene menționate, relaționate și ele la situație și context, este că japoneza exprimă cu predilecție așa-numitul „context pragmatic”⁵, cel care privește persoanele participante la dialog sau implicate în starea de lucruri despre care se vorbește. În consecință, japoneza poate fi caracterizată ca o „limbă pragmatică” – o limbă în care „se ține seama de celălalt” (Coseriu 2002, 1.6.). Coseriu identifică apoi și ilustrează o serie de sub-principii, care pot fi considerate „norme tipologice”, în care acest principiu fundamental se manifestă.

Din dorința de a aduce în fața cititorului român conținutul și însemnătatea acestei contribuții coseriene, am făcut referire la versiunea primită de la Ikegami în volumul nostru predat la tipar în august 2002 (Tămâianu-Morita 2002: 44-50). Am subliniat atunci că, pentru a evalua cu acuratețe valoarea acestui studiu, se cuvine să așteptăm versiunea publicată, care presupuneam că va aduce și o organizare mai precisă a normelor tipologice, eventual cu o ierarhizare în funcție de amplitudinea aplicabilității lor la diferite paliere structurale ale limbii. Din păcate, moartea lui Coseriu a făcut ca și acest text, precum atâtea alte manuscrise păstrate în Arhiva Coseriu de la Universitatea Tübingen, să nu mai poată fi revizuit și finalizat de către autor. De fapt, nici proiectatul volum cu lucrările colocviului de la Kobe nu a mai fost realizat.

În noiembrie 2011, cu ocazia unei vizite la Universitatea Tübingen, am căutat printre manuscrisele din Arhiva Coseriu materialele referitoare la limba japoneză, aflând în principal note de lucru și schițe de anali-

ză al căror conținut a fost utilizat în studiile coseriene enumerate în Anexa 2. Am constatat însă, cu surprindere, că manuscrisul prelegerii din 2002 nu se afla în Arhivă. Johannes Kabatek, la acea vreme titular al Catedrei de romanistică de la Tübingen și responsabil al Arhivei, mi-a confirmat că nici nu văzuse acest text. Am luat legătura cu Kennosuke Ezawa, care îl însoțise pe Coseriu la colocviu și îl sprijinise, fără îndoială, în faza elaborării prelegerii, pentru a afla, din nou cu surprindere, că nici Ezawa nu mai deținea vreo copie a acestei lucrări. Prin urmare, i-am trimis lui Johannes Kabatek, pentru Arhivă, copia versiunii pe care o aveam – se pare singura rămasă în existență –, salvând astfel un text pe care îl considerăm fundamental pentru studiile de niponologie și care merită a fi editat și publicat, spre o largă diseminare în rândul specialiștilor în domeniu.

3. Câteva gânduri finale, din pragul secolului anticipat de Kamei

3.1. Către un nou început?

După cum am arătat în secțiunile anterioare, concepția lingvistică și filosofică a lui Coseriu a pătruns în Japonia începând cu anul 1958, iar deceniile șapte și opt ale secolului XX au fost marcate de un intens interes și o largă diseminare, prin traduceri, exegeze și aplicări. În Japonia acestei perioade aflăm și singurul proiect de traducere, până la ora actuală, care prezintă o imagine completă a lingvisticii integrale, pornind de la fundamentele sale teoretice și încheind cu rezultatele metodologice și descriptive (Coseriu 1981-1983).

În deceniul 9 este demnă de menționat lucrarea *Taishō gengogaku* [*Lingvistică contrastivă*] (Ishiwata/Takada 1990), care a avut o largă circulație, beneficiind de nu mai puțin de șapte tiraje suplimentare între 1990 și 1996. Lucrarea continuă să fie utilizată și ca manual pentru pregătirea și perfecționarea profesorilor de japoneză și de limbi străine. Capitolul 5 (p. 152-170), tratând problematica semnificatului lexical, este în întregime elaborat de Makoto Takada pe baza teoriei coseriene a câmpurilor lexicale și a structurilor lexematice, cu exemple din germană, engleză și japoneză.

Ultimii ani au adus o revigorare a interesului pentru opera coseriană, în primul rând datorită energiei inepuizabile a lui Katsuhiko Tanaka. Din șirul contribuțiilor sale la mai buna înțelegere a profundelor implicații ale teoriei coseriene asupra limbajului, apărute în volume de largă circulație, se impune atenției cea inclusă în volumul de dialoguri cu bine-cunoscutul lingvist Takao Suzuki (Suzuki/Tanaka 2008, v., în special, p. 238-253). Evenimentul cel mai important îl reprezintă însă fără îndoială realizarea și publicarea noii traduceri la *Sincronía, diacronía e historia* în colecția Iwanami Library of Classics (Coseriu 2014), într-un stil mai modern, accesibil cititorului contemporan. Ediția include și o postfață a noastră (Tămâianu-Morita 2014), în care am încercat să oferim cititorului japonez imaginea vie și complexă a omului și savantului Eugenio Coseriu, spre mai buna înțelegere a specificității operei sale.

3.2. O misiune pentru viitor

Au trecut, iată, șase decenii de la prima pătrundere a lingvisticii coseriene în Japonia. Dacă ar fi să reinterprețăm această durată din perspectiva unei vieți omenești, mai exact după măsura anilor dedicați vieții profesionale active, am spune că este vorba doar de o generație „și jumătate”. Din prima generație, Ezawa și mai ales Tanaka sunt încă prezenți pe scena științifică actuală. Nu mai puțin relevant pentru această generație este un caz cu totul ieșit din comun, prezentat de noi într-un număr anterior al revistei „Limba Română” (Tămâianu-Morita 2016), și anume Yoshimasa Sato (1942-2017), care a practicat întreaga viață lingvistica coseriană din afara lumii academice, ca simplu – dar foarte riguros educat – amator, realizând traduceri proprii și aplicări descriptive „fără nicio obligație”, după cum declară el însuși, din pură pasiune pentru cunoaștere. Generația care urmează, una, să spunem, „de mijloc”, este cea în care ne încadrăm și noi, cu aproape trei decenii de străduințe sub orizontul integralismului și cu speranța a tot atâtea de acum încolo. În sfârșit, posibilitatea apariției unei a treia generații se anunță abia acum, deocamdată sub forma unor eforturi izolate venind din partea unui tânăr cercetător care a urmat cursurile noastre la Universitatea Akita, Keita Ikarashi, aflat la începutul carierei didactice în cadrul Universității Prefecturale Iwate.

În ciuda numeroaselor exegeze și dezvoltări în linie coseriană propuse în diferite spații cultural-științifice și în ciuda seriei de congrese internaționale dedicate lui Coseriu în ultimul deceniu⁶, credem că nu greșim afirmând că lingvistica de orientare coseriană – *lingvistica integrală* – nu se prezintă încă drept un curent sistematic organizat și recunoscut ca alternativă de același rang cu orientările *mainstream* contemporane – generativismul, cognitivismul, funcționalismul sistemic etc. Cât de mari sunt șansele ca o asemenea coagulare teoretică să se producă în viitorul apropiat? Fie-ne permis să avansăm o opinie personală, conștienți fiind că la această întrebare orice răspuns are doar statutul de speculație, chiar dacă una întemeiată pe fapte atestate în desfășurarea istorică a constituirii și receptării concepției coseriene.

Fără îndoială, Arhiva Coseriu de la universitatea Tübingen are de jucat un rol important și în viitor, pe de o parte prin conservarea bibliotecii personale a lui Coseriu, pe de altă parte prin editarea și publicarea numeroaselor lucrări rămase în manuscris, în diferite faze de elaborare. Este însă nevoie de mai mult.

O dată cu trecerea în neființă a lui Coseriu în 2002, am intrat în orizontul jumătății de secol profețite de Kamei în 1981. Judecând obiectiv, în contextul academic curent, coagularea cercetărilor în linie coseriană într-un curent pe deplin recunoscut internațional este prea puțin probabilă în timpul vieții noastre, a celor din generația „de mijloc”. De aceea, eforturile noastre se impun calibrate la scara unui viitor mai îndepărtat (în jurul anilor 2050, dacă aderăm la argumentația lui Kamei), vizând o revalorizare a concepției coseriene de către generații de cercetători aplecați exclusiv asupra Operei, complet detașați de factorii contingenți ai contactului direct cu Coseriu-omul.

În beneficiul acestor generații viitoare, credem că ne revine astăzi o dublă misiune de maximă urgență. În primul rând, este necesară o **însurare** a dezvoltărilor teoretice și aplicative sistematice care au fost și sunt în continuare elaborate pe baze integraliste în diferite spații culturale, nu numai în sensul unei înregistrări sau accesibilizări reciproce a cercetărilor individuale, ci mai ales în sensul sistematizării rezultatelor într-o organizare validată metateoretic și suficient de clară, atât conceptual cât și terminologic, pentru ca cercetările ulterioare să poată fi ușor situate în raport cu cele care le precedă. În al doilea rând, este ne-

cesar ca rezultatele astfel organizate și harta generală a lingvisticii integrale să fie transmise **într-o formă durabilă** – de exemplu, volume de sinteză, baze de date cu conceptele integraliste fundamentale, o platformă electronică de dialog accesibilă de oriunde și în orice moment – toate acestea pentru a evita riscul disipării eforturilor de până acum în volbura deceniilor următoare. Este o misiune care, desigur, nu stă în puterile unui singur cercetător, sau ale unui grup restrâns de lingviști, dar un nucleu declanșator pentru a pune în mișcare și orienta o comunitate academică mai largă l-ar putea constitui Școala Integralistă de la Cluj, singura, la ora actuală, care acoperă prin cercetări originale toate dimensiunile integralismului: abordarea celor trei planuri ale limbajului (universal, istoric și individual), explorarea fundamentelor filosofice, construirea interfețelor conceptuale cu domeniile poeziei și semioticii culturii, analiza critică a receptării operei coseriene în numeroase spații lingvistic-culturale.

ANEXA 1

Lucrări coseriene traduse în limba japoneză

- (1) *Ippan-gengogaku nyūmon* [*Lezioni di linguistica generale*, 1973], Tokyo: Sanshūsha, 1979. Traducere de T. Shimomiya (după o versiune italiană revizuită și completată de autor).
- (2) *Gengo-chirigaku nyūmon* [*Geografia lingvistică*], în lucrările conferințelor Nihon-hōgen-kenkyūkai 1976-1979, Tokyo 1979; Traducere de T. Shibata; text republicat în 1981, în versiune revizuită.
- (3) *Dōshinaiyō, dōshi no kyōenseibun, tai. Nihongo no ukemi-kōbun ni tsuite* [*Verbinhalt, Aktanten, Diathese. Zur japanischen Ukemi-Bildung*, 1979], în „Energiea”, 6, Tokyo, 1980, p. 45-65. Traducere de M. Kikuchi.
- (4) *Gengo to ningen* [*Omul și limbajul său*], în „Energiea”, 6, Tokyo, 1980, p. 97-115. Traducere de K. Ezawa.
- (5) *Utsuriyuku koso kotoba nare. Synchronie – diachronie – historia* [*Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*], Tokyo, Kronos, 1981. Traducere de K. Tanaka și T. Kamei.

(6-9) *Ningen no gaku toshite no gengogaku. Coseriu gengogaku-senshū* [Lingvistica în calitate de știință a omului. E. Coseriu: Opere lingvistice alese], vol. 1-4, Tokyo, Sanshūsha, 1981-1983.

Vol. 1, *Kōzōteki imiron* [Semantică structurală], 1982.

Vol. 2, *Gengotaikai* [Sistemul lingvistic], 1981.

Vol. 3, *Bunpō to ronri* [Gramatică și logică], 1981.

Vol. 4, *Kotoba to ningen* [Omul și limbajul], 1983.

(10) *Humboldt to gendaigengogaku* [Humboldt și lingvistica modernă], în „Energiea”, Tokyo, 1984, p. 74-81. Traducere de M. Watanabe.

(11) *Gengo henka to iu mondai. Kyōjitai, tsūjitai, rekishi* [Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico], Tokyo, Iwanami Library of Classics, 2014. Traducere de K. Tanaka.

ANEXA 2

Studii coseriene care conțin analize privind limba japoneză

(1) Coseriu, Eugenio. 1979. *Verbinhalt, Aktanten, Diathese. Zur japanischen Ukemi-Bildung*, în K. Ezawa și K.H. Rennsch (ed.), *Sprache und Sprechen. Festschrift für Eberhard Zwirner zum 80. Geburtstag*, Tübingen, Niemeyer, p. 35-55.

(2) Coseriu, Eugenio. 1982. *Naturbild und Sprache*, în J. Zimmermann (ed.), *Das Naturbild des Menschen*, München, Wilhelm Fink Verlag, p. 260-284.

(3) Coseriu, Eugenio. 1989. *Principes de syntaxe fonctionnelle*, în „Travaux de linguistique et de philologie”, XXVII, Strasbourg-Nancy, p. 5-46.

(4) Coseriu, Eugenio. 1994. *Sprachtheorie und Grammatik bei Sekiguchi*, studiu explicativ la volumul Tsugio Sekiguchi, *Deutsche Präpositionen. Studien zu ihrer Bedeutungsform* [traducere în limba germană a lucrării *Imikeitai o chūshin to suru doitsugo zenchishi no kenkyū*], Tübingen, Niemeyer, p. 59-64.

(5) Coseriu, Eugenio. 1996. *Die gegenwärtige Lage in der Sprachforschung: Einzelsprachliche und Sprachverwendungsforschung*, în E. Coseriu,

K. Ezawa și W. Kürschner (ed.), *Sprachwissenschaftsgeschichte und Sprachforschung. Ost-West Kolloquium Berlin 1995. Sprachform und Sprachformen: Humboldt, Gabelentz, Sekiguchi*, Tübingen, Niemeyer, p. 3-34.

(6) Coseriu, Eugenio. 2002. *Das Japanische unter den Sprachen der Welt*, Ost-West Kolloquium für Sprachforschung und Sprachdidaktik, Kobe, 26-27 martie 2002 (manuscris nepublicat).

Note ■ ¹ Considerațiile de față se întemeiază pe materiale publicate și mărturii directe obținute de la lingviști japonezi de-a lungul a peste două decenii, în parte discutate într-o serie de studii anterioare (v. Tămăianu-Morita 2000-2016 din lista bibliografică), la care adăugăm acum și informații inedite. Articolul dezvoltă o intervenție prezentată la Colocviul Internațional „EXIPORA: *Exilul românesc, diaspora și cultura națională*”, desfășurat la Mediaș în 20-22 octombrie 2017.

² Traducerea tuturor pasajelor citate ne aparține.

³ Identitatea acestuia ne este acum cunoscută, din mărturiile obținute personal de la Katsuhiko Tanaka în 2009. Este vorba despre un reputat hispanist, care ulterior l-a întâlnit și personal pe Coseriu și a participat la proiectul traducerii *Operelor Alese* (Coseriu 1981-1983, v. Anexa 1). Dat fiind însă că în mărturiile sale publicate Kamei nu revelează direct identitatea acestuia, păstrăm și noi – pentru moment – tăcerea.

⁴ T. Miyasaka, M. Nishimura, H. Minamitate, M. Hara, H. Ueda, A. Kawashima, Y. Watase, K. Kuramata, K. Ogami, I. Suwa, K. Ezawa, I. Taniguchi, T. Shimomiya, M. Ono și Sh. Kishitani.

⁵ Contextul pragmatic este contextul extralingvistic numit „practic” sau „ocazional” în Coseriu 1955-56: 316 și 1981: 98 și definit drept conjunctura subiectivă sau obiectivă a actului de discurs. Pentru a cita câteva exemple din Coseriu 1955-1956: a vorbi cu un copil sau cu o persoană în vîrstă, cu un prieten sau cu un dușman, acasă, la piață sau într-o sală de clasă etc. Pentru „determinările generale ale vorbirii individuale”, a se vedea și sinteza din Coseriu 1988: 160-161.

⁶ Seria a ajuns la cea de-a șasea ediție: 2007 Aix-en-Provence, 2009 Cluj-Napoca, 2011 Almería, 2013 Udine, 2015 Potsdam, 2017 Lima. Următorul congres va avea loc la Cádiz în 2019.

Referințe bibliografice

1. Coseriu, Eugenio. 1955-1956. *Determinación y entorno. Dos problemas de una lingüística del hablar*, în Coseriu 1962, p. 282-323.
2. Coseriu, Eugenio. 1958/1978. *Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico*, Montevideo; ed. a 3-a, revizuită, Madrid, Gredos, 1978.
3. Coseriu, Eugenio. 1962. *Teoría del lenguaje y lingüística general. Cinco estudios*, Madrid, Gredos.
4. Coseriu, Eugenio. 1981. *Textlinguistik. Eine Einführung*, Tübingen, Narr.
5. Coseriu, Eugenio. 1983. *Sprachtypologie und Typologie von sprachlichen Verfahren*, în *Allgemeine Sprachwissenschaft, Sprachtypologie und Textlinguistik (Festschrift für Peter Hartman)*, Tübingen, Narr, p. 269-279.
6. Coseriu, Eugenio. 1987a. *Überblick über die Ergebnisse der Plenarsitzung „Typologie: ganzheitliche Typologie versus Teiltypologie“*, în *Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguists, Berlin 1987*, vol. I/2, Berlin, Akademie Verlag, 1991, p. 237-242.
7. Coseriu, Eugenio. 1987b. *Le latin vulgaire et le type linguistique roman*, în *Latin vulgaire - latin tardif. Actes du Ier Colloque international sur le latin vulgaire et tardif (Pécs, 2-5 sept. 1985)*, Tübingen, Niemeyer, p. 53-64.
8. Coseriu, Eugenio. 1988. *Sprachkompetenz. Grundzüge der Theorie des Sprechens*, Tübingen, Francke.
9. Coseriu, Eugenio. 2001. *L'homme et son langage*, Louvain, Peeters.
10. Coseriu, Eugenio. 2007. *Il linguaggio e l'uomo attuale. Saggi di filosofia del linguaggio*, Verona, Edizioni Centro Studi Campostrini.
11. Ezawa, Kennosuke. 1983. *Coseriu gengogaku no tokushoku to igi ni tsuite* [Despre caracteristicile și sensul lingvisticii coseriene], studiu explicativ la E. Coseriu *Ningen no gaku toshite no gengogaku. Coseriu gengogaku-senshū* [Lingvistica în calitate de știință a omului. E. Coseriu: Opere lingvistice alese], Tokyo, Sanshūsha, vol. 4, p. 337-348.
12. Ezawa, Kennosuke. 1996. *Sekiguchis Sprachforschung*, în E. Coseriu, K. Ezawa și W. Kürschner (ed.) *Sprachwissenschaftsgeschichte und Sprachforschung. Ost-West Kolloquium Berlin 1995. Sprachform und Sprachformen*, Humboldt, Gabelentz, Sekiguchi, Tübingen, Niemeyer, p. 97-106.
13. Ezawa, Kennosuke. 2012. *Die «(Sprach-)Norm» und das «Sprechen»*, în *Analecta Malacitana, special issue «Eugenio Coseriu (1921-2002) en los comienzos del siglo XXI»*, II, p. 23-30.
14. Ishiwata, Toshio / Takada, Makoto. 1990. *Taishō gengogaku* [Lingvistică contrastivă], Tokyo, Ōfū.
15. Kabatek, Johannes / Murguía, Adolfo. 1997. *„Die Sachen sagen, wie sie sind...“*. *Eugenio Coseriu im Gespräch*, Tübingen, Narr.
16. Kamei, Takashi. 1981. *Kyōyakusha no kotoba* [Cuvântul traducătorilor] - II, în E. Coseriu, *Utsuriyuku koso kotoba nare. Synchronie - diachronie - historia* [Sincronía, diacronía e historia. El problema del cambio lingüístico], Tokyo, Kronos, p. 244-254.
17. Kamei, Takashi. 1982. *Eugenio Coseriu no gakusetsu ni tsuite. Gengogakushi no nagare ni sotte* [Despre doctrina științifică a lui Eugenio Coseriu. Urmind cursul istoriei lingvisticii], în „Seijōbungei”, 102, p. 38-70.
18. Shimomiya, Tadao. 1979. *Yakusha atogaki* [Postfața traducătorului] la E. Coseriu, *Ippan-gengogaku nyūmon* [Lezioni di linguistica generale], Tokyo, Sanshūsha, p. 309.

19. Shimomiya, Tadao. 1980. *Coseriu no gengo-ron* [Teoria lingvistică a lui Coseriu], în „Doitsu-go kyōiku bukai kaiho” („Berichte des Japanischen Deutschlehrerverbandes”), 17, p. 6-10.
20. Suzuki, Takao / Katsuhiko Tanaka. 2008. *Tairon: Gengogaku ga kagaiiteita jidai* [T. Suzuki în dialog cu K. Tanaka: Epoca de aur a lingvisticii], Tokyo: Iwanami Shoten.
21. Tanaka, Katsuhiko. 1981. *Kyōyakusha no kotoba* [Cuvântul traducătorilor] - I, în E. Coseriu, *Utsuriyuku koso kotoba nare. Synchronie – diachronie – historia* [Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico], Tokyo, Kronos, p. 239-243.
22. Tămăianu, Emma. 2000. *Eugenio Coseriu și lingvistica japoneză. Schiță pentru o evaluare globală*, comunicare la Simpozionul Național al Fundației Nipponica, Cluj-Napoca și București, 11 octombrie 2000.
23. Tămăianu-Morita, Emma. 2001. *Valorizarea integralismului în lingvistica japoneză. Câteva repere*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, XLVI, nr. 4, p. 107-115.
24. Tămăianu-Morita, Emma. 2002. *Integralismul în lingvistica japoneză. Dimensiuni – impact – perspective*, Cluj-Napoca, Clusium.
25. Tămăianu-Morita, Emma. 2002-2003. *Semnificația lingvisticii coseriene în viziunea lui Takashi Kamei. După douăzeci de ani*, în „Dacoromania”, serie nouă, VII-VIII, p. 101-114.
26. Tămăianu-Morita, Emma. 2003. *Lingvistica integrală în Japonia. Un punct de vedere personal*, în Supliment Contrafort „Modelul Coseriu”, X, nr. 10-11, p. 40-41.
27. Tămăianu-Morita, Emma. 2004. *Limba japoneză. Schițe de gramatică funcțională*, vol. I, Cluj-Napoca, Clusium.
28. Tămăianu-Morita, Emma. 2006. *Limba japoneză. Schițe de gramatică funcțională*, vol. II, Cluj-Napoca, Clusium.
29. Tămăianu-Morita, Emma. 2011. *The Impact of Eugenio Coseriu's Linguistic Theory in Japan: the 1980s*, în Gerda Hassler (ed.), *Nationale und transnationale Perspektiven der Geschichte der Sprachwissenschaft. Beiträge zur XI. Internationalen Konferenz zur Geschichte der Sprachwissenschaften (ICHoLS) — Potsdam, 28.8.–2.9.2008*, Münster, Nodus Publikationen, p. 317-324.
30. Tămăianu-Morita, Emma. 2014. *Eugenio Coseriu – sono ningenzō* [Un portret al omului și savantului Eugenio Coseriu], Postfață (I), în E. Coseriu, *Gengo henka to iu mondai. Kyōjūtai, tsūjūtai, rekishi* [Sincronia, diacronia e historia. El problema del cambio lingüístico], Tokyo, Iwanami Library of Classics, p. 411-421.
31. Tămăianu-Morita, Emma. 2016. *Coșerianismul ca opțiune de viață – o mărturie japoneză*, în „Limba Română”, XXVI, nr. 1-2 ian.-apr., p. 86-95.

Alexandru GAFTON

Despre hipercorectitudine. (I) Generalități

A.G. – lingvist și filolog evoluționist de orientare lamarckiană, cu o concepție humeeană asupra realității și adept al metodei baconiene. Autor de ediții de texte vechi românești și al unor studii care încearcă să înțeleagă dinamicile limbii, gândirii, societății și evoluția relațiilor dintre acestea. Traducător și comentator al unor lucrări de lingvistică diacronică, istorie a creștinismului, evoluționismului și a mentalităților.

Motto:

„Cine se poate lăuda că a găsit greșeli în lumea din afară de voința noastră?”

Alexandru PHILIPPIDE

1. Preliminarii. În mod obișnuit, contactul cu limba, învățarea și exercițiul acesteia se petrec prin intermediul uzului comunității de apartenență. Prin urmare, pe lângă efectul că respectivul vorbitor va stăpîni o anumită varietate spațio-temporală și diastratică, va apărea și acela că, la contactul cu un alt uz (determinat spațial sau/și social), vor putea apărea felurite tulburări¹. Observînd diferențele dintre uzul său și cel al altui vorbitor (Helgorsky 1982a, p. 31), individul poate încerca să-și orienteze vorbirea după a celui alt (de regulă, deținător al normei literare), ori poate marca diferențele dintre uzul său și un altul (paralel sau nu) (Martinet 1955, p. 42; Gilliéron & Roques 1912, p. 74).

În urma sesizării rezultatelor diferențierii dintre uzuri și registre, fie că va încerca să păstreze respectivele deosebiri, fie că va încerca să transgreseze limitele acestora, vorbitorul se va

■ La solicitarea autorului, în text se ortografiază *î* din *i*.

putea sprijini pe observații comparatiste, în mod inerent folosindu-și experiența și cunoștințele date de uzul stăpînit (cel propriu comunității sale). În primul caz, el nu are decît să-și urmeze neabătut calea. Dacă, însă, va încerca să adopte celălalt uz, comportamentele sale lingvistice orientate de relația mediată dintre formula de schimbare pe care ar vrea să o aplice și respectiva situație concretă vor fi grevate de propria experiență. Deși poate afla o corespondență între sunete, vorbitorul nu tipologizează contextul, nu-i cunoaște primitivele și evoluția, deci schimbarea pe care o va aplica în consecință are șanse foarte mari de a fi nepotrivită situației concrete. El nu discriminează între situațiile concrete și, cu toate că deține formulele, nu stăpînește lista de forme concrete la care se aplică acestea. Toate acestea se întîmplă, în principal, deoarece o entitate abstractă – precum limba, de pildă – nu poate fi deprinsă decît pe o cale concretă, iar pandantul acestui proces, prețul său fiind acela că intrarea în existență a entității se produce prin amprentarea cu o anumită formă concretă. De la acel moment înainte, procesele învățării pot asigura deprinderea altor forme concrete, însă – dacă a fost consistentă, intens și îndelungat exersată – prima amprentare rămîne definitorie.

În cele ce urmează vom observa și analiza situații reale și cazuri tipice în care: a) indivizi activați și exersați ca vorbitori în cadrul unui uz intră în contact cu un altul, pe care îl implică în activitatea lor lingvistică; b) utilizatorii normei literare (incipiente, dar și a celei mai mult sau mai puțin formate) încearcă să exercite acțiuni normative asupra acesteia.

Schimbările lingvistice care interesează aici sînt cele produse altfel decît natural – ca urmare a acțiunii structurii audio-articulatorii și a deprinderilor articulatorii –, și anume cele la care participă factorul conștient, care încearcă să orienteze rostirea în funcție de anumite criterii, sprijinite pe considerente cugetate.

2. ‘Hipercorectitudine’. Datorită caracterului ei salient și oarecum spectaculos, chestiunea hipercorectitudinii a fost abordată într-un mod mai mult sau mai puțin tangențial în cadrul unor studii în care i s-au acordat felurite grade de atenție, de la prezentare și comentare la analize aplicate². Examinarea unui astfel de fenomen este un prilej deosebit de instructiv și de rodnic pentru a face observații în măsu-

ră să permită extragerea de concluzii temeinice asupra multora dintre modalitățile de profunzime în care există și funcționează limba: a) ca activitate biosocială a unei comunități constituite istoric, edificate spațio-temporal și stratificate social; b) ca sistem dezvoltat treptat, avînd a răspunde atît cerințelor care au adus-o în existență, cît și propriilor nevoi de autoîntreținere structural-funcțională; c) ca activitate și sistem naturale și culturale.

Aceasta întrucît hipercorectitudinea este o modalitate de manifestare și un indicator al procesului prin care se exersează limba. Atît timp cît efectele ei pot exercita uzul, este puțin important dacă majoritatea formelor care apar astfel ajung sau nu a fi respinse de norma literară. Importanța fenomenului hipercorectitudinii nu stă în faptul de a furniza normei literare forme viabile sau de a o întări prin contrast. Ea este o modalitate prin care vorbitorul și sistemul reacționează la stările și procesele pe care le au de gestionat, se dezvoltă răspunzînd solicitărilor, evoluează și devin acomodîndu-se atît la propriile nevoi de stabilitate structurală, cît și la cerințele de variabilitate funcțională. În felul acesta, funcționînd prin vorbitor și prin comunitate, sistemul își arată o dimensiune organică, pe cea adaptativ-evolutivă, prin care supraviețuirea și reproducerea lui decurg din conformarea la realitatea continuu dinamizată, atît de existența activă a acesteia, cît și de însuși sistemul care îi satisface nevoile.

3. Terminologie. Fenomenul analizat este destul de complex ca geneză, modalități de producere, forme de manifestare și efecte. La un capăt al său se află reacții psiho-sociale diferențiate ca pondere, iar la celălalt felurite consecințe sociolingvistice. Faptul a condus la mai multe modalități de perspectivare, cei care au avut în vedere fenomenul denumindu-l în conformitate cu rezultatele analizelor referitoare la cauze, manifestări și efecte. În felul acesta s-a ajuns la o varietate de termeni: *hiperurbanism* (Pușcariu 1974, p. 178; Pușcariu 1976, p. 237; Pușcariu 1921-1922, p. 44, 600; Pușcariu 1927-1928, p. 776-777; Pușcariu 1937, p. 59, 84, 445; Pușcariu 1994, p. 239, 320, 370; Jordan 1943, p. 18, 30, 32, 40, 135-136; Istrate 1937, 1939; Nandriș 1963, p. 226, 228, etc.) (decurge din centrarea pe relația urban/rural, cuprinzînd situațiile provocate de consecințele lingvistice ale

mişcărilor de natură socială care au purtat către orașe diferite categorii de populație), *hiperliterarizare* (Ivănescu 1944-1945; 1980) (accentul se mută pe consecințele lingvistice ale încercării de adoptare a normei literare – pe deplin, doar a unor elemente ale acesteia, sau doar modulând propria normă în acest chip), *hipercorectitudine* (Hristea 1968, în special p. 281, 190) (se referă, în special, la relația corect / incorect, din punctul de vedere al sistemului, dar și al normei). *Hiperzel*, *hiperdialectalism* (Pușcariu 1994), *formă arhiliterară* (Istrate 1956, p. 25, și nota 147) apar mai rar și prezintă urme evidente ale încercării de a denumi fenomenul în modalități precise, care să indice clar rețeaua de relații (cauzale, modale, finale) în care se plasează actul care generează forma *hiper-*.

Încercînd să operăm analize care să precizeze întregul set de circumstanțe ce generează cazurile concrete, folosim termenul cel mai răspîndit, *hipercorectitudine*, deși mai potrivit ar putea fi *hiperconformare*, întrucît exprimă esența sociolingvistică a fenomenului și adevărul său motor, nu unul dintre efectele aparente, ori o modalitate de producere. Aproape toate cele lingvistice îi sînt neclare sau slab cunoscute vorbitorului: starea normei către care tinde, paradigmele, formele și fonetismele caracteristice ei, principiile călăuzitoare și modalitățile de acțiune concretă. Două lucruri îi sînt clare: trăsăturile de stare și funcționale ale uzului comunității sale și ce anume vrea să obțină de pe urma actului său. În adevăr, cu toate că mijloacele și formele de expresie ale acțiunii vorbitorului sînt de natură lingvistică (ceea ce îndreptățește implicarea lingvisticii în lămurirea fenomenului), impulsurile, tiparele și motivațiile de esență ale procesului sînt de natură socială (precum aproape în fiecare situație ce implică un act de comunicare).

Pentru a ne referi la mijlocul prin care se concretizează *hipercorectitudinea* și acționează astfel de analogii, vom renunța la termenul (*hiper*) *regresiune*, preferînd *substituire*, oarecum neutru și lipsit de caracterul acroșant al lui *regresiune*, dar acurat în a reda ceea ce se petrece în realitate.

Termenul *regresiune* nu acoperă întreaga realitate și nici nu o redă corect. Fie cazurile *riu* pentru *riu* (< *rivus*) și *singe* pentru *sînge* (< *sanguen*). În primul dintre acestea, avem a face cu o formă a cărei vocală palatală coincide cu vocala din etimon. Într-un anumit moment al evoluției

limbii române, romanicul *riu* a trecut la românescul *riu*. Într-un moment ulterior, vorbitorul a acționat asupra formei, înlocuind rezultatul evoluției (*i*) cu starea ei revolută (*i*). Într-o astfel de situație, lingvistul diacronist nu ar avea prea mari obiecții față de o convenție ce-ar propune termenul *regresiune*. Acesta este motivul pentru care S. Pop (Pop 1966, p. 65), referindu-se la forme precum *madzîne*, *luciafân*, *luna lu cenușeriu*, folosește sintagma „*fausse-régression*”. Desigur, prin determinantul *fausse*, eminentul dialectolog român vrea să semnifice că, din punct de vedere etimologic, „regresiunea” aplicată situațiilor cu care exemplifică este nejustificată. Teoretic și ca urmare a unei analize de suprafață, s-ar putea crede că *i* din *riu* decurge din regresiunea la care a fost supus *i* din *riu*.

În cel de-al doilea caz, deși comportamentul vorbitorului și perspectiva din care acționează sînt aceleași, *singe* nu poate fi considerat precum *riu*. Aici nu mai poate fi vorba despre *regresiune*, așa ceva neputîndu-se aserta pentru *i* din *singe*, întrucît vorbitorul nu „reface” o formă revolută, ci – pe baza unui model ales empiric, dar eronat – el construiește o formă aberantă din punctul de vedere al evoluției etimonului.

În acest cadru se cuvin făcute o observație și o subliniere. Vorbitorul nu cunoaște (și nici nu este interesat de) etimologia cuvintelor și evoluția istorică a contextelor fonetice și a formelor, astfel încît nu poate reveni conștient la o stare revolută, de a cărei existență nu are știință ori pe care nu a cunoscut-o. Dacă operațiunea pe care o face se petrece în mod inconștient, fenomenul nu ar trebui să intre în discuția de față. (Însă o astfel de acțiune ar avea importanță revoluționară pentru disciplina istoriei limbii, întrucît ar însemna că legile fonetice sînt reversibile de la sine.) Dacă operațiunea este conștientă și aparține unui vorbitor care nu cunoaște evoluția etimonului, înseamnă că el nu mai acționează în virtutea funcționării structurii audio-articulatorii determinate de factori naturali, ci sub impulsul compartimentului volitiv călăuzit de raționamente analogice. Sub aspectul în discuție, sensul sau rezultatul analogiei este indiferent, deoarece vorbitorul nu are în vedere o „refacere”, o „revenire” la o stare anterioară, ci acționează pur și simplu în consecința unei analogii cu un alt cuvînt. Simpla întîmplare – dată de coincidența rezultatului cu o stare revolută – are tot atîta relevanță cît are întîmplarea în care rezultatul este aberant din punct

de vedere etimologic. Nu avem a face nici cu o evoluție fonetică, nici cu un calcul pe baza cunoașterii stărilor trecute ale etimonului, ci cu o simplă potrivire între starea reperului analogic utilizat și rezultatul astfel obținut. Dacă lucrurile stau astfel, atunci *regresiune* este un termen impropriu, ales cu același discernământ și aceeași cunoștință de situație pe o constatăm la vorbitorul de rînd.

În ceea ce privește termenul *justificat*, valoarea lui de întrebuințare decurge strict din faptul că fonetismul rezultat în urma acțiunii vorbitorului este concordant cu evoluția firească a contextului fonetic respectiv (*i* poate fi creditat ca fiind justificat atunci cînd înlocuiește un *î* provenit din *i*, dar cu nici un chip atunci cînd înlocuiește un *î* evoluat din *á + n + cons.*). Aici distingem între etimologie și evoluție fonetică deoarece, avînd în vedere modalitatea în care sînt tratate contextele de către vorbitor – în norma lingvistică, cea vie și dinamică –, considerăm că mai important decît starea etimonului este procesul care se exercită asupra lui, adică evoluția fonetică, iar acest proces supune contextele unor rigori proprii – uneori nedescifrate nici chiar de către lingvist. Reperul cel mai justificat nu este etimonul în sine, ci procesul evolutiv. De aceea pot conta mai mult „percepțiile” și tratamentele aplicate de către vorbitor decît formele de dicționar. Aceasta întrucît realitatea diferă adesea de forma de dicționar, comunitățile concrete împrumutînd cuvinte concrete de la comunitățile concrete, adesea punctele de plecare fiind formele dialectale de contact, asemănător chipului în care acuzativul prevalează asupra nominativului, orientarea etimologului către acesta din urmă fiind eronată în cazul în care vorbitorul a plecat de la cel dintîi.

Se observă astfel că nici acest termen nu funcționează fără dificultăți și convenții. Cel mai justificat lucru care poate exista pentru un istoric al limbii este un flux sonor sau o formă care decurge liber și firesc din evoluția fonetică sau formală, naturale, ale unui context. După ce respectivul stadiu evolutiv a ajuns la un rezultat viabil, stabil și curent, nici măcar o formă anterioară nu mai poate fi justificată, ea fiind revolută. Pe de altă parte, din punctul de vedere al vorbitorului totul poate fi justificabil, mai ales întrucît, îndeobște, el acționează în virtutea unor impulsuri de tot felul, adesea înmănuncheate, folosind limba cu precădere în scopuri sociale, iar nu în sine și pentru sine.

Din cele ce preced rezultă că, petrecută în mod natural și inconștient, prin activitatea organelor articulatorii, evoluția fonetică deține gradul maxim posibil de îndreptățire. Atunci cînd vorbitorul încearcă să intervină, cu o oarecare doză de conștientă, el nu face decît acte ce contravin cursului liber al evoluției firești, cea care se împlinește prin activitatea naturală a organelor sale articulatorii.

4. Evoluția fonetică. La capătul unui lanț destul de complex, dotat deopotrivă cu stabilitate și cu suplețe, din care fac parte, în principal, materialul genetic care controlează existența și funcționarea complexului anatomo-fiziologic, structurile modulare și organele articulatorii, sunetele limbii produse de acestea și sistemul fonetic rezultat în consecința funcționării limbii sînt supuse jocului dintre stabilitatea identitară și variabilitatea adaptativă. Sub acest aspect, universul fonetico-fonologic al unei limbi este expresia exersării și funcționării organelor articulatorii, așa cum s-au constituit ele ca organe ale vorbirii, generînd o structură audio-articulatorie (SAA). Această expresie însă nu se constituie și nu este determinată în mod simplist și direct de configurația anatomo-fiziologică a aparatului fonator, ci este produsul de natură biosocială al funcționării lingvistice a SAA.

Altfel spus, compartimentul fonetico-fonologic se inițiază în consecința tensiunii dintre stabilitate și variabilitate, de la nivelul organelor articulatorii și al produselor acestora, iar pe măsura funcționării structurii anatomo-fiziologice și a obținerii unor rezultate eficiente, elementele acesteia și rezultatele funcționării ei – în cadrul comunității – încep să se acomodeze reciproc ajungînd să constituie o SAA. Funcționarea SAA are printre efecte menținerea acordului atît cu complexul structural-funcțional care o constituie (infrastructura), cît și cu cel generat de efectele propriiei funcționări (suprastructura), în concordie cu solicitările sferei sociale în care funcționează, adică cu nevoile de comunicare ale comunității concrete de vorbitori.

În felul acesta, sistemul fonetic este expresia comportamentului complex și întreșut al vorbitorilor comunității, permanent supuși mișcărilor de la nivelul propriilor SAA, determinate de conjuncția dintre starea organelor articulatorii și rezultatele funcționării lor, la nivel

individual și colectiv. Este rodul unei nesfârșite negocieri adaptative, constante ca existență, dar nu mereu ca intensitate și amploare. Întrucât se produce la nivelul organelor articulatorii ale indivizilor aparținând unei comunități, evoluția fonetică se produce independent și indiferent de vorbitor, este ineluctabilă și imună la funcția de comunicare a limbii. Dar cu toate că scapă observației și voinței imediate a ființei vorbitoare, rezultatele ei sînt sesizabile în timp.

Determinările de stare și funcționale ale organelor articulatorii cuprind o gamă în general largă de articulații. De pildă, în limba română, vocalele semideschise *é* și *ó*, aflate în anumite condiții, se închid sau se posteriorizează, devenind *i*, *u*; respectiv *ă*, *î* (*bene* > *bine*, *bona* > *bună*; *vena* > *vînă*, *fontana* > *fîntînă*). Faptul nu se datorează unui proces care s-ar referi la vreuna dintre aceste vocale ori la cuvinte. Nici vocala și nici contextul în sine nu contează și nu sînt „vizate” de schimbare. Ceea ce se petrece este consecință a unor modificări ale SAA, astfel încît orice articulație de un anumit fel, și care urmează a fi produsă, va cădea sub incidența acelor modificări și va avea de suferit în consecință. Precizia cu care se manifestă aceste efecte nu se datorează faptului că ar fi vizate anumite sunete și contexte (acesta este doar nivelul aparent), ci aceuia că la nivelul SAA s-a produs o modificare oarecare, cu consecințe asupra rezultatelor lingvistice ale funcționării acesteia – ceea ce este de natură să ducă la producerea generalizată de fluxuri sonore consecvent modificate.

Vorbitorul nu „știe” că *é* - *ă*, *e* s-a diftongat, încît „trebuie” să articuleze *measă*, *seară*, *leage*, *ureache* etc., fapt pe care „trebuie” să-l facă ori de cîte ori are a rosti un *é* - *ă*, *e*. Fiind efectul unei modificări de stare, evoluția se petrece pe neștiute la nivelul organelor articulatorii, afectează toate articulațiile produse în respectivul chip, iar stabilizarea acelei stări aduce cu sine generalizarea noii articulații. În felul acesta evoluția se petrece la nivelul tuturor contextelor care necesită respectiva articulație sau – la un nivel mai aparent – conțin acea secvență. În toată complexitatea lui, fenomenul se desfășoară – de la un capăt la celălalt – fără implicarea conștientă a ființei vorbitoare.

Prin urmare, ceea ce numim *lege fonetică* este expresia simplificată a unei concordanțe sonore regulate, dintre un context fonetic antecesor și succesorul său, avînd curs într-o comunitate dată. Respectivul context este bine definit sub aspect articulator, [*á* + *n* (*≠ nn*) + voc., cons.,

de pildă]) și spațio-temporal (pe teritoriul dacoromân al secolelor V-VII, de pildă). Acesta este nivelul aparent al unui proces profund care constă într-o modificare petrecută în orînduirea și funcționarea organelor articulatorii.

Lucrurile se petrec oarecum asemănător chipului în care organismul – determinat și călăuzit de modalitatea particulară de existență și funcționare a genelor, în conjuncție cu solicitările concrete ale mediului concret în care există acel organism și cu funcționarea sa în mediul intern și extern – își produce șirul succesiv de celule. Acestea sînt aproape identice de la o generație la alta, pînă în momentul în care un stimul solicitant induce modificări destul de puternice (la nivel genetic, funcțional și de mediu), încît celulele, structurile, funcțiunile ajung să difere sensibil de generația anterioară, cu posibile consecințe structural-funcționale și relaționale.

Evoluțiile fonetice decurg din schimbări petrecute în SAA, iar legile fonetice care le exprimă se referă atît la momentul de stabilitate, cît și la cel de schimbare. În condiții social-lingvistice de stabilitate, SAA poate rămîne relativ neschimbată, acțiunea ei fiind constantă și relativ egală cu sine. Deopotrivă, SAA poate suferi ajustări de stare – lipsite de consecințe evidente –, în planul producerii și receptării sunetelor limbajului vocal-articulat și al efectelor asupra sistemului fonetico-fonologic. În condiții schimbătoare ea se poate modifica relativ treptat, în funcție de amplitudinea, frecvența și direcția stimulilor. Faptul poate afecta unii parametri ai procesului de producere și receptare a fluxului sonor. Feluritele ajustări și acomodări care apar în consecință pot conduce la oscilații ale fluxului sonor dat, ceea ce subminează reproducerea întocmai și vechile tipare de recepție, generînd fluxuri sonore aparent concurente și ducînd la modificarea trăsăturilor articulatorii, cu posibilitatea apariției de noi coarticulații – ceea ce nu înseamnă mereu ‘sunet nou’. În felul acesta se poate stabili o relație genetică de tipul: din A, prin A'.. în B. Colaborarea și concurența dintre factorii implicați vor genera în cele din urmă o nouă stare de echilibru, materializată printr-o nouă orînduire funcțională a organelor audio-articulatorii, cu apariția unui nou produs (cvasi)identificabil cu sine și reproductibil întocmai. În acest caz, ceea ce se poate iarăși constata este că vechea lege fonetică nu mai are curs, o alta nouă luîndu-i locul.

5. Schimbarea fonologică se petrece în mod conștient și orientat, ca reacție a vorbitorului la efectele evoluției fonetice, și vizează deosebiri dintre norme paralele sau diferențieri din sînul aceleiași norme, în general orice „corecție” care să merite un astfel de consum de energie. În cazul intervenției factorului conștient nu mai avem a face cu o alunecare de sunet (Philippide 1984, p. 16), ci cu o înlocuire (Pușcariu 1994, p. 269)³. Vorbitorul nu se mai află pe nesimțite în fața unei realități fonetice noi al cărei proces de apariție s-a petrecut lent și fără a fi perceput, ci el însuși este cel care, în mod deliberat, așază sunetul respectiv într-un context, alegînd în funcție de anumite criterii determinate sociolingvistic. Astfel se vedește componenta socială a comportamentului lingvistic, motorul acestui tip de schimbare fiind volitiv, combustibilul fiind tendința de a vorbi îngrijit sau conform unei anumite norme, iar destinația – prestigiul, o altă treaptă socială etc.

După sesizarea discriminatorie a rostirilor (sau a setului de norme) către care tinde, exercițiul pe care îl are îi permite vorbitorului să construiască raționamente întemeiate pe analogii, pentru contextele cu care se confruntă. Dar libertățile sale nu sînt nelimitate – nu atît datorită funcției de comunicare, cît datorită factorilor de ordin fono-morfologic – care îngrădesc înlocuirea sunetelor. Vorbitorul, adică, nu poate schimba orice sunet cu orice sunet (foarte important: nici evoluția fonetică nu se petrece astfel). După ce a ales să opereze schimbarea, posibilitățile sale reale de a selecta sunetul înlocuitor sînt aproape nule. Alegerea acestuia se face, în primul rînd, în cadrul permis de organele sale articulatorii, ale căror abilități s-au specializat și implicit limitat prin exercițiu, în universul sonor concret al vorbitorului și al comunității. Apoi, experiența lingvistică a acelorași impun anumite corelații curente în respectiva normă, prin raportare la alte posibilități de sistem și, mai cu seamă, la realizările acestuia, în cadrul comunității concrete (*bine* nu poate deveni **bina*, **bino*, **binu* etc., ci *bini*, așa cum *sîn* nu poate deveni **san*, **son*, **sun*, ci doar *sin* sau **sen*). Între unele sunete ale normei sale și altele din norma către care poate tinde el s-au stabilit relații de corespondență/non-corespondență, care acum sînt puse în act. Apoi, tendința firească este de a „aplica” acea substituție tuturor cuvintelor încadrate (de către aspirant și în conformitate cu experiențele generate de exercițiul propriei norme, eventual în contact cu altele) în respectivul context. În acest caz, relația nu mai este nea-

părat genetică, ci se produce pe baza unei analogii de tipul: în loc de A se rostește B.

Forme precum *curechi*, *ochi*, *urechi*, *vechi*, *gheață*, *unghie* provin din vrom. *colect'u*, *oclu*, *ureacl'ă*, *vecl'u*, *gl'iață*, *ungl'ia*: ca urmare a evoluției grupurilor *cl'*, *gl'* (< lat. *cl*, *gl*) apar *k'*, *g'*. În unele zone, cu deosebire în cea bănățeană, fenomenul a trenat, rostirea *cl'*, *gl'* păstrându-se multă vreme, formele rezultate din lat. *clamo* ori *glacia*, de pildă, încă fiind rostite, în secolele XVII – XVIII *cl'ăm*, *gl'ață* (Pușcariu 1994, p. 219, 364)⁴, față de *k'ăm* și *g'iață*, în graiurile din jur.

Prin urmare, băn. *clientuș* < *chientuș* (< magh. *köntös*) indică producerea unei substituții, prin care *k'* a fost înlocuit analogic cu *cl'*⁵. Înconjurați de cei care rosteau *k'*, *g'*, cei ce rosteau *cl'*, *gl'* erau conștienți de formele celorlalți și, prin contrast, de cele proprii. După ce au observat relația („unde eu rostesc *cl'*, *gl'*, ceilalți rostesc *k'*, *g'*”) și vrînd să-și păstreze rostirile, au operat o analogie și o deducție, tratînd forma nediscriminat și aplicînd *cl'* pentru *k'*. Întrucît *k'* din *ureche* provine din *cl'*, cel din *chiatră* din *pi*, cel din *chior* din *kör* etc., se înțelege că nu orice *k'* are același antecedent, deci nu orice *k'* ar trebui tratat la fel. Atent doar la atingerea scopului său păstrător de identitate, respectivul vorbitor nu știa și nici nu era interesat de altceva, motiv pentru care emite o formă hipercorectă, ca reacție interdialectală, a cuiva care nu înțelege să renunțe la rostirile proprii norme⁶.

Vorbitorul – nu neapărat și exclusiv cel de grai – nu are conștiința acută a paradigmei. El achiziționează, folosește și transmite limba prin intermediul unei puzderii de forme concrete, aflate în planul sintagmatic, asociabile contextual. Cu toate că în mintea lui acestea se pot orîndui întrucîtva pe baze analogice⁷ – avînd în vedere asemănarea formală, sensul, datele contextuale de utilizare etc. –, în fapt ele există acolo doar ca elemente dotate cu identitate proprie, nefiind tipologizate după principii categoriale, de clasă etc. Acesta este unul dintre motivele pentru care analogia nu se manifestă în toate situațiile formale posibile. Comparativ cu regularitatea și previzibilitatea acțiunii legilor fonetice și a rezultatelor acesteia, schimbarea fonologică poate fi surprinzătoare, deconcertantă (chiar dacă poate fi înțeleasă și explicată ulterior), ea fiind incoerentă în raport cu ceea ce se petrece în cazul acțiunii nestingherite a legilor fonetice.

Aceasta se întâmplă întrucît procesele autonome și automatizate prezintă un grad crescut de garanție a repetabilității, ele constituind expresia acțiunii unor seturi ierarhizate de principii care guvernează starea și funcționarea organelor anatomo-fiziologice. În cazul intervenției factorului conștient, acțiunile principiilor pot fi obstrucționate de intervenția a felurii alți factori, majoritatea declanșați chiar de cel conștient, care, o dată intrat în acțiune, poate interveni în funcție de criteriile unilaterale, aleatorii, contradictorii, uneori supraevaluînd anumiți factori sau anumite mize, altele subminîndu-și ori blocîndu-și propriile decizii.

Momentul fonetic este natural, comunicarea petrecîndu-se prin intermediul unor forme ce prezintă variații și variante fonetice. Rezultatele producției sînt limitate de principiile economiei și eficienței, care acționează în direcția stabilizării numărului de fonetisme și forme la o gamă optimă de variante. Momentul fonologic se caracterizează prin selecții și modificări operate conștient, în funcție de anumite criterii deduse ori elaborate. El nu ține de tipul normei, vorbirea populară, cea neîngrijită și cea cultă putînd cunoaște deopotrivă momente fonologice. În cadrul acestora, schimbările se petrec orientat – în funcție de un anumit reper vizînd anumite scopuri⁸. O dată însușit modelul de schimbare, el poate fi aplicat relativ constant, cu o mare consecvență, nediscriminatoriu, în mod obișnuit fără a se distinge cu acuratețe între contexte – sau, mai exact, făcînd distincții fie grosiere, fie exagerate, de regulă extrapolante. În adevăr, aceasta este o chestiune de exercițiu și de cunoaștere, iar vorbitorul creditat ca instruit poate proceda în exact același mod precum celelalte categorii de vorbitori.

Din cele ce preced se înțelege că *evoluția fonetică* reprezintă un raport natural care redă efectele acțiunii de la sine a organelor articulatorii, efecte determinate de organizarea și funcționarea firească a acestora, fără implicarea factorului conștient, în vreme ce *schimbarea fonologică* se prezintă ca formulă dezvoltată în mintea vorbitorului, corespunzînd unui raport observat de acesta, adesea anulînd sau contrazicînd unele efecte ale celei dintîi, mereu acționînd sub impuls conștient și deliberat⁹.

6. Norma lingvistică și norma literară. Procesul de constituire a normei literare nu se petrece pe calea observării, cuprinderii și înțelegerii,

din perspectivă evolutivă, a tuturor fonetismelor, formelor și a întregului sistem paradigmatic existent – manifest la nivel local¹⁰. În realitate, un astfel de proces nu este urmat de construirea raționată a unor principii care să închege și stabilizeze o configurație adecvată rosturilor unei norme culte eficiente. Mai mult, cele două nu sînt urmate de aplicarea riguroasă a setului cugetat de principii, care să asigure negreșit constituirea tipurilor de paradigme, a inventarelor exclusive ale acestora și a unor cadre (relativ suple), în măsură să asigure călăuzele viitoarelor evoluții. Acesta nu este decît un ideal teoretic, așa ceva fiind imposibil în realitate, deoarece construcțiile și evoluțiile se petrec ca răspuns adaptat la nevoi relativ imperioase. Prin caracterul lor, nevoile au viteze de dezvoltare superioare celor pe care le au metodele și instrumentele de rezolvare a acestora. Metodele și instrumentele se maturizează abia după ce nevoile au cunoscut împliniri succesive și relativ rudimentare. Cu alte cuvinte, modificările de mediu solicită adaptarea organismelor, iar acestea resimt solicitarea ca pe o *nevoie*.

După acțiunea factorului declanșator, toate elementele lanțului manifestă mișcări evolutive, astfel dobîndind capacități adaptative în stare să satisfacă șirul de solicitări, fiecare element al lanțului fiind cerut de precedentul, trebuind să se conformeze cerințelor aceluia, dar nici acela nu poate fi incoerent față de co- sau subsecventul său. Avînd caracter procesual, devenirea este rezultatul exercițiului, nu cunoaște planuri și finalități, ci doar soluții la probleme concrete și stringente. Fiecare stadiu în care există o stare de echilibru reprezintă o etapă de succes structural-funcțional, iar fiecare nouă solicitare cere obținerea unei noi stări de succes. Răspunzînd solicitărilor, entitățile se adaptează, fapt petrecut pe anumite căi și prin intermediul anumitor instrumente. La rîndul lor, acestea din urmă pot satisface într-o măsură acele solicitări, dar pentru a fi eficiente și ele au nevoie de evoluție adaptativă. În felul acesta, se vedește încă o dată adevărul spuselor lui A. Philippide, conform căruia limba este formată și funcțională totdeauna și niciodată. Toate acestea întrucît însăși evoluția evoluează.

Poate că cea mai bună definiție a normei literare – în spațiul cultural-științific românesc – se află în arhicunoscuta formulare a lui Ion Budai-Deleanu, care o concepe astfel: „Această limbă se află la toate neamurile politice, la care floresc învățăturile, și este în sine tot aceeași

limbă a norodului de obște, numa cît este mai curată și curățită de toate smintelile ce se află la limba de obște a gloatei; cu un cuvînt, este limba lămurită și adusă la regulile gramaticesti, apoi și înmulțită cu cuvinte obicinuie la învățături, care nu se află la vorba de obște”.

Primul lucru pe care îl exprimă această definiție este că norma literară se ivește și se dezvoltă în consecința unei necesități apărute la capătul unor evoluții cultural-istorice și mentalitare. Apoi se arată că ea se întemeiază pe norma lingvistică a respectivei comunități, însă asupra căreia s-au exercitat anumite procese selective, în baza unor principii raționate, impuse de nevoile de coerență internă ale unui instrument valoros prin calitatea și eficiența construcției sale, precum și prin capacitatea de a vehicula nuanțat sisteme conceptuale și expresive complexe. Este o normă regularizată la nivel fonetic și gramatical, îmbogățită la nivel lexical-semantic și retorico-stilistic.

Cele de mai sus implicitează că: a) orice proces de normare și apoi de consolidare a unei norme își are inerentul pandant în apariția și adîncirea unor deosebiri – neesențiale din punct de vedere sistemic – dintre acea normă și cea pe care se întemeiază ea (și care este supraordonată); b) procesele de selecție și normare (în toate compartimentele), apoi de nuanțare lexical-semantică și retorico-stilistică, care au în vedere formarea și actualizarea normată sistemului, au nevoie de un punct de plecare – adică de un material concret pe care să se exercite –, apoi de un sistem procedural – adică de modalități și instrumente de acțiune, conforme anumitor principii – și de asumarea unor finalități eficiente – adică de repere valorice.

Imaginarea întregului complex poate duce cu gîndul la tipul ideal de activitate, mai sus enunțat. În realitate (și acesta este faptul de importanță crucială), inițial (adică în punctul de plecare material și uman), la exercițiu nu participă întreaga obște, ci doar o mică parte a acesteia – singura realitate concretă, care poate fi efectiv modelată și întrebuițată în acest cadru. În general, definițiile normei literare sînt lipsite de această triplă precizare fundamentală: a) care anume este varietatea-fundament, luată drept obiect pe care se construiește, fiind supus proceselor de selecție; b) care anume sînt reperele pe baza cărora se judecă și criteriile în baza cărora se operează; c) cine anume sînt cei care decid ce fonetism și ce formă sînt compatibile cu cerințele unei norme literare?

Dacă în sînul unei comunități-nucleu se manifestă mai devreme anumite nevoi, care declanșează astfel de procese, atunci norma ei va deveni materialul de construcție, reperatele și criteriile ei vor deveni călăuzele formale și eficiente, iar cei care vor orienta construcția vor fi inițiatorii și continuatorii lor – reprezentanți de vîrf ai acelei varietăți locale. (Desigur, cei ce vor urma într-o etapă ulterioară vor putea modula și chiar modifica respectivul produs și unele reguli ale edificării sale, însă cazurile lor se vor desfășura pe acest edificiu, care este un dat parțial. Apoi, procesul nu implică neapărat excluderea completă a elementelor particulare altor clase. Din rîndul acestora unele au putut fi reținute întrucît erau comune, iar altele au putut supraviețui în măsura în care cei ce le purtau reușiseră să pătrundă sau să aibă acces în cercul dominant, totodată avînd destulă forță și autoritate încît să poată impune forme necontradictorii cu cele curente acolo.)

Petrecîndu-se lucrurile în acest mod, o astfel de construcție supraviețuiește și se poate răspîndi dacă: a) răspunde adecvat și eficient unor nevoi destul de mari încît să declanșeze un astfel de efort; b) deține capacitatea de a amorsa, la celelalte comunități-parte, nevoia de a o utiliza; c) nu prezintă incompatibilități majore în raport cu deprinderile acelor comunități.

Privind la chipul în care s-au format normele literare europene din mileniul trecut (situație care nu diferă esențial de ceea ce s-a petrecut în Antichitate), se înțelege lesne că diversitatea de detaliu a realității a cerut soluții aparent diverse, dar și că acestea apar ca atare numai întrucît condițiile generale și, adesea, cele particulare au fost diferențiate. În general, procesul s-a petrecut cu plecare de la varietățile locale utilizate de către clasa socială în vederea răspunsului la propriile activități și nevoi, practicarea de către aceasta a unui uz relativ elaborat, ducînd inerent la dezvoltarea de decalaje lingvistice proporționale în raport cu restul comunității. (Firește, aparent, este vorba despre limba unui autor sau a unui grup de autori valoroși, despre rezultatele locale ale unei activități culturale intense, despre limba sau graiul unor cuceritori care își impuneau cultura etc.)¹¹.

Acest lucru înseamnă că normele literare s-au creat mai lesne în spații privilegiate sub aspect extralingvistic, în cadrele create de activități cultural-lingvistice coerente, avînd o anumită intensitate și o anumită

valoare, în sînul unor grupe de populație relativ închegată la interior, adică al unor indivizi apropiați sau legați între ei în planurile social, lingvistic, cultural, mentalitar, care, supuși unor nevoi, își exersaseră suficient de mult limba, în acea direcție. Uzul unui astfel de grup, așadar – delimitat areal și identificat diastratic –, este punctul de plecare optim și eficient al aspectului literar.

Vorbirea clasei dominante locale a constituit o formă de manifestare a graiului local și care, în timp, dar cu o viteză mai mare decît cea de la nivelul întregii comunități locale, a suferit acțiunea proceselor caracteristice oricărei entități dezvoltate în cadre segregacioniste și privilegiate. Circulația intensă, frecvența contactelor interne și nevoile expresiei variate, dar acurate au generat un grad destul de mare de stabilizare în limitele anumitor parametri cantitativi și calitativi, diferențiind idiomul relativ definit al acestui grup de cel relativ variabil al întregului local sau regional. Totodată, transplantarea spațială – cu păstrarea poziției ierarhice – a acestui grup sau doar a unei părți a lui (dar avînd destulă forță încît să conteze) a putut crea premisele ca vorbirea acestuia să devină reperul călăuzitor în constituirea aspectului literar al unei alte regiuni decît cea de proveniență¹². Ca o consecință firească, unui astfel de grup îi este mai ușor să accepte și să respingă în chip firesc modalitățile de exprimare caracteristice, respectiv necaracteristice lui, iar constituirea unei astfel de comunități este lucrul cel mai firesc.

În cazul limbii române, remarcabila unitate și coerență de sistem a făcut ca normele lingvistice locale și regionale să nu prezinte nici diferențieri insurmontabile, nici curenți ori discontinuități, referitoare la corespondențele dintre produsele lor. Privind situația la nivelul întregului ansamblu, formele și modalitățile sub care s-a concretizat și manifestat sistemul în diferitele arii lingvistice românești arată lipsa rupturilor sau a faliilor. Fărîmițările existente au absorbit o mare parte a tensiunilor, existența lor împiedicînd apariția unor zone prea diferențiate, iar caracterul lor minor în fond a favorizat circulația produselor vorbirii. Acest joc dialectic a contribuit la remarcabila unitate a limbii române, de pe teritoriul dacoromân.

Prin urmare, norma literară decurge din idiomul unei categorii sociale de vorbitori și se dezvoltă ca rezultat al unui tip de selecție, orientat de deprinderile lingvistice ale grupului respectiv și de nevoile sale so-

ciale, limitat de jocul dintre idiosincrasii și propensiunile grupului. Apoi, acest rezultat este investit cu o forță dată preponderent de tăria socială a grupului, se răspîndește datorită forței sale de atracție, mai puțin și abia în subsidiar datorită virtuților intrinseci ale normei (care, totuși, nu pot fi nule), constînd în valoarea ei de întrebuințare, dată de capacitățile expresive (sub toate aspectele, de la cel conceptual la cel estetic). Ulterior, este posibilă ajustarea orientată de nevoi cultural-științifice și de expresie, dar fără pierderea elementelor esenței identitare.

Acesta este principalul motiv pentru care orice raportare la alte norme (inclusiv cele paralele și echivalente social, ale altor „obști”) nu prezintă baze obiective și raționale (orientate de dimensiunea evolutivă și de posibilitățile reale de a atinge cele mai mari valori de întrebuințare), ci subiective și perceptuale. Cauza obiectivă a acestei stări de lucruri stă în aceea că primul tip de raportare necesită cunoașterea concretă a capacităților reale și potențiale ale tuturor aspectelor literare regionale, în vreme ce al doilea ține de cunoașterea doar a propriului grai literar.

În cazul românei, cu toate că aceasta deținea o identitate cu sine destul de ridicată, fiind unitare pe porțiuni ample, graiurile locale dezvoltaseră pe alocuri inerente diferențieri decurgînd din cele areale și sociale. Unele dintre acestea din urmă decurgeau din exprimarea posibilităților de variație și de dezvoltare permise de sistem, dar nesemnificative sub aspect sistemic (în ciuda chiar a salienței rezultatelor). Altele erau inerente exercițiului relativ segregat al limbii, în cadre sociale diferențiate, iar altele se datorau diverselor influențe străine – și acestea diferențiate regional și social. În esență, toate potențau posibilitățile multiple și paralele oferite de sistem, ca urmare a acțiunii diferențiate a factorilor de ordin social și spațial – la acest nivel fiind mult amplificați în comparație cu ceea ce se petrecea la nivel local și apoi la cel regional.

Întrucît alegerile sînt mai ușor de făcut atunci cînd diferențierile dintre elementele masei supuse selecției sînt mai evidente, mai mari și îndeajuns de relevante încît să reliefeze eventualele virtuți ale elementelor, dezideratele unei norme literare unitare par mai ușor de obținut atunci cînd normele lingvistice de la baza aspectelor literare prezintă o mai mare diferențiere. Româna nu se află în această situație. Din cauzele mai sus arătate, precum și dintr-unele de natură extralingvistică, dife-

ritele regiuni românești au cunoscut dezvoltări aproape identice, cu inerente diferențieri generate de cauze extralingvistice, dar nesemnificative în plan esențial și sistemic, în ciuda salienței manifeste la nivelele superficiale. Această caracteristică fundamentală a favorizat constituirea de aspecte literare locale sau regionale destul de asemănătoare. Pe acest fond potențator, unitatea de sistem și slaba diferențiere dintre normele lingvistice locale au făcut ca procesul de constituire a aspectelor literare să se petreacă în relativă independență. Chiar astfel însă, marea apropiere a formelor a împiedicat exercițiul unui proces de alegere, de sortare și selectare a formelor. Fiind mai degrabă congruente, chiar puse laolaltă, acestea nu-și puteau arăta superioritatea valorică și de întrebuințare, unele față de altele, trăsăturile diferențiatore pentru care ar fi meritat să fie selectate unele, iar nu altele. Întrucît, în chip firesc, procesul de selecție nu poate fi decît ulterior celui de creație, iar selecția nu poate fi decît anevoioasă și ineficientă dacă se exercită asupra unui material slab diferențiat, spre a fi eficientă măcar ca act, selecția este constrînsă la a se limita la o singură varietate.

În perioade mai recente, în care aspectul literar a devenit normă literară – procesul găsindu-și nu doar fîgașul pe care să se dezvolte, dar și modalitatea de a intra într-o relație armonioasă, productivă și eficientă cu norma lingvistică – vorbitorul instruit acționează diferit de cel neinstruit. Cel dintîi își asumă conștient și deliberat norma pe care o adoptă, fiind mai mult un imitator al modelului oferit de norma literară. Cel de-al doilea continuă a fi supus variabilității de tot felul și evoluțiilor, acționînd în virtutea cerințelor naturale ale normei lingvistice – ce-i drept, mult mai puțin decît strămoșii săi, datorită contactelor inevitabile cu felurile varietăți ale normei literare. În cazul în care acesta va avea în vedere felurite mize sociale ce pot fi atinse cu sprijinul componentei lingvistice, acțiunile și reacțiile sale – atunci cînd vor fi determinate de diferențele dintre norme și cînd va vrea să imite norma cultă – vor indica faptul că, în adevăr, el nu imită, ci recrează analogic¹³. Acest vorbitor, așadar, are în vedere un model dintr-o altă normă, însă chipul în care acționează și operează transferurile rămîne orientat după norma sa și după formele de aici – fapt care, de altfel, nu-i este caracteristic în sine, deoarece se întîlnește și la vorbitorii instruiți, în perioadele de formare a normei literare, dar nu exclusiv atunci.

7. Dimensiunea sociolingvistică. Dincolo de faptul că a doua dimensiune constitutivă a limbii este de natură socială, fenomenul aici examinat deține particularități ce solicită imperios perspectivarea sociolingvistică.

Buna funcționare a limbii necesită acomodarea reciprocă a indivizilor participanți la actul lingvistic și ajustarea lor la cerințele și la situațiile de comunicare, indiferent de mărimea grupului sau a comunității – al căror grad de închegare, de altfel, se află în relație cu unitatea lingvistică. Rostul acestei armonizări este obținerea unui comportament comun, stabil atît cît să dețină și să confere identitate, continuitate și eficiență în comunicare, variabil atît cît să permită și stimuleze adaptarea și evoluția.

Comportamentul biosocial constituit de activitatea lingvistică este dependent de comunitatea regulilor sociale, pe care ulterior le determină, care ulterior o determină, și tot astfel, într-o spirală coevolutivă. De asemenea, avînd în vedere că procesul de negociere în vederea acomodării este mai lesnicios în cadrul grupurilor relativ mici – unde frecvența și circulația formelor limbii, apoi intensitatea contactelor dintre indivizi sînt sporite, iar mărimea materialului lingvistic este mai mică decît în comunitățile mari –, valorile simbolice pe care le capătă limba devenită factor de identificare grupală, fac ca, acolo, gradul de elaborare a normei lingvistice să nu aibă importanță crucială.

Aceasta întrucît cea care contează este eficiența comunicării, iar atît timp cît ea se află la nivel optim, rafinarea instrumentelor și modalităților ei nu constituie decît o formă de risipă energetică. Desigur, în cazul normei literare lucrurile nu mai stau întocmai, însăși rostul existenței acesteia fiind depășirea *optimum*-ului natural.

În sfîrșit, întrucît ierarhizarea este un proces natural intrinsec, oricît de mici ar fi grupurile, ele sînt astfel spontan autoorganizate, între factorii structural-funcționali aflîndu-se și cei de referință – pozitivă sau negativă – în funcție de orînduirea, orientarea și funcționarea grupului.

După cum s-a arătat în enunțul preliminar, participantul la actul lingvistic – mai cu seamă în ipostaza de auditor – deține capacitatea de a sesiza diferențele dintre norma sa și o alta. Folosind acest atribut și

păstrându-se pe poziția propriului grai sau a propriei norme, el poate să nu prezinte dorința de a-și asuma norma celorlalți, eventual privind-o cu superioritate:

Chiar (re)cunoscînd norma superioară – potențial unificatoare –, un individ o poate respinge (socotind-o prețioasă, caducă, lipsită de utilitate, defectuos concepută și dezvoltată etc. sau doar privind-o cu indiferență). De aceea, pe de o parte, vorbitorii ce țin de o aceeași normă lingvistică și aflați în contact pot evita apelul la o alta – este vorba cu deosebire despre cea literară –, întrucît actul ar putea fi considerat ca unul de agresiune; pe de altă parte, chiar în contact cu un vorbitor cult și cu actul lingvistic practicat de acesta, vorbitorii de grai se pot manifesta cu indiferență și / sau ironie¹⁴. Cu alte cuvinte, vorbitorul poate să nu se supună normei creditate ca superioară, ignorînd-o activ și conservator, dar deopotrivă poate încerca să o adopte.

De exemplu, în Camerun, pidgin-english se folosește pentru insulte sau în situații în care se poate glumi, iar bangwa în celelalte cazuri. Opțiunea ține de situație, nerrespectarea acesteia în alegerea limbii conducînd la expulzarea celui ce nu respectă convenția socială. Pe de altă parte, în Republica Centrafricană, limba oficială este franceza iar sango este cea uzuală. Ierarhia dintre limbi impune ca limba de prestigiu (franceza) să fie folosită în relațiile cu oficialii și ca instrument de ascensiune pe scara socială (Leclerc 1992, p. 31 și urm.).

În același sens, se pot cita două situații semnalate de către autorii GN, ambele întîlnite în jud. Vlașca, în care subiecții anchetați constată: „Se vede că ești din altă parte, că nu prea dai vorba ca noi. Ai fi vr'un taxidar” (p. 157), și „De, noi vorbim mai din topor, că așa am apucat din bătrîni. Mă uit la ai dă vin din meliție. Aștia au vorba suptire, nu-i pricepe oricine” (p. 157-158). Dincolo de conștientizarea diferențelor dintre cele două vorbiri se remarcă poziționarea propriei vorbiri în centrul referențialului și ironizarea – poate mai mult în cea de-a doua secvență – a vorbirii celuilalt. În al doilea caz se mai constată și reacția negativă față de influența suferită de unii vorbitori ai propriei comunități, precum și neîncrederea în aceștia (datorită faptului că și-au abandonat – chiar parțial sau / și conjunctural – propria normă).

Raportînd un caz de concurență între graiuri paralele, în Istrate 1939 se arată cum un informator susține că: „numai țigani grăiesc așa” (cu *f* pentru *ș*). De fapt, referirea se făcea la cei din satul vecin, între cele două sate relațiile nefiind amicale. La rîndul lor, ceilalți procedau la fel: își asumau propriul grai, pe care îl considerau corect și superior în raport cu al vecinilor, cărora le aplicau același atribut.

În sfîrșit, în Dinu 1923-1924, textele LI, p. 131, și LVIII, p. 132, semnalează: „Di ce scrii de toate helea, că și-acolo or hi vorghind oamenii. Or nu vorghesc? Vorghesc? Cum vorgheste?... Mai domniește!” și: „La dumniavoastră la toate helia-i șchimbată vorba, da la nuci tot așa trebuie să-i zică. Altu nume nu-i mai pune. Tot nuci”. În primul caz nu este sigur că ironia lipsește, iar în al doilea, exasperării date de constatarea neconcordanțelor dintre propriul grai și norma literară i se adaugă plasarea propriului grai în poziția de reper.

Totodată, el poate să considere din diferite motive că norma sa este inferioară alteia și să încerce a-și însuși norma superioară (Hagege & Haudricourt 1978, p. 41, nota).

Ca receptor – sub impulsul de a obține comunicarea (eficientă) –, individul va tinde în aceste situații să echivaleze fonetismele și formele celeilalte norme, transpunîndu-le în modalități proprii. Întrucît sensul poate fi același pentru toți, diferența formală nu-i împiedică să ajungă la acesta.

Ca vorbitor, el are capacitatea de a-și orienta discursul către și în funcție de receptor (Pușcariu 1937, p. 85, 189-190; Dumistrăcel *et al.* 1997, *passim*)¹⁵, lucru pe care îl poate face dacă, în urma comparației celor două norme, apar diferențe semnificative pe verticală, pe care le-ar vrea estompate, reduse ori anulate. În acest caz, vorbitorul se orientează încercînd să utilizeze elementele identificate ca fiind particulare normei receptorului (Caragiu Marioțeanu 1958, p. 81-82).

În cazul în care vorbitorul aparținînd normei dialectale (ori inferioare din punct de vedere social) încearcă să elimine particularitățile diferențiatore ale rostirii sale și să adopte în loc pe cele ale normei către care astfel tinde, este posibil să apară fenomenul hipercorectitudinii. Efectul este caracteristic claselor sociale și indivizilor aflați în ascensiune (sau care aspiră într-acolo), dotați cu o mai mare mobilitate (Tiugan

1977, p. 437; Tiugan 1978, 1979) și puternic motivați sub aspect social (Fischer 1958, p. 52), însă nu este străin celor instruiți – nu neapărat datorită insuficienței stăpîniri a normei literare –, dar trăind în perioade în care însăși norma literară își croiește fâgașele, este oscilantă, prea permisivă sau în decădere. Dincolo de mecanismele psihice care intră în funcțiune, aceste exagerări indică existența unor capacități active de analiză și orientare ale vorbitorului care – cu mijloacele limbii și cu posibilitățile date de experiența sa – construiește o vorbire, uneori nereperabilă, dar mereu raportîndu-se la un alt nivel, comparat cu al său. (Din perspectiva planului fonetic nu este neapărat necesar ca faptul să antreneze cu sine o ușurare a articulării, principiul economiei în limbă – sub aspectul particular al comodității – nefiind nici motorul, nici piedica acestui tip de schimbare.)

De aceea, în cadrul procesului complex care vizează accesul la norma supraordonată, prioritate în prelucrare au fonetismele și formele (observația este mai puțin acută pentru compartimentul gramatical) cu caracter de marcă (fie că aparțin normei către care se tinde, deci trebuie adoptate, fie că unicizează norma din care se pleacă, deci trebuie lepădate). Aceasta întrucît scopul celor ce aplică astfel de substituții este deopotrivă pătrunderea în noua normă și distanțarea de cea inițială (adică cea proprie), diferențiind formele și astfel marcîndu-și pătrunderea, eventual apartenența la noua normă. Calea pe care se încearcă acest dublu act este imitația, mijlocul fiind substituția. Dar tot aceasta este și calea pe care apar racordări inadecvate la norma de adoptat, ele datorîndu-se, în principal, dificultății funciare de a stăpîni cu competență egală două norme¹⁶ sau de a gestiona o normă oscilantă.

Succesul acțiunii unui individ care își construiește treptat o structură lingvistică comportamentală asemănătoare cu aceea a grupului către care tinde – diferențiîndu-se de cei din grupul său – depinde de găsirea termenilor de comparație, de accesul la structura model, de capacitatea de analiză a limbajului acelu model, de motivațiile și de reacțiile celorlalți față de noul său comportament. Căutarea aceasta pe verticală și presiunile din ambele sensuri pot apărea atît interdialectal, cît și în sînul aceluiași dialect¹⁷, acesta fiind încă unul dintre mecanismele schimbării (Fischer 1958, p. 51).

Note

¹ În Philippide 1984, p. 107 și urm., se vorbește despre „amestecul vorbirilor”; de asemenea, în Wartburg 1962, p. 22, 24, se arată că la contactul dintre idiomuri și dialecte se produc oscilații retrograde – în general mișcări în limbă.

² O bibliografie se află în Hristea 1962, p. 171-180, iar Hristea 1968, p. 277-315, constituie un studiu amplu asupra acestui fenomen, care discută chestiunea plecând de la exemple – de regulă referitoare la stadii mai noi ale limbii române.

³ De asemenea, în *Phonétique et phonologie* (Pușcariu 1937, p. 129) se spune: „Quand une loi phonétique entre dans la conscience des sujets parlants, et qu'elle est généralisée par eux, nous avons alors à faire à une *loi phonologique*” (s.a.). Din această perspectivă, sistemul fonologic (sau fonemic) ar reprezenta reflexia sistemului fonetic în conștiința subiectului vorbitor.

⁴ A se vedea și D. Moldovanu, *Completări la REW*³: *Lat. cli-vus în română și în graiurile ucrainene carpatice*, în „Studii și cercetări de onomastică” 1, anul II (1996), p. 105-111.

⁵ Cf. Kiraly 1990, p. 176, unde se dau formele *clentuș*, *clintuș* și se explică: „este evident că magh. *k + e, i* (din magh. dial. *kentös, kintes*) a fost apropiat de *k'* din cuvintele vechi românești și s-a parcurs drumul în sens invers *k' > cl' > cl*”.

⁶ Pentru conceptul ‘solidaritate regională’, a se vedea Pușcariu 1994, p. 310-311.

⁷ Cf. Paulus 1969, nota 2, p. 32: „l'analogie n'est consciente qu'en un sens relatif, n'excluant pas la pénombre de la conscience et s'opposant seulement au caractère psychologique des lois phonétiques”.

⁸ Această orientare ține de o serie de factori, mai ales de prestigiul și gradul de difuzare a normei; cf. Dumistrăcel 1978. Privitor la evoluția și răspândirea fenomenelor fonetice și fonemice în spațiu a se vedea Pușcariu 1994, p. 299-303.

⁹ Cf. Pușcariu 1929-1930, p. 221, unde se arată că „morfonemul (...) este un produs al geniului limbei și de cele mai multe ori nu este decât continuarea, în conștiința gramaticală a subiectelor vorbitoare a unei legi fonologice” (s.a.) și „morfonemul este adesea inversarea legii fonologice, uneori inversarea greșită” (s.a.) (p. 223).

¹⁰ Cu toate că vechile aspecte literare cunosc o întindere regională, atunci când vorbim despre procesul de constituire preferăm termenul *local*, întrucât considerăm că

întinderea regională este ulterioară, anterior existind un punct de plecare, acesta fiind un centru (politic, economic și cultural) de la care s-a produs apoi iradierea. Lucrurile nu stau altfel în cazul altor limbi – fie greaca ori latina, fie cele romanice ori germanice – un astfel de proces avînd nevoie de o anumită cantitate de energie, în măsură să se constituie în forță gravitațională generatoare a unui nivel critic de forță care să producă o astfel de evoluție.

¹¹ Fundamentarea teoretică a conceptului ‘dialect literar’, explicarea și prezentarea critică a teoriilor asupra vechii române literare îi aparțin lui Gh. Ivănescu (Ivănescu 1944-1945, p. 15-80). Precizări în legătură cu concepția lingvistului ieșean, în această chestiune, apar în Ivănescu 1980; 1989, p. 249-263.

¹² În Ivănescu 1944-1945 se susține argumentat că dialectul literar moldovenesc este, cel puțin într-o anumită măsură, rezultanta contribuției graiului clasei conducătoare de origine maramureșeană, arătînd astfel cum deosebirile diatopice pot deveni diastatrice. Principala observație care decurge de aici este că astfel se demonstrează iarăși că, la nivelul întregii comunități (daco)românești, sistemul era identic cu sine.

¹³ În Helgorsky 1982a se exprimă convingerea că *norma socială* are la bază intervenția conștientă a comunității, în vreme ce *norma obiectivă* „se confond pour l’usager avec l’emploi «naturel» de sa langue (...). Toutefois, une variété donnée dans sa situation d’emploi peut être sentie comme une norme sociale et faire l’objet d’interventions conscients” (p. 10). Este evident paralelismul cu cuplul evoluție fonetică / schimbare fonologică.

În Pușcariu 1927-1928, p. 784-788, se consideră că cei instruiți „rezistă” analogiei, astfel că ei impun în limbă forme neasemănătoare, dar care sînt familiare simțului lor lingvistic. De unde se poate deduce că fiecare are deprinderea normei sale și acționează conform unei logici interne a acesteia. În Pușcariu 1929-1930, p. 239, se arată că: „simțul gramatical se manifestă la omul incult mai ales printr’o aplicare riguroasă și o generalizare a morfonemului, pe cînd la omul cult mai ales printr’o trebuință de analiză precisă și printr’o tendință de simetrie în interiorul categoriilor gramaticale” (s.a.).

Aceste afirmații pot fi corelate cu opiniile lui Quintilian care, după ce stabilește că principiul – unul dintre elementele pe care se bazează limbajul – este dat de analogie și unorii de etimologie, atrage atenția că analogia nu reprezintă un element aplicabil în orice situație, deoarece de multe ori se află în contradicție cu sine (Quintilian, I, p. 74). De aceea este fundamentală precizarea autorului latin: „Într-adevăr, cînd oamenii au fost creați, analogia nu a căzut din cer să dea formă vorbirii, ci ea a fost descoperită după ce oamenii au început să vorbească și după ce s-a observat în limbă în ce fel se termină cuvintele. Așadar ea nu se sprijină pe reguli, ci pe exemple; și nu este o regulă a vorbirii, ci un rezultat al observării ei; astfel încît însăși analogia își are originea în uz” (Quintilian, vol. I, p. 75).

¹⁴ Ambele, uneori într-o măsură mai mare a doua, constituie o trăsătură generală a masei de vorbitori, nu neapărat neinstruiți. În lumea germanică și anglo-americană – probabil mai puțin în cea romanică – comunitățile locale și regionale își prețuiesc adesea propriile norme lingvistice mai mult decît pe cele literare. Faptul se întemeiază pe înțelegerea clară a unei distincții. Aceasta pleacă de la concepția că norma literară are un caracter special, fiind destinată unei anumite modalități sau dimensiuni existențiale, în vreme ce norma lingvistică locală sau regională este destinată gestionării modalităților existențiale

curente. Cele două destinații sînt mai degrabă necoincidente, efortul de a stăpîni norma literară fiind răsplătit numai în cazul în care individul este nevoit să intre în situații de comunicare ce-i impun utilizarea acesteia, norma literară nefiind una supradialectală, ci doar una comună mai multor categorii specializate de vorbitori, folosind anumite tipuri de comunicare situate la un anumit nivel.

Cum se vede, termenii distincției nu se confundă, întrucît a folosi norma literară ca pe una supradialectală ar însemna folosirea improprie a unui instrument destinat altui tip de uz. Desigur, în destule comunități anglo-americe și germanice, faptul ar echivala și cu o nedorită pierdere de identitate a grupului astfel diluat în masa ansamblului, adică cu o asumare a unei identități greu de acoperit de modul concret în care trăiește respectivul individ.

¹⁵ De altfel, literatura de specialitate este foarte bogată în exemple care atestă la vorbitor schimbări ale discursului obișnuit în funcție de poziția socială, proveniența geografică, sexul, vîrsta receptorului. Astfel este cazul – tipic – al preotului de țară care, adresîndu-se unui consătean, îl întreabă: „Bade Ioane, sînt *potcoyiți* caii?”, după care, adresîndu-i-se lui S. Pușcariu, precizează: „Cînd pleci călare la munte trebuie mai întii să te uiți dacă calul e bine *potcovit*” (Pușcariu 1937, p. 85). Cf. și Pușcariu IV, p. 1376, unde se discută situația individului cu mai multe norme (autorul le numește *graiuri*), în funcție de destinatar.

¹⁶ Pot exista cazuri de indivizi capabili să stăpînească foarte bine două norme (cf. ALR II *Introducere*, p. 43, unde este menționat un vorbitor, bun cunoscător al particularităților de grai din diferite zone ale Banatului, ceea ce nu-i afecta norma graiului său, păstrînd separate acele trăsături de cele caracteristice graiului său), dar acestea sînt excepții nesemnificative prin frecvență și calitate.

¹⁷ Cf. relevanța observației lui M. Joos, din *The Medieval Sibilants*, în „Language”, *Journal of the Linguistic Society of America*, 2 (1952), p. 222-231: „the phonetic drift, which was kept going in the usual way: that is, the dialects and idiolects of higher prestige were more advanced in this direction, and their speakers carried the drift further along so as to maintain the prestige-giving difference against their pursuers. The vanity factor is needed to explain why phonetic drifts tend to continue in the same direction; the ‘inertia’ sometimes invoked is a label and not an argument” (p. 229).

Bibliografie

1. ALR, II, *Introducere*, Cluj-Napoca, 1988.
2. Caragiu Marioțeanu, M. (1958), *Influența dacoromână asupra graiului unei familii aro-mâne din R.P.R.*, în FD I, p. 79-111.
3. Dinu, T. (1923-1924), *Graiul din Țara Oltului*, în GS I, p. 107-139.
4. Dumistrăcel, S. (1978), *Influența limbii literare asupra graiurilor populare*, București.
5. Dumistrăcel, St., Hreapcă, D., Bîrleanu, I.-H. (1997), *Ancheta dialectală ca formă de comunicare*, Iași.
6. Gillieron, J., Roques, M. (1912), *Etudes de géographie linguistique d'après l'Atlas linguistique de la France*, Paris.
7. *Graiul nostru*, culegere de I.-A. Candrea, O. Densusianu, Th. Sperantia, București, 1906.
8. Hagege, Cl., Haudricourt, A. (1978), *La phonologie panchronique*, Paris.

9. Helgorsky, Fr. (1982a), *La notion de norme en linguistique*, în „Le français moderne”, (50), nr. 1, p. 1-15.
10. Hristea, Th. (1962), *Conceptul de hipercorectitudine*, în LR, XI, nr. 2, p. 171-180.
11. Hristea, Th. (1968), *Probleme de etimologie*, Editura Științifică, București.
12. Iordan, I. (1943), *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, București.
13. Istrate, G. (1937), *Graiul satului Nepos (jud. Bistrița)*, în BIFR, IV, p. 50-97.
14. Istrate, G. (1939), *Graiul popular scris*, în BIFR, VI, p. 132-150.
15. Istrate, G. (1956), *O problemă controversată: literarizarea*, în SCȘt., VII, fasc. 1, p. 1-46.
16. Ivănescu, Gh. (1944-1945), *Problemele capitale ale vechii române literare*, în BIFR, XI-XII, p. 1-412.
17. Ivănescu, Gh. (1980), *Istoria limbii române*, Iași.
18. Ivănescu, Gh. (1989), *Studii de istoria limbii române literare*, Iași.
19. Kiraly, Fr. (1990), *Contacte lingvistice*, Timișoara.
20. Leclerc, J. (1992), *Langue et société*, Québec.
21. Martinet, A. (1955), *Économie des changements phonétiques*, Berna.
22. Nandriș, Oct. (1963), *Phonétique historique du roumain*, Paris.
23. Paulus, J. (1969), *La fonction symbolique du langage*, Bruxelles.
24. Philippide, A. (1984), *Opere alese*, Ediție îngrijită de Gheorghe Ivănescu și Carmen Gabriela Pamfil, București.
25. Pop, S. (1966), *Contributions au rhotacisme. Dans les Monts Apuseni*, în *Recueil posthume de dialectologie*, p. 63-66.
26. Pușcariu (1921-1922), „Dacoromania”.
27. Pușcariu, S. (1927-1928), *Pe marginea cărților*, în „Dacoromania” V, p. 744-800.
28. Pușcariu, S. (1929-1930), *Morfonemul și economia limbei*, în „Dacoromania” VI, p. 211-243.
29. Pușcariu, S. (1937), *Études de linguistique roumaine*, Cluj-București, 1937.
30. Pușcariu, S. (1974), *Cercetări și studii*, ediție de Ilie Dan, Iași.
31. Pușcariu, S. (1976), *Limba română. Privire generală*, ediție, note, bibliografie, de Magdalena Vulpe și Ilie Dan, București.
32. Pușcariu, S. (1994), *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, ediție îngrijită de Magdalena Vulpe, București.
33. Pușcariu, S., (1922-1923), *Contribuțiuni fonologice*, în „Dacoromania” III, 1922-1923, p. 379-397.
34. Pușchilă, D. (1913), *Molitvenicul lui Dosoftei*, studiu de D. Pușchilă, în „Analele Academiei Române”, tomul XXXVI, Memoriile Secțiunii Literare.
35. Quintilian, M.F. (1974), *Arta oratorică*, traducere, studiu introductiv, tabel cronologic, note, indici de Maria Hetco, București, 3 vol.
36. Tiugan, M. (1977), *Sociolinguistics analysis of a phonological variable*, în RRL, t. XXII, p. 431-444.
37. Tiugan, M. (1978), *The depalatalization of d before e. A Sociolinguistic Approach*, în RRL, t. XXIII, Supplément, p. 55-63.
38. Tiugan, M. (1979), *The pronunciation of the diphthong [ia] in the Speech of Bucarest City Community*, în RRL, t. XXIV, p. 491-498.
39. Wartburg von, W. (1962), *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris.

Viorica MOLEA

Delimitări ale oralității în limba română actuală

V.M. – conf. univ., dr. hab. în filologie, Departamentul Lingvistică română și știință literară, Facultatea de Litere, USM. Domenii de cercetare: stilistică, pragmatică, cultivarea limbii, comunicare. Autoare a trei cărți: *Valori expresive ale frazeologismelor în opera dramatică* (2010); *Expresivitatea limbajului poetic (suport de curs)* (2011); *Oralitatea în textul publicistic actual românesc* (2016). Participantă la numeroase conferințe naționale și internaționale.

Oralitatea standard vs. cea substandard

Limbajul oral, ca fenomen lingvistic, reprezintă un centru de interes pentru majoritatea cercetătorilor, care, într-un fel sau altul, încearcă să pătrundă în esența acestei dimensiuni a comunicării umane prin studiul diverselor aspecte ce țin de istoria limbii, dialectologie, sociolingvistică, psiholingvistică, stilistică, comunicare, pragmatică etc.

În funcție de scopul comunicării și de contextul situațional, delimităm *oralitatea standard*, care presupune dialogul îngrijit, instituțional, discursul elaborat oral, care ține de retorică, în primul rând, și *oralitatea substandard*, cu straturile lexicale marcate stilistic, cu elementele gramaticale care se abat de la norma literară, având un statut special, bine delimitat în limbă. Astfel, există o multitudine de aspecte ale oralității, care fie întrunesc particularitățile unui limbaj încadrat în normele limbii române contemporane, cu mici excepții, fie trăsături distincte disparate, neconforme cu norma lingvistică de bază. Fiecare dintre acestea, standard sau substandard, are sfera sa de utilizare, tipul de vorbitori, contextul extravernal specific. Prin urmare, *limbajul oral standard*, neutru este întrebuințat, de regulă, într-un cadru instituțional, având ca trăsături de bază

notele „oficial”, „sobru” sau „neutru”. Totodată, sunt respectate aproape în totalitate normele literare în vigoare la toate nivelurile: fonologic, lexical, gramatical. Este atât dialogat (în instituții administrative, în discuții dintre șefi și angajați, dintre angajați și clienți), cât și monologat (preponderent în instituțiile de învățământ (prelegeri, conferințe), dar și în instanțele de judecată (rechizitoriul judecătorului, pledoaria avocatului), în forurile legislative, executive etc. Ch. Bally nici nu consideră acest tip de limbaj ca făcând parte din oralitate, astfel de texte fiind numite „autentice” și „neautentice”, astfel că prelegerea, comunicarea nici nu se încadrează în forma orală a limbii, ci în cea scrisă [19, p. 275]. *Limbajul oral standard informal neutru* este, de fapt, limba vorbită, uzuală, fără conotații, prezentă doar în varianta colocvială. Este vorba de diverse situații de comunicare, de la controlul fatic până la dialoguri mai întinse despre cele mai banale lucruri încadrate în cotidian. Acest tip de oralitate sau, cum este denumit de Manu Magda, „variante vorbită a limbii standard”, „aparține nivelului stilistic nespecializat, fiind diferențiată (pe axa unei permisivități scalare +/- acceptabilitate în raport cu norma prescriptivă) prin trăsături de tipul oficial (formal), „colocvial” (semiformal), „familiar” (informal)” [11, p. 869]. Evident, pare voită, artificială această clasificare a limbii vorbite uzuale, dar, dacă ne referim la limbajul standard, unele aspecte ale acestuia nicidecum nu se pretează categoriei respective, întrucât „standard” presupune, printre alte caracteristici, și absența unor indici afectivi.

În altă ordine de idei, vorbim de oralitatea *substandard* (*nonstandard*, în accepția cercetătoarei Manu Magda), care, la fel, se evidențiază prin mai multe trăsături definitorii. Termenul *substandard* a fost preluat de la cercetătorul Klaus Bochmann, care, definindu-l drept „negativ: ca «nefiind caracteristic standardului», ceea ce Ammon numește «necodificat», «neprevăzut de normele oficiale»; aici ar trebui completat: «neprestigios», raportat la ansamblul teritoriului statului național...” [1], are în vedere statutul neoficial, informal al acestuia, dar și al altor elemente ale oralității care se subordonează limbii literare. Savantul vine cu precizări judicioase, explicând și justificând această terminologie: „De fapt, nu există caracteristici absolut pozitive, ci doar «informale», toate celelalte trebuind delimitate după modelul: «predominant oral» (în ciuda anumitor exprimări scrise); specific categoriilor sociale inferioare (dar utilizate și în limba vorbită a mediilor sociale superioare); «regional» (dar tendențial supraregional)” [1].

**Aspecte ale substandardului:
limbaj dialectal/regional; limba română vorbită**

Cele mai multe studii privind oralitatea substandard se referă la *limbajul dialectal/regional*, care constituie fondul limbii române din regiunile istorice și actuale ale poporului nostru, elaborându-se atlase lingvistice voluminoase, fiind culese numeroase texte din toate teritoriile populate de români; apoi este studiată, de asemenea, *limba română vorbită* (uzuală, cotidiană), din diverse puncte de vedere, care posedă o bază investigațională solidă, bine organizată, cu texte culese și publicate în mai multe volume [17, 11 ș. a.]. Fiind o categorie foarte vastă, conține câteva straturi/niveluri verbale, caracterizate prin note stilistice precum *afectiv, spontan, informal* etc. Aceste straturi reprezintă nuclee verbale dispartate, care nu se constituie în sisteme lexicale cunoscute, ci doar în diverse registre stilistice, strecurându-se adesea, în virtutea acceptării masive în uz, în lexicul general al limbii române. Ele sunt, mai curând, elemente, unități verbale decât limbaje propriu-zise, căci sunt utilizate în diverse ipostaze de comunicare sau sunt inserate în texte artistice sau publicistice pentru a acorda acestora note stilistice sau valori pragmatice speciale. Sunt fapte de limbă care se opun limbii literare, încadrându-se în conceptul de limbă a vorbirii orale, aspecte populare. M. Vulpe le cataloghează, la fel, ca elemente populare: „Propunem pentru faptele de limbă generale ca răspândire geografică, dar neconforme normelor limbii literare, denumirea de *elemente populare*. În cadrul stratificării sociale a limbii, ele se opun elementelor literare” [17, p. 62-63]. În dicționare, aceste elemente de vocabular sunt inserate cu indicația mărcii stilistice respective. Dacă ne referim la nivelurile fonologic și gramatical ale unor forme, structuri verbale din această categorie a oralității, vom constata că aspectul fonetic ține mai mult de limbajul regional, iar cel sintactic nu se încadrează în sistemul gramatical literar al limbii române; ele sunt considerate abateri de la normă.

Prin urmare, în această categorie intră toate cuvintele marcate stilistic, cu semnul general-valabil „popular”. Deși acestea sunt denumite în mod diferit (*regionalisme, argotisme, barbarisme sau vulgarisme, familiarisme, jargonisme* etc.), toate se subsumează, după cum spuneam, termenului de „popular” sau „familiar”. Totodată, aici noi încadrăm și varianta/aspectul afectiv al limbii vorbite, care se manifestă în exprimarea emotivă, nestă-

pânită, liberă de anumite convenții sociale, etice etc. (de exemplu, diversele interjecții, adresări, calificative pronunțate sub imperiul emoțiilor), care, în dialogul obișnuit, neutru nu este influențată de anumiți factori extraverbali, precum și variatele forme, structuri gramaticale expresive. „Comunicarea vorbită, susține Manu Magda, fiind empatică și participativă, conține numeroase tipuri de mărci emoționale, caracteristice enunțurilor orale: interjecții, hipocoristice, repetiții, enunțuri exclamative, interogative retorice etc.” [11, p. 874]. Așadar, „se vorbește, astfel, în cazul limbii noastre, de limbă populară, de limbajul conversațional (familiar), de conversație curentă, de limbaj standard” [16, p. 19], ca realizări particulare ale limbii române (vorbite) comune.

O formă hibridă dintre limbajul oral și cel scris: oralitatea digitală

Remarcăm un aspect novator în categoria oralității, care ține atât de limbajul oral standard, cât și de cel substandard. Prin urmare, se conturează, deși încă nu atât de pronunțat, o a treia formă de comunicare, așa-numita „oralitate” digitală, mediată de computer, care, în linii mari, presupune o conjugare, o formă mixtă, constituită din elemente ale oralului și ale scripticului. Aici sunt încadrate atât aspecte ale limbii vorbite standard, cât și ale celor substandard, realizându-se o „comunicare orală scrisă”, conform opiniei mai multor cercetători. Referindu-se la chat și la blog, I.Grossec M.-D., Negru A. evocă o stare de lucruri a formei de comunicare actuale: „Chatul a transformat comunicarea scrisă într-una orală, dar care se servește de cuvântul scris. Acest tip de comunicare este descris de către lingviști ca un limbaj colocvial care din motive tehnice se realizează în formă scrisă” [6]. Totuși noi îl încadrăm în schema oralității, întrucât acesta este, în esență, oral, chiar dacă se folosește de forma scrisă.

Distincții între oralitatea standard și substandard

Constatăm, așadar, că cele două tipuri de oralitate se deosebesc după criteriul „standard”/„substandard” sau „literar”/„neliterar”, lucru pe care încercăm să-l ilustrăm mai jos.

Printre particularitățile limbajului oral standard se numără: baza acestuia îl constituie sistemul general al limbii române contemporane la

nivel fonologic, lexical, gramatical; se caracterizează prin omogenitate stilistică; este neutru din punct de vedere afectiv; este lipsit de creativitate estetică, adică nu conține diverse conotații; are funcție referențială, conativă, fatică; este intențional, persuasiv, obiectiv; este atât dialogat, cât și monologat; este elaborat, dar poate fi și spontan; se supune normelor gramaticale ale limbii române.

Unele particularități ale limbajului oral substandard ar fi: nu constituie sisteme lingvistice distincte, doar straturi funcțional-stilistice; se caracterizează prin eterogenitate stilistică; este afectiv, personalizat; se bazează pe creativitate metaforică, este conotativ; are funcție expresivă, fatică; este intențional, persuasiv, subiectiv; se manifestă în dialog și în monolog; este spontan, nepregătit, dar și deliberat; nu se supune normelor limbii literare contemporane.

Unele particularități ale limbajului oral substandard, care ni s-au părut relevante, le-am preluat din lingvistica rusă, și anume lipsa unui sistem în limbajul oral substandard: „Limbajul oral substandard nu constituie un sistem al limbii. Acesta se compune din elemente expresive separate, care sunt utilizate prin inserția lor în textul literar pentru a reda o oarecare lejeritate, familiaritate, iar uneori, vulgaritate. Limbajul oral substandard este „o paletă” de culori” [20, p. 52]. Limbajul popular se constituie, de fapt, pe sistemul general al limbii române literare.

Opinii referitoare la aspectele oralității substandard

Domeniu al faptelor de limbă neconforme cu norma literară, oralitatea substandard se manifestă atât în formula *face-to-face*, cât și în textele literare scrise, elaborate, îmbogățind și revelând, astfel, fondul reflexiv-stilistic și pragmatic al acestora.

Așadar, observăm că aceste două forme de limbaj sunt, în mare parte, în opoziție una față de alta, fiecare dintre ele având trăsături distincte; totuși, relevăm câteva aspecte comune, care și reprezintă condiția de bază a acestora – oralitatea.

Există mai multe clasificări, delimitări ale registrelor stilistice ale limbajului oral, care descriu subtilitățile, trăsăturile diferențiatorie, dar și aspectele specifice fiecărui tip încadrat în oralitate.

Întrucât însemnul „colocvial” în limba vorbită este general pentru ambele tipuri de oralitate (fie standard, fie substandard), vom aduce câteva definiții relevante pentru înțelegerea acestui concept în două sensuri. Astfel, I. Gheție, bunăoară, consideră că referitor la „stilul colocvial, așa cum a fost definit de C. Maneca, există motive de îndoială în privința prezenței lui printre stilurile literare românești (o observație similară în legătură cu stilul familiar)” [5, p. 29].

Apărând, în clasificarea stilurilor funcționale, cel mai des cu denumirea de *stil familiar* sau *colocvial*, vom releva că aceste două tipuri evidențiate ale limbajului oral sunt și mărci definitorii pentru majoritatea registrelor oralității. Astfel, celelalte tipuri delimitate în cadrul oralității se supun sau se suprapun acestor formule revelate de savanți. Există, evident, anumite corespondențe între toate formulele verbale ale oralității, dar există și aspecte diferențiatoare, manifestate printr-o mulțime de note, detalii specifice fiecărui tip luat separat. Stilul colocvial, conform studiilor, cuprinde toată gama de limbaje populare și se manifestă prin trăsăturile de bază ale oralității, cum ar fi: familiaritatea, afectivitatea, spontaneitatea, caracterizându-se prin funcțiile fatică, expresivă, emotivă, referențială. Definirea acestuia presupune luarea în considerare a caracterului cuprinzător, generalizator al exprimării orale.

Într-un studiu consacrat limbajului colocvial în limba spaniolă întâlnim mai multe definiții ale acestuia. W. Beinhauer, bunăoară, înțelege prin *limbaj colocvial* „vorbirea așa cum izvorăște ea, naturală și spontană în conversația zilnică, spre deosebire de manifestările lingvistice formulate în mod conștient (...) sau cele fasonate și împodobite în mod artistic de către scriitori, ziariști sau poeți [...]”. Savantul consideră, de asemenea, că atunci când este vorba de limbaj colocvial, ne referim strict la limba vie, conversațională [Apud: 13, p. 307]. Tot aici întâlnim o definiție a limbajului colocvial propusă de Dámaso Alonso, despre care spune că este „limba spaniolă vie, obișnuită, care, în marea sa majoritate, nu este înregistrată nicăieri și pe care o căutăm în zadar în dicționare și gramatici” [Apud: 13, p. 307]. Pentru R. Alfaro, susține G. Mușat, „colocvial este conversația intimă, dialogul simplu, discuția lipsită de personalitate, în care se folosesc cuvinte puțin alese și cele mai spontane” [13, p. 309].

Mărci stilistice și conotații ale limbajului familiar-colocvial

După cum vedem, autorii sus-menționați definesc stilul colocvial ca pe vorbire vie, obișnuită, fără a fi remarcat fondul afectiv, conotativ al acestuia. Or, noi relevăm tocmai mărcile stilistice care presupun reacții afective, atitudinale: *elementele argotice, de jargon, regionalismele, diminutivele, augmentativele, frazeologismele, peiorativele, elementele vulgare, familiare, invectivele, onomatopeele etc.* Caracteristicile enumerate se referă, de fapt, la stilul colocvial-familiar, și nu la cel colocvial neutru, care este mai aproape de limbajul standard. Anume aceste elemente colocvial-familiare creează straturile expresiv-stilistice ale oralității despre care vorbea Ch. Bally și, mai apoi, I. Jordan: „... *limba vorbită* este mai spontană, mai naturală și mai liberă decât cea scrisă, deci, mai bogată în cuvinte, formule și construcții expresive, produse ale afectului” [8, p. 14-15]. Referindu-se la aspectul afectiv al limbajului, E. Coșeriu menționează că „atunci când vorbim, noi exprimăm și fapte afective; și se poate chiar admite existența unei convenții afective sau «stilistice», a unui limbaj «emotiv», diferit de limbajul pur enunțiativ” [3, p. 54]. Savantul se referă, aici, prin „existența unei convenții afective sau «stilistice»”, la specificul limbajului colocvial-familiar, care are, în primul rând, funcție emotivă. Putem invoca, aici, cele trei tipuri de varietate ale savantului, devenite consacrate în lingvistica generală: „varietate *diatopică* (în spațiu), varietate *diastratică* (între păturile sociale și culturale ale unei comunități) și varietate *diafazică* (între modalitățile de vorbire determinate prin situația însăși a vorbirii, adică cine vorbește, cu cine, despre ce, în ce circumstanțe)” [2, p. 38].

Limba popular – o formulă pentru toate elementele substandardului

Astfel, stilul colocvial se caracterizează atât printr-un limbaj comun, neutru din punct de vedere stilistic, care redă vorbirea cotidiană, fără implicații emoționale, cât și prin elemente de limbaj „produse ale afectului”, prin structuri unitare metaforice, printr-o rețea bogată de mărci stilistico-expresive din care se compune vorbirea „spontană”, „vie”, „relaxată”, cu multiplele sale nuanțe și valori, fiind denumit stilul colocvi-

al-familiar sau chiar popular-familiar. În același timp, observăm că nu se face o demarcație strictă între alți termeni, confundați cumva cu cei de colocvial și familiar, și anume, cu termenii „popular”, „regional” și „limbă vorbită”, fapt care pune în dificultate cercetarea acestora sub diverse aspecte. „Particularitățile consemnate ca nonliterare în lucrările de gramatică, de dialectologie și de stilistică, observă M. Vulpe, sunt catalogate, de obicei, drept regionale, populare sau specifice limbii vorbite, fără ca autorii să precizeze întotdeauna criteriile utilizate în clasificarea lor. Termenii amintiți nefiind sinonimi, se impune definirea lor cât mai nuanțată” [17, p. 72]. Această confuzie de termeni este provocată de o libertate mai mare de manifestare a oralității, care cuprinde și aspectele vizate mai sus, spre deosebire de limbajul literar scris. Astfel Manu Magda notează în legătură cu acest fapt că, întrucât comunicarea orală este mai permisivă, unele elemente de limbă „pot aparține registrelor nonstandard ale comunicării: limbajul popular, argotic sau diferitelor varietăți regionale (graiuri), pentru care este specific uzul oral” [11, p. 870].

Cel care se perpetuează în toate studiile referitoare la registrele stilistice ale limbii române este *limbajul popular*, compartimentul ce definește oralitatea substandard. Astfel limbajul popular este cel de la care derivă toate elementele lexicale non-standard, expresive, vulgare, argotice, regionale, neologice, la modă etc. Ion Coteanu relevă explicit că *limbajul popular* este fundamental într-o limbă, este temelia de la care pornesc atât variantele stilistice ale limbii, cât și limba cultă, civilizată a unui popor. K. Bochmann afirmă că „termenul frecvent folosit *limbaj popular* (subl. noastră) este, la o analiză mai atentă, doar un *concept colectiv pentru varietățile de substandard* de extracție mai ales regională (subl. n. – V.M.)” [1, p. 152]. Cristina Florescu, de asemenea, conține termenul „popular” drept unul generalizant, precizând că „disocierea familiarului nu interesează în mod direct câtă vreme *noțiunea înglobatoare de popular* (subl.n. – V.M.) (în sens larg) este perfect operativă” [7]. Ion Coteanu vede în limbajul popular o fațetă profund culturală, subliniind că, fiind „o variantă fundamentală a oricărui idiom, *limbajul popular* (subl.n. – V.M.) redă prin structura lui, înainte de toate, un stadiu de cultură și de civilizație” [4, p. 91], sugerând și aspectul estetic al oralității populare. C. Milaș observă aceste evidențe, afirmând că în cadrul limbii populare înseși „putem distinge o variantă folosită în

conversația curentă și o variantă artistică utilizată în creația populară orală” [12, p. 29]. De altfel, Ion Coteanu împarte mesajul popular „în două mari categorii: unele se utilizează în conversația curentă, în familie și în afara ei, în relațiile de toată ziua dintre vorbitori; altele au rostul de a exprima literatura populară de imaginație...” [4, p. 100]. Aici trebuie să precizăm că noi luăm în discuție exclusiv prima categorie anunțată de marele savant, și anume cea care ține de conversația curentă, în familie și în afara ei, în relațiile de toată ziua dintre vorbitori.

În *Istoria limbii române literare* sunt relevate și aspecte legate de conceptul „popular”, menționându-se că termenii *formă populară, fenomen popular, element popular, particularitate sau trăsătură populară, fenomen cu caracter popular* „erau utilizați până acum (...) fie cu sensul de «fapt de limbă vorbită neliterară», fie cu sensul de «fapt de limbă neliterară», circulând pe o arie mai întinsă decât faptele regionale” [14, p. 116, 179, 507, 510]. În același timp, autorii susțin că nu există niciun criteriu obiectiv care ar indica „ce dimensiuni trebuie să aibă aria unui termen regional, pentru ca să-l putem considera popular” [14, p. 63].

Limbajul popular este cel care unifică toate manifestările oralității substandard. Trăsătura distinctivă a limbajului popular o constituie *marca stilistică* a elementelor verbale utilizate, adică, prin „popular” se subînțelege „afectiv, colorat stilistic”. Studiind structura stilistică a limbii, I. Coteanu consideră opoziția „limbă” populară ~ „limbă” literară drept opoziția stilistică fundamentală”, constată M. Vulpe [17, p. 73]. R. Zafiu consideră limba populară „un concept abstract, *generalizant*, definit prin trăsături orale, dar *supradialectale*. Elogiat pentru bogăția și expresivitatea sa, limbajul popular e în realitate supus de cultura „înaltă” unei selecții foarte severe, care îl reduce la o imagine idealizată...” [18]. Potrivit acestei teze, limbajul popular capătă semnificații aproape idilice, ridicându-se deasupra condiției de limbaj substandard. Dar acest termen, în accepția noastră, nu înseamnă neapărat periferic sau grobian, indecent. „Substandard” conține înțelesul simplu de „ne-standard”, care nu întrunește condițiile standardului. Putem vorbi de diverse niveluri și tipuri de expresivitate ale oralității, limbajul popular având o expresivitate latentă majoră, dar aceasta nu-l exclude din categoria generală a substandardului lingvistic. Astfel, într-o accepție largă este văzut limbajul popular de către D. Irimia, care distinge în

structura stilistică a limbii române două variante definitorii: varianta scrisă și varianta orală a limbii. Descriindu-le, D. Irimia stabilește dinamica internă a acestui sistem, precum și raportul dintre cele două variante: „În diacronie, notează savantul, dinamica internă a sistemului stilistic este orientată de raportul dintre varianta orală a limbii și varianta transpusă în scris (și modelată prin scris), iar, în spațiul acestuia, de raportul dintre *limbajul popular* și *limba literară* (subl. noastră) [9, p. 244]. Pentru D. Irimia, *limbajul popular* întrunește toate aspectele oralității care nu țin de „literar”, prin urmare, de „standard”, adică toate elementele substandardului. Dar, ținem să precizăm, în varianta orală a limbii există și segmentul standard, literar, lucru pe care lingvistul îl prezintă mai târziu ca „oralitate derivată” [10, p. 121].

Țanu-Pohrib Iu. consideră că termenul popular „este alcătuit din cuvintele folosite în mediile și situațiile nesupuse rigorilor culturale profesionale, livrești”. Cercetătoarea crede că acestea sunt, întâi de toate, mediile rurale și, într-o bună măsură, mediile suburbane, provenite, în general, din zonele rurale. Apoi, este vorba de „situațiile în care vorbitorii culti folosesc termeni neincluși în inventarele limbii literare”. Astfel, susține autoarea, „dacă pentru prima categorie de vorbitori exprimarea populară este principală, dominantă, poate chiar generalizată, pentru cea de-a doua categorie ea este secundară, ocazională cunoscută și sub denumirea de «registru de rezervă»” [15]. Trebuie să remarcăm totuși faptul că, în prezent, chiar dacă e un proces mai lent, cele două categorii de vorbitori și de registre ale limbii se întrepătrund tot mai mult, astfel încât nu mai putem vorbi de o distincție tranșantă dintre ele. Acest fapt este generat de accesul fără precedent al tuturor vorbitorilor la valorile sociale, culturale, științifice, economice etc., promovate prin intermediul mass-mediei pentru interesele înguste de consum și, deci, comerciale. Aproape orice vorbitor cunoaște elemente lexicale care au marca neologic sau chiar livresc, ceea ce era cu neputință cu doar câteva decenii în urmă; de exemplu, termeni științifici medicinali: *osteoporoză, cord, melanom, aterom* etc.; psihologici: *empatie, introvertit, extrovertit*; economici: *inflație, devalorizare, brut, apreciere*; termeni care țin de cultură: *sketch, hit, showbiz*; de domeniul modei: *trend, vip* etc., etc. Este vorba, bineînțeles, de cele mai recente împrumuturi, care marchează secvența imediată a trăirii. Prin urmare, în evoluția acestui scenariu lingvistic dictează, mai mult ca altădată, faptul banal, concret,

legat de supraviețuirea materială, și nu de cea spirituală a omului în virtutea antrenării în procesul de îmbogățire a limbii a vorbitorului simplu, necultivat, față de epocile anterioare, când atare cuvinte erau răspândite prin indivizi instruiți. Totodată, aceste elemente lexicale, chiar dacă prezente în limba vorbită actuală, nu presupun conotații specifice oralității substandard, pe când limbajul popular este marcat stilistic, notele pregnante fiind atât moștenite în înseși forma și expresia lui, cât și obținute în contexte revelatoare.

Cuvintele, expresiile, structurile vorbirii nemarcate stilistic sunt neutre din punctul de vedere al uzului, fiind denotative, neafective și intrând în formele standard ale limbii. Prin urmare, „popular” înseamnă conotativ, înseamnă o conjugare a tuturor manifestărilor de limbaj care se pretează spiritului național al unei limbi în evoluție. De aceea limbajul popular este utilizat, în mare măsură, în textele artistice (atât în stilul beletristic, cât și în stilul publicistic), unde li se acordă autenticitate, originalitate, caracter neaoș, ingenuu. Limbajul popular este astfel expresia configurațiilor verbale revelatoare a unei proiecții existențiale separate, specifice unui popor, este fondul spiritual irepetabil al unei națiuni.

Referințe bibliografice

1. Bochmann K., *Limba română: istorie, variante, conflicte, o privire din afară*, Chișinău, Cartdidact, 2004.
2. Coșeriu E., *Prelegeri și conferințe*. Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași, F.C. Dosoței S. A., 1994.
3. Coșeriu E., *Introducere în lingvistică*, Cluj, Echinox, 1995.
4. Coteanu Ion, *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, București, Editura Academiei R.S.R., 1973.
5. Gheție I., *Istoria limbii române literare*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
6. Grosseck M.-D., Negru A., *Chat-ul și blog-ul – limbaje ale noii generații și influența lor asupra comunicării*, [on-line] <http://culturasicomunicare.com/pdf/2008/negru.pdf> accesat: 18.08.13.
7. Florescu C., *Considerații cu privire la limbajul familiar românesc*, [on-line] <http://calliope22.files.wordpress.com/2011/03/limbajul-familial-romanesc.pdf>, accesat: 17.07.12.
8. Iordan I., *Stilistica limbii române*, Ediție definitivă, București, Editura Științifică, 1975.

9. Irimia D., *Structura stilistică a limbii române contemporane*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.
10. Irimia D., *Introducere în stilistică*, Iași, Polirom, 1999.
11. Manu Magda M., *Limba română vorbită*, în *Gramatica limbii române, II, Enunțul*, Tiraj nou, revizuit, București, Editura Academiei Române, Institutul de Lingvistică „Iorgu Jordan – Al. Rosetti”, 2008, p. 869-904.
12. Milaș C., *Introducere în stilistica oralității*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988.
13. Mușat G., *Spaniola colocvială – trăsături caracteristice*, în *Limbajul colocvial în spațiul romanic*. Studiu pragmalingvistic diacronic și sincron, Cermi, 2008. Coordonaor Mirrela Aioane [on-line], <http://en.calameo.com/read/000211391885eaa687849> accesat: 09.08.13
14. Rosetti Al., Cazacu B., Onu L., *Istoria limbii române literare*, București, Minerva, 1971.
15. Țanu-Pohrib I., *Limbajul tinerilor – argou/jargon*. Editura Sfântul Ierarh Nicolae, 2010, [on-line] http://bibliotecascolara.ro/Tanu_Iuliana/Limbajul_tinerilor-argou_jargon.pdf, accesat: 18.08.13.
16. Vasiliu Em., *Fonologia limbii române*, București, Editura Științifică, 1965.
17. Vulpe M., *Opera lingvistică. Dialectal, popular, vorbit*, Vol. I, Cluj-Napoca, Clusium, 2004.
18. Zafiu Rodica, *Prestigiul oralității. Păcatele limbii*, în „România literară”, nr. 47, 2001, [on-line], http://www.romlit.ro/prestigiul_oralitatii, www.romlit.ro>...>Arhivă>2001>Numarul 47, accesat: 01.02.14.
19. Долинин К. А., *Стилистика французского языка*, Ленинград, Просвещение, 1978.
20. Земская Е. А., Китайгородская М. Ф., Ширяев Е. Н., *Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование*, Москва, Наука, 1981.

Vasile PAVEL

Motivația de origine metaforică a semnului glotic

V.P. – dr. hab., prof univ., Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu” al MECC. Dialectolog și onomasiolog; studii teoretice în domeniul nominației lexicale. Autor a circa 400 de lucrări științifice, între care 4 monografii, 2 vol. de *Atlas lingvistic român pe regiuni. Basarabia* (1993, 1998). Participant la elaborarea lucrărilor colective *Atlasul lingvistic moldovenesc*, vol. I-IV (1968-1973); *Dicționar dialectal*, vol. I-V (1985-1986); *Graiuri dacoromâne din sud-estul Ucrainei* (2016). Colaborator la atlasele paneuropene *Atlasul lingvistic romanic*, vol. I-IV (1995-2009); *Atlasul limbilor Europei*, 9 fascicule din vol. I (1985-2017); *Atlasul dialectal carpatic comun*, vol. I-VII (1989-2003).

În lexic se reflectă întreaga experiență umană. Cuvintele sunt memoria imaginilor. Inovația lexicală este condiționată de *motivația* semnului glotic. Calea formării unui cuvânt este o cale ascendentă, dar în același timp reversibilă, căci un semn glotic nou întotdeauna are la bază un cuvânt existent deja în limbă. Lexemul *sărăriță* „solniță” ne amintește de cuvântul *sare*, de la care s-a format. Cuvântul cu forma internă transparentă este semnul glotic motivat. Forma *sare* este semnul lexical nemotivat.

Existența a două tipuri de cuvinte – motivate și nemotivate – caracterizează toate limbile umane. Această particularitate constituie una din universalile semantice. Limbile lumii se deosebesc doar prin „proporția diferită” a cuvintelor motivate sau nemotivate. Facultatea cuvintelor motivate de a face trimitere la alte nume constituie baza cercetării în teoria nominației (< fr. *nomination* < gr. *nominatio* „acțiunea de a numi, de a fi numit”), altfel zis, al științei numită *onomasiologia*, care în sens uzual înseamnă „știința despre denumiri”.

Cercetările asupra unor limbi romanice au arătat că majoritatea cuvintelor din vocabularul principal se caracterizează, de regulă, prin absența motivației lor la etapa actuală. Dim-

potrivă, unitățile lexicale care nu aparțin acestui fond sunt motivate [4, p. 228-238].

Cuvintele și sensurile noi, create după modele interne ale limbii, apar pe două căi esențiale:

- 1) prin procedeul *derivării morfematice*, care se realizează prin afixare, compunere și abreviere, și
- 2) prin intermediul *derivării semantice*, care se manifestă prin forma polisemiei lexicale, a extinderii funcției denotative a cuvintelor existente. Cf.: *mâță* „pisică” > *mâță de fier*, ~ *de lemn* „cursă pentru șoareci” în Maramureș.

Motivația face parte din procesul complex al nominației. Noua formă de exprimare – cuvântul sau sintagma nominativă – este determinată de premisele nominației și anume de motivația semnului limbii. Imaginile cognitiv-motivaționale primare, care stau la baza noilor cuvinte, ne ajută să înțelegem mecanismul motivației și al nominației în general. În timpul căutării numelui pentru noul obiect vorbitorul compară, prin intermediul asociației de idei, obiectul nou cu obiectul-imagie, cunoscut de el. Astfel este găsit semnul caracteristic comun pentru obiectele omogene (sau aparent omogene). Drept urmare, este identificat și numele vechiului obiect. Atare cuvânt va servi nu doar pentru denumirea semnului motivant, grație imaginii senzoriale, dar și pentru denumirea obiectului nou în întregime. Percepția senzorială ne oferă obiectul, noțiunea – numele lui. A se compara: *ursoaică* „femela ursului” > *ursoaică* „coș de sobă, așezat în poziție orizontală, în podul casei” (în graiurile de la est de Prut).

În limba română și în graiul viu românesc câmpul creațiilor metaforice este deosebit de larg. Din punct de vedere psihologic, metafora – categorie universală a culturii omenеști – este legată de percepția unei posibile unități a lucrurilor, care rezultă „cu trecerea asupra unui obiect a unui nume care arată un alt obiect” (Aristotel). În lucrarea sa *De oratore*, Cicero susținea că metafora s-a ivit ca o necesitate dintr-o anumită „indigență a limbii”. Lipsind expresiile proprii pentru noile noțiuni, vorbitorii le-au numit pe acestea prin expresii vechi. Cei care au vorbit despre rolul metaforei la formarea cuvintelor au mers pe căile indicate de Giovanni Battista Vico (1668-1744), creatorul modern al filosofiei

metaforei. Scriitorul și lingvistul francez Remy de Gourmont (1859-1915) menționează că în starea actuală a limbilor europene aproape toate cuvintele sunt la origine metafore. Multe dintre acestea rămân invizibile, altele se lasă descoperite, oferind imaginea lor. Unele metafore din epocile străvechi, menționează W. von Humboldt, se uzează atât de mult, încât cu greu mai pot fi percepute ca atare [3, p. 126].

S-a pus în lumină și faptul contrar. Unele cuvinte, care ne apar astăzi ca niște metafore, au fost la origine termeni proprii. Astfel, *pană* și *peniță* pot face impresia unor metafore mai degrabă nouă, celor de azi, decât aceluia care le-au întrebuințat pentru prima dată.

Ca figură de stil, metafora poetică este studiată în calitate de procedeu poetic. În studiul nostru avem în vedere metafora linguală.

Inovațiile metaforice sunt rezultatul unor activități individuale. Cuvintele noi intră în limbă dacă răspund unor necesități de comunicare. Eugeniu Coșeriu tratează noțiunea de inovație în relație cu conceptul de adoptare, de reproducere și de răspândire [2, p. 19]. Momentul în care *s-a creat* un cuvânt, afirmă E. Coșeriu, este „actul poetic”. Adoptarea inovațiilor lexicale sunt „acte practice”. Geografia lingvistică ne arată că inovațiile lexicale, inclusiv cele de origine metaforică, se pot răspândi din diverse puncte cartografice, ca centre de iradiere.

Fenomenul nominației este mai cuprinzător decât cel al „formării cuvintelor”, dat fiind faptul că se cercetează motivația desemnării obiectelor, fază care anticipează *acțiunea de a sufixa*, de pildă, și rezultatul ei. Studiul asupra fenomenului motivației ce stă la baza desemnării lucrurilor pune în evidență motivația semnului glotic ca un proces permanent, noțiunea de derivat fiind pusă în relație cu categorii onomasiologice. Zona semanticii derivaționale, de exemplu, este descrisă prin legătura *motivată/motivant/formant*, iar sensul lexical este raportat la categoria părții de vorbire: în cazul substantivelor la ideea de obiect; a adjectivelor – la ideea de însușire; a verbelor – la ideea de proces. Acestea sunt recunoscute drept categorii onomasiologice.

Segmentarea aceluiași conținut semantic deseori are la bază cele mai diverse reprezentări metaforice. „Limba unui popor este expresiunea modului de a simți și de a vedea lumea” (L. Șăineanu). Motivația este

pusă astfel cu forma internă ca manifestare abstractă a semnului reprezentării obiectului. Forma internă a sintagmei nominative *luna lui cuptor*, numele popular al lunii iulie, indică motivul pentru care luna iulie este numită astfel în graiul popular. Pentru capitolul (discul) florii-soarelui, în care sunt implantate semințele, în graiurile limbii române de la est de Prut au fost atestați peste 35 de termeni cu motivația de origine metaforică: *pălărie, cușmă, căciulă, șleapcă, caschetă, cap, căpățână, pită, turtă, sită* etc., toate aceste lexeme fiind urmate de determinante (caracteristici onomasiologice): *turtă de soreancă, pălărie de răsărită* ș. a., care precizează sensul termenilor indicați mai sus [4, h. 921].

Variația de forme interne abundă la nivelul imaginilor primare concrete, la nivelul *motivului*, al semnului motivant concret (*pălărie de răsărită*), dar este similară la nivelul *motivemului*, al tipului de semn motivant, exprimat prin formula-tip „obiect rotund și plat” plus numele plantei în general. *Motivemul aparține nivelului emic* (al abstracției) și *corespunde unei clase de semne motivante similare*.

Pentru aprofundarea investigațiilor în domeniul teoriei motivației, posibilități enorme oferă metoda inovatoare de redactare și interpretare a *hărților lingvistice motivaționale*, cuprinse în *Atlasul limbilor Europenei* [*Atlas linguarum Europae*], patronat de UNESCO și Uniunea Europeană și *Atlasul lingvistic romanic* [*Atlas linguistique romane*], de asemenea un proiect internațional, care oferă o „tipologie” riguroasă a limbilor vorbite în Europa, în temeiul constatării unei „mentalități comune” la vorbitorii de idiomuri diferite [6, p. 221-228]. Școala dialectologică de la Universitatea din Tomsk, Federația Rusă, a elaborat la începutul anilor '80 ai secolului trecut *Dicționarul motivațional dialectal* [*Мотивационный диалектный словарь*] sub redacția prof. O. I. Blinova, care este și autoarea monografiei *Motivologia și aspectele ei* [*Мотивология и её аспекты*]. În temeiul elaborării ALE și ALiR, dar și al efectuării studiilor privind motivația semnelor limbii, este creată o nouă disciplină, **Lingvistica motivațională**.

Semnul glotic este unitatea de bază a limbajului ca sistem semiotic. F. de Saussure, creatorul termenului *semiologie* (sin. *semiotică*) vede în caracterul arbitrar al semnului principiul fundamental al întregii realități lingvistice. Semnul unește un concept și o imagine acustică. În *Cursul*

de lingvistică generală, publicat în 1916, lingvistul elvețian remarcă: păstrăm cuvântul *semn*, pentru a păstra totalul, dar „înlocuim *conceptul* și *imaginea acustică* prin *semnificat* și *semnificant*” [7, p. 85-86]. F. de Saussure afirmă că legătura ce unește semnificantul de semnificat este **arbitrară**, mai simplu, „semnul lingvistic este arbitrar”, o teză cunoscută cu mult înainte. Astfel ideea de „soeur”, explică autorul, nu este legată prin niciun raport interior cu suita de sunete *s-ö-r*, ce reprezintă semnificantul. Această noțiune putea fi exprimată prin orice semnificant (înveliș sonor). Prin cuvântul *arbitrar*, precizează Saussure, „vrem să spunem că el este nemotivat”. Această afirmație invocă însă o confundare de planuri.

În partea a II-a a *Cursului*, F. de Saussure vorbește de un *arbitrar absolut* și de un *arbitrar relativ*, invocând astfel ideea despre **motivația relativă**. Numai o parte din semne este absolut arbitrară, relatează Saussure, altele pot fi *relativ motivate* [7, p. 142]. În raport cu asemenea afirmații, lingvistului genevez i s-a reproșat „inconsecvența” și confundarea de diverse planuri” [8, p. 346-351; 5, p. 113-119].

Ipoteza cu privire la motivația relativă i-a dezorientat chiar și pe mulți lingviști notorii (precum: E. Benvenist, R. I. Budagov), care, urmându-l pe Saussure, au interpretat inexact teza privind raportul dintre arbitrar și motivat. Or, *opозиția arbitrar/motivat nu este decât aparentă* [6, p. 222]. Inovațiile lexicale, respectiv cele metaforice, apar pe baza asociației de contiguitate, de formă sau de funcție a lucrurilor. În faza inițială a formării cuvintelor, create pe cale naturală, spontană, unitățile de nominație sunt motivate. Mulți lingviști au susținut că semnul nu poate fi, la început, decât motivat. Cu timpul însă multe unități lexicale își pierd forma internă (motivul se șterge) și devin netransparente. Pentru limba română cuvântul *paner* este înțeles drept cuvânt nemotivat. Dar lat. *panarium*, etimonul rom. *paner*, avea un caracter motivat, deoarece semnul își păstra legătura cu *panis* „pâine”, de la care a provenit în latină.

În concluzie, semnificantul, în raport cu semnificatul, este arbitrar. În temeiul teoriei reflectării, susține Eugeniu Coșeriu, legătura dintre concept și denotat nu este arbitrară. Conceptul este dependent de denotat.

Sușținem fără rezerve afirmația expusă de Jean Philippe Dalbera: „Trăsătura *motivată* și trăsătura *arbitrară* ale semnului nu sunt nimic altceva, în definitiv, decât descrierea a două stadii succesive ale dezvoltării semnului” [Apud 6, p. 222].

Existența a două tipuri de cuvinte – motivate și nemotivate (inclusiv cele de origine metaforică) – constituie o trăsătură tipologică universală, teză ce nu vine în contradicție cu teoria caracterului arbitrar al semnelor lingvistice.

Referințe bibliografice

1. ALM, *Atlasul lingvistic moldovenesc. Lexicul*, de V. Melnic și V. Pavel, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1973.
2. Coșeriu Eugen, *Lingvistica integrală. Interviu cu E. Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu*, București, Editura Fundației Culturale, 1996.
3. Humboldt W. von, *Despre diversitatea structurală a limbilor și influența ei asupra dezvoltării spirituale a umanității*. Versiune românească de Eugen Munteanu, București, Editura Humanitas, 2008.
4. Miclău Paul, *Semiotica lingvistică*, Timișoara, 1977.
5. Pavel Vasile, *Curs de lingvistică generală de Ferdinand de Saussure*, în *Filologia Modernă*, ediția a XI-a, *Ferdinand de Saussure – „conștiința semiotică” a lingvisticii*, coordonator dr. Eugenia Mincu, Chișinău, 1917, p. 113-119.
6. Saramandu Nicolae, Nevaci Manuela, *Hărți lingvistice motivaționale*, în „Fonetica și Dialectologie”, XXIV-XXVI, 2005-2007, p. 221-228.
7. Saussure F. de, *Curs de lingvistică generală*. Traducere și Cuvânt-înainte de Irina Izverna Tarabac, București, 1998.
8. Зундер Л. П. *Условность и мотивированность языкового знака*, în *Фонетика. Фонология. Грамматика*, Москва, 1971.

Ștefan AFLOROAEI

Din nou întrebarea cu privire la sensul vieții

Ș.A. – profesor la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Departamentul de Filosofie. Susține prelegeri de Hermeneutică filosofică, Metafizică, Ideea europeană și Teorii ale interpretării. Membru corespondent al Academiei Române. Cărți publicate: *Ipostaze ale rațiunii negative* (1991); *Întâmplare și destin* (1993); *Lumea ca reprezentare a celuilalt* (1994); *Cum este posibilă filosofia în estul Europei* (1997); *Locul metafizic al străinului* (2003); *Metafizica noastră de toate zilele* (2008); *Privind altfel lumea celor absurde* (2013); *Fabula existențială* (2018).

Revin la această întrebare nu întrucât ar avea un sunet filosofic aparte, mai grav decât altele¹. Am însă motive să cred că, într-un fel sau altul, ea încă ne privește pe fiecare în parte, chiar dacă, în vacarmul neobișnuit al acestui timp, arareori o luăm în seamă. Desigur, oricine pare să recunoască, în anumite momente, unele sensuri în cuprinsul celor trăite, bunăoară în legătură cu ceea ce spune și face în viața de zi cu zi, cu ceea ce se petrece în jurul său. Nu întâmplător ne plângem adesea de nonsensul atâtor lucruri. Însă întrebarea de mai sus caută altceva să vadă, anume dacă se poate vorbi de un sens propriu în cazul vieții omului. Îndrăznind puțin mai mult, ne-am putea întreba dacă se poate vorbi de un sens nobil sau elevat al acestei vieți.

Pare destul de riscant să aduci în discuție o asemenea chestiune. Știm bine că, de regulă, ea este ocolită. Și aceasta din mai multe motive. Uneori ne apare prea abstractă, străină acelor probleme care ne întâmpină în viața de toate zilele. O socotim imediat speculativă, proprie celor care, așa cum se spune, trăiesc cu capul în nori și se pierd în meditația lor solitară. Alteori ne apare perfect gratuită, fără o miză reală. Față de alte întrebări pe care le considerăm justificate (privind, de pildă,

conflictele violente dintre oameni, lumea virtuală și noile tehnologii, migrațiile unor întregi comunități de oameni), întrebarea cu privire la sensul vieții pare gratuită. Nu doar din aceste motive e lăsată deoparte, ci și întrucât, față de altele, nu ar conduce către un răspuns concret și verificabil, acceptat de cât mai mulți dintre noi.

Să fac o precizare în acest loc. Expresia „sens al vieții” apare totuși târziu în literatura europeană. Din câte ne spun unii exegeți, ar fi fost folosită prima oară de Nietzsche, într-un fragment din scrierea polemică *Noi, filologii* (1875)². Până la acea vreme se foloseau de regulă alte expresii, bunăoară „cale a vieții” sau „finalitate a vieții”, viața fiind văzută mai ales ca o călătorie cu o anumită destinație, chiar dacă necunoscută ca atare. Nietzsche pleacă de la analogia dintre viață și text: așa cum textul are un curs distinct și o semnificație, la fel și viața omului. În scrierea amintită mai sus discută despre atitudinea celui care, ca filolog respectabil, educă generații întregi de oameni: acesta nu ar trebui să se restrângă la comentarii aride, cunoștințe formale sau pur tehnice, dar să refacă un întreg mod de viață (§131), să înțeleagă pentru sine și pentru ceilalți viața însăși („cea mai înaltă profesie de viață a unui popor: a înțelege ce este viața”) (§104). Nu e posibil să regăsești sensul unui text, al unei opere, dacă nu intuiești în prealabil sensul de viață al celor pe care îi exprimă. Acest lucru presupune ca interpretul să cultive el însuși un mod propriu de viață (§106), să modeleze în substanța timpului propria viață, încât aceasta să devină operă de artă.

Mă întorc la ceea ce spuneam mai sus. Când întrebarea privește însăși viața omului, e întâmpinată de regulă cu rezerve sau suspiciune. În literatura filosofică de astăzi lucrurile nu stau altfel. Sunt puțini cei care vorbesc explicit și fără nicio rețineră despre această chestiune. Într-o antologie recentă, *The Meaning of Life. A Reader* (2008), majoritatea autorilor caută să vadă în prealabil dacă o asemenea chestiune are ea însăși un sens. Încearcă să răspundă mai întâi unor îndoieli trezite de această întrebare; cea de-a treia parte, *Questioning the Question*, cuprinde texte ce interoghează însăși întrebarea cu privire la sensul vieții³. La fel procedează și cei care, în această privință, revăd unele atitudini mai vechi ori mai noi⁴. Sau cei care au în vedere relevanța credinței religioase într-o asemenea chestiune⁵. Unii analiști constată, pe bună dreptate, că în destule situații întrebarea e lipsită de sens. De pildă, când terme-

nii discuției nu sunt – ori nu pot fi – bine delimitați semantic⁶. Sau când fenomenul vieții nu este – ori nu poate fi – determinat ca atare. Eventual când această întrebare devine pentru cineva o problemă oarecum atemporală, în sine.

Dincolo de toate acestea, ești surprins de atâtea temeri în privința întrebării înseși. Precauțiile par uneori excesive și fără de sfârșit. Nu ne mai îngrijorează astăzi posibila lipsă de sens a vieții, ci lipsa de sens a întrebării cu privire la sensul vieții. Nu atât absurdul celor existente generează mari dispute, cât posibila vanitate a întrebării cu privire la așa ceva. Știm însă ce a spus Epictet: „pe oameni îi tulbură nu lucrurile ca atare, ci opiniile pe care și le fac cu privire la lucruri”. De data aceasta nu e vorba nici măcar de anumite opinii, ci de o întrebare ce caută, din când în când, să ne pună pe gânduri. Tocmai aceasta e nevoită să se justifice, să obțină din nou dreptul de a locui în cetate. De ce oare se întâmplă astfel în maniera nouă de a gândi cu privire la noi înșine? Aproape orice întrebare pe care o ridicăm, până și cele excentrice – privind, de pildă, existența unor forme stranii de viață, posibilitatea de a suspenda orice condiționare spațială și temporală, identitatea perfectă a cuiva cu oricare altul – ne apar de obicei cu sens. Deși ciudate, nu ne intrigă prea mult și nu sunt ținute în carantină logică. Doar întrebarea cu privire la sens – mai ales dacă e vorba de sensul propriei existențe – poate să ne apară lipsită de sens.

E adevărat că, în unele situații, paradoxul ei descurajează pe oricine. Bunăoară, când întrebarea privește întreaga viață a cuiva care trăiește încă. Sau când e pusă ca și cum cineva s-ar putea privi pe sine din afara sa. Eventual, când caută un sens ultim, ceea ce, din punct de vedere logic, poate genera o formă de reiterație *ad infinitum*. La fel și atunci când atenția e îndreptată către un sens singular, fatalmente unul și același, indiferent de tot ce se întâmplă într-o anumită viață. Însă suspectarea întrebării de pretenții nemăsurate a ajuns un reflex comun al timpului nostru. Să fie vorba, oare, de o reală vulnerabilitate a ei, bine camuflată sub masca gravității filosofice? Sau e în joc o nouă slăbiciune a omului de astăzi, legat ca niciodată de anumite preocupări și pasiuni?

Mă voi opri puțin la două lucruri în legătură cu această întrebare. Mai întâi, diferența ei mare față de alte întrebări, iar apoi, rostul ei pentru cel care simte totuși nevoia să o formuleze cu privire la sine.

Noi ne punem frecvent întrebări ce caută semnificația unor stări de lucruri. Avem în vedere, de exemplu, semnificația unor evoluții tehnologice noi, a unor atitudini politice radicale, a unor conflicte de natură religioasă, a unor evoluții meteorologice ciudate. În astfel de situații, răspunsul, chiar și aproximativ, se dă cel mai adesea pe baza unor cercetări empirice și a unor calcule, stabilindu-se pe cât posibil anumite cauze. Or, când e vorba de întrebarea cu privire la sensul vieții, nu se poate proceda astfel. Relevanța unei vieți nu se poate determina prin măsurători și calcule; semnificația ei nu se poate deduce în felul în care din anumite cauze deducem unele efecte⁷. Este o întrebare ce diferă mult atât de cele cotidiene, cât și de cele de natură tehnică sau științifică. Diferența a fost bine intuită de un filosof care avea și o excelentă inițiere în științe, Ludwig Wittgenstein. „Noi simțim că chiar și atunci când toate problemele științifice *posibile* primesc un răspuns, problemele noastre de viață încă nu sunt câtuși de puțin atinse” (*Tractatus logico-philosophicus*, § 6.52). În ce privință însă diferă de alte întrebări, tehnice sau științifice? Bunăoară, nu este neutră în raport cu cel care întreabă: acesta se are în vedere și pe sine – cu propria lui viață – atunci când întreabă. O asemenea întrebare nu privește ceva dat, nici ceva exterior subiectivității omenești, care să poată fi delimitat cu neutralitate. Nu are în vedere ceva comun sau repetabil. Ea privește mai curând ceva dorit și căutat ca atare, ceea ce omul face sau ar putea să facă pentru sine și ceilalți. Reia indirect chestiunea responsabilității personale, întrebând cum anume și în ce măsură cineva e responsabil față de propria viață. În consecință, poate fi privită ca și cum ar fi pusă din partea cealaltă, adică de însăși viața pe care o trăim. Cine o recunoaște astfel va înțelege că, chiar dacă nu-i răspunde nimeni la această întrebare și chiar dacă el nu va putea spune nimic celorlalți, îi rămâne totuși să răspundă prin însuși felul în care își duce propria viață.

Vedem, așadar, că sensul acestei întrebări diferă enorm de cel al uneia obișnuite. Ea nu vine spre a fi rezolvată, iar răspunsul nu o elimină, uneori nici măcar nu o atinge. Nu se clarifică nimic într-o manieră obișnuită, nu se rezolvă pur și simplu o problemă. Dimpotrivă, se deschide un nou spațiu al celor problematice. Când cineva simte nevoia acestei întrebări și o caută, ea îl întâmpină pur și simplu ca din senin. O va asuma atunci ca atare, asemeni unui loc privilegiat în raportarea la sine și la lumea vieții. O va înțelege în felul unei probe decisive, ca și cum ar urma să străbată pentru întâia oară un ținut vast și străin.

Dar cum poți să ajungi la această întrebare și să resimți că te privește în chip nemijlocit? Când anume îți devine ea cu adevărat proprie? Nu atunci când o repeți întocmai, auzită cine știe cum și unde. Nu poți să o reiei așa cum o afli la altcineva, să o formulezi doar pentru că așa se obișnuiește uneori. Dacă ai proceda astfel, întrebarea nu te-ar exprima deloc pe tine însuși. Mai grav încă, poate ajunge lipsită de sens. Ar fi hilar, de pildă, ca într-o dimineață oarecare, în timp ce îți bei singur cafeaua, să-ți amintești deodată că există o întrebare – „serioasă”, „crucială” – la care e bine să reflectezi și tu, ceea ce și faci preț de câteva clipe, ca apoi să-ți vezi mai departe de alte griji.

Căutarea sensului, mai ales când e vorba de cel al propriei existențe, nu are cum să fie o sarcină obișnuită, un exercițiu cotidian. Cel mai adesea nu e necesar așa ceva, ar fi inutil un asemenea efort. Iar uneori pare chiar primejdios. Ce am spune despre acela care, meditănd ziua întregă asupra celor întâmplate în viață, s-ar întreba iar și iar care e sensul acesteia? Sau despre acela care s-ar angaja să facă drumuri lungi, istovitoare, cu speranța că va întâlni pe cineva care îl va lămurii cu privire la rostul propriei sale vieți? Nu am înțelege probabil nimic din ce se petrece cu un asemenea om. În fond, întrebarea nu poate fi reluată oricum, nu reprezintă o regulă a vieții de fiecare zi. Când într-adevăr vine timpul ei, o regăsești fără să o cauți, ca atunci când ceea ce părea multă vreme în ordine – în raportul cu tine însuși și cu ceilalți – se dovedește brusc problematic.

Întrebarea se naște adesea din sentimentul absenței unui sens. Emil Cioran, în *Cea mai veche dintre spaiime*, observă că atât personajul lui Lev Tolstoi la care se referă, cât și scriitorul însuși, își pun această întrebare atunci când resimt că viața lor se golește de orice conținut, de motivații și dorințe. Pentru ei, întrebarea se naște din însăși revelația bruscă a nonsensului, cum spune Cioran. Sigur, nu se întâmplă întotdeauna astfel. Poate să survină și în momente calme ale vieții. Se poate ivi în conștiința oricărui om care, la un moment dat, caută să înțeleagă ceva cu privire la sine și la această lume. Nu e generată, așa cum s-ar putea crede, doar de trăirea unor clipe dificile, a unei crize morale în cele din urmă. Însă nu ia decât arareori o formă explicită și interogativă. Cel mai adesea apare în felul unei nedumeriri cu privire la sine, a unei îndoieli sau ezitări, a unei indecizii de durată, dar și a unei uimiri ce tulbură conștiința în chip neobișnuit.

Asemenea diferențe modifică esențial relația întrebării cu cel care o asumă și cu un posibil răspuns. Poate să pară ciudat, însă această întrebare nu așteaptă neapărat un răspuns bine formulat într-o propoziție. De obicei avem în față multe astfel de „răspunsuri”, primite de-a gata prin educație și modul comun de a gândi. Cele mai multe țin de regimul convențional și contingent al vorbirii. Iar când vin cu pretenții savante, ajung străine vieții duse în lume: vorbesc fie de deasupra ei, fie neutru și atemporal. Se invocă sentențios, de pildă, unele virtuți ideale, iubirea și credința, pacea și buna conviețuire între oameni, ideea de înțelepciune, adevăr și frumusețe, comuniunea cu izvorul divin al vieții, dar și gloria spiritului omenesc, creația sau libertatea însăși. Și, desigur, multe altele. Blaise Pascal, la vremea lui, observă că există deja destule răspunsuri. „Unul susține că binele suprem, ca scop al vieții omenesci, se află în virtute, altul îl așază în voluptate, altul în a-ți asculta firea, altul în aflarea adevărului (*Felix qui potuit rerum cognoscere causas*), altul în ignoranța desăvârșită, altul în apatie, alții în rezistența la aparențe, altul în a nu te mira de nimic (*nihil mirari prope res una quae possit facere et servare beatum*), iar adevărații pyrrhonieni în ataraxia lor, în îndoială și abținere neconținută; și alții, mai cumiți, socotesc că vor descoperi, cu timpul, ceva mai bun”⁸. Am putea spune că există cam toate răspunsurile de care omul, în istoria lui, ar avea nevoie („Toate preceptele bune se află pe lume; nu mai rămâne decât să fie puse în practică”, adaugă Pascal în § 380)⁹. Într-adevăr, nu preceptele bune ne lipsesc, nu enunțurile în cuvinte alese și frumoase.

Oricât de bine ar fi formulate, astfel de răspunsuri nu ne apar convingătoare prin ele însele. Nu poți relua ca atare niciun răspuns, nu poți proceda ca și când totul ar fi clar în justețea lui și totul ar fi în ordine în ceea ce te privește. De fapt, nu așteaptă nimeni o propoziție bine rostită, așa ceva nu poate să țină locul unui răspuns propriu. Un asemenea răspuns – pe care să-l poți socoti propriu și real – ia mai curând forma unui fapt de viață. Iar cel care îl oferă, de obicei fără să-și propună așa ceva, o face cu chiar modul lui de viață, cu ceea ce se petrece în viața lui de la o zi la alta. Indiferent că vorbește sau nu despre posibilitatea sensului, despre un răspuns ori altul, prin ceea ce face el răspunde unei asemenea întrebări. În definitiv, răspunsul fiecăruia dintre noi, eventual slăbiciunea sau absența acestuia, se află în maniera proprie de viață. Simplu spus, ia forma unor conduite și

atitudini, gesturi și fapte. Câtă vreme nu are loc acest lucru, ceea ce spune unul sau altul nu valorează ca răspuns, oricât de bine ar fi formulat într-o propoziție.

Ce aș dori de fapt să spun? Întrebarea cu privire la sensul vieții nu constituie doar pregătirea pentru un posibil răspuns. Ea poate să valoreze enorm prin ea însăși. Într-un fel, face parte din răspunsul pe care cineva l-ar putea da. Când e regăsită pe cont propriu și când cel care o formulează își adresează chiar lui însuși o asemenea întrebare, acest fapt înseamnă infinit mai mult decât un răspuns citit într-o carte sau aflat întâmplător de la altcineva. A-ți pune o astfel de întrebare – când realmente simți această nevoie – înseamnă a-ți orienta atenția din nou către propria viață. Înseamnă a crede că ea merită o asemenea atenție, că trebuie avută în grijă și privită cu multă – în definitiv, cu o nesfârșită – înțelegere. Născută dintr-o nevoie interioară, întrebarea poate intensifica în noi simțul vieții. Nu s-ar putea întrevădea un sens al vieții, eventual lipsa acestuia, în absența unui simț al vieții. Întrebarea devine posibilă grație acestui simț și, la rândul ei, îl trezește sau îl potențează. Poate readuce în față, bunăoară, chipul irepetabil al vieții cu fiecare dintre noi, noblețea ei singulară în gesturile cele mai firești, posibilitatea unor clipe neasemuite și a unor bucurii simple. În fond, sensul unei vieți se prefigurează prin însuși faptul de a-l dori și a-l căuta. Îi va resimți absența sau, dimpotrivă, prezența discretă doar acela care îl dorește și îl caută. Așadar, cel care, într-un fel sau altul, se întreabă cu privire la posibilitatea lui. Astfel aș înțelege spusa paradoxală a lui Noica, din *Jurnalul de idei*, că „sensul vieții este să-ți pui problema sensului vieții”. O asemenea întrebare, mai ales când se naște în tăcere, conduce privirea dincolo de regimul elementar al vieții. Îi descoperă acestuia o anume vulnerabilitate, limite inevitabile și, în același timp, o alternativă.

De aceea cred că, în fața acestei întrebări, nu ar trebui să ne grăbim pentru a găsi un răspuns precis. Cu atât mai puțin o formulă, ceva în felul unor instrucțiuni de funcționare cotidiană. Iar răspunsul, când totuși se ivește, nu suspendă întrebarea însăși. Dimpotrivă, caută să o întrețină și să o păstreze vie, să-i dea o nouă deschidere. De regulă, noi credem că avem multe întrebări, urgente, importante, însă ne-ar lipsi tocmai răspunsurile precise. Or, în ceea ce privește propria viață, lucru-

rile stau exact invers. Bunăoară, la întrebarea de mai sus există destule răspunsuri, unele chiar bine formulate, însă nu are ce face cu ele acela care, înainte de toate, nu deține o întrebare proprie.

Mi-a plăcut enorm să aflu că, odată, un sihastru creștin, retras definitiv în lumea deșertului, alerga mai tot timpul într-o parte sau în alta și striga din răputeri: „Am un răspuns! Am un răspuns! Cine are o întrebare?”. Probabil a așteptat la nesfârșit să afle pe cineva pregătit pentru ceea ce căuta de atâta vreme. Acest sihastru a înțeles, cred, un lucru esențial, că, de regulă, ne lipsesc tocmai întrebările proprii, mai ales când e vorba de noi înșine. Ecoul strigătului său s-ar putea auzi uneori și astăzi, în aerul din ce în ce mai agitat al lumii noastre.

Note

¹ Menționez că paginile de față reiau într-o nouă variantă, mai extinsă, textul conferinței din 2 octombrie 2017, susținute în Aula „Mihai Eminescu” a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu prilejul deschiderii anului universitar.

² Acest episod modern e comentat de Jean Grondin în articolul *Le sens de la vie: une question assez récente, mais pleine de saveur* („Théologiques”, 9, 2001, p. 7-15; revine asupra lui în alte scrieri: *Du sens de la vie. Essai philosophique*, 2003; *Du sens des choses. L'idée de la métaphysique*, 2013).

³ Sunt texte semnate de Alfred J. Ayer (*The Claims of Philosophy*), Kai Nielsen (*Linguistic Philosophy and „The Meaning of Life”*), John Wisdom (*The Meanings of the Questions of Life*), Robert Nozick (*Philosophy and the Meaning of Life*) și Susan Wolf (*Meaning in Life*), toate reluate în E. D. Klemke & Steven M. Cahn (eds.), *The Meaning of Life. A Reader*, Oxford University Press, New York, 2008.

⁴ De pildă, David E. Cooper, *Meaning*, Acumen, 2003; ultima secțiune, dedicată sensului vieții, are în vedere mai ales dificultățile de natură logică ale acestei chestiuni (cf. §7.1 „A sensible question?”).

⁵ Cf. T. J. Mawson, *God and the Meanings of Life: What God Could and Couldn't Do to Make Our Lives More Meaningful*, Bloomsbury, 2016.

⁶ Este motivul pentru care unii autori caută să clarifice în prealabil sintagma „sens al vieții”. Jean Grondin, bunăoară, reține patru accepțiuni ale sensului în această sintagmă: direcție, semnificație, simț (al vieții) și putere de evaluare. Un alt exeget, Iddo Landau, se oprește la două accepțiuni: semnificație a vieții și valoarea ei într-un in-

terval de timp. Prin cea dintâi căutăm să vedem dacă această viață este sau nu inteligibilă, dacă are o anumită justificare sau chiar o rațiune. Prin cea de-a doua, căutăm să înțelegem dacă ea merită trăită și susținută ca atare (*Finding Meaning in an Imperfect World*, Oxford University Press, 2017, p. 6-16). Or, tocmai ideea de valoare – accepțiunea evaluativă a sensului vieții – îi îngrijorează cel mai adesea pe oameni. O distincție importantă de inspirație patristică face Dumitru Stăniloae, între „sensuri ale vieții” – de fiecare dată multiple – și „țel al vieții”, acestea fiind recunoscutibile când viața omului e privită în economia creației divine (*Studii de teologie dogmatică ortodoxă*, Craiova, 1990, p. 159-163).⁷ E știut, bunăoară, că viața omului nu se poate delimita temporal în mod precis, chiar dacă noi ne-am obișnuit, convențional, să precizăm anul nașterii și – când e cazul – cel al morții. Viața poate să facă loc unor clipe privilegiate, care fie modifică radical ordinea temporalității, fie o suspendă într-o privință. Grație unor întâmplări sau unor alegeri, sunt posibile ritmuri și trasee complet diferite ale uneia și aceleiași vieți. Există întotdeauna o latură indeterminată și indefinită a vieții, ceva imprevizibil în cursul ei. Iar când viața e dedicată cu totul unei vocații sau unei credințe, ea poate fi la fel de relevantă – dacă nu cumva mai relevantă – și după ce survine clipa morții.

⁸ Blaise Pascal, *Cugetări*, § 73, traducere de Ioan Alexandru Badea, Editura Univers, București, 1978.

⁹ Filosoful observă în același timp că un vechi erudit latin, Marcus Terentius Varro (116-27 î. Hr., autorul scrierii *Despre limba latină*), ar fi ajuns la concluzia că din disputa cu privire la „cel mai înalt bun al omului” s-ar fi născut 288 de răspunsuri (!), după câte secte filosofice sau religioase erau cunoscute la acea vreme (§ 74). Ironică sau nu, mențiunea rămâne elocventă. Așadar, există destule – dacă nu cumva prea multe – răspunsuri.

Ala SAINENCO

„O viziune românească asupra lumii”

A.S. – doctor în filologie, conferențiar universitar. Autoare a unor articole publicate în reviste de specialitate și volume de profil, precum și a unei monografii – *Ritm în limbaj (analiza liricului)*, a unui dicționar și a mai multor manuale. Domeniile principale de interes: lingvistica textului, morfologia limbii române, psiholingvistica.

Realitatea se dezvăluie prin limbaj, se întregeste din viziunea lingvistică asupra lumii, mentalul colectiv, tabloul sau imaginarul lingvistic, după cum obișnuim să-l desemnăm, însușindu-ne un concept sau altul, asimilând o interpretare sau accentuând un aspect anume al aceluiași denotat. În acest domeniu, un cunoscut studiu privind viziunea românească este cel al lui Ovidiu Papadima, care conține chiar în titlu conceptul la care ne referim: *O viziune românească asupra lumii*. Apărută în colecția „Convorbiri literare” în 1942, lucrarea, devenită clasică, se înscrie în linia contribuțiilor „esențiale la definirea specificității noastre inconfundabile”, alături de cele ale lui Nicolae Iorga, G. Ibrăileanu, Mihail Sadoveanu, Ov. Densusianu, E. Lovinescu, V. Pârvan, Ion Pillat, Tudor Vianu, Dan Botta, Camil Petrescu, G. Călinescu, Lucian Blaga [2, p. 5].

După cum explică autorul însuși în *Lămuriri și în Post-scriptum*, precum și prefațatorul în *Notă asupra ediției*, începută în 1936, cartea „a ajuns la încheierea ei definitivă în 1938” [3, p. 233], „a intrat, după 1947, într-un imens con de umbră în anii comunismului”, iar după 1989, revizuită parțial, i-a fost încredințată de către autor lui I. Opreșan spre publicare [2, p. 10].

O scurtă incursiune în studiile de folclor, prin abordarea unei atitudini explicative, conjuga-

te cu analiza contextului istoric în care apare volumul semnat de Ovidiu Papadima, explică miza autorului, expusă pe larg în *Lămuriri*.

În studiul *O perspectivă asupra cercetării culturii populare în perioada interbelică*, Doru Radosav enumeră câteva abordări, extrinseci, ale folclorului din perioada respectivă:

- dinspre „domenii conexe cum sunt istoria și sociologia culturii, etnologia – aceasta din urmă reușind să-și delimiteze aria investigațiilor din perspectiva literaturii, artei, ideologiilor, comportamentelor, moravurilor, modurilor de gândire, raporturilor sociale, dezintegrare și integrare socială”;
- dinspre contextul mai larg al culturii românești și al rolului pe care îl ocupă cultura populară în acest context;
- dinspre raportul cultură populară, tradiție și scrisul istoric, istoriografie [4, p. 271].

Aceste perspective sunt condiționate, la rândul lor, de interesul cultural, dictat de situația socială, economică, politică, descoperirile științifice, de coroborarea, prin urmare, a unor factori extraculturali. Iar „descoperirea culturii populare, în mod direct sau indirect, este o consecință a descoperirii poporului ca o categorie socială” [1, p. 11]. Reflecțiile privind cultura propriului popor, considerăm – în sensul celor afirmate de Balázs Lajos –, sunt condiționate, în primul rând, de propria descoperire de sine și de necesitatea definirii propriului orizont cultural, care este întotdeauna, din punct de vedere diacronic, popular.

Interesul pentru cultura populară, arată Doru Radosav, s-a concretizat încă în secolul al XIX-lea în preocupările lui Timotei Cipariu, B. P. Hasdeu, M. Gaster, M. Eminescu, Ov. Densusianu, I. Bogdan, N. Iorga, Al. Lambrior, T. Pamfilie, S. Fl. Marian etc., însemnând „atunci unul din programele și comandamentele majore ale definirii pe temeiul tradiției a culturii române moderne, corespondență edificiului național al României” [4, p. 273]. Cu referire la aceeași perioadă, C. Rădulescu-Motru constată: „În secolul trecut s-a vorbit mult despre națiuni, dar fără ca să se fi ajuns la cunoașterea lor adâncă”; „faptul nou care desemnează, de pe acum, ca dominând direcția spiritualității viitoare este descoperirea realităților sufletești,

care se numesc națiuni” [5, p. 54]. Noul naționalism, circumscris cronologic perioadei interbelice, „pleacă, după C. Rădulescu-Motru, de la credința că fiecare națiune formează o existență de sine stătătoare, avându-și istoria și destinul său propriu”, iar diferența față de naționalismul secolului al XIX-lea constă în faptul că el „dezvăluie resortul intim al eforturilor pe care le face națiunea, ca totalitate”. La întrebarea „Prin ce mijloc și sub ce simbol își vede fiecare națiune menirea sa înfăptuită?”, România va răspunde cu Româanismul [5, p. 56-57]. În acest context, viziunea românească asupra lumii justifică româanismul și, între altele, contribuie la definirea „pe temeiul tradiției, a culturii române moderne, corespondentă edificiului național al României” [4, p. 273]. Tradiția se găsește în lumea satului care capătă un rol proeminent în cultura din perioada interbelică.

Pe de altă parte, amintim aici și concepția lui D. Gusti pentru care „preocuparea pentru cultura populară și implicit ridicarea poporului prin cultură este sublimată la nivelul Academiei Române, a menirii ei pentru că «Academia Română este părtaşă la înfiriparea și creșterea Națiunii, pentru totdeauna una și indivizibilă și veșnic frământată de nostalgia realizării maxime a ei însăși»” [4, p. 274].

Acesta fiind contextul, Ovidiu Papadima reușește, prin studiul său, în primul rând, să creioneze o viziune românească asupra lumii, să realizeze, în același timp, un studiu despre această viziune și, nu în ultimul rând, să prezinte rezultatele acestui studiu în cea mai accesibilă formă.

În intenția de a da o formă ușor de înțeles consistentului său studiu, Ovidiu Papadima realizează, așa cum își propune, o carte *de înfățișări, de convingere, pentru cât mai mulți*. Gândind-o astfel, autorul prezintă lucrurile printr-o tehnică adecvată scopului formulat: *renunță la aparatul obișnuit de erudiție, adică la subsolul de citate și trimiteri; nu sistematizează pentru a nu deforma de dragul construcției; nu definește decât în măsura în care se autodefinește folclorul însuși; respectă cugetul și cuvântul popular; citează nu doar ce e semnificativ, dar și ceea ce e frumos*.

Prin *adâncirea* (cum o numește autorul însuși) în imensul material folcloric, Ovidiu Papadima descoperă organicitatea lui, fapt care se repercutează și asupra arhitecturii operei sale, căci, spune autorul, „cartea are atâta arhitectură câtă are materialul folcloric pe care îl cer-

cetează”. Iar din acest punct de vedere, arhitectura cărții probează, o dată în plus, organicitatea folclorului. Cartea este și un exemplu de adecvare cât se poate de reușită a expunerii la obiectul studiului, autorul propunându-și să evite sistematizările care implică riscul deformării. În acest sens, cartea lui Ovidiu Papadima oferă o metodologie, un exemplu de aplicare a acesteia, un model de scriere și un principiu aplicabil în orice domeniu: *să nu cauți în folclor nici mai mult, nici mai puțin decât ceea ce este.*

Ovidiu Papadima ne convinge, în primul rând, că există *o viziune românească a lumii*, așa cum se mai păstra ea încă *în spiritul țărănimii noastre.*

În privința concluziilor la care a ajuns în urma cercetărilor, câteva aspecte sunt relevate de prefațator:

- „nevoia de concret” a gândirii populare, în care abstractia se concretizează, iar materia, la rândul ei, se ridică spre luminile transcendenței, fapt condiționat de structura sufletească a omului care locuiește în mijlocul naturii (p. 44-53);
- „respectul” față de cosmos, care se manifestă față de marile energii cosmice, dar și față de toate chipurile firii, acesta din urmă izvorând din conștiința sfințeniei muncii (p. 59-65; 129-134);
- asimilarea „firii” la cele umane și întrevederea ei ca o eternă prietenă și protectoare, țăranul considerând „cosmosul întreg ca părtaș nu numai la viața lui socială, ci și la viața lui interioară” (p. 110-119);
- „blânda” integrare a răului „în imensa armonie cosmică”, răul nefiind considerat o dimensiune tragică, ci una firească a existenței universale; chiar diavolului nu i se atribuie în folclorul românesc o funcție distructivă, ci una de creație negativă prin imperfecția ei (p. 135-142);
- prelungirea viziunii pământești rurale românești asupra imaginii celeste și îndeosebi asupra modului de înțelegere a raiului și iadului, raiul având caracter românesc cu toată lumea și ordinea terestră, iar iadul fiind populat cu aceleași elemente ale realului, dar în acțiunile lor ne-cugetate (p. 66-80);
- „privirea cu liniște” a morții, considerată împlinirea uneia dintre rânduieli, prin care Dumnezeu armonizează lumile (p. 172-175);

- acceptarea „rânduiei” ca suprem mecanism al cosmosului, *buna rânduială* fiind constatarea cea mai fericită despre lucruri, iar rânduiala, în general, fiind o lege a friii, o ordine nesilită (p. 81-87);

- „optimismul” etnic funciar, care reiese din folclorul românesc plin de energie și încredere în viață (p. 192-200);

- privirea muncii ca o sfântă datorie, care dezmințe proverbiala lena a românului, căci *pentru economia patriarhală munca este o necesitate firească de viață, și nu izvor de câștig, ca în lumea industrială de azi* (p. 98-105).

Cel mai important lucru pe care îl relevă I. Oprișan în studiul lui Ovidiu Papadima este „afirmația că «viziunea folclorică» românească «explică viața cosmică prin om», ceea ce imprimă culturii noastre populare profunde similitudini cu clasicismul antic” [2, p. 7].

Pe lângă această idee esențială, se cer remarcate soluțiile judicioase, care pot fi extinse și la alte domenii în care se pune problema paternității, a preluării sau influenței rezultate din contactul a două sau mai multe culturi:

- viziunea noastră, arată Ovidiu Papadima, este românească, dar nu este *exclusiv* a noastră, fiindcă se aseamănă în unele privințe cu ale altora, datorându-se *substratului* folcloric comun tracic sau influențelor de vecinătăți și care în chip hotărât nu se datoresc mecanic înrâuririi asupra noastră a unor popoare mai tinere; or, soluțiile pe care le oferă etimologiile, de exemplu, sunt, de cele mai dese ori, ale împrumutului, care este și cea mai facilă explicație;

- viziunea folclorică a lumii pe românește nu e numai o imagine grandioasă și amănunțită în același timp a întregii vieți cosmice – ci, totodată, e și *o ordine desăvârșită a vieții pământești*, afirmă în altă parte Ovidiu Papadima, sugerând importanța menținerii acestei ordini, care, deși vine dintr-o cunoaștere empirică, dictată de necesități imediate, este confirmată și are greutatea experienței;

- această ordine etnică de viață este, în același timp, și *o ordine creștină*, susține Ovidiu Papadima, demonstrând modul în care creștinismul impregnează folclorul, aceste două componente ale spiritualității românești susținându-se și asigurând perpetuarea, asumarea și înțelegerea lor;

- prin postularea interesului pentru ceea ce individualizează în trăsături tipice, și nu pentru ceea ce se aseamănă prin coincidențe de materiale, Ovidiu Papadima formulează *principiul analizei fenomenului în toată profunzimea lui* și trecerea de la elementul vizibil și de suprafață spre explorări în adâncime.

Întrebarea, justificată, pe care și-o pune autorul și pe care, la fel de justificat, ne-o punem noi, cititorii, peste cincizeci de ani de la publicarea ei, este: nu cumva multe dintre datele folclorice atunci culese azi nu mai sunt valabile? Căci, dacă în anul publicării (1942), cartea înfățișa „mai mult ceea ce am uitat, ceea ce pierdem, decât ceea ce avem încă sigur”, urbanizarea resimțită încă atunci și mai nou europenizarea și globalizarea ne îndepărtează și mai mult de lumea folclorică. În acest context, la ce mai folosește folclorul?

În mod sigur, cele trei perspective conturate din perioada interbelică – a științelor conexe; a contextului mai larg al culturii românești; a istoriografiei – rămân, în continuare, domenii de interes. Acestea, formulate ca scop, se regăsesc și în studiul lui Ovidiu Papadima: *cunoașterea omului vechi prin descifrarea folclorului nostru înseamnă, astfel, un plus de luciditate în judecarea etnicului românesc, dar și un punct temeinic de orientare în înțelegerea și măsurarea nu numai a culturii, ci și a literaturii noastre moderne* [3, p. 21]. Pe lângă acestea, studiul imaginarului lingvistic, care ia amploare în a doua jumătate a secolului XX, se orientează (pe lângă alte domenii, cum ar fi literatura cultă, structurile asociative) și spre folclor, dezvăluind din el o viziune arhaică asupra lumii.

În același context al întrebării „la ce folosește folclorul?”, o altă întrebare este la fel de justificată: cum (și dacă) se perpetuează folclorul? Câteva paliere se disting, în acest sens, chiar și la o examinare superficială: în primul rând, prin circulația, deși tot mai puțin vizibilă, pe cale orală în mediul rural și mai puțin în mediul urban; în al doilea rând, în mod instituționalizat, pornind de la curriculumul școlar, care conține elemente de folclor, la Centrele Județene pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale din România; la un alt palier, al absorbției motivelor și formelor și al inspirării, folclorul se perpetuează și prin literatura cultă; în sfârșit, prin nivelul științific, folclorul continuă să prezinte obiectul de studiu pentru diverse teme de cercetare.

Un domeniu care poate fi înscris la palierul literaturi culte este și cel al prelucrării/preluării folclorului și prezentarea lui în forme accesibile și atractive (sub forma unor povești, de exemplu, sau animații) unui public cât mai larg.

Referințe bibliografice

1. Balázs Lajos, *Folclor. Noțiuni generale de folclor și poetică populară*, Cluj-Napoca, Scientia, 2003.
2. Oprișan I., Prefață la Ovidiu Papadima, *O viziune românească a lumii. Studiu de folclor*, Ediție definitivă, revăzută de autor, București, SAECULUM I.O., 2015.
3. Papadima Ovidiu, *O viziune românească a lumii. Studiu de folclor*, Ediție definitivă, revăzută de autor, cu o prefață de I. Oprișan, București, SAECULUM I.O., 2015.
4. Radosav Doru, *O perspectivă asupra cercetării culturii populare în perioada interbelică*, <http://dspace.bcuculj.ro/handle/123456789/25542>, accesat: 31.01.2019.
5. Rădulescu-Motru Constantin, *Românismul. Catehismul unei noi spiritualități*, Ediția a doua, București, Editura Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1939.

Stelian DUMISTRĂCEL

Academiile de după ploaie

S.D. – din 1958 cercetător științific la Institutul de Filologie Română „A. Philippide” al Filialei Iași a Academiei Române și, din 1996, profesor la Departamentul de Jurnalistică și științele comunicării de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”. Premiul „Timotei Cipariu” al Academiei Române (1978), doctor honoris causa al Universităților „Dunărea de Jos” (Galați, 2011), „Alecu Russo” (Bălți, 2012) și „Vasile Alecsandri” (Bacău, 2017). Membru al Uniunii Scriitorilor din România. Publicații recente: *Cuvintele, încotro? Lingvistică pentru toate televiziunile* (Polirom, 2017), *Spații pragmatico-discursive* (Casa Cărții de Știință, Cluj-Napoca, 2017). Asociația Studenților Jurnaliști din Iași i-a închinat volumul aniversar *Împotriva derivei* (Adenium, Iași, 2017).

AȚI AFLAT? Mai pe nou, un hobby la modă în rândul piteștenilor ar fi biliardul; o știre de pe net ne previne că este vorba, preferențial, de „Barul Thomas Academy”, unde cei interesați pot găsi două (să le zicem) secții: „Academia nouă” și „Academia veche” (/adevarul.ro/). Dar nu ne mulțumim doar cu atât: „Academia Fitness Scandinavia” are o echipă puternică de instructori și a reușit să se poziționeze ca una dintre companiile de top în educația de fitness din România! (/fitness-scandinavia.ro/). Sau: „Academia de Coafor & Make-up” va oferi oportunitatea de a urma două cursuri profesionale de coafor și machiaj (/acemiadecoafor-makeup.ro/).

DACĂ V-A ATRAS ATENȚIA frecvența apariției, în discursul public actual, și în cele mai neașteptate combinații textuale, a termenului *academie*, ați putea fi tentați să credeți că valul unui anumit libertinaj lingvistic ce însoțește recenta libertate de exprimare ar explica prezența termenului-mărgăritar în târâța cotidiană: de la agresivele „Academia infractorilor” sau „~ hoților”, la blânde (până la un punct) „Academia de fitness”, „~ de biliard” și altele. Din zona învățământului, în general, avem mai mult sau mai puțin instituționalizatele (renunțăm, iarăși, la majuscule): „Academia militară”, „~ de poliție”,

„~ de afaceri”, „~ de tineret” etc. Dedusă direct de la destinația privind instrucția (publică și privată), o instituție tentaculară (măcar prin titlu) pare a fi o „Academie de engleză” cu despărțăminte cum ar fi „~ pentru copii, părinți și bunici”, „~ audio”, „~ de traduceri”, „~ de gramatică” etc. Perfid, emisiunea unui canal tv este titrată „Academia de evaziune”! Sub acest titlu, aflăm, de pildă, că portul Constanța este „paradisul evaziunii fiscale” (/ziuaconstanta.ro/).

LUÂND ÎN SERIOS LUCRURILE, putem constata că, și aici, nu este nimic nou sub soare. O sursă de cea mai mare încredere, cum este *Dicționarul limbii române* (chiar al Academiei!), consemna, în t. I/I (1913), pe lângă sensul – nobil – „societate de scriitori și de învățați, recunoscută ca instituție de stat” (prezent, în diferite definiții, până astăzi), și pe acela, considerat arhaic, de „școală înaltă”, chiar „universitate”, de la care, prin extensie, a luat naștere sensul de „așezământ privat în care se învață practica mai adâncă a unor arte și meșteșuguri”, exemplificat prin „academie de muzică” (= conservator), dar și prin „Academia de croitorie din Dresda”, specialități la care August Scriban (1939) adăuga scrima și călăria.

ATÂT TIMP cât asumarea unei titlaturi a fost strict controlată, „Academia Republicii Socialiste România” (fostă și redevenită „Română”) a fost concurată, ca titlu, doar de câteva instituții naționale, printre care „Academia de Științe Medicale” sau „Academia de Științe Agricole și Silvice”. Astăzi, au apărut ceva mai multe, chiar la acest nivel, printre care, ca să cităm doar câteva, din România, „Academia de muzică «Gheorghe Dima»”, „Academia de Film”, „Academia Teologică Ortodoxă din Oradea”, iar, din stânga Prutului, „Academia de Studii Economice din Moldova”, „Academia de Teologie Ortodoxă din Moldova” (instituție religioasă de învățământ superior), „Academia de Administrare Publică de pe lângă Președintele Republicii Moldova” (/moldovacurata.md/), „Academia de Teatru, Artă și Muzică” și altele. Atrage atenția, de la noi, dar și din alte părți, prezența instituțiilor de consacrare exegetică și de învățământ teologic, de exemplu, „Academia Teologică de la Kiev” (/revistateologica.ro/), unde se va studia și teologia românească (/basilica.ro/).

PRINTRE PRIMII, din România, care au spart vechiul adevărat privilegiu vor fi fost fondatorii revistei „Academia Cațavencu”, un derizoriu pus sub semnul intenției de a se constitui într-un forum (demasca-

tor!) al demagogilor și oportuniștilor din viața publică. Dar trădând, eventual, și porniri ranchiunare, ca scriitor, ale unuia dintre întemeietori. Între timp, tot felul de academii au răsărit, după cum se spune, ca ciupercile după ploaie, așadar nu chiar din senin, ci ilustrând ambiții mai vechi; scriitorul și medicul ieșean Gr. T. Popa făcea, de exemplu, în 1936, următoarea observație: „Oamenii noștri, când se plictiseau odinioară, jucau popice ori «Préférence»; acum, merg la cinematograful sau înființează Academii” (citată de /richardconstantinescu.com/).

PRETENȚIILE au evoluat considerabil, căci astăzi chiar popice dacă vrei să joci, musai te înscrii la o „Academie de popice”, asociere de termeni care nu s-a inventat la noi (cf., de exemplu, „Bowling Academy in East Providence”; /bowlingacademyinc.com/), iar dacă vrei să dai curs, în deplină trăire a senzațiilor, la insistente invitații de a fi fericit „consumând” băutura căreia i se face o disperată reclamă, devii membru la o „Beer Academy” autohtonă, titlatură iarăși cu răsunet internațional (vezi o „Accademia del bere”, ce oferă „due corsi completi in dvd, tutto ciò che un professionista del settore deve sapere sul mondo del beverage, dalla A alla Z”; /rgmania.com/), așezământ convertit de unii în „Clinică de Bere” (dar, atenție: „Pentru a intra pe acest site trebuie să ai minim 18 ani, vârsta la care este legal consumul de băuturi alcoolice”). Nu putem intra în amănunte în ceea ce privește „Academia de Ursărie” („... să fie primit sânceapă grătarili” – grafii autentice!), dar dacă un junior vrea să se inițieze în „practica mai adâncă a unor arte și meșteșuguri” (vezi *supra*), de pildă în secreturile fotbalului, ar avea șanse frecventând „Academia Gheorghe Hagi” („școala” sau „academia de fotbal Gică Popescu”, din Craiova, se zice că a dat sau că ar fi dat faliment).

CÂT DESPRE MODELELE STRĂINE de gen, acestea sunt destul de răspândite în lumea (să-i zicem) divertismentului: dacă vrei să frecventezi pelicule cinematografice, poți da peste „Academia Vampirilor” („Vampire Academy”; din sinopsisul de pe internet: „Academia Sf. Vladimir nu este o școală ca oricare alta, ci un loc secret, ascuns în străfundurile pădurilor din Montana, în care moroi /vampiri vii și muritori/ sunt educați în tainele magiei...” /cinemagia.ro/). Cât despre viziunea din „The Umbrella Academy”, lansată în 2019, cităm după prezentare: „Super-eroi, Mister, Aventură, Dramă” (/filme-recomandate.ro/).

FĂRĂ EXAGERARE, considerăm că, măcar la noi, proliferarea terminologică în discuție (sub tutela, nevinovată /?/, a Oficiului Național al Registrului Comerțului) reflectă, totuși, recunoașterea, *à la Păcală*, a unui incontestabil prestigiu, din partea unor râvnitori autohtoni ce nu au habar nici de grădinile lui Akademos și nu le pasă nici de „cel mai înalt for științific național, având rolul de a reglementa etica științifică... și de a asigura respectarea calității actului științific”. Percepția este însă la nivelul capacității de a recunoaște, în termenul discutat, a numelui unei... grecoice, de către o celebritate a vremii, un oarecare Berilă, asasin cu sânge rece a șase oameni și coleg de celulă la Văcărești, în 1937, al lui Geo Bogza. Când scriitorul i-a mărturisit că a fost întemnițat pentru ultraj la adresa *Academiei* și pentru *pornografie*, Berilă s-a minunat: „Dar zurliu mai ești, mă! Unde le găsiți mă, cu numele astea? Niște grecoice, se vede, de pe la Brăila” (iar ăstora el însuși le cam știa soiul: avusese de-a face cu una *Polixenia!*).

CU UNA CU ALTA, încă o dovadă că nu poți astupa borta vântului. Iar ACADEMIA, față de publicul prevenit, nu poate pierde nimic. Și nici nu se trage cu tunul după muște! Dar unora încă le pasă, cel puțin după o postare intitulată „Imposibila academie: de tenis!”, cu relatarea despre apariția, în 1999, a „Fundației pentru tenis «Academia Ilie Năstase»”, inclusiv critica numelui și a realiilor: „Nu puteți obține un spectacol mai respingător și mai degradant decât pompos și inutil botezata academie de tenis ilie năstase!” ([/omulsistrada.blogspot.com/](http://omulsistrada.blogspot.com/)), critici susținute și de alții: „Nu sport, da cărciumi! Pe locul în care Ilie Năstase promitea o Academie de Tenis va apărea un club de fițe” ([/gsp.ro/](http://gsp.ro/); inscripție, ca imagine: NASTASE TENNIS ACADEMY).

VIZIUNEA EURO-ATLANTICĂ nu pare a fi singura de natură să ne remodeleze mințile în legătură cu vechi reprezentări și imagini a ceea ce va fi fost pe vremuri: orientul euro-asiatic se aliniază, solidar, devenirii privind neo-aprecierea. Redacția revistei „Limba Română”, datorită prietenului Alexandru Bantș, ne confirmă imixtiunea comerțului de tarabă pe terenul împrumutului sonor: o Academie de la Habarovsk („Akademija Okon”) oferă (cităm după traducere) „Vitrare pe balcon și loggie”, „Fereastră din plastic”, „Dulap glisant” etc. ([/academokna.com/](http://academokna.com/)). Fără nicio bătaie proprie de cap: „Specialistul nostru vine la tine, ia măsurători și intră într-un acord”. Și pentru traducere, aferim, Chirițoaie!

Constantin ȘCHIOPU

Dezvoltarea la elevi a aptitudinilor de scriere creativă

C.Ș. – conf. univ., dr. hab.,
Facultatea Jurnalism și
Științe ale Comunicării,
Departamentul Teoria și
practica jurnalismului,
USM, profesor-cumular de
limba și literatura română
la Liceul de Creativitate și
Inventică „Prometeu-Prim”
din Chișinău. Lucrări recente:
Comunicarea: greșeli și soluții
(coautor Marcela Vâlcu-
Șchiopu), 2013; *Metodica
predării literaturii române*,
Pitești, 2009; *Arghezi, Barbu,
Blaga. Poezii comentate.
Pentru elevi, studenți,
profesori*, Chișinău, 2010;
*Manual de limba și literatura
română pentru clasa a X-a*
(coautor Marcela Vâlcu-
Șchiopu) ș. a.

În epoca în care trăim, caracterizată printr-o puternică tendință de globalizare și de tehnologizare, formarea noastră totuși nu se poate concepe în afara cărții, a scrisului și a bibliotecii. „Totul pleacă de la literă și se întoarce la ea, fără aceasta devenirea omului, sigur, ar fi fost alta”, afirma Adrian Marino [2, p. 156]. Element important al dezvoltării cognitive, intelectuale, profesionale, scrisul reprezintă propria oglindă a reflecțiilor și a gândirii umane. În cazul marilor creatori de literatură artistică, devenind modalitate care face cu puțință toate ambiguitățile, simbolismele și semnificațiile posibile, scrisul îi personalizează prin ruperea tradiției cu care scriitorii deseori intră în conflict.

În contextul în care se vorbește tot mai mult despre o școală a viitorului, despre „formarea pedagogic orientată a cititorului de literatură artistică prin cunoașterea axiologică a acesteia, ca sistem artistic-estetic imanent, și prin angajarea apropiată a cititorului în producerea valorilor *in actu* ale literaturii” [3, p. 23], predarea gândirii în școală, așa cum sugera și Edward de Bono, devine mai mult decât necesară. Or, o gândire bună e esențială pentru a rezolva probleme, pentru a lua decizii, pentru a face față schimbărilor – toate fiind importante pentru supraviețuire și pentru succes în lumea de azi. La rândul ei, predarea

gândirii poate fi realizată prin/în cadrul unor activități specifice, scrierea creativă fiind una dintre acestea. Rod al imaginației, al creativității, scrierea creativă nu este doar un datum al geniilor. Omul poate fi creativ în orice gen de activitate. Acest postulat trebuie să dea strălucire optimismului pedagogic, să anime proiecte de aplicare a lui în practica largă a instruirii și educației. Prin urmare, sarcina profesorului este să-i creeze elevului posibilitatea de a se manifesta, stimulându-i gândirea, provocându-i creativitatea la diferite niveluri: lectură creativă, interpretare/analiză creativă, scriere creativă. Bunăoară, puși în situația de a continua povestea pornind de la afirmația crengiană, ușor modificată, „În altă zi ne trezim că iar vine părintele la școală cu moș Fotea, cojocarul satului, care ne aduce, dar de școală nouă, calculatoare, DVD-uri, sisteme home-cinema...”, elevii, cu siguranță, vor intra pe tărâmul imaginației, născocind, inventând, concepând tot felul de povești (amuzante, absurde, „serioase”), se vor lăsa purtați de impulsurile de moment, căutând soluții neordinare.

În alt caz, recurgând la procedeul „Jocul metaforei”, profesorul le va solicita elevilor să completeze spațiile libere din textul propus cu cuvinte/sintagme neordinare:

Ninge (cu ce?) _____ (cu iluzii, cu hohote de râs).

Ninge (unde? peste ce?) _____ (în sufletul meu).

Ninge (cum?) _____ (contemplativ, fără milă).

Ninge (de ce?) _____ (fiindcă ești departe).

Dacă ar ninge incontinuu, (ce s-ar întâmpla?) _____ (totul ar încremeni).

Exemplul propus demonstrează că, operând cu metafora fără a realiza că o utilizează, elevii forțează, de fapt, limita exprimării curente, obișnuite, intră în zona gândirii literare. Întrebările *Cu ce mai poate ninge în afară de fulgi de zăpadă?*, *Peste ce ar mai putea ninge în afară de „peste pământ”?* etc., care pot anticipa rezolvarea sarcinii, îi vor ajuta pe elevi să-și exploreze imaginația, să caute variante în funcție de trăirile lor, de experiența de viață, de lectură.

Așadar, scrierea creativă înseamnă depășirea și provocarea limitelor, zămislire, făurire, act creator, capacitatea de a modela în forme noi și diferite o anumită experiență, de a găsi soluții noi, de a formula idei

originale. Conform lui Hembrey [1], scrierea creativă înseamnă cap (este o activitate a minții: transmite idei), inimă (este un proces afectiv: transmite trăiri, sentimente), mână (este o îndeletnicire, o deprindere care necesită practică). Potențialitate a ființei umane, creativitatea, implicit scrierea creativă, pot fi educate printr-o pedagogie adecvată, caracterizată de o permanentă problematizare, ce pune elevii în situația de a se reanaliza, redefini, de a învăța singuri ceea ce pot face.

Una dintre caracteristicile minții umane este nevoia permanentă de a da formă, sens, chiar și atunci când i se oferă o informație incompletă. Jocurile se bazează pe această nevoie intrinsecă umană de a asambla bucăți de informație și fragmente astfel încât ele să aibă un mesaj unitar. Principiile grupării pot fi aplicate și în scrierea creativă. În fața unui blocaj creativ, exercițiul „Povestea numelui” poate deveni un stimulent potrivit. Procedura de aplicare este următoarea: a) elevul își scrie prenumele în formă de anagramă; b) găsește câte un cuvânt pentru fiecare dintre literele prenumelui (ex.: **Sanda**: sobă, **arici**, **nasture**, **drum**, **artist**); c) inventează o poveste a numelui folosind toate cuvintele în cauză (Ex: *Pe **sobă** am găsit un **arici**. În loc de ochi avea prinși doi **nasturi**. O fi fost vreun **artist** de circ. Era cu ochii ațintiți la **drum**. Probabil, pune ceva la cale*). Odată elaborat, exercițiul respectiv poate fi utilizat în varii situații de învățare: predarea categoriilor gramaticale ale substantivului (gen, număr, caz, funcție sintactică etc.), studierea părților principale/secundare ale propoziției etc.

Un alt exercițiu de scriere creativă, ce face parte din această categorie a alcătuirii unui text din cuvinte, fragmente, este și cel intitulat „Întreg – parte”. Modul de aplicare este cât se poate de simplu: a) elevii completează o listă din cel puțin cinci-șase perechi de substantive ce exprimă întregul (*timp*) și partea (*ora, clipa, veșnicia*); b) ei plasează perechile de cuvinte scrise în structurile propuse de profesor; c) scriu un cuvânt/enunț cu rol de concluzie/sinteză a celor comunicate; d) intitulează textul. Pentru exemplificare propunem următorul text:

Dacă tu ești *timpul*, eu sunt *clipa*

Dacă tu ai fi *soarele*, eu aș fi *raza*.

Dacă tu ai fi _____, eu aș fi _____.

Dacă tu ai fi _____, eu aș fi _____.

Două inimi gemene. (Armonie)

Acest tip de exercițiu, pe lângă faptul că le formează elevilor deprinderi de scriere creativă, poate fi aplicat cu succes și în procesul de predare/consolidare a modului condițional sau al oricărui alt mod personal (indicativ, conjunctiv, imperativ), timp (prezent, trecut, viitor), aspect (imperfect, perfectul compus etc.) cu modificările respective ale formei verbului *a fi*. Activitatea elevilor nu se va termina aici. Dat fiind faptul că unul dintre obiectivele interpretării operei literare este comentariul/descifrarea semnificațiilor titlului, profesorul, în continuare, îi poate include pe elevi într-o discuție argumentativă pornind de la întrebările „De ce ai intitulat astfel textul?”, „Ce idei ai vrut să accentezi prin acest titlu?”. Cu siguranță, elevii vor putea lesne să găsească argumentul necesar, iar de la semnificațiile titlului propriilor texte și până la cele ale titlului operei literare studiate nu este decât un pas.

Funcția creatoare a imaginației este o condiție necesară vieții cotidiene. „A pune la treabă” imaginația înseamnă a genera, a produce, a articula imagini în diferite moduri. În această ordine de idei, exercițiile de imaginație au un rol deosebit în formarea la elevi a abilităților de scriere creativă. Ele le încurajează evaluarea și feedback-ul în scopul de a experimenta diferite tipuri de analiză și de a reflecta asupra procesului și produsului scrierii. Solicitați, de exemplu, să-și imagineze că s-au pomenit într-un imperiu al unei culori (al verdelui/albului/albastrului etc.), elevii, inițial:

- scriu cât mai multe nuanțe ale culorii alese (ex.: *verde-închis, verde-deschis, verzui, verde-verde, verde-pal, verde-crud, verde-șters, verde-gălbui, vernil*);
- găsesc cuvinte dintr-un câmp lexical ales de ei (de ex. *natură: copac, apă, iarbă, omidă, păianjen, umbră, muguri, floare* etc.);
- formează îmbinări folosind un cuvânt ce exprimă o nuanță de culoare și altul din șirul de cuvinte ce fac parte din câmpul lexical al cuvântului ales (*omidă verde-verde, păianjen verde-pal, barcă de-un verde șters* etc.);
- scriu aleatoriu o listă de verbe, care rămâne deschisă;
- alcătuiesc mai multe enunțuri independente unul de altul ca informație transmisă (pot avea ca repere întrebările Când? Cine? Ce fel de? Ce face? Unde? De ce?), folosind cât mai multe dintre îmbinările formate anterior (ex.: *Într-o seară de-un verde-închis, o omidă verde-verde mergea în ospeție la un păianjen de-un verde-pal, care-și*

construise un lăcăș orbitor de verde. Pe oglinda verzuie a lacului plutea o barcă de-un verde șters);

- aranjează enunțurile obținute în așa fel încât să alcătuiască un text;
- intitulează textul cu o îmbinare din cele create de ei.

Un alt exercițiu de imaginație ce poate fi aplicat în cadrul orelor de scriere creativă este și jocul asupra relațiilor de antonimie dintre cuvinte. În acest caz:

- elevilor li se dau perechi de antonime (*mare – mic, înalt – scund, slab – gras, mult – puțin, larg – strâmt*);
- ei își imaginează o scenă/întâmplare/poveste utilizând o pereche de antonime, conform modelului: *Într-o grădină mică creștea un copac mare. În copacul mare, o pasăre și-a făcut un cuib mic. În cuibul mic erau trei ouă mari. Un ou mare avea o crăpătură mică. Crăpătura mică totuși era semnificativă, așa că pasărea a aruncat în grădina mică oul mare, din cuibarul mic. Chiar dacă era mare, oul s-a spart. Din celelalte ouă mari, la timpul potrivit, au ieșit doi pui mici, care, mai târziu, au zburat din copacul mare.*

Formularea punctelor de vedere diferite este una dintre cele mai importante abilități de gândire ale oamenilor. A-i pune pe elevi să formuleze puncte de vedere ce aparțin persoanelor/personajelor implicate în acțiune este o operație pe cât de necesară, pe atât de instructivă. Astfel, un fapt/o întâmplare dintr-o operă literară (ex.: Ion este ucis de George – romanul *Ion* de L. Rebreanu), poate fi abordat/ă din perspectiva mai multor personaje. *Ce gândește/crede despre moartea lui Ion: Florica, George, mama lui Ion, Vasile Băciu, familia Herdelea, autoritățile etc.?* Mai mult decât empatie, exercițiul poate genera puncte de vedere diferite ca și o constantă comportamentală viitoare.

Fondatorul psihologiei genetice Henri Wallon, în lucrarea sa *Les Origines de la pensée chez l'enfant*, susținea că, la vârsta de doi-trei ani, copilul se substituie între doi poli ai aceleiași situații: poziții active și pasive. El participă la ceea ce numește Wallon „jocuri alternative”: joacă prinzând și apoi joacă pentru a fi prins, ascunde și apoi caută ascunderea, aruncă o minge și o primește. Aceasta reflectă capacitatea lui de a-și separa existența de cea a altora, de a se recunoaște ca pe un „eu” și de a începe să-și cristalizeze eul diferit de ceilalți. Mai mult, gândirea lui se formează prin perechi.

Ideea de „moale”, susține reputatul psiholog, nu se formează înainte de sau după ideea de „tare”, ci simultan, într-o ciocnire. „Elementul fundamental al gândirii este această structură binară, nu elementele singulare care o alcătuiesc. Perechea, cuplul sunt anterioare elementului izolat” [4, p. 25]. Această relație antitetice/opoziție dintre cuvinte, numită de G. Rodari „binomul fantastic”, ar putea servi ca procedeu de scriere creativă. În acest caz: a) se alege două cuvinte suficient de străine (ex.: *televizor, papagal*); b) se creează, cu ajutorul prepozițiilor, diferite raporturi între aceste două cuvinte (*un papagal la televizor, papagalul de pe televizor, un papagal sub televizor, televizorul peste papagal*); c) se alcătuiește un text, din șase-opt enunțuri, amuzant/fantastic/paradoxal etc. pornind de la o situație sugerată de una dintre îmbinările create (ex.: *Papagalul de sub televizor este prietenul meu. Îi place să stea ore întregi în acest loc. Cred că pândește momentul potrivit ca să se strecoare înăuntru aparaturii. Probabil, se vrea vedetă. Cine știe? Cel puțin, acum atâta pot spune: „Am un papagal sub televizor”*).

Pe lângă dimensiunea ei irațională (haotică, divergentă), creativitatea este văzută ca fiind și rațională (abilitatea de a rezolva probleme, de a folosi cunoștințele existente). Un exercițiu de acest tip este și cel intitulat „Inventăm o poveste”. Modul de aplicare este următorul: a) elevii scriu un substantiv care le trece prin minte (ex.: *crocodil*); b) alcătuiesc o povestioară din 5 enunțuri folosind, în fiecare dintre acestea, substantivul respectiv cu forme diferite de caz (ex.: *Pe plajă era un crocodil. Ochii crocodilului mă priveau lacom. I-am făcut crocodilului un semn să se apropie. Împreună cu crocodilul am pornit spre ghereta cu înghețată. „Crocodilule, o înghețată ți-ar răci pofta de carne!”*). Ulterior, elevii pot redacta textul excluzând și/sau substituind cuvântul „crocodil” cu alte variante (pronumele „lui” etc.), evitând astfel repetiția deranjantă.

Motivația este un factor extrem de important în declanșarea actului creator și focalizează energiile creative pe obiective stabile. Nu este suficient să dispui de un potențial creativ de aptitudini, dacă acestea nu sunt orientate strategic, prin motivație și atitudini, către descoperirea și generarea noului cu valoare de originalitate. Scrisul creativ răspunde din plin acestui deziderat. Exersarea regulată a lui îi învață pe elevi să învingă diverse bariere ale producției creative (perceptive, emoționale, culturale), le dezvoltă și le cizează personalitatea.

**Referințe
bibliografice**

1. Hembrey Shea, *How I Became 100 artists*, în ted.com/talks/shea_hembrey_how_i_became
2. Mariano Adrian, *Hermeneutica ideii de literatură*, Cluj, Dacia, 1987.
3. Pâslaru V., *Introducere în teoria educației literar-artistice*, Chișinău, Sigma, 2011.
4. Wallon H., *Les Origines de la pensée chez l'enfant*. Apud Giani Rodari, *Gramatica fanteziei*, București, Art, 2016.

Cristinel MUNTEANU

Expresii și citate latinești celebre modificate în contexte românești și străine

Cr.M. – conf. univ. doctor în filologie și în filosofie al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; predă la Universitatea „Danubius” din Galați discipline din sfera științelor limbajului și ale comunicării. A publicat ca autor: *Sinonimia frazeologică în limba română* (2007); *Lingvistica integrală coșeriană* (2012); *Frazeologie românească. Formare și funcționare* (2013); *Tradition and Innovation in Language and Linguistics* (2017), iar ca editor: Tobias Peucer, *Despre relatările jurnaliste* (2008); B. P. Hasdeu, *Studii de știința limbii* (2013); E. Coșeriu, H. Geckeler, *Orientări în semantica structurală* (2016; trad. de Cr.M.) etc. Este, de asemenea, autorul a peste 150 de articole și comunicări. Domenii de interes: filosofia limbajului, teoria limbii, semantică, frazeologie, hermeneutică, lingvistica textului.

In memoriam Prof. Anatol Ciobanu
(1934-2016)

0. Începând cu anul 2005, cu prilejul unor manifestări științifice organizate fie la Iași, fie la Chișinău, am avut oportunitatea să-l întâlnesc, în mijlocul universitarilor basarabeni – care îi purtau un adânc respect –, pe profesorul Anatol Ciobanu. O dată, însoțindu-l la pas pe drumul către Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, am purtat cu distinsul lingvist o discuție despre diverse expresii latinești, dar mai cu seamă despre celebra afirmație a lui John Locke, *Nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu* [‘Nimic nu este în intelect, care să nu fi fost mai întâi în simțuri’], pe care lingviști faimoși operaseră unele modificări motivate de preocupările lor: *Nihil est in syntaxi, quod non [prius] fuerit in stylo* (L. Spitzer), *Nihil est in lingua, quod non prius fuerit in oratione* (É. Benveniste) etc. Îndrăgostit de limba latină, el însuși coautor al unui dicționar latin-român de expresii consacrate, Anatol Ciobanu cunoștea foarte bine și contextul teoretic al respectivelor modificări¹. Ca atare, îmi permit să dedic amintirii acestui însemnat profesor și lingvist basarabean ur-

mătorul material (datând chiar din acea vreme) alcătuit din comentarii scrise pe marginea câtorva formule latinești².

1. *Ab equis ad asinos* [‘Din cai în măgari’]. Sintagma, semnificând o transformare (din ceva bun în ceva mai rău), a fost înregistrată de Erasmus de Rotterdam în *Zicătorile* sale. Este prezentă, în forma latinească, doar la Ciobanu & Novac (2002, p. 9).

Formula este cunoscută la noi, în redare românească, în special din basmul *Povestea lui Harap-Alb* de Ion Creangă, mai exact, din vorbirea certărețului Gerilă: „Ia ascultați, măi, dar de când ați pus voi stăpânire pe mine, zise Gerilă? Apoi *nu mă faceți din cal măgar*, că vă veți găsi mantaua cu mine! Eu îs bun cât îs bun, dar și când m-a scoate cineva din răbdare, apoi nu-i trebuie nici țigan de laie împotriva mea”. De fapt, expresia poate fi întâlnită mult mai devreme în cultura noastră, în cronica lui Radu Popescu (ca valoare stilistică, corespondentul lui Ion Neculce printre cronicarii munteni), în relatarea unui eveniment „rușinos”: „...iată și Ștainvil ghinărar vine, și necitindu încă dicretu, au rânduit pă Gheorghe beizadea să să chiiame ban al Craiovei, iar nu domn sau gubernator, *din cal l-au făcut măgari* și au rânduit și 4 consiliari din boiarii cei mai de jos, să fie lângă ban Gheorghe, iar cei ce avea nădejde să fie ei mai mari i-au lăsat îndeșărt, de s-au rușinat ca niște oameni proști, *că au cercat cămila să-și puie cercei la ureichi apoi și ureichile le-au tăiat*. Acest féli de bine ș-au dobândit cu mintea lor de la nemți”³. După cum se observă, pentru ideea de umilire, se face aluzie și la o fabulă având în centrul atenției cămila.

Imaginea concretă a metamorfozei calului în măgar (precum și procesul inversat, de revenire) se găsește într-un fragment de basm popular, *Frumoasa lumii*, cules de M. Eminescu: „El a-ncălicat pe un cal și s-a pornit. Mergând cu calul cela a dat pe-un câmp de flori și s-a plecat *calul* să mănânce și *s-o făcut măgar*. El a strâns un mănuchi de flori și l-a pus în buzunariu. Mergând el călare pe măgar mai departe a dat de un iaz. Să pleacă *măgarul* să bee apă și *se face iar cal*”⁴. Întrucât flăcăul din poveste fusese înșelat și umilit de Frumoasa lumii, el se răzbună pe aceasta transformând-o, cu viclenie, într-o... măgăriță, pedepsind-o, deci, astfel. După o perioadă de umilință și căință binemeritate, flăcăul

o va readuce pe Frumoasa lumii la înfățișarea inițială, redându-i noblețea și căsătorindu-se cu ea. Expresia *a face din cal măgar*, cu largă distribuție în textul de mai sus, este un enunț aparținând discursului repetat doar dacă Eminescu „s-a jucat” cu ea (făcând aluzie la aceasta), caz în care se poate vorbi și de o permutare operată de scriitorul român: *a face din măgar cal*⁵.

Este posibil ca sintagma *ab equis ad asinos* să provină dintr-o poveste asemănătoare. Să ne reamintim că în antichitate metamorfozele erau curente în literatură: la Homer (în *Odiseea*), la Ovidius (*Metamorfozele*), la Apuleius (*Măgarul de aur*) etc.

2. *Ad maiorem Dei gloriam* [‘Spre mai marea glorie/slavă a lui Dumnezeu; a acționa dezinteresat, pentru o cauză nobilă’]. Este deviza ordinului iezuiților, cuprinsă în *Canones et decreta oecumenici concilii Tridentini*, emise de Conciliul de la Trento, 1545-1563 (cf. Marian 1973). Uneori se spune și *ad maiorem ecclesiae/papae gloriam* (cf. Ciobanu & Novac 2002). Sintagma se regăsește în literatura patristică și sub forma extinsă *ad maiorem Dei gloriam vincit pietas* [‘spre mai marea glorie a lui Dumnezeu evlavia a învins’] la Gregorius Magnus sau în cea scolastică: *ad maiorem Dei reverentiam* [‘spre o mai mare cinstire a lui Dumnezeu’], la Toma d’Aquino (cf. Munteanu E.&L. 1996).

Desigur că există și atacuri (mai mult sau mai puțin ludice) îndreptate împotriva formulei canonice. Bunăoară, Voltaire (filosof, dar și scriitor) contestă, plin de ironie, printr-o povestioară (din al său *Dictionnaire philosophique*), deviza ordinului iezuiților, *ad maiorem Dei gloriam*. Diatriba vine din gura unui derviș-șef, Ben-al-Betif, care pretinde că Dumnezeu nu are nevoie de glorie, căci nu este conceput după chipul și asemănarea oamenilor, singurii doritori de slavă.

O interesantă modificare prin substituție, motivată contextual, a expresiei analizate o descoperim la Eminescu, în două dintre textele sale publicistice. În primul (datând de prin 1879), prezentând „unitatea de vederi în cabinetul actual” prin extrase din jurnalele vremii, poetul comentează: „Din aceste producțiuni cititorul nostru va învăța multe lucruri frumoase și instructive; va învăța cum, pentru a-ți face pe cineva prieten, trebuie să-l tratezi cu eleganța băței și a reteveului și cum

Mărgăriteștii, Pătărlăgenii, Dimancii, ieri încă numiți ignorați, inepti, neonești, devin de a doua zi niște dulci prieteni cari te susțin și pe cari-i susții, totul, se-nțelege, *in majorem Romaniae gloriam*⁶.

Într-un alt articol (din 1880), Eminescu întrebuițează aceeași expresie modificată, atacând guvernul liberal după cum urmează: „Totdeauna înaintea unui vot economicos sau a unor discuții economice guvernul se îmblânzește, iar ziarele lui foiesc de făgăduințe. Acum, când crapă lemnile și pietrele de ger, «Românul» încălzește sufletele tremurătorilor contribuabili arătând ce admirabilă situațiune (mincinoasă) financiară e aceea a guvernului roșu și ce multe proiecte minunate pentru a fericii nația va vota marele partid național-liberal *in majorem Romaniae gloriam*”⁷.

De altfel, tot Eminescu, într-o scrisoare (din 1877) redactată în germană și adresată lui Maiorescu schimbă această deviză în folosul Junimii: „*Ad majorem Junimea gloriam*” (apud Dumistrăcel 2006, p. 234).

3. Amore, more, ore, re iuguntur/probantur amicitiae [‘Prin iubire, prin comportament, prin vorbire, prin împrejurări se leagă/se pun la încercare prietenii’]. Formula își are originea în Evul Mediu. După opinia lui Ștefan Cucu (2002, p. 275), ea face parte din categoria acelor expresii cu caracter ludic (frecvente în acele timpuri), adică jocuri de cuvinte bazate pe rimă, cum ar fi: *Theoria sine praxe, quasi rota sine axe* [‘Teoria fără practică e ca roata fără osie’] sau *Nomen est omen* [‘Numele este prevestire’] sau *Ad augusta, per angusta* [‘La lucruri mărețe se ajunge pe căi înguste’] sau *Nomina stultorum, ubique locorum* [‘Numele proștilor, în toate locurile’] etc. Există, ca variantă, și sintagma *Amicus cognoscitur amore, more, ore, re* [‘Prietenul se cunoaște după dragoste, moravuri, vorbe și treburi’] (cf. Ciobanu & Novac 2002, p. 19).

Partea de început a enunțului este întrebuițată într-un celebru poem într-un vers, scris în latină în secolul al XVII-lea de către iezuitul Athanasius Kircher, citat de Nicolae Manolescu: „«*Tibi vero gratias agam quo clamore? Amore more ore re*» («Cum să-ți strig gratitudinea mea? – întrebă poetul pe Dumnezeu, care îi răspunde: Prin dragostea ta, prin felul tău de a fi, prin rugăciunile și prin actele tale»)»⁸. După cum se observă, poetul iezuit a îmbogățit seria de cuvinte, ce se obțin unul din

altul prin căderea sunetului inițial (afereză), cu termenul *clamore*, supunând, așadar, expresia unui dublu proces de modificare: suprimare și adăugare.

Eseistul Luca Pițu utilizează și el (bineînțeles, de dragul unui colaj postmodernist) un fragment din formula discutată aici: „Am petrecut, firescamente, într-o *amore, more, ore, re*”⁹.

4. *In vino veritas* [‘În vin e adevărul’]. Aceste cuvinte foarte cunoscute sunt puse pe seama poetului grec Alceu (Alkaios), care a trăit în secolul al VI-lea î.Hr., doar că, inițial, ele erau într-o formă oarecum diferită: „Vinul este o oglindă pentru oameni” (*Oinos anthropoisi dioptron*). În *Banchetul* (*Symposion*, 217 e) Platon așază în gura lui Alcibiade, care-l laudă pe Socrate, maxima grecească, devenită populară, *En oino aletheia* [‘În vin adevărul’], ce corespunde latinescului *In vino veritas*, pe care îl descoperim în *Istoria naturală* (*Naturalis historia*, XIV, 28) a lui Pliniu cel Bătrân (vezi Cucu 2002, p. 214-215). Desigur că Alceu observase, ca unul ce se deda plăcerilor vieții (era din Lesbos, fusese îndrăgostit de Safo, care-l respinsese), că omul, la băutură, devine vorbăreț¹⁰. Totodată, pe vremea lui, celor bănuiți de fapte infamante li se „serveau” vinuri tari în cantități mari, spre a-i îmbăta și a obține de la ei adevărul (cf. Berg 2003, p. 169).

Eminescu acordă expresiei latinești o altă semnificație și o altă origine: „Ea a luat naștere în Polonia sub influența latinității medii și nu înseamnă deloc că «la vin spune omul adevărul». [...] Proverbul are cu tot alt înțeles. La germani, la slavi, la românii din suta a șaptesprezecea asemenea existau între amici dueluri de beție, lupte frățești de încercare în băutură din cari să se vază care pe care-l va culca mai întâi la pământ. Deci *in vino veritas* [s.n.] înseamnă «nu-ți amăgi pe amic la băutură; pe când el bea în realitate tu nu turna vinul pe mâneacă, pe gulerul cămășii sau pe după spate, pentru ca el să bea mai mult decât tine și să-l biruiești prin înșelăciune. – Adevăr la vin!»”¹¹. Ipoteza lui Eminescu nu pare prea convingătoare, dar trebuie văzut și ce anume i-a prilejuit discutarea maximei. Eminescu dorea, de fapt, să arate astfel că articolul publicației maghiare „Pester Lloyd”, declanșat de declarațiile naționaliste ale unui anume Grădișteanu, din timpul unui toast, este

nefondat atunci când aplică sintagma latinească în cazul discursului respectivului senator român, întrucât acesta-și bătuse joc (în 1867) tocmai de ideile pe care le-a susținut „la chef”. Totuși, tocmai credința că are dreptate în privința sensului corect atribuit maximei, îl face pe Eminescu să o modifice apoi printr-o adăugare ce-i schimbă, într-adevăr, înțelesul: „Din contră, nu există stare mai amăgitoare în privirea caracterului decât cea de beție. Cel sincer devine mincinos, cel fricos se laudă cu curajul, cel vesel devine plângător, cel tăcut vorbește. Deci: *in vino non est veritas* [s.a.]”¹².

O completare târzie, face ca expresia să capete forma *In vino veritas, in aqua sanitas* [‘În vin e adevărul, în apă – sănătatea’] (cf. Ciobanu & Novac 2002, p. 85).

5. *Magister dixit* [‘A spus-o magistrul’]. Se apreciază că aceste cuvinte erau folosite de discipolii lui Pitagora (în grecește *autos epha*; și cu varianta latină *ipse dixit*) ca argument ultim, incontestabil într-o dispută. Mai târziu, scolasticii procedau la fel, utilizând expresia atunci când citau părerile maestrului lor, Aristotel (vezi și *infra*)¹³. O formulă înrudită este *iurare in verba magistri* [‘a jura pe vorbele profesorului’] (Horatius, *Epistulae*, 1, 1, 14 – unde poetul lua peste picior discipolii care se încredeau orbește în filosofia dascălului lor), întrebuințată în același sens și avându-și originea în obiceiul gladiatorilor de a depune, la început, un jurământ în fața profesorului sau a antrenorului lor. Astăzi, *Magister dixit* se spune și în mod ironic când cineva nu admite sub nicio formă să-i fie combătute opiniile.

După opinia unui erudit de talia lui J.L. Borges, sintagma nu se utiliza inițial în această accepție. El susține că Pitagora nu a lăsat niciun text scris, întrucât dorea ca gândirea sa, după moarte, să continue să trăiască în mintea discipolilor săi. De aici ar veni și maxima *Magister dixit*, care, din păcate, mai mereu s-ar folosi greșit: „*Magister dixit* nu vrea să însemne că «maestrul a spus și cu asta discuția se încheie». Dimpotrivă, înseamnă exact contrariul: un pitagorian proclama o teorie, care, poate, nu ar fi în tradiția pitagoriană, cum ar fi, de exemplu, teoria timpului ciclic. Iar când se afirma că aceasta nu ar corespunde tradiției, spuneau *Magister dixit* și aceasta le permitea să inoveze. El considera

că, în fond, cărțile te înlănțuie sau, pentru a spune cu vorbele «scripturii», litera ucide, dar spiritul însuflețește»¹⁴.

Dar iată ce afirmă și Coșeriu despre Averroes: „Se spune de[spre] Averroes că el credea atâta în Aristotel că, dacă Aristotel ar fi spus că cineva care șade e în picioare, sau cineva care e în picioare e așezat pe scaun, Averroes ar fi jurat că așa este. Și el e cel care spunea «*Magister dixit*», în realitate «*Aristo cala*», adică «*Aristotel a spus*»»¹⁵.

După caz, expresia suferă modificări. În publicistica lui Eminescu descoperim următorul exemplu: „Nu noi o zicem aceasta: **Papa dixit**. Singurul care, după «*Românul*», a rămas fidel drapelului de la 1848, **d. Dimitrie Brătianu o zice**»¹⁶. Ce-i drept, substituirile se produc frecvent în presă (din care ne interesează, cu precădere, genul eseistic). Filologul Andrei Cornea (în „*Dilema*”, 11-17 aprilie, 2003) îl înlocuiește pe *magister* cu Stalin: „**Stalin dixit**”. De obicei, în locul profesorului este așezat un nume cu autoritate. Discutând despre cimilituri [ci-mi-li] și despre modul în care o gramatică neroadă (a lui Măcărescu) a depreciat sensurile lumii, Vasile Lovinescu inserează într-un citat din Creangă formula preschimbată: „«*Mi-ți-i, ni-vi-li, me-te-îl-o, ne-ve-i-le; me-te-îl-o, ne-ve-i-le, mi-ți-i, ni-vi-li. Ce ar fi aceia, ducă-se pe pustii! (Creangă dixit, n.n. [V.L.])*. Unii dondăneau ca nebunii până-i apuca ameteala»»¹⁷.

Se poate și altcumva; în locul unei personalități apare un ... partid: „În același fel teroarea comunistă decenii ne-a dresat să zicem și noi «**Partidul dixit!**»»¹⁸.

Bibliografie selectivă

1. Berg 2003 = I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Editura Vestala, București, 2003.
2. Ciobanu & Novac 2002 = Anatol Ciobanu, Lidia Novac, *Mic dicționar latin – român de expresii consacrate*, Chișinău, Museum, 2002.
3. Cucu 2002 = Ștefan Cucu, **Cogito, ergo sum**. *Dicționar de cugetări latinești și grecești comentate*, Constanța, Ex Ponto, 2002.
4. Dumistrăcel 2006 = Stelian Dumistrăcel, *Discursul repetat în textul jurnalistic. Tentația instituirii comuniunii fatice prin mass-media*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2006.
5. Marian 1973 = Barbu Marian, *Dicționar de citate și locuțiuni străine*, București, Editura Enciclopedică Română, 1973.

6. Munteanu E.&L. 1996 = Eugen Munteanu, Lucia-Gabriela Munteanu, *Aeterna latinitas. Mică enciclopedie a gândirii europene în expresie latină*, Iași, Polirom, 1996.

Note

¹ Pentru o tratare *in extenso* a acelor transformări, vezi Cristinel Munteanu, *Modificarea discursului repetat latinesc în registrul grav al științei și al filozofiei*, în Nicolae Saramandu et alii (editori), Academia Română. Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” București, *Lucrările primului simpozion internațional de lingvistică (București, 13-14 noiembrie, 2007)*, București, Editura Universității din București, 2008, p. 207-217.

² Vezi și articolul profesorului Stelian Dumistrăcel (dedicat sărbătoririi lui Anatol Ciobanu la 70 de ani), *Dicton și slogan*, în „Limba Română” (Chișinău), anul XIV, nr. 12, 2004, p. 46-53.

³ Vezi *Cronicari munteni* (ediție îngrijită de Mihail Gregorian, studiu introductiv de Eugen Stănescu), vol. I (*Stolnicul Constantin Cantacuzino, Anonimul cantacuzinesc, Radu Popescu*), București, Editura pentru Literatură, 1961, p. 520.

⁴ Mihai Eminescu, *Opere*, vol. VI, București, Editura Academiei Române, p. 347.

⁵ În ceea ce privește disponibilitatea lui Mihai Eminescu pentru întrebuințarea formulelor paremiologice, vezi Ioan Milică, *Proverbialul Eminescu*, în „Cronica veche”, anul VII, nr. 4, 2017, p. 5.

⁶ M. Eminescu, *Opere*, vol. X, București, Editura Academiei Române, 1989, p. 325.

⁷ *Idem*, p. 347.

⁸ Nicolae Manolescu, *Despre poezie*, Brașov, Aula, 2002, p. 43.

⁹ Luca Pițu, *Ultima noapte de dragoste și întâia noapte de filozofie*, București, Nemira, 1999, p. 101.

¹⁰ Semnificativ este că, la intrarea într-un institut de cercetări atomice din America, o placardă atenționa: „Alcoolul conservă orice, cu excepția unui secret!”. O altă expresie latinească privind sinceritatea este *Ex boca parvulorum veritas* [‘Din gura copiilor iese adevărul’] (cf. Marian 1973, p. 61).

¹¹ M. Eminescu, *Opere*, vol. XIII, București, Editura Academiei Române, 1985, p. 218.

¹² *Ibidem*.

¹³ O formă modernă, citată uneori, este sintagma englezească *His master’s voice* [‘Vocea stăpânului’] (cf. Berg 2003, p. 173 și 151).

¹⁴ Jorge Luis Borges, *Cărțile și noaptea*, Iași, Junimea, 1988, p. 123.

¹⁵ În vol. *In memoriam Eugeniu Coșeriu*, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 122.

¹⁶ M. Eminescu, *Opere*, vol. XIII, p. 286.

¹⁷ Vasile Lovinescu, *Mitul sfâșiat*, Iași, Editura Institutul European, 1999, p. 218.

¹⁸ În „Făclia”, 6 noiembrie, 1991, p. 3 (*apud* Ciobanu & Novac 2002, p. 98).

Eugen MUNTEANU

Mitul lui Orfeu în poezia lui Ovidius*

E.M. – profesor la Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, director-fondator al Școlii Doctorale de Studii Filologice (2005-2009), profesor invitat la Universitățile din Jena și Viena, director al Institutului de Filologie Română „Al. Philippide” din Iași (2009-2013). Principalele lucrări: *Aeterna Latinitas* (1997); *Introducere în lingvistică* (2015); *Lexicologie biblică* (2008). A coordonat proiectul „Monumenta linguae Dacoromanorum” (2009-2015, 15 volume tipărite) și ediția critică a versiunii „Nicolae Spătarul Milesco” a Vechiului Testament (2016, 2060 p.).

A tradus și comentat texte de Sf. Augustin, Thomas de Aquino, Swedenborg, Jean-Jacques Rousseau, Rivarol, Wilhelm von Humboldt, Iacob Grimm, Ernst Renan, Eugenio Coseriu și Hans-Georg Gadamer.

Pentru orice mare poet, destinul orfic pare să aibă o valoare exemplară, ca mit-paradigmă al existenței poetice. Examinarea atentă și în profunzime a unui univers poetic relevă semnificații și secvențe corespunzând unor evenimente, figuri sau momente simbolice ale mitului lui Orfeu. Dacă în societățile arhaice mitul era o „istorie sacră” (Mircea Eliade) cu funcția unui model de autoritate divină, o garanție a individualității și integrității tribului, în epoca clasică, situația este deosebită: mitul rămâne un model, dar nu pentru insul abstract al comunității, ci pentru poet ca individ de excepție, un model care fixează și justifică comportamentul, atitudinile și simbolistica actului poetic.

În ceea ce privește opera lui Ovidius, complexul mitopoetic orfic ocupă un loc central, atât ca tramă narativă ca atare, cât și ca sumă a unor principii ale cunoașterii și existenței poetice.

În cărțile a X-a și a XI-a ale *Metamorfozelor* ovidiene, protagonist este Orpheus, poetul trac (*Rhodopeius vates*); mai mult încă, înaintea morții, vocea sa se identifică cu cea a poetului însuși, și anume în nararea miturilor

* Articol inedit, scris de autor în mai-iunie 1977, ca lucrare de seminar.

lui Athis, Cyparissus, Ganymedes, Hyacinthus, Pygmalion, Myrrha, Atalanta și Hippomene. Alături de cunoscutul pasaj din cartea a IV-a a *Georgicelor* lui Vergilius, tratarea narativă din *Metamorfozele* lui Ovidiu este una dintre cele mai complexe: fiecare secvență a mitului își realizează în spațiul narativ valențele simbolice tradiționale, cunoscute și din alte texte ale antichității. Recunoașterea semnificațiilor mitului, așa cum este el narat în *Metamorfoze*, ne va sprijini în interpretarea și înțelegerea lirismului ovidian, în ale cărui structuri primare vom identifica elemente din simbolistica mitică a orfismului.

Orfeu apare la Ovidiu cu atributele sale arhetipale cunoscute: poet apolinic (*Apollineus vates*), eroul este un simbol al echilibrului și emergenței solare, al curajului tragic al asumării cunoașterii. În fața morții și a întinericului, poetul-profet vrea să evite vorbirea meșteșugită (*positis ambagibus*) și să spună adevărul (*vera loqui*). Ca restaurator al ordinii și al adevărului, Orfeul ovidian vede în revederea iubitei pierdute justificarea coborârii în Infern (*causa visae conjunx*). Recuperarea Eurydicei echivalează cu impunerea valorii solare a conștiinței, a luminii care trebuie să dezvăluie adevărul și să împrăstie negurile.

Mijlocitor între zei și oameni, Orfeu se află în centrul unei cunoașteri de tip tragic, întrucât realizarea dialogului poet-ființă eșuează în chiar momentele sale de maximă comuniune. Cântecul (*carmen*) rămâne singura cale de salvare. Prin cântec, prin cuvântul pus în acord cu ritmul universal al coardelor – *nervosque ad verba moventem* (*Metamorfoze*, X, 40), Orfeu își interzice suferința degradantă și eludează temporar puterile morții: Tantalus și Sisyphus se odihnesc în sfârșit, roata lui Ixion se oprește, Eumenidele însele lăcrimează pentru întâia oară – *Eumenidus maduisse genas* (*Metamorfoze*, 46).

Condiția pusă poetului spre a învinge moartea și a permanentiza victoria, și anume să nu își întoarcă privirile înapoi – *ne flectat retro sua lumine* (*Metamorfoze*, 51) – este însă inacceptabilă conștiinței apolinice, care s-ar auto-nega, renunțând la putința de a vedea. Astfel încât, nerăbdarea cunoașterii și dorința fierbinte de a vedea – *ne deficeret metuens avidusque videnti* (*Metamorfoze*, 56) – se constituie ca limită tragică a experienței orfice. După întoarcerea din infern și consumarea experienței-limită, Orfeu rămâne să rătăcească prin existența terestră care a devenit, în absența iubirii, un spațiu al exilului și informului.

Preot apolinic, Orfeu cade deci jertfă necesară elanului dionisiac al bacantelor, contrariate de refuzul vieții primare, manifeste, pe care o reprezentau. În timpul acestei dezlănțuirii dionisiace, cuvintele poetului nu se mai aud și nu mai mișcă pe nimeni – *nec quiquam voce moventem* (*Metamorfoze*, XI, 40). Moartea eroului are semnificația unei restituiri: prin corpul său ciopârțit, cuvântul, cântecul se împrăștie asupra întregii firi. Un plâns cosmic cuprinde natura: păsările, pădurile, fiarele, stâncile sunt pline de lacrimi; se spune că fluviile s-au umflat de lacrimi – *lacrimis quoque flumina dicunt / Increvisse suis* (*Metamorfoze*, 46). Parte componentă a corpului poetului, lira sa continuă să dețină puteri magice, supraviețuind morții și comunicând cu plânsul emanat de natură: *Flebile nescio quid queritur lyra, flebile lingua / Murmurat exanimis, respondent flebile ripae* (*Metamorfoze*, 52-53).

Poetul poate în sfârșit să-și privească, cu certitudine, iubita – *Eurydicenque suam iam tuto respicit Orpheus* (*Metamorfoze*, 66) – deoarece, în moarte, lumina cunoașterii apolinice nu mai poate jigni pe zeii morții.

Se poate vedea din ceea ce am spus până acum că Ovidiu nu „demitizează” și nu degradează mitul, ci doar îl *interpretează*, fără să piardă niciunul din marile sale simboluri. Mai mult decât atât, motivele ovidiene centrale pot fi integrate perspectivei mitului orfic și organizate după tiparul său. Ipostazele vieții poetului, cu care destinul a fost darnic în evenimente, își găsesc un exact corespondent în datele exemplare ale mitului.

Sprijinită pe o permanentă tensiune a discursului elegiac ovidian, mitopoeitica orfică își relevă aici principalele teme. Le voi trata succint pe fiecare.

Omnipotența iubirii

Erosul reprezintă în poetica ovidiană valoarea supremă, cauză și țintă a existenței, însăși rațiunea de a fi. Ca permanentă tensiune vitală, amorul stăpânește deopotrivă pe zei și pe oameni, fiind însoțit de greșală și de furie: *Blanditiae comites tibi erunt Errorque Furorque / Asidue partes turba secuta tuos, / His tu militibus superas hominesque deosque* (*Amores*, I, 2, 35-37). Dincolo de inevitabila alegorizare impusă de convențiile

stilistice ale vremii, se străvede aici concepția orfică despre iubire ca putere supremă, cale de salvare prin cunoaștere și uniune la nivelul întregului cosmos. Iubirea este substanța cea mai intimă a cântecului. Panerotismului cosmic din *Metamorfoze* îi corespunde în *Amores*, *Ars amandi* și *Heroide* un panerotism, i-am putea spune, social. „Cel ce iubește este asemenea unui soldat, și Cupidon își are taberele sale: Crede-mă, Atticus, cel ce iubește este asemenea unui soldat” spune poetul: *Militat omnis amans, et habet sua castra Cupido: / Attice, crede mihi, militat omnis amans* (*Amores*, I, 9, 1-2).

Absorbit de viziunea tragică a existenței în a doua parte a creației, erotismul primelor opere ovidiene este solar și plener, manifestându-se în sfera jocului (*lusus*) și a plăcerilor (*delicias*). Iubirea este o desfătare legitimă sau amor jucăuș (*honesta voluptas, amor jucundus*), poezia înseamnă cântece dulci (*molia carmina*), iar muza mai îngăduitoare (*Musa jocosa*).

Corespondența poet-natură

Prin potențele magice ale cuvintelor, poetul pătrunde în intimitatea lucrurilor, modelând natura potrivit propriilor sale stări. Identificarea imaginilor obsedante din opera de exil relevă în acest sens la Ovidius preponderența unor metafore legate de sfera orfică. Rătăcirea, îndoiala, căutarea, tentația adâncului, ceața, întunericul, zbciumul, amenințarea, noaptea, murmurul sunt dominantele complexului imagistic al elegiilor. Între eul poetic și exterior se stabilește o strânsă comuniune, în urma căreia realul nu mai este reprezentat ca atare, ci *interpretat*. Aspectelor superficiale și obiective ale lucrurilor li se caută un înțeles mai profund, consonant cu stările de spirit ale poetului exilat. Exacerbarea antinomiilor existenței îl menține pe poet într-un permanent extaz al deznădejdiei, dublat de orgoliul unui destin de excepție. Tensiunea și disperarea se reflectă în participarea naturii, supusă prin gestul hieratic al cântării: *Alternaque est nostrae sumpta carina fugae, / Quod facerem versus inter fera murmura ponti / Cycladas Aegeas obstipuisse puto. / Ipse ego nunc miror tantis animique marisque / Fluctibus ingenium non cecidisse meum.* – „Și am luat cea de-a doua corabie a călătoriei mele în exil, / Cum făceam versuri în mijlocul sălbaticului murmur al mării/ A uimit, socot, Cicladele Mării Egee. / Și acuma mă mir că în

mijlocul atâtor frământări ale sufletului și ale mării/ Talentul meu nu s-a frânt (*Tristele*, I, XL, 6-10).

Dintre toate elementele primare, mediul acvatic în special domină imagistica ovidiană. La Ovidius, poet al intimității și al securității citadine, apele sunt un mediu al dezolării și al morții, având aproape întotdeauna un aspect sumbru și zbuciumat. Înconjurat de ape, spațiul exilului este absolut întunecat, opus fără întrerupere solarei imagini a limanului patriei râvnite: *deploratae limen adire domus* (*Tristele*, III, 5, 8).

Viziunea tragică asupra existenței

Poetul se află în centrul unui permanent dialog cu ființa, dominând stihiiile și dându-le prin cântec legi. Prăbușirea poetului are ca urmare dezorganizarea cosmosului, ruina și lipsa de noimă a lumii: pământul se amestecă cu cerul, apele cu focul, legile dispar, totul se învâlmășește: *In caput alta suum labentur ab aequora retro / Flumina, conversis Solque recurret equis, / Terra ferret stellas, caelum findetur aratro, / Unda dabit flammas et dabit ignis aquas, / Omnia naturae praepostere legibus ibunt / Parsque suum mundi nulla tenebit iter, / Omnia jam fient, fieri quae posse negabam, / Et nihil est de quo non sit habenda fides. / Haec ego vatecinor...* – „La capătul lor se scurg înapoi din mare/ Râurile și Soarele își răsucesc caii, / Pământul va sprijini stelele, cerul va fi spintecat de plug, / Apele vor scoate flăcări, iar focul va scoate ape, / Toate cele ale naturii vor înainta fără nici o lege, / Și nicio parte din lume nu-și va menține calea,/ Se vor petrece deja toate cele despre care refuzam să cred că se pot întâmpla, / Și nu există nimic ce nu putem spera că se va petrece. / Aceste lucruri le cânt ca profet” (*Tristele*, I, 8, 1-8).

Printr-o existență întunecată, *nubila tempora*, poetul este un *viator*, un rătăcitor. Termeni cheie din sfera pierderii, durerii și morții, selectați numai din cartea I din *Tristia*, sunt elocvenți pentru coordonatele sufletești specifice: *metus, casus, terror, minacio, luctus gemitusque, sepulcrum, damnatio, clamor gemitusque, lacrimae, ruina, maeror, vulnus, culpa, error, querulus dolor, tristitia, pulvis, cinis*.

Deznădejdea solitudinii se răsfrânge în simțurile poetului, care ajung să nu perceapă în spațiul pontic al exilului decât ger și uscăciune. În *Tristia* și în *Epistulae ex Ponto*, imaginile nucleu, cele care organizează

imaginarul ovidian, derivă din preeminența frigului în simțurile exilatului: *frigus habitabile, rigidae minae, gelida membra, gelidus timor, hibernas procillas, adstricto Terra perusta gelu*. Același regim imagistic determină selectarea și frecvența unor verbe corespunzătoare: *obruere, frangere, fallere, labi, plangere, flere, maerere, deplorare, premere, cadere, laedere, amidere, pati, nocere, precari, vagari*.

Moarte și exil

Rupt de mediul său generic, *domus, limen patriae*, poetul orfic supraviețuiește în lume ca într-un spațiu al exilului și suferinței. Nu numai omul ca atare, care poate spera o iertare și reîntoarcerea în patrie, dar întreaga ființă se află în declin. Sperața salvării se convertește treptat într-o iubire extatică pentru moarte (*amor necis*). În preajma morții, puritatea durerii fără limite, asumarea orgoliului suprem al morții se impune ca o soluție de a pune capăt exilului. Implorându-l pe împărat să fie iertat pentru vechea ofensă, poetul conjură deopotrivă tumultul mării să îl ajute să scape de insuportabilul exil: *Contenti nostris jam precor esse malis! / Nec tamen, ut cuncti miserum servari valetis, / Quod periiit, salvum jam caput esse potest. / Ut mare considat ventisque ferentibus utar, / Ut mihi parcatis, non minus exul ero!* (*Tristia*, I, 2, 70-75)

Poezia ca soluție de salvare

Predestinat suferinței, poetul nu poate să înfrunte destinul prin rațiune, prin efortul de a-l eluda sau ocoli: *Sive malum potui tamen hoc vitare cavendo / Seu ratio fatum vincere nulla valet.* (*Tristia*, III, 6, 17-18)

Numai cântecul, ca semn al elecțiunii divine poate oferi o cale de salvare, nu prin desființarea suferinței, ci prin înnobilarea ei. Supunând prin forța privirii și a numirii, atribute vaticinare, tenebrele care îl înconjoară, poetul este în stare să înțeleagă semnele divine, esența eternă din lucruri, căci zeul trimite semne binevoitoare celui care le dorește: *... sunt quidam oracula vatum: / Nam deus optanti prospera signa dedit* (*Epistulae Ex Ponto*, II, 1, 55-56). Prin cântec se poate defini o *origo rerum*, cum Ovidius a încercat în *Faste*, sau se poate cuprinde și descifra perpetua curgere a firii, ca în *Metamorfoze*.

Totul trebuie să i se supună poetului, căci el este cel care vede adevărul și îl cuprinde în cântec, reîmpăcând pe om cu natura și cu destinul.

Cunoaștere a adevărului, poezia ne apare la Ovidius un act erotic: de comuniune și transcendere: *Usus opus movet hoc, vati parete perito, / Vera canam: coeptis, mater, Amoris, ades!* (*Ars amandi*, 1, 29-30). De aici și marele orgoliu al poetului, credința lui că poezia poate învinge moartea și timpul: *carmina morte carent*.

În sfârșit, ca o încheiere simbolică a unui destin orfic, Ovidius a rămas în conștiința posterității drept poetul căruia nu i se cunoaște mormântul; la fel ca cel al legendarului Orfeu, corpul său freamătă permanent în ritmurile secrete ale naturii.

Mircea A. DIACONU

Despre granițe istorice, geografice și culturale

M.A.D. – critic literar, eseist, prof. univ. dr., prorector al Universității „Ștefan cel Mare”, Suceava. Dintre volumele semnate: *Ion Creangă – Nonconformism și gratuitate* (2002); *Studii și documente bucovinene* (2004); *La sud de Dumnezeu – Exerciții de luciditate* (2005); *Cui i-e frică de Emil Cioran?* (2008); *I. L. Caragiale. Fatalitatea ironică* (2012); *Firul Ariadnei. 10 Cărți de proză și nu numai* (2014); *Biblioteca română de poezie postbelică* (2016); *Metacritice* (2018).

Traumele ca șansă?

În *Reading Microliterature: Language, Ethnicity, Polyterritoriality* (Diaconu 2018: 135-156), am avansat ideea că literatura română este un sistem literar determinat de contexte geo-politice aflate la intersecția unor granițe de tipuri diferite: cele etnice, cele administrative, cele politice. Iar la acestea am putea adăuga, metaforic vorbind, o serie de granițe istorice, adică de fracturi în ceea ce s-ar putea considera o devenire, o diacronie liniară. Propriu-zis, porneam de la câteva întrebări de genul: Aparțin literaturii române scriitorii din Republica Moldova, Bucovina, Banatul sârbesc ori din estul Ungariei?; Are vreo relevanță dacă scriu în limba maternă sau nu?; Pot fi incluși literaturii române scriitorii de limba maghiară și germană din România, mai ales că, după 1947, prin instituțiile care constituiau cadrul administrativ, ba chiar social și politic al literaturii, ele fac parte din sistemul literar românesc? În încercarea de a oferi soluții la aceste întrebări – care pot genera o redefinire sistemică a literaturii române –, propuneam concepte precum *microliteratură*, *literatură intra- și extraterritorială*, al căror rost este să determine o reprezentare a literaturilor dincolo de criteriul naționalului, care să reflecte situații de fapt pe care o astfel de reprezentare le ignoră.

Pornind de la aceste date, vom putea spune despre literatura scrisă în limbile maghiară și germană din România, ori despre cea scrisă în limba română din Serbia ori Ucraina că sunt minoritare, așa cum vom putea spune despre literatura în limba română din Republica Moldova că este marginală. Le vom putea numi însă *microliteraturi*, cu existență *intra-* și *extrateritorială*, făcând astfel trimitere spre o teritorialitate (și implicit o identitate) în mișcare, determinată de relațiile simultane cu centre de putere și de referință diferite. Prin urmare, vom considera literatura extrateritorială (*i.e.*, literatura română din Republica Moldova, fosta Iugoslavie, Bucovina și Ungaria) și literatura intrateritorială (*i.e.*, literatura maghiară și literatura germană din România) drept microliteraturi care pot fi cercetate ținându-se cont de multiplele contextualizări politice, geopolitice, culturale, ideologice, administrative. Or, toate aceste aspecte generează diferențe semnificative.

Pentru a putea descrie literaturile extra- și intrateritoriale și pentru a putea avansa în încercarea de a le defini ca microliteraturi, aflate la intersecția mai multor tendințe și sisteme (de raportare la ficțiunea a cel puțin celor două centre, cel natural și cel istoric, și la autoficțiunea propriei identități), e necesar să facem o incursiune în ceea ce am putea numi *narațiunea și istoria granițelor* teritoriilor aduse deja în discuție. Nu vom face prezentări exhaustive și nici nu vom avea pretenția de a suplini studii istorice propriu-zise; cu riscul de a simplifica în această încercare cu caracter introductiv, ne vom opri la fiecare dintre microliteraturi pentru a-i descrie, simplu spus, mijloacele istorice de funcționare și modalitățile de (auto)reprezentare. Opinia noastră este că stabilirea câtorva repere este absolut necesară unei înscrieri corecte în context a literaturii.

În fapt, deși par realități tari, teritoriile politice se află mai degrabă într-un permanent echilibru precar, care favorizează mozaicul etnic și generează fie o literatură cu funcții în recuperarea sau construirea identității, fie una care depășește problematica etnicității, a apartenenței. Așa încât, am putea vorbi despre delimitările administrativ-politice ca despre niște *ficțiuni ale istoriei*, cu consecințe în planul *geografiei, demografiei, lingvisticii* etc. Europa de Est este consecința câtorva fracturi ale istoriei, precum destrămarea Imperiului Austro-Ungar, a

Iugoslaviei, a Imperiului Sovietic, apariția blocului comunist etc., care au generat deteritorializări și reteritorializări cu consecințe în variabilitatea traumelor. O spun Deleuze și Guattari vorbind despre Kafka:

„Descompunerea și prăbușirea imperiului dublează criza, accentuează pretutindeni mișcarea de deteritorializare și provoacă reteritorializări complicate, arhaizante, mitice sau simbolice” (Deleuze, Guattari 2007: 43).

Există reteritorializări care au obsesia *originarului* și a *integralității*. În 1941, de exemplu, după cedarea în 1940 de către România a Transilvaniei, Basarabiei și Bucovinei și recuperarea lor în anul următor, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* (Călinescu 1982) a constituit un act militant de afirmare a identității naționale. Ultimul capitol, „Specificul național”, cu toată dezbaterea sa de idei pe tema identității, a amenințării reprezentate de creația străinilor, e o demonstrație care vine exact pe urmele dorinței de a demonstra existența unui specific, cu grade diferite, care delimitează literatura unui popor și, prin urmare, spiritul lui, „specificul lui rasial” (Călinescu 1982: 976). Ideea dominantă e formulată explicit:

„Istoria literaturii române nu poate fi decât o demonstrație a puterii de creație române, cu notele ei specifice, arătarea contribuției naționale la literatura universală” (Călinescu 1982: 974).

Acest fapt avea drept cauză tocmai obsesia *originarității/originalității* și *integralității*. În construcția gândită de Călinescu, străinii, și sunt vizați mai ales scriitorii evrei, și-ar releva inaderența la spiritul românesc. Fenomenul s-a perpetuat în mod natural, fără să fi înregistrat parcă traume vizibile la cei excluși, deși nu putem să nu remarcăm un paradox: peste timp, tocmai în ideea demonstrării priorității specificului românesc, protocronismul din anii '80 ignora componenta lingvistică, esențială pentru ca o literatură să fie națională; au căutat identitatea românească în scrieri de mileniu I scrise în limba latină sau în scrieri de ev mediu redactate în slavonă. În acest caz, de ce nu i-am considera scriitorii români pe cei care scriu, pe teritoriul românesc, în altă limbă decât româna? Sau pe cei care, formați sau nu în spațiul românesc, scriind și publicând în alte spații geografice decât cele românești și în altă limbă decât româna, scriu despre realități românești?

Aș vrea să aduc în discuție deocamdată situația creată prin Marea Unire din 1918. Deși mai târziu li se va reproșa românilor că nu au destin (au făcut-o, cred, nu numai cei din tânăra generație, de la Eliade la Cioran sau, în alt fel, Ionesco; ei au făcut-o însă cu o radicalitate dusă spre anarhie), acum, odată cu Marea Unire, sentimentul că românilor li s-a oferit șansa de a avea unul a pătruns în conștiința comună. Oamenii au simțit deodată că istoria e generoasă cu românii. Șansa pe care le-a oferit-o (alimentată și cu sânge, ca și altă dată, când sângele n-a fost însă suficient ca să ducă la realizări majore: Câștigarea Independenței a însemnat, de exemplu, pierderea Basarabiei) a fost percepută în dimensiuni aproape mistice. Doar că, tot felul de contexte – unele poate de neocolit, altele aparținând cumva genei noastre – au dus în scurtă vreme la sentimentul unui eșec. Iar istoria a intrat repede în declin. Oricum, românii – devenit deodată un popor cu sens – n-a gestionat suficient de abil și eficient problema naționalităților. Satisfacția românilor de etnie română (atâta câtă a fost, căci de la un moment criza a fost și a românilor) a stat în cumpănă cu sentimentul nemulțumirii trăit de marele număr de minoritari. O spune foarte bine, în fond, Vintilă Mihăilescu: „*E țara plină de țări!* – amintea Ion Conea cândva, în interbelic. Ca să avem o țară, a trebuit să învățăm și să ajungem să credem că suntem *un* popor și avem o cultură, unitară și sub semnul continuității. A fost salutar și mai este, într-o anumită măsură, necesar. Dar am pierdut abilitatea de a gândi și de a ne raporta la diferență, la diversitatea etnică și regională care ne sunt proprii, care ne-au alcătuit istoric. Mai mult, diferența ne sperie și devenim xenofobi, ba chiar rasiști! Fără să realizăm și cu zâmbetul pe buze, am devenit și auto-rasiști: așa e *Românul*, acesta este *genomul* său, asta face parte din *ADN*-ul său. Care «Român»? Cum adică «genomul» său? Plasarea identității în biologic, în «genetică», a fost și a rămas expresia celui mai clasic rasism! Obsesia «Românului» și a unității sale «genetice» ne face astfel incapabili să vedem *românii* și să acceptăm diversitatea etnică a acestei națiuni bogate și prin această diversitate” (Mihăilescu 2015). Or, *Istoria* lui Călinescu e construită pe principiul existenței unui astfel de genom.

Să revenim însă la câteva date de istorie. Transilvania s-a unit cu România în 1918, aducând cu ea nu doar un potențial literar și cultural românesc, ci și câteva minorități care-și vor construi propriile povești

de legitimare, cu caracter revanșard și recuperator. Este vorba despre minoritatea de limbă maghiară, formată din maghiari și secui, și despre cea de limbă germană, formată din sași, cărora li se alătură, în zona Banatului, șvabii, minorități care, în diferite momente ulterioare anului 1918, își caută identitatea și se raportează fie la un centru din afară granițelor politice ale României, fie și la un centru intrateritorial (Cluj, București), când nu își caută – soluție provizorie, considerată salvatoare deocamdată – propria identitate. Publicată în spațiul transilvănean, dar cel mai adesea la Buda și mai puțin la București, literatura română din Transilvania de dinainte de 1918 era cunoscută în România și era inclusă în circuitul ei de valori. Granițele politice nu erau insurmontabile, și nu numai în plan cultural. Scriitorii puteau pleca din Imperiul Austro-Ungar pentru a se stabili la București, așa cum se mișcau liber în tot imperiul (la Viena, la Praga etc.). Mai mult decât atât, unii dintre scriitorii români din imperiu, din Banat sau din Transilvania, au început prin a scrie în limba maghiară (Ioan Slavici și Liviu Rebreanu), în vreme ce alții, hrăniți din idealuri naționale, scriau sub emblema naționalului. „Să ne mutăm în altă țară”, versul lui Octavian Goga, sugera nu simplul exil, ci o reteritorializare vizionar-hiperbolică: mutându-se în altă țară, locuitorii ar fi trebuit să ia cu ei și pământul în care erau îngropați strămoșii. Goga vorbește metaforic despre o reteritorializare care se și produce în plan politic-administrativ în 1918. Este evident însă că scriitorii români din Transilvania debutați sau afirmați înainte de 1918, ca și aceia care debutează după 1918, sunt integrați în mod natural istoriei literaturii române.

Parțial, același lucru s-a întâmplat cu Bucovina, spațiul de nord al Moldovei, anexat în 1775 de Imperiul habsburgic. Puternic colonizată, Bucovina revine României în 1918, pentru ca după al Doilea Război Mondial să fie integrată Republicii Socialiste Sovietice Ucrainene (RSSU). După redeşeptarea idealurilor naționale, din 1848, contactele cu literatura română sunt mai frecvente, scriitorii raportându-se la literatura română din Regat, asumându-și în mod natural problematica național-tradiționalistă. În perioada interbelică, tinerii scriitori din Cernăuți, al treilea oraș din România după București și Chișinău, trăiește cu magia Capitalei, a Bucureștiului, unde se face canonul, și scrie o literatură proprie despre care are iluzia nu numai că s-ar fi sincronizat cu literatura din regat, dar chiar că îi este superioară acesteia,

având, oricum, o identitate proprie. „Goticul moldovenesc” ar defini o estetică proprie, specifică.

Cât privește Republica Moldova (de astăzi), după ce fusese cedată Rusiei țariste în mai multe rânduri, partea dintre Prut și Nistru a Moldovei, numită Basarabia, revine României în 1918. O puternică tradiție culturală de sine stătătoare (cumva izolată și izolaționistă) a locului nu exista din moment ce marii reprezentai ai locului (un Negruzzi sau un Hasdeu, de exemplu) se afirmaseră în România din dreapta Prutului și se integraseră (sau făceau parte în mod natural) culturii române. Dar la sfârșitul anilor '40, deși studiaseră la Iași sau la București, tinerii scriitori din Basarabia, dezamăgiți, își manifestau uneori zgomotos nevoia de individualitate. Integrarea în literatura română nu reușise, așa încât orgoliul periferiei se concretiza în gesturi iconoclaste. Cum tinerii bucovineni vorbeau despre superioritatea lor de germanofili, basarabenii puteau invoca dependența și admirația față de Moscova. În cel mai bun caz, Centrul spre care râvniseră în taină, Bucureștiul, Regatul, trebuia nu numai sedus, ci și intimidat. Viena ori Moscova puteau fi reperi care legitimau un specific instituit prin tradiție. După cel de-al Doilea Război Mondial, Basarabia devine unul dintre statele Uniunii Sovietice și, spre deosebire de partea de nord a Bucovinei care adăpostea o minoritate românească, Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (RSSM) avea o majoritate românească, dar căreia nu i se permitea să se numească românească, ci moldovenească, pe urmele interbelice Republicii Autonome Socialiste Sovietice Moldovenești. Iar schimbarea regimului politic și a granițelor teritoriale și administrative a însemnat nu numai deportări masive în Siberia și colonizări cu populație rusească, ci și scrierea cu grafie slavonă ori instituirea obligativității cunoașterii limbii ruse. Oricum, deși cu statute diferite, Bucovina și Basarabia sunt integrate Uniunii Sovietice, unui adevărat imperiu ideologic. Și, din această postură, Centrul – care a devenit brusc intangibil și mitic – s-a proiectat în România. Și cu toate că România însăși făcea parte din Blocul Sovietic, identitatea românească era negată Basarabiei, în vreme ce era acceptată pentru românii minoritari din Ucraina. În tot cazul, în ambele zone, literatura, care funcționează ca mijloc de păstrare a identității lingvistice și a celei etnice într-un mediu deznaționalizant, este consecința tocmai a acestei traume. Că exista o comunitate românească și dincolo de Nistru, în

Transnistria, acest lucru e o chestiune de nuanță, care complică și mai mult desenul trasat.

În vreme ce anul 1918 este cel al nașterii României Mari, adică în vreme ce românii din Transilvania, Basarabia, Bucovina (nu și cea transcarpatică, din Maramureșul istoric), Cadrilaterul se bucură de consecințele unirii cu România, cu promisiunea respectării drepturilor minorităților din aceste zone, Banatul este fracturat. Dunărea împarte Banatul în două, o zonă lipită României, alta, Regatului Sârbo-Croato-Sloven, nou-creat. Așa încât, pentru românii din Voivodina, anul 1918 a devenit „anul porților închise” (Almăjan 2007: 20). Perioada interbelică n-a dus însă la dispariția acestei comunități, așa cum nu s-a întâmplat nici după apariția, în 1947, a Iugoslaviei. Dar în vreme ce după 1947 Voivodina a avut, în baza autonomiei zonei căreia îi aparținea, puterea și libertatea de a-și afirma identitatea românească, altfel au stat lucrurile cu Valea Timocului, unde limba română avea statutul unei limbi minoritare, dacă nu interzise, măcar persecutate, supuse unui proces programatic de dispariție. Probabil că n-am fi vorbit despre această zonă dacă din ea n-ar fi apărut Adam Puslojić, unul dintre poeții importanți de limbă sârbă, care a scris până în 1990 exclusiv în limba statului. Oricum, pentru niciuna dintre aceste zone, perioada interbelică n-a fost una de afirmare a unor voci literare puternice. Dar nu este deloc ciudat, în fond, că trauma ruperii de mediul natural românesc a generat, înainte de toate, încercări de salvare culturală. Ciudat este faptul că fenomenul literar se dezvoltă și după includerea, în 1947, în Blocul Sovietic.

Șansa microliteraturilor

În urma stabilirii acestor repere, ar trebui să răspundem la câteva întrebări de domeniul evidenței. Cum se afirmă literatura română în noile zone aparținând României în 1918? Cum se dezvoltă literatura română în zonele românești din afară, după 1947? Care e statutul literaturii maghiare și germane din Transilvania ori a celei germane, ucrainene, poloneze etc. din Bucovina? Mai interesant, chiar, cum se afirmă literatura de limbă germană din Cernăuți într-un spațiu multicultural care trăiește cu mirajul identității naționale? Să nu uităm că

aici se naște Paul Celan și că există opinii foarte diferite privitoare la contactele sale formatoare cu literatura română. Celan nu numai că a debutat cu poemul *Todesfuge* în traducere românească (în 1947), dar trăiește în mediul multicultural al Cernăuților, apoi alături de ultimele valuri suprarealiste din Bucureștii de stânga. Va fi cunoscut el poezia tinerilor poeți români din Cernăuți, ale căror creații erau invocate de Alfred Margul Sperber în „Cernowitzter Morgenblatt” (1918-1940)? Va fi avut vreun impact asupra creației sale poezia suprealiștilor bucureșteni? Afirmățiile exegeților sunt nu o dată contradictorii, ca și cum orice ipoteză ar angaja o ideologie. Dar contactele indiscutabil că vor fi existat (Sperber îi traduce pe poeții cernăuțeni în germană) –, iar faptul că, pornind din Cernăuți, Celan scrie – așa cum s-a spus – în limba celor care i-au ucis părinții e cu atât mai relevant pentru deteritorializările pe care le practică Celan, duse până la – ultimă deteritorializare – plonjarea în adâncurile Senei – care n-a ezitat să-l înghită.

O situație diferită au aceste spații după 1947. Toate aparțin Blocului Comunist, iar acest fapt generează câteva coordonate comune – și cineva ar trebui să studieze la modul concret cum reverberează în teritoriile dependente de Moscova deciziile luate, în plan literar, acolo. Dar câteva diferențe trebuie relevate: în vreme ce Basarabia și Bucovina, deși cu statut distinct (una ca republică de sine stătătoare, a doua, ca regiune minoritară a altui stat), aparțin Uniunii Sovietice, România, Iugoslavia ori Ungaria se află într-o relație tensionată – presupunând nu numai integrare și acceptare, ci și opoziție – cu centrul ideologic de la Moscova. Pe de o parte, există o uniformizare globală a lumii comuniste la nivel instituțional: se edifică uniuni de creație, reviste literare, școli de literatură, alte organisme care urmăresc realizarea unei literaturi dogmatice puse în slujba ideologiei; există chiar o istorie comună. Am putea invoca dezghețul poststalinist, faptul că, din motive de propagandă ideologică, se duce o politică de „colaborare frățească” între minorități și grupurile majoritare; am putea invoca ieșirea de sub tutela dogmatizării literaturii din primii ani ai comunismului, urmată de o eliberare progresivă, care face ca fenomene similare să se dezvolte în toate regiunile-satelit mai degrabă independent, și nu ca urmare a unor influențe dinspre Centrul mitizat spre periferii. Liberalizarea post-stalinsită, și nu vreo influență a literaturii române, face ca în anii '60 să existe o epocă a dezghețului și în Basarabia, ori Iugoslavia, și la

minoritățile maghiare, ori germane din România. În fond, toate micro-literaturile încep în anii comunismului prin a fi nu numai aparent explozive, ci și puternic ideologizate, pentru a se salva ulterior exclusiv în estetic. Pe de altă parte, tezele centrale, de la Moscova, sunt dublate de teze specifice fiecărei zone. În tot cazul, așa controlată și supusă unui program ideologic, sau poate tocmai de aceea, fiind la comandă, literatura grupurilor etnice minoritare se dezvoltă acum și în zone în care anterior lipsise. E fervoarea unei lumi noi care face din literatură un instrument de propagandă. Mai mult, este la mijloc iluzia dezvoltării unei literaturi comuniste globale, o victorie față de libertatea capitalistă, față de care scriitorii reacționau în moduri diferite. În vreme ce unii deveniseră uneltele sistemului politic, alții se izolau, făcând din izolare o formă de protest implicit, sau dimpotrivă, vizau un fel de auto-colonizare față de literatura Vestului, proiectată exclusiv în coordonate estetice, unde își identificau Centrul.

Oricum, zonele supuse atenției au un traseu și repere distincte. După două decenii românești, Basarabia, căreia i se adaugă Transnistria, devine Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, una dintre cele 16 republici ale URSS. Nevoia Moscovei de a impune existența unei identități moldovenești exclude orice discuție despre România. O analiză detaliată și atentă a realităților din viața literară și a literaturii propriu-zise din perioada de după 1947 în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, prin trimitere la sistemul ideologic și la complicațiile dispute politice și etnice, realizează Petru Negură într-o carte de referință, *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii moldoveni în epoca stalinistă*, Editura Cartier, 2014, ca și necunoscută, cred, în România. Controlate, contactele culturale și literare cu Centrul extrateritorial (România, Bucureștii) sunt rare și se făceau, accidental și indirect, prin intermediul librăriilor din Moscova sau, paradoxal, din Cernăuți ori Odessa; în Bucovina, parte acum a Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene, exista o minoritate românească, iar minoritățile se bucurau de privilegiul, fie el oricât de propagandistic, de a fi protejate. Paradoxal, dar dezavantajul românilor din RSSM consta în faptul că nu erau minoritari, iar ca români, nici nu existau. Era, prin urmare, o literatură moldovenească și ea îi cuprindea și pe scriitorii români din perioadele anterioare născuți pe teritoriul mării Moldove. Ideologic, Moldova își redesena trecutul literar și cultural, iar prezentul trebuia să aibă privirea îndreptată spre

Moscova. Or, privirea era îndreptată deopotrivă spre Moscova și spre București, chiar dacă dinspre București imaginile erau distorsionate, dacă nu înnegrite. Cu cât mai înnegrite ideologic, cu atât mai mitice. Minoritară, comunitatea românească din Ucraina (din partea de nord a Bucovinei) are aceleași interdicții în privința contactelor cu România. Fiind însă parte a URSS, îi erau permise contactele cu RSSM. Dacă totuși Bucureștiul era interzis pentru scriitori, ei puteau să privească nu doar spre Kiev și spre Moscova, ci și spre Chișinău. Nu întâmplător, majoritatea scriitorilor importanți din Cernăuți și din Bucovina ucraineană au migrat la Chișinău (sau își publicau cărțile în capitala republicii), în vreme ce scriitorii de la Chișinău migrau eventual spre Moscova (când nu fuseseră deportați în Siberia).

Întrebarea la care ar trebui să se răspundă este dacă a existat un dialog între literaturile statelor URSS, atât de diferite, în fond, măcar prin tradițiile lor individualizante. Or, ipoteza cea mai plauzibilă este că, tocmai ca modalitate de a se apăra de tendințele unioniste (*i.e.*, ale Uniunii Sovietice), aceste literaturi s-au concentrat, cel puțin în ultimele decenii comuniste, asupra lor însele, repetând sau respectând formal deciziile impuse de Centru, pe care încearcă mai degrabă să-l ignore. Să acceptăm că am avea de-a face cu ceea ce Spivak numește „alteritate speculară abisală” (apud Terian, 2013: 30), adică cu o pulverizare/anulare a Celuilalt? Greu de spus că așa ceva s-ar petrece în cazul *microliteraturilor* care pot fi numite *naturale* și care se raportează mental la un Centru prin care se autolegitimează. Ele se raportează la un Centru natural (literatura din România, eventual din Vest) căruia vor să-i copieze identitatea. Prin urmare, fenomenul nu poate fi înscris în categoria studiilor comparative coloniale și post-coloniale. Cât despre *microliteraturile ideologice* (literaturile din Blocul Sovietic și din cel, mai amplu, comunist), modelul impus e unul pe care Centrul și-l autoimpune sieși. Altfel spus, Sinele dominant este el însuși o construcție artificială, forțată, ne-naturală. În tot cazul, el n-a generat decât fracturi, rupturi, disensiuni, crize, fiind acceptat prin compromis sau prin impostură.

Românii din Iugoslavia au cu totul alte condiții de dezvoltare. Iugoslavia nu e un stat-națiune, iar Banatul sârbesc, numit Voivodina, funcționează cu grade diferite de autonomie. Prin urmare, asemenea altor minorități, comunității românești i se oferă posibilități de mani-

festare. Mai mult, pe fondul rupturii dintre Stalin și Tito, iar mai târziu al reacțiilor anti-moscovite ale lui Ceaușescu, comunitatea românească minoritară are posibilitatea să se autoexileze în Vest, ba chiar să studieze în România. Faptul că se vorbea despre legendara prietenie dintre Republica Socialistă Federativă Iugoslavia și România nu împiedica exterminarea comunității românești de pe Valea Timocului ori a minorităților macedoromâne, istroromâne, meglenoromâne. În tot cazul, scriitorii români din Voivodina aveau contacte cu literatura din România, mai veche sau contemporană, fuseseră atrași în vremea războiului de literatura suprealistă din România sau din Franța, puteau avea contacte cu scriitorii români exilați la Paris, interziși în România, precum Cioran și Ionesco. Mai mult, aparțineau unui spațiu multilingvistic care permitea, dacă nu realizarea unor confluente mai adânci, măcar traducerea din și în alte limbi ale spațiului multi-lingvistic iugoslav (croată, sârbă, slovenă etc.). Interferențele dintre aceste literaturi sunt mult mai pregnante decât cele dintre statele aparținând URSS.

Ceea ce trebuie să ne rețină atenția spre a fi investigat pentru fiecare caz în parte este felul cum complexul etnic (faptul că tematica abordată își asumă o misiune recuperatoare față de pericolul dispariției și asimilării etnice) influențează microliteraturile extrateritoriale, cu riscurile care decurg de aici, și care sunt cazurile în care abandonarea acestui complex favorizează o literatură valoroasă, scrisă eventual în altă limbă decât limba maternă. Cert este că prezența în apropiere a Centrului natural visat (lucru care se întâmplă cu literatura maghiară din România ori cu cea română din Basarabia, pentru a da doar două exemple, dar nu se întâmplă cu literatura de expresie germană din România) face ca literatura să se hrănească adesea cu acest complex al etnicității. Excepțiile sunt și ele extrem de relevante. Cert este că *vecinătatea frontierei* naște similarități, chiar dacă în momente diferite din istoricitatea lor, care trebuie puse față în față între microliteraturi din zone diferite.

Dar după 1947 situația e mai degrabă paradoxală, o anomalie programatică: o parte dintre scriitorii renunță la identitatea lor etnică (și la orice problematică de acest fel) pentru a sluji dogmei comuniste a centrului, integrându-se astfel politiciii oficiale. Crearea unor edituri sau reviste pentru scriitorii de limbă maghiară sau germană a favorizat în România dezvoltarea literaturii în aceste limbi. Scopul viza, firește, re-

alizarea propagandei comuniste, nu a uneia revizioniste. Așa încât, și aici (ca și în Republica Moldova), dacă se vorbește, cel puțin în cazul minorității maghiare, despre succesiunea unor generații literare, faptul are în vedere îndepărtarea progresivă de literatura realismului socialist și recuperarea unei autonomii ideologice și artistice. Identitatea de grup nu mai este atât una etnică, ci una ideologică. În același timp, sistemul politic impunea preeminența literaturii române, a celei majoritare. Pare bizar, dar tocmai în anii comunismului au fost create concepte speciale pentru a denumi literatura maghiară sau germană din România. Astfel, scriitorii maghiari erau numiți „scriitori români de limbă maghiară”, iar literatura în limba germană devenise *rumäniendeutsch Literatur*, tot așa cum, în spațiul sovietic, s-a vorbit despre literatura sovietico-moldovenească. Totul pus deci sub semnul „naționalului” etnic sau ideologic, al naționalului sau internaționalismului socialist. Limba, într-adevăr, nu mai conta, dar conta ideologia, chiar atunci când scriitorii de limbă maghiară sau germană erau împotriva sistemului. Altfel, contactele scriitorilor maghiari din România cu cei din Ungaria erau, de asemenea, controlate și organizate pe principii ideologice. Nimic nu se petrecea la voia întâmplării într-un sistem care favoriza parcă mișcările transnaționale. Avantajul scriitorilor germani era că scriau într-o limbă de largă circulație și că nu se hrăniseră prea mult din obsesia granițelor ce trebuie corectate, revizuite, de asemenea, cei din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească puteau scrie în rusă și se puteau muta la Moscova, așa cum cei din Iugoslavia puteau scrie în sârbă și să publice la Belgrad.

În fine, în 1989 cade Cortina de Fier, Uniunea Sovietică se destramă, Iugoslavia se dezmembrează, se produc noi relații de putere, granițele – fie ele și naturale – permit mai degrabă contacte, decât rupturi. În urma unor așteptări îndelungate, ar fi fost firesc ca literatura scrisă de români în fosta Iugoslavie, în nordul Bucovinei sau pe teritoriul de azi al Republicii Moldova să se integreze literaturii române, tot așa cum cea a minorităților maghiară și germană din România să se integreze literaturii maghiare sau germane. Or, lucrul acesta nu se produce, sau se produce în grade nemulțumitoare.

Prin urmare, depinzând de mutațiile istorice, politice și geografice, literatura în limba unor minorități etnice sau a unei majorități obligate

să se dezvolte independent de un centru extern la care se raportează capătă o identitate traumatică. Silită să se raporteze la un centru ideologic sau politic pe care îl resimte ca străin și agresiv, literatura aceasta se hrănește mai degrabă din reprezentarea ideală a Centrului furat. Este cazul literaturii maghiare din Transilvania din perioada interbelică, sau a literaturii române din RSSM, ba chiar a literaturii române din Voivodina. În același timp, în anii comunismului, atât în România, cât și în celelalte zone la care ne referim, se produce o altă ruptură, aceea dintre scriitorii minoritari care au acceptat să militeze pentru noua ideologie și aceia care fie au rămas ancorați în problematica revanșardă, fie au făcut saltul și eventual au sucombat într-o literatură a sinelui, a identității individuale.

Auto-rasism salvator?

În condițiile dezvoltării identității lor extra-teritoriale, sub presiunea granițelor administrative și mentale, câteva dintre aceste *narațiuni ale istoriei* se concretizează în concepte particularizante precum *transilvanism*, *moldovenism*, *bucovinism*, care merită să fie contextualizate, iar semnificațiile lor, deciptate. E de văzut, dar n-o vom face noi aici, de ce ele apar în anumite provincii și nu în altele.

Transilvanismul este un concept care apare la începutul anilor '20 ai secolului trecut, în comunitatea scriitorilor maghiari din Transilvania, după ce, în urma Primului Război Mondial, această regiune s-a unit cu România. Pierderea contactului direct cu Budapesta, centrul literaturii maghiare, a generat nevoia unei afirmări a specificului local, născut din nostalgia Ungariei Mari. Potențialul geopolitic al conceptului face ca semnificațiile lui să devină deopotrivă un manifest și un program mobilizator. Propriu-zis, scriitorii maghiari susțin că ar exista în Transilvania un specific etnic și cultural, construit tocmai pe interferențele dintre români, maghiari și sași, care ar determina autonomia culturii de aici față de cultura românească, majoritară acum. În viziunea lui Kós Károly, care este părintele și teoreticianul conceptului, „Ardealul reprezintă o entitate specifică din punct de vedere geografic, istoric și cultural, iar etniile aparținând acestui spațiu, respectiv maghiarii, românii și sașii, au întreținut strânse și profunde legături nu numai cu propriile

«națiuni-mamă», dar și între ele [...]. Echilibrul relativ dintre aceste trei etnii din Ardeal a dat naștere posibilităților pentru dezvoltarea lor culturală autonomă” (*Apud Szonda, 2008: 21*). Așadar, dincolo de viziunea idilică și utopică, se manifestă aici intenția de a reabilita ideea unui Ardeal cu existență istorică autonomă și consacrată, care ar trebui dublată de o conștiință pe măsură. În practică, transilvanismul e ilustrat exclusiv de scriitori maghiari. În revistele în care sunt formulate aceste puncte de vedere, apărute chiar pentru a susține o astfel de ideologie, nu publică decât scriitori maghiari sau secui, în limba maghiară. Nu scriitorii sași, nici scriitorii români care se înscriu firesc, ca și înainte de 1918, literaturii române. De altfel, și înainte de 1918, fie ca își publicau cărțile la Buda și în alte orașe din Imperiul Austro-Ungar, fie că și le publicau în Regatul României, visul lor era recunoașterea în mediul literar românesc. Într-un spațiu care se dorea global, cel al Imperiului Austro-Ungar, scriitorii români visau o Republica Națională a Literelor. De altfel, nu altceva își doreau scriitorii maghiari, chiar sub masca multiculturalismului. Transilvanismul nu era decât o soluție de criză, considerată implicit tranzitorie, pentru literatura maghiară, o soluție folosită ca instrument politic. Nu e ocazional, în fond, faptul că ideea transilvanismului apare după 1918, nu înainte. Și nu întâmplător atunci când se vorbește despre literatura maghiară din perioada respectivă, e invocată *cultura* sau *literatura maghiară globală*. Visul intelectualului maghiar era de a reface prin literatură un spațiu politic fărâmat. Visul mobilizant era recuperarea literaturii maghiare în integralitatea sau globalitatea ei. Autonomia politică a Ardealului devenise, până la urmă, ținta oricărui manifest pus sub semnul transilvanismului. Pentru Kós Károly, „Erdély, Ardeal, Siebenbürger, Transilvania sau în orice altă limbă din lume am denumi-o... este de o mie de ani o unitate istorică separată, cu o conștiință transilvăneană aparte, respectiv cu o cultură și o demnitate independentă” (*Apud Szonda, 2008: 20*).

De reținut că, în aceste condiții, Ion Chinezu publică, în 1930, un studiu amplu numit *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. Iar lucrarea nu e singulară, urmându-i altele, și în anii comunismului, și după 1989, ceea ce nu înseamnă și cunoașterea literaturii maghiare din România de către scriitorii români. O dată cu cel de-al Doilea Război Mondial și cu includerea atât a României, cât și a Ungariei în Blocul Sovietic, militanțismul pentru transilvanism dispare sau capătă alte forme. Ciudat este

că, abia în perioada sovietică și comunistă, sub impulsul ideii „înfrățirii popoarelor”, se manifestă o sincronizare între literatura minoritară și cea majoritară, dar o sincronizare determinată politic.

Moldovenismul (sau *basarabenismul*) are conotații ceva mai complicate și diferit contextualizate diacronic. Pe scurt, Basarabia este denumirea dată de Imperiul țarist părții dintre Prut și Nistru din Principatul Moldovei anexate în 1812. Revenind României după Pacea de la Paris, Basarabia e anexată de sovietici în 1940 și, definitiv, în 1944, devenind RSSM. În 1991, după dezmembrarea URSS, Basarabia devine statul autonom Republica Moldova. Or, pentru fiecare dintre perioade, acest concept de individualizare, particularizant – impus cu forța sau asumat deliberat – are semnificații distincte, ba chiar opuse. În perioada țaristă, o dată cu dizolvarea progresivă a mișcării literare în limba română, scriitorii importanți se refugiază peste Prut, în Principatele Române, sau adoptă limba rusă și consideră basarabenismul o marcă a legăturilor cu literatura rusă. În anii sovietici însă, moldovenismul e un concept ideologic la dispoziția aparatului de stat al URSS, care dorea distrugerea oricărei urme a conștiinței naționale românești. Totul era moldovenesc sau basarabean, nimic nu mai era românesc. Iar faptul se petrece și pe urmele unor mișcări culturale din perioada interbelică (românească) a Basarabiei. Căci studiind la Chișinău, dar și la București sau la Iași, tinerii scriitori militau pentru valorile regionale, chiar cu nostalgia Rusiei, devenite între timp URSS. Cu toate aceste conotații ideologice traumatizante, moldovenismul, cu echivalentul său perfect derivat din cuvântul Basarabia, revine puternic după 1991, pentru a defini existența unor date specifice față de literatura din România. Este literatura moldovenească literatură română sau decalajele existente ne obligă să vorbim despre „literatură moldovenească”? Opiniile sunt împărțite. La o masă rotundă organizată pe această temă, un prozator basarabean precum Serafim Saka susținea că „Vrem noi ori nu vrem, dar există un fel de literatură căreia îi spunem moldovenească. Pentru că este foarte neromânească” (*apud* Ciobanu, 2014: 265), chiar în perioada românească literatura din Basarabia fiind percepută ca ceva retardat, întârziat, depășit. Pe vremea RSSM, se împământenise, oricum, conceptul de literatură sovieto-moldovenească. Putem vorbi despre *proză basarabeană* ori despre *proză (românească) din Basarabia*? Un critic din Basarabia precum Mircea V. Ciobanu consideră, ironic, că

„cele mai cunoscute (în România) texte narative ale basarabenilor nu se încadrează atât în proza românească, cu tendințele ei, cât reprezintă o față «osebită». O proză pe care ar fi putut-o scrie doar basarabeni” (apud Cimpoi, 2004: 78).

În tot cazul, Mihai Cimpoi scrie *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, deși, dincolo de încercările de a identifica fenomene sincrone sau influențe românești, tot timpul e preocupat să identifice notele particularizante ale literaturii basarabene. Capitolul introductiv se intitulează chiar *Literatura basarabeană. Caractere esențiale*. E acesta un mod ușor de a depăși contradicțiile, împăcând și capra, și varza, dând senzația unei ieșiri din impas. Și nu este vorba doar despre „caractere esențiale”, ci și de o organicitate de suprafață. Este ceea ce, în fond, îl face pe același Mircea V. Ciobanu să afirme despre poezia basarabeană de după Marele Război, de asemenea ironic: „nu se știe dacă este, dar cu siguranță are o istorie a ei” (Ciobanu, 2014: 286). În fapt, drept concluzie ar putea fi invocate cuvintele lui Wilhelmus Petrus van Meurs, care constată că există printre literați un mit al moldovenismului care „le-a dat moldovenilor identitate independentă de cea a românilor și, practic, a conectat această identitate la patriotismul sovietic. În plus, mitul a fost utilizat pentru a pune pe baze raționale politica naționalităților și a limbii în Republica Moldova, ca și pentru a furniza o armă în disputele politice în interiorul conducerii moldovenești sau dintre URSS și România” (van Meurs 1996: 176).

Conceptul recuperator, așadar, al *moldovenismului*, care urma să instituie în interbelic mărci identitare, devine în perioada sovietică o ghiulela atârnată de picior. Căci ideologia politică a URSS profită de această marcă regionalismului pentru a înțelege prin limba moldovenească și prin popor moldovean/basarabean entități de sine stătătoare, autonome. Așa încât, în cele câteva decenii de dominare sovietică, moldovenismul devine un concept nefast. În același timp, scrisul cu caractere latine, și nu slavone, ori folosirea sintagmelor „limbă sau literatură română” puteau fi similare cu o condamnare la moarte. Existența fenomenelor basarabene specifice s-a întors împotriva celor care doreau să le instituie.

Concluzia care se impune este că astfel de concepte unificatoare și particularizante se dovedesc a fi consecința unor programe politice sau a

unor situații concrete greu de gestionat. În paranteză fie zis, situația – fără prea mare relevanță în plan literar – e și mai elocventă atunci când se vorbește despre *bucovinism* sau *homo bucovinensis*, concepte pe care istoricii români le resping (și după 1918, și după 1991), considerând că ele sunt fie consecința unei intenții de manipulare, la mijlocul secolului al XIX-lea, când autoritățile austriece doresc să impună mental o imagine pe care faptele ar contrazice-o, fie expresia unei nostalgii pentru istoricii din diaspora bucovineană după 1991. „Fantoma nefirescului «homo bucovinensis» este reprezentată tot mai des ca un ideal pierdut, care ar putea fi reînviat”, spun doi istorici contemporani (Olaru, Purici 1996: 11). În fond, Bucovina este denumirea dată de Imperiul Habsburgic nordului Moldovei, teritoriu pe care l-a anexat în 1775, și intenția era de a demonstra că ea este o construcție suprastatală, multietnică, în care conviețuiau români, ucraineni, evrei, germani, poloni, unguri, lipoveni, armeni, țigani, slovaci, greci, turci, într-un fel de Elveție din estul Europei. Nici perioada românească n-a fost una idilică, dar după 1940, în urma ultimatumului sovietic, germanii bucovineni se întorc în Germania, iar în nord au loc deportări, arestări, colonizări cu ruși și ucraineni. Astăzi, Bucovina este un teritoriu despărțit de o graniță care separă două naționalități (română și ucraineană), procentul minorităților fiind ne semnificativ. Dar tocmai când Bucovina a încetat să mai existe *de facto*, prin instituirea unei frontiere trasate prin mijlocul fostului ducat, a reînviat mitul *bucovinismului*, cu care se hrănesc chiar și etnici români. Nostalgia și dorința fac să se vorbească despre o identitate proprie locului.

Atâta câtă este, relevanța literară din spațiul bucovinean e semnificativă. Căci se pun următoarele întrebări: există „literatura bucovineană” ori literatură română din Bucovina? Ori numai „scriitorii români din nordul Bucovinei”, cum se numește un studiu semnat de Ștefan Hostiuc. Se poate vorbi despre literatura germană, ucraineană, poloneză etc. din Bucovina? E Bucovina un spațiu al interferențelor? Cât îi privește pe scriitorii români, ei sunt animați de idealuri naționale până în 1918, încearcă să se individualizeze și să se integreze în literatura română în perioada interbelică, pentru ca, ulterior, cei din partea de nord să suporte consecințele sistemului politic, ca minoritate, în RSSU din cadrul URSS. Într-un studiu despre mișcarea tinerilor scriitori din Bucovina anilor '30 (*Mișcarea Iconar. Literatură și politică în Bucovina*

anilor '30), constatam existența unui veritabil complex al provinciei care s-a manifestat ca ezitare între dorința obsesivă de a fi recunoscuți, acceptați și integrați de Centrul bucureștean și orgoliul de a li se recunoaște notele particularizante, inventate cu orgoliu. De aici nevoia de a se individualiza ca grup prin existența unui „gotic moldovenesc”, de la care pornește G. Călinescu în istoria lui, care le dedică un capitol distinct. Ce constata G. Călinescu – o bună intuiție, în fond – este că „provincia a devenit puristă”, făcând tocmai din susținerea valorilor pure „o formă de afirmare națională” (Călinescu, 1982: 906). Este ceea ce se va întâmpla, nu la nivel geografic, ci istoric, cu generațiile – din majoritatea extra-teritoriilor, dar și din literatura centrală – care înving ideologicul printr-o proiectare, tot ideologică, în susținerea esteticului. Fapt confirmat de Pascale Casanova, care constata că, fiind constrânși să servească scopuri naționale, sau, în cazul nostru, ideologice, „scriitorii își creează treptat condițiile libertății literare, prin inventarea unei limbi pur literare” (Casanova, 2007: 63).

Așadar, transilvanism, moldovenism, *homo bucovinensis*? Toate aceste concepte puse în circulație relevă presiunea politică a granițelor – fizice sau mentale – care generează și un anumit tip de literatură, și anumite speranțe. Nu întâmplător astfel de concepte nu există la scriitorii sași ori șvabi din România, așa cum nu există nici la cei români din Serbia. Cum nu există speranțe unioniste, ori de revizuire a granițelor, nu există nici concepte tari în acest sens. Scriitorii care legitimează folosirea unor concepte particularizante sunt, cu un termen poate cam tare, *prizonieri, etnici și lingvistici, ai conștiinței naționale*. Și slujesc această conștiință națională cu orice risc, pe care și-l asumă. Printre ele, anonimul, la care se adaugă o problematică regională, conservatoare, care subordonează eul unei colectivități, și o limbă întârziată, defazată. Rare sunt cazurile în care această capcană etnică e depășită. Vida Gábor mărturisește că încearcă să nu fie „prea tare influențat de faptul că maghiarii din România alcătuiesc o minoritate etnică. Aceasta e o problemă de ordin politic, social și oferă o optică mult prea specială și limitată” (Vida 1999: 5). În același sens, Petru Cârdu, poet român din Voivodina, mărturisește: „Nu m-am născut ca român, ci ca ins care trebuie să lase un mesaj omenirii” (Cârdu 2013: 90). O excepție, care merită o analiză distinctă, este literatura scrisă de tinerii poeți șvabi, care vor alcătui Grupul de acțiune Banat, cărora li se alătură Herta

Müller. Scriitorii aceștia, în special Herta Müller, scriu o literatură care poate fi numită minoră chiar în sensul formulat de Deleuze și Guattari în studiul despre Kafka.

În același timp, conceptele de felul acesta fac dovada nevoii de individualizare. Este vorba, în fond, de construirea unei personalități distincte, care să se diferențieze atât de grupul majoritar, cât și de reperul original, chiar dacă adevăratul vis (și marea suferință, traumă) vizează înscrierea în literatura-mamă, topirea în organicitatea ei. Afirmatia lui Mihai Cimpoi că „fenomenul basarabean își așteaptă integrarea în contextul global românesc” (Cimpoi 2002: 21) e valabilă aproape pentru orice literatură extrateritorială. Dar cum e posibilă o contopire care să fie în același timp protectoarea unei individualități și absorbirea fără rest? Este un impas concretizat finalmente în analizele auto-proiective. Așa se explică faptul că există, elaborate de critici extrateritoriali, *O istorie a literaturii române din Basarabia* (de Mihai Cimpoi), *O istorie a literaturii române din Voivodina* (de Ștefan N. Popa), *Dicționarul literaturii române din Iugoslavia*, de Costa Roșu, în condițiile în care istoriile literare din România trec sub tăcere fenomenele extrateritoriale.

Teritoriile politico-literare care fac obiectul acestor pagini nu sunt niște „non-locuri” (Augé: 78), pentru a folosi conceptul propus de antropologul francez Marc Augé, ci, dimpotrivă, sunt spații unde literatura relevă întâlnirea, poate chiar confruntarea unor veritabile plăci tectonice. Oricât de mult ar încerca un Centru administrativ să le disloce, oricât de mult încearcă ele să se topească în Centrul mitic, identitatea lor e dată tocmai de eșecul asumării unei diferențe prin raportare la celălalt. Tocmai de aceea, *microliteratura* nu e, cum s-ar putea crede, un alt cuvânt pentru regionalism, pentru specific și politică de izolare. Diferența constă în faptul că nu celălalt – oricare ar fi el – stabilește, în oglindă, notele particularizante. Microliteratura elimină din discuție relația de putere și, deopotrivă, auto-colonizarea. Chiar dacă „Basarabia față de România nu e același lucru ca Austria față de Germania sau Belgia franceză față de Franța” (Simuț, 2005: 14), cum spune Ion Simuț, istoric literar din România care comentează *O istorie critică a literaturii din Basarabia*, raportarea permanentă la un Centru mitizat nu face decât să alimenteze sentimentul eșecului sau orgoliul diferenței. Firește că Ion Simuț are dreptate, pentru că literatura din Basarabia se hrănește obsesiv din mi-

rajul întoarcerii la matcă. Și dacă un scriitor (cazul lui Emilian Galaicu-Păun, poet, prozator, critic literar care abandonează conținutul pentru a se hrăni din intertext și artificiu), sau o generație întreagă (așa-numita generație '80) nu fac acest lucru, atunci ei sunt percepuți ca ne-basarabeni, în Basarabia, și, eventual, foarte români în România. Situația e valabilă pentru toate spațiile supuse atenției. Tocmai de aceea, soluția nu e de găsit în atitudinea neconsolată, recuperatoare, regionalistă, ci în revolta, implicită ori explicită, față de orice dependență.

Să ne amintim că, deși vorbesc despre o istorie unică și „indivizibilă”, Călinescu și, într-un fel sau altul, toți istoricii literaturii române din România de după el ignoră toate fenomenele extrateritoriale. Iar istoricii literari sau scriitorii din spațiile extrateritoriale inventează sincronizări și corespondențe, încearcă să se înscrie în organicitatea literaturii teritoriale, căutându-și în același timp mărcile diferențiatorie. Și asta în condițiile în care ei înșiși lucrează cu ideea existenței unei literaturi unice și indivizibile, în care nu sunt încă integrați. Aproape fără excepție, scriitorii extra-teritoriali își exprimă regretul, nemulțumirea, reproșul de a nu fi incluși încă în corpul literaturii-mamă.

Prin urmare, cred că soluția practică pentru a ieși din acest impas (un impas cu conotații narcisiste și autoflagelatorii) nu constă în a vorbi în continuare, patetic, dramatic și neconsolat, de o literatură unică și indivizibilă (și de a ignora tot ceea ce nu intră în modelul teoretic propus), ci de a vorbi despre microliteraturi. Iar la întrebarea câte literaturi române, maghiare, germane există am putea vorbi mai pragmatic despre literatura română din Moldova, din Serbia etc., încercând nu să căutăm dovezile unei sincronizări care nu fac decât să alimenteze sentimentul eșecului, al nemulțumirii și frustrării și tot felul de complexe (de superioritate și, deopotrivă, de inferioritate), ci să identificăm propriile istorii, în contexte proprii.

Altfel, totul se raportează la istoria literaturii din patria-mamă (chiar dacă, pentru perioade foarte mari, contactele au fost ca și inexistente) și ceea ce rezultă e un soi de ficțiuni reacționare. Și dacă, după 1989, literatura din spațiile extra-teritoriale poate să se lipească celei teritoriale prin fenomene proprii de viață literară, din acel moment abia putem vorbi de sincronizări ori, mai mult, de o singură literatură. Se va ajunge, astfel, la o dispariție a microliteraturilor?

În fapt, de la supoziția că ar putea exista mai multe literaturi, care-l și înspăimânta, pornește unul dintre scriitorii originari, deci și emblematici, din Basarabia, Alexie Mateevici, care conchidea la modul absolut: „N-avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut” (apud Cimpoi, 2002: 5). O singură limbă, da; dar o singură literatură? Ce se întâmplă cu literaturile germană și maghiară din România? Sunt ele încorporate literaturii maghiare sau germane din Ungaria și din Germania? Mai degrabă nu. Pe de altă parte, a le trata ca literaturi de sine stătătoare provoacă reacții negative. De fapt, nu avem de-a face cu literaturi, ci cu microliteraturi, a căror identitate este tocmai una de cumpănă.

Prin urmare, deși Pascale Casanova pledează pentru o Republică Mondială a Literelor, aici, în Est, funcționează ideea unei literaturi globale structurate pe principii naționale. Se vorbește încă despre o „literatură globală maghiară” sau o „literatură globală română”, ca și cum segmentele, momentan disparate, ar putea să devină (redevină), așa cum susține Deleuze, *totalizabile* (Deleuze, Guattari, 2013: 296). O astfel de literatură ar trebui să unească segmentele (cu aceeași identitate etnică și lingvistică) în jurul unui Centru aflat în altă parte.

Textul a apărut inițial în revista „Meridian critic”, nr. 1/2018

Bibliografie

1. Almăjan 2007: Slavco Almăjan, *Rigoarea și fascinația extremelor*, Panciova, Libertatea, 2007.
2. Augé 1995: M. Augé, *Non-places: Introduction to the anthropology of supermodernity*, Londra & New York, Verso, 1995.
3. Casanova 2007: Pascale Casanova, *Republica Mondială a Literelor*, Traducere din limba franceză de Cristina Băzu, București, Curtea Veche, 2007.
4. Călinescu 1982: G. Călinescu, *Istoria literaturii de la origini până în prezent*, București, Minerva, 1982.
5. Cârdu 2013: Petru Cârdu, *Despre literatură, poezie și condiția poetului*, în „Secolul 21”, nr. 7-12/2013.
6. Cimpoi 2002: Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Fundației Culturale Române, 2002.

7. Ciobanu 2014: Mircea V. Ciobanu, *Deziluzille necesare*, Chișinău, Arc, 2014.
8. Deleuze, Guattari 2013: Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Mii de platouri*, Traducere din limba franceză de Bogdan Ghiu, București, Art, 2013.
9. Deleuze, Guattari 2007: Gilles Deleuze, Félix Guattari, *Kafka. Pentru o literatură minoră*, Traducere din limba franceză și postfață de Bogdan Ghiu, București, Art, 2007.
10. Diaconu, Mircea A., *Mișcarea Iconar. Literatură și politică în Bucovina anilor '30*, Iași, Timpul, 1999.
11. Diaconu 2018: Mircea A. Diaconu, *Reading Microliterature: Language, Ethnicity, Polyterritoriality*, în Mircea Martin, Christian Moraru, Andrei Terian (editori), *Romanian Literature as World Literature*, Bloomsbury, 2018, p. 135-156.
12. Diaconu 2014: Mircea A. Diaconu, *Truth and knowledge in postmodernism*, în „Procedia – Social and Behavioural Sciences”, 2014, p. 137, 165-169.
13. Vida 1999: Vida Gábor, *Naționalitatea ți-o împarți cu daimonul tău*, în „Vatra”, 8/1999, p. 5.
14. Hostiuc 2005: Ștefan Hostiuc, *Scriitori români din Nordul Bucovinei*, București, Editura Institutului Cultural Român, 2005.
15. van Meurs 1996: Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*, Chișinău, Arc, 1996.
16. Mihăilescu 2015: Vintilă Mihăilescu, *Noul val sau despre ieșirea din tranșee*, la <http://www.contributors.ro/cultura/noul-val-sau-despre-ieșirea-din-tranșee/> (consultat în data de 8 iulie 2018).
17. Negură 2014: Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii moldoveni în epoca stalinistă*, Chișinău, Cartier, 2014.
18. Olaru, Purici 1996: Marian Olaru, Ștefan Purici, *Bucovinism și homo bucovinensis. Considerații preliminare*, în „Analele Bucovinei”, an III, nr. 1-1996, p. 5-11.
19. Szonda 2008: Szabolcs Szonda, *Literatura maghiară din România. Aspecte cronologice și noțiuni de bază*, Bukarest-Sepsiszentgyörgy, RHT Kiadó, 2008.
20. Simuț 2005: Ion Simuț, *Există o critică regională?*, în „România Literară”, nr. 27/2005.
21. Terian 2013: Andrei Terian, *Critica de export. Teorii, contexte, ideologii*, București, Muzeul Literaturii Române, 2013.

Ana BANTOȘ

Literatura română în postcomunism. Emergența scriiturii feminine

A.B. – conf. univ., doctor habilitat în filologie, Universitatea de Stat „Alec Russo”, Bălți. Direcții de cercetare: literatura română, literatura universală și comparată, estetică și teorie literară. Publicații: *Reabilitarea autenticului*. Culegere de articole și studii critice, Chișinău, 2006; *Deschidere spre universalism. Literatura română din Basarabia postbelică*. Monografie, Chișinău, 2010 (ediția a II-a, revăzută, Iași, 2014); *Literatura basarabească și modelele literare europene*, București, 2013.

La momentul actual, istoria literaturii înregistrează un fenomen mai nou, o deschidere evidentă pentru inserarea scriitoarelor, a autoarelor de romane, poezie, eseu, astfel încât am putea vorbi despre o transformare ireversibilă a raportării femeilor la literatură. Până nu demult, în opinia comună, femeile artiste ale cuvântului erau excepții în peisajul literar de la Est de Prut. Prevala interesul față de imaginea femeii în istoria textelor literare, ignorându-se practica femeilor scriitoare. Neglijarea femeii scriitoare din Basarabia este evidentă, bunăoară, în cazul absenței unei autoare importante, precum Lidia Istrati, din prima ediție a *Dicționarului General al Literaturii Române* (Editura Univers Enciclopedic, București, 2005), această lacună fiind înlăturată de subsemnata în cea de a doua ediție. Autoarea nuvelei *Îngăduie, omule*, pentru care a pătimit fiind persecutată și interzisă mai mult timp, în perioada totalitarismului, conferă contururi clare unei mișcări neo-feministe în literatura de la Est de Prut, care impune nu doar probleme legate de gender, sau feminism, ci și diferența feminină, diferența de experiență și de limbaj. Astfel că în centrul mișcării se plasează, în mod firesc, și problema culturii, lucrul acesta fiind evident și în creația Leonidei Lari, care a promovat deschiderea spre orizon-

turi culturale mai vaste în literatura anilor '70 și, de asemenea, pentru promovarea limbii române, ridicată la un nivel mai înalt de exprimare artistică, lucru care în condițiile unei politici acerbe moldoveniste de pe atunci conta și mai contează încă. Amintim că mișcarea feministă în literatură a fost marcată, în interbelicul basarabean, de autoare ca Magda Isanos, Olga Vrabie, Lotis Dolenga; în perioada postbelică, de Ariadna Șalari, Elena Damian, Vera Malev, Raisa Lungu-Ploaie, Agnesa Roșca; în anii '70 de Lidia Istrati, Leonida Lari, Marcela Benea, Valeria Grosu, Nina Josu, Ludmila Sobiețchi, Renata Verejanu; în anii '80 de Lorina Bălțeanu, Călina Trifan, Irina Nechit, Claudia Partole, Eugenia Bulat; în anii 1990-2000 de Steliana Grama, Lucreția Bârlădeanu, Ana Rapcea, Radmila Popovici, Silvia Goteanschi, Maria Șleahțișchi, Mihaela Perciun, Margareta Curtescu, Maria Pilchin ș. a.

Noul val de feminism produce propriile scriitoare și artiste, pentru care arta se definește în funcție de prioritățile feministe. Se afirmă, între altele, tendința de a depăși practicile feminine, în mod tradițional minore: jurnalul intim, activitățile casnice etc. Mai trebuie spus că toate acestea se întâmplă într-un anumit context, când pe plan extins din punct de vedere geografic, noțiunea de „feminin” în cultură nu mai apare doar ca o funcție în sens negativ, dar și ca un element dinamic. O nouă viziune asupra lumii, în care răzbate cotidianul femeii, fricile ei, grijile, iubirile, speranțele și utopiile ei, indică asupra faptului că prima funcție a scrisului este de a permite comunicarea, accentul punându-se pe caracteristicile spontane, directe, ordinare ale cuvântului. Femeile scriu pentru a vorbi simplu, la persoana întâia, între ele sau pentru a se face auzite de către un destinatar absent, fără a se centra cu tot dinadinsul pe un eu propriu, ci dând dovadă de o deschidere generoasă spre viață, spre lume. În același timp, femeile-poete au tendința de a afla noi modalități de „a vorbi”, a comunica imaginarul lor, deturnând limbajul uzual, cotidian, pentru a-l reinventa. Poate că aici problema ar merita să fie privită și din perspectiva raportului dintre limbă și putere. Căci, precum se știe, din cele mai vechi timpuri, în civilizațiile patriarhale corpul e disociat de spirit. Doar cuvintele își păstrează valoarea și femeile vor căuta, în poezia lor, să redea cuvintelor corp, frazelor ritm, limbii textură (carne). Ele prospectează materialitatea limbajului pentru a-i conferi volum, cu alte cuvinte, preponderentă este preocuparea pentru a enunța noi realități. Am putea spune, în acest sens, că

feminismul și limbajul nu se disociază. În ultimul timp se evidențiază cu tot mai multă claritate un moment în care, aflate în lupta pentru emancipare, femeile conștientizează că nu pot merge prea departe dacă lupta aceasta nu trece prin repunerea problemei limbajului și a raportării corpului femeilor la social. Cu alte cuvinte, ele învață scriitura feminină, motto-ul căreia este, potrivit Helenei Cixous, autoarea lucrării *Râsul Meduzei* (1975), „scrie cu propriul trup”. Accederea la libertate este un alt aspect și aici trebuie spus că poezia și militantismul sunt noțiuni care nu se acoperă totalmente una pe alta. Un exemplu în acest sens este cel al Leonidei Lari, bunăoară, a cărei poezie a coborât în stradă, la 1989, de unde s-a alimentat din plin, de unde și-a luat energiile sau și-a încărcat bateriile, cum se mai spune, însă lucrul asupra textului, bineînțeles, autoarea l-a efectuat în singurătate. Și, pe de altă parte, este clar că există un limbaj militant și unul poetic, primul mizând pe comunicare, iar al doilea pe jocul poetic, pe ludic, pe bucuria, jubilara exprimării. Or, aceasta din urmă este foarte evidentă în poezia Leonidei Lari: bucuria expresiei poetice, grija pentru limba utilizată sunt cât se poate de evidente la autoarea *Dulcelui foc*. Dincolo de toate acestea, vom menționa că poezia ei face parte dintr-o categorie a liricii pe care am putea-o caracteriza ca fiind mai mult feminină decât feministă, căci feminismul nu prevalează ca mesaj asupra formei și a scriiturii, ci se remarcă prin ritmul, sonoritatea care dau consistență poeziei. Și apoi, să ținem cont de o celebră frază a Simonei de Beauvoir din lucrarea sa *Le Deuxième Sexe* (1949), potrivit căreia „nu te naști femeie, ci devii” (*On ne naît pas femme, on le devient*), aceasta indicând asupra esenței mișcării feministe.

O poezie sub semnul unei „emoții tiranice”, a certitudinii că ceea ce simte poeta s-ar putea suprapune brusc pe ceea ce vede, că emoția și sentimentul se plasează peste realitate, anihilându-se reciproc „ca materia și antimateria”, desprindem din recenta carte a Anei Rapcea *Când lumina se clatină* (Editura Arc, 2018). Astfel, într-un peisaj autohton prinde contur amintirea unei dimineți de toamnă „cu lumina șiroid bolnavă, invadată de struguri negri și chihlimbarii, de pelinițe, de miere, de mere”. Într-un univers cu centrul gravitațional deplasat spre zâmbetul cuiva, „parte trist, parte răutăcios” („Hai să ți-o spun pe de-a dreptul: Era atât de frumos!” scrie autoarea), se consumă un sentiment de adorație și de atracție reciprocă dintre Ea și El, exteriorizat

magistral în poezia *Fugi*: „Pas cu pas, intram în acel cerc magic/ Din care nu mai ieși decât mort,/ Sperața murise și ea,/ Inima îmi era numai răni,/ Iar tâmpla mi se făcuse fluier de os... // Niciodată de-atunci și nici până atunci,/ Sirenele nu mi-au cântat mai duios,/ Apoi te-am zărit:/ Erai întruchiparea așteptării... / O voce mi-a răsunat în minte atunci,/ Limpede ca un vaier de fulgi,/ Ca un glas de altar: *Fugi!*”. Expusă într-un limbaj nepretențios, colocvial, îndrăgostirea, pasiunea, ca fruct oprit, atinge cote incandescente ale condensării, intensitatea fiind cauzată și de interferența timpurilor (prezent – trecut), de „răscrucea cu oameni încă frumoși, încă vii”. Pe această undă a ieșirii din mrejele seducției se produce ieșirea din condiția de femeie-muză, așa cum a fost ea concepută secole de-a rândul, când, în mod tradițional POETUL era bărbatul pentru care femeia putea fi doar muză, sursă de inspirație, ideal, „curtezană”.

Căutarea lirismului obiectiv, în cazul Anei Rapcea, începe de la *clubul poezilor anonimi*, cum își întitulează unul din ciclurile de versuri: „Mă numesc Ana./ Am patruzeci de ani și sunt poet.// Am negat douăzeci de ani acest fapt,/ Chiar din momentul când am înțeles / Că poezia este un viciu,/ Sunt aici, printre voi,/ Deloc din capriciu”. A fi poet presupune, din perspectiva protagonistei, a depăși stări în care, furată de poezie, „de mirajele ei cu stele supraetlice”, se credea, „în plină beție de cuvinte, buricul pământului, Alesul, Mesia”. Înseamnă asumarea condiției celei care face colaje din fragmente de viață, situându-se în centru și ținând în frâu firul poemului-conversație. Asumarea unui stil al conversației fără complexe, dintre care nu-l putem exclude pe cel ce ține de gender, conștientizarea alterității feminine deranjante, voalate, minimizezate în mediul literar de ochiul supraveghetor masculin, toate acestea sunt transmise prin devoalarea unui complex interiorizat: „Mi-a fost rușine și încă îmi este rușine să spun:/ Sunt poet./ Dar asta e și de asta sunt printre voi./ Frumos sau urât, bogat sau sărac,/ Modern sau desuet”. Dincolo de curajul de a rupe tăcerea, „rușinea de a fi poet” indică asupra faptului că scrisul feminin mai continuă să fie subversiv și să caute ieșire din cantonamentul secular al femeii în condiția ei de feminitate. Chiar felul în care este evocat universul poezilor vorbește despre forța protectoare a maternității, o altă fațetă a feminității, sub semnul căreia este „depănat” discursul neforțat vizând circumstanțele vieții artistice cotidiene: „Unii își recită poemele solemn, de pe scene

și socluri,/ Alții prin piețe, prin subsoluri și taverne,/ Din picioare sau așezați turcește,/ Unii se cred profeți și salvatori,/ Alții își invocă ratarea, rățăcirile, spleenul –/ Ce să faci cu ciudații aceștia/ Și de fapt cum ar fi lumea fără ei” (*Poezii*).

Pe de altă parte, femeia-copil evocă sentimentul de dragoste pentru mama trecută la cele veșnice (ciclul „*Mama mea avea ochi albaștri*”), efuziunea sentimentală, sufletistă debordantă fiind motivată de spaima în fața morții: „Te speria liftul ... / ... Urci și urci, iar sufletul meu aleargă/ După al tău, pe scări nesfârșite,/ ... Liftul se zdruncină groaznic,/ Eu plâng în hohote,/ Speriată de moarte,/ Iar scările se năruie/ Către cer... ” (*Liftul*). În general, poezia Anei Rapcea vibrează de un elan stăpânit, de o gravitate și o sensibilitate în fața lumii, pe care autoarea reușește să o transforme în suflu poetic: „mai ții minte boarea aceea de vânt/ care ne învăluia pe buza văii”. Gratiudinea gestului poetic este o condiție *sine qua non* a poeziei, ca și reprimarea unei ziceri inutile, trecerea limbajului poetic prin patul lui Procust: „Nu posed deloc arta conspirației,/ Deși tac mai mult decât pot, vreau și îmi place,/ iar cuvintele mele, puține totuși, trec toate fără excepție/ Prin patul lui Procust./ Dacă ai ști cum dor cele care se bulucesc înspre lume,/ Dar, din milă sau poate de frică, nu le (d)enunț” (*(D)enunț*). Dar, pe de altă parte, privilegiul vocii conferă dimensiuni aparte oralității discursului, care implică un raport mai puțin sublim față de mama, alias femeia dăătoare de viață: „Ce vei fi reținut din dimineața aceea narcoleptică?/ Imagini din cartea de biologie, cu diviziunea celulelor,/ Trecând rapid în alte stări de agregare:/ Erai o sferă imensă de apă/ Grea, gata-gata să explodeze” (*Cezariană*). Tot aici e dezvoltată o altă caracteristică a scriiturii feminine, legătura cu corporalul manifestându-se printr-o deturnare față de propriul corp: „Brusc, trupul, unde va fi fost el (*copilul – n.n.*), te cheamă înapoi/ Cu un scâncet de miel speriat de cuțit... // Carcasa scrâșnea îngrozitor, biata conservă deschisă... / Încercăi toate stările și senzațiile concomitent, ca un vortex –/ Și ce gol imens după asta...” (*Cezariană*). Tentația redefinirii maternității este evidentă. Dar aici e prezentă și o altă latură a lucrurilor: eliberarea de corp însemnând, de fapt, eliberarea de un social care o face pe protagonistă să sufere. Pe lângă aceste două aspecte, cel al accentuării oralității și al revalorizării raportului femeii cu corpul său, scriitura feminină se dorește a fi o scriitură a intimității, tentată să atingă sfera inconștientului: „Pe mar-

ginea acestui mic reflux,/ Eu, și mai mică, scriu hieroglife:/ Regele-i mort, Imperiul – distrus,/ Și zace sub un teanc de apocrife// Mai am ceva nelămurit în piept,/ Un tom cu scrisuri nerevendicate,/ Și scriu, și plâng, și, crede-mă, aștept/ Să vină apa, să le ia pe toate” (*Potop*). Oboseala, amărăciunea, crisparea inutilă, după care relaxarea nu-și mai face efectul, absența imaginii de ansamblu, toate acestea transportă către cititor dorința de autodefinire a scrisului feminin sau de definire a condiției femeii în literatură asociată cu condiția scriitorului venind dintr-o societate totalitară spre un posttotalitarism indeterminat: „E o nebunie să scrii versuri într-o lume tot mai hrăpăreață!/ Și totuși!”, mai scrie autoarea, care, dincolo de toate confesările adumbrite de tristeți, eșecuri, este montată pe o undă optimistă: „Ajungă-ți frumusețea/ Acestei dimineți/ Și uită de restul!”

Fără doar și poate, poezia nu mai ocupă în zilele noastre avanscena. Editată în tiraje mici, destinată unui cerc restrâns de cititori, acest gen de artă parcurge, indubitabil, o perioadă de criză, fapt constatat și în alte peisaje literare europene. Lipsa de afect, o caracteristică a zilei de azi, precum și tendința de separare a poeziei de publicul larg, pune poezia sub semnul unui intelectualism, al unei complexități sofisticate, rezervând-o unui public restrâns de inițiați. Este căutată o nouă definiție a poeziei. Anume din această perspectivă ni se relevă și poezia Mariei Pilchin, care în cartea sa *Zarathustra e femeie* (Editura Cartea Românească, 2018) convertește relația amoroasă pe planul raportului scriitor-cititor: „azi tu îmi dezbraci textele de parcă/ pe mine mă dezbraci/ îmi îmbraci textele de parcă/ pe mine mă îmbraci/ iubitul meu din spații și litere/ cititorul meu tandru/ atinge-mă gustă-mă/ cu tine sunt fericită/ în textul nostru nupțial... ”. Transpunerea la modul textualist a sentimentului erotic divulgă jinduirea de către scriitor a sentimentului de reciprocitate dintre scriitor-cititor, căci, se știe, criza literaturii include și relația deteriorată dintre acești doi actanți de pe scena literaturii. Au rămas în urmă memorabilele cuvinte ale vestitului povestitor din Humulești: „Iubite cetitorule, multe prostii îi fi cetit de când ești. Cetește, rogu-te, și ceste și, unde-i vede că nu-ți vin la socoteală, ie pana în mână și dă și tu altceva mai bun la iveală, căci eu atâta m-am priceput și atâta am făcut ”. Așa grăit-a scriitorul în sec. al XIX-lea. Dar altfel grăiește Zarathustra – femeia, poeta din zilele noastre, gata să își rezerve un rol cheie în arta de a comunica trăirile omului

de azi. Ne aflăm, de fapt, într-o zonă a unui feminism depășit, interesul manifest fiind îndreptat spre scriitura feminină. Există oare aici un decalaj în raport cu retorica frontală feministă? Și care e atitudinea autoarei față de moștenirea feministă (a predecesoarelor sale lansate în angajamente de emancipare a femeii)? De la Simone de Beauvoir, care în 1949, odată cu publicarea volumului *Al doilea sex*, pune bazele feminismului contemporan, și până la Valerie Solanas, cu al său manifest *SCUM Manifesto Society for Cutting Up Men*, apărut în 1967, și care radicalizează mișcarea feministă punând-o sub semnul unor idei de genul: „Bărbații au distrus lumea și este datoria femeilor să preia conducerea”, condiția femeii, inclusiv a femeii-scrib, este repusă, cu intermitență, în discuție. Acum autoarea noastră basarabeană „ia pulsul” cotidianului, făcând conexiunea cu o altă realitate, nu cu cea solicitând numaidecât angajamentul social, ca în cazul Leonidei Lari, care, odinioară, cobora din Turnul de fildeș în stradă, unde se decidea soarta conaționalilor săi. Bineînțeles, strada de astăzi nu e cea de la 1989, atât de familiară poeziei Leonidei Lari, care, după ce a fost taxată de criticii zeloși ai timpului comunist pentru abstracționism și îndepărtare de realitatea înconjurătoare (de social), s-a situat pe baricade, devenind portdrapelul acelor ani, când basarabienii aveau încredere deplină în intelectualii care îi reprezentau în parlament, dar și în afara parlamentului. Contextul respectiv pune într-o lumină adevărată atât așa-numitul „abstracionism” din poezia de până la '89 a autoarei *Pieței Diolei*, cât și militantismul autoarei de după '89. Că Leonida Lari a depășit condiția cantonării în istoria culturală, optând pentru trecerea în istoria literară, nu încapă îndoială. Ea și-a împlinit destinul de creatoare, răspunzând oportunității de a ieși din parcela limitrofă a peisajului literar românesc, rezervată femeii care era privită din perspectiva instinctelor primare, a senzualității, a tânguierilor provocate de eșecul în dragoste, a refulării pasiunilor de altă dată în nostalgii etc., perspectivă dezvoltată, altminteri, și de către Al. Cistelean în eseul său *Zece femei* (Editura Cartier, 2015), axat pe evocarea imaginii femeii scriitoare ca *prima doamnă a poeziei, femeia-drog, aventuristă, nevastă simbolistă, amantă devotată, prințesă, poetă și spioană, basarabeancă electrică...*

Aflată în alte condiții, protagonista din poezia zilelor noastre descinde pe o stradă cu pavaj textualist. Și chiar dacă aceasta poartă numele lui Ion Creangă („pe strada ion creangă tata coboară la vale sfânta tre-

ime tatăl fiica/ și duhul...”), trebuie avut în vedere sensul ei invers: cartea *Zarathustra e femeie* își dezleagă înțelesurile numai fiind citită la modul postmodernist, dinspre final către început, sau de la coadă la cap, interesul fiind îndreptat cu preponderență spre formă și nu spre fond. Cu toate acestea, miza pe explorarea interiorității este evidentă. Amintim că în poezia modernistă, iar apoi în cea postmodernă, consumul crizei eului autorului aprofundat până în cele mai obscure zone au scos în evidență un fapt: cu cât personajul din poezie este mai absorbit de propria interioritate, cu atât e mai accentuată singularitatea limbajului, care riscă să devină incomunicabil, neînțeles pentru cititor. În aceste condiții, poezia se proiectează din perspectiva căutării identității profunde a subiectului, îmbogățirea limbajului în care ne sunt comunicate mesajele făcând parte din extinderea sferei căutărilor de ordin poetic, ceea ce nu e puțin. Bineînțeles, nu trebuie să trecem cu vederea faptul că, la drept vorbind, poezia se scrie în singularitate, singularitatea fiind și ea diferită. În poezia Mariei Pilchin închiderea eului feminin asupra unei identități proprii urmărește, de fapt, punerea în lumină a construcției unei voci singulare pornind de la reformulările stereotipiilor legate de feminin. Forma singulară a strigătului protagonistei vizează exprimarea complexității, a dorinței feminine ridicate la dimensiuni existențiale în afara spațiului est-european. Femeia din Est e alta decât se crede în mod obișnuit. Asocierea cu corporalitatea, carnalitatea, sexualitatea, mortalitatea vizează, în cazul poeziei vizate, nevoia de construire a unei identități, pe criteriul esteticului. Demersul liric este orientat să reconstruiască eul fragmentat din cauza traumatismelor, în felul acesta poezia redă putere subiecților. Inexprimabilul, oroarea devin parte componentă a conținutului cuvintelor, a limbajului poetic, polisemantic în extensia sa. Mărturisirile din acest tip de poezie sunt o dovadă a faptului că noțiunea de lirism trebuie privită în extensie. În poezia Mariei Pilchin, bunăoară, scena pe care se derulează spectacolul poetic este una cât se poate de familiară în societatea noastră consumeristă: „zarathustra fata de treizeci și trei de ani vinde/ la tejghea în prăvălia din colț ba o vorbă o privire/ tăceri mai vinde la kilogram...” Explorarea e una directă, realitatea integrată totalmente constituindu-se ca un punct de plecare în căutărilor autoarei, trecând pe hârtie stările psihologice și de spirit într-un limbaj elaborat, în care transpare miza – rafinamentul expresiei. Proiectul feminist este

constant, precum constant e motivul familiei, al copilului în familie, al copilului în mediul infantil, necesitatea iubirii. O voce care se vrea auzită propagă nevoia de sacru într-o lume desacralizată, caută sursa pierdută a acestuia. Scribul se prezintă ca un receptor vizual, sonor, olfactiv și ca difuzor al lumii de azi, în poeme-conversație, în maniera unui lirism obiectiv, menit a dezvolta un mediu ambiant fragil, cotidian: un colaj de scene și imagini din viața unei protagoniste emblematice pentru teatrul feminismului de azi, Zahara, „statuia umblătoare și speriată”; comunicarea – „vorbe de toate zilele cu bine și mai bine cu întrebările/ acelea de prisos cu răspunsurile inutile și ele”; iubirile, care „se usucă și dor ca și oasele ca și viața”; lamentările târzii („adoarme visează plânge în somn, tresare ca o/ vargă în primăvară bărbații vin și se duc/ copiii vin și rămân/ copiii noștri aceste pietre de hotar/ nani nani na”); Zara, păpușa înțelegătoare, care nu face nazuri, toate acestea sunt plasate sub semnul nevoii de alinare, privirea îndreptându-se către Cel de Sus. Numele Tatălui carele este în ceruri este invocat de *fiica lui cea mică*, de *fiica lui bună*, aflată în pragul vieții ei celei nedrepte. Este fiica Celui de Sus, dar și a omului de pe pământ, este copilul mare hiper sensibil, foarte aproape de femeia care îi este complice acestuia din urmă. Am putea spune că e femeia-copil, căreia îi revine sfera afectivă, viața privată, discretă, a seducției, a devotamentului față de celălalt, în viziunea multimilenară, bărbatului rezervându-i-se un loc prioritar în spațiul public, al exprimării și al afirmării eului (inclusiv în spațiul creației artistice), al independenței, al libertății de gândire. Poezia ca o confesiune a corpului, alimentându-se și din cochetăria cu filozofia nietzscheană, care e o filozofie a corpului, („tatăl nostru carele ai coborât pe pământ tatăl meu doar al meu/ ”, scrie autoarea: „Nietzsche a murit!// a strigat fata zarathustra / nu mor zeii când vor scribii”), se profilează pe fundalul unei incomunicabilități cvasitotale, a căutării de sine greu dissociabilă. Căutările nu ocolesc incapacitatea de a renunța la instinctul cerescului, al forței divine, al lui Dumnezeu, care, potrivit afirmației lui Nietzsche, a murit. Aici ar mai fi de adăugat faptul că celebra frază a filozofului german a fost deseori răstălmăcită, descifrarea lui Zarathustra nefiind simplă. De astă dată prezența lui vrea să „acopere” necesitatea eliberării de fricile, angoasele care au rădăcini în trecut sau în prezent, căci deconstrucția idolilor în posttotalitarism nu e simplă. Misiunea scribului aflat, vorba lui Sextil Pușcariu, „călare pe două vea-

curi”, este una complicată, pierderea valorilor având drept consecință perseverența cunoașterii. În aceste condiții, perspectiva unei poetici feminine coincide cu miza pe corpul producător de gânduri, asociată cu nietzscheana „inocență a devenirii”. „Înscenarea” *à la Nietzsche*, a unei poetici feminine, punând corpul în centru, pornește de la descalificarea valorilor existente și de la necesitatea creării unui alt sistem de valori. Contextualizat, acest demers trebuie raportat și la pierderea credibilității literaturii în posttotalitarism. Se știe că în perioada totalitaristă presa, care de obicei mințea, era citită superficial, literatura fiind avantajată în fața cititorului. Acum, când se acordă prioritate mijloacelor mass media, literatura este plasată mai spre marginea câmpului de vedere al cititorului. Cu atât mai evidentă este necesitatea de schimbare a tehnicilor artistice langajiere. Pe acest fundal, scriitura feminină a făcut să intre în literatură corpul și erotismul explicându-se prin necesitatea de a depăși resentimentele, de a accede la o lume care ne depășește, cea a ideilor, la gândirea care emană un corp. În acest context se conturează poezia artizanală a Mariei Pilchin, care vine dintr-o poetică a singurătății, sentiment cauzat și de extenuarea sensului cuvântului. Aflat în această postură, „scribul” va căuta grațiile cititorului, pe care vrea să-l încante cu o muzică nouă. Parafrazându-l pe filozoful ei îndrăgit, am putea spune că Maria Pilchin se află în căutarea muzicii interioare proprii, pentru a dansa dansul lumii.

Traversate de un proiect autobiografic, sau de o biografie scrisă, reformulată la modul artistic, textele feminine la care ne-am referit, trecând dincolo de textele feministe, în care prevalează confesiunea sau jurnalul, țin de metamorfozele moderniste evidente în peisajul literar interriveran. Proiectat de către femei, autobiograficul prezintă unele calități specifice, inovatoare, care nu vizează atât construcția, cât mijloacele complexe ale scriiturii, autobiograficul la modul feminin tinzând să devină o autobiografie a lumii de azi, care, de la Roland Barthes citire, „este text”. Subiectul ca atare al scriiturii feminine se difractă, se disipează în multiple figuri, în mișcările minuscule ale cotidianului. „Autobiografie” a unei lumi extinse, textele feminine sunt acum aplicabile unei alte vieți, în care problema feminității nu este una ce prevalează. Se trasează astfel un nou parcurs, care ar putea fi durabil, însă care nu e scutit de fragmentarism și discontinuitate, femeia-scrib înotând „în susul apei către tine, CITITORULE”.

Adrian Dinu RACHIERU

Nichita Stănescu, o „existență poetică”

A.D.R. – prof. univ. dr.

Dintre volumele publicate (peste 30): *Elitism și Postmodernism*, Iași, 1999; *Bătălia pentru Basarabia*, Timișoara, 2000; *Alternativa Marino*, Iași, 2002; *Legea conservării scaunului* (roman, vol. I, II), Timișoara, 2002, 2004; *Globalizare și cultură media*, Iași, 2003; *Nichita Stănescu – un idol fals?*, Iași, 2006; *Eminescu după Eminescu*, Timișoara, 2009; *Poeți din Basarabia* (antologie critică), Chișinău, 2010; *Ion Creangă. Spectacolul disimulării*, Timișoara, 2012; *Conviețuirea cu Eminescu*, Iași, 2013; *Romanul politic și pactul ficțional* (I), Iași, 2015; *Polemici de tranziție*, Uzdin, R. Serbia, 2016.

Nimeni, de la Eminescu încoace, admirat sau pizmuit, n-a fost cercetat cu atâta osârdie, învolburând peisajul exegetic (aglomerat), precum Nichita Stănescu, strădaniile omologând fie imaginea serafică a Poetului oracular-sibilinic (devenit model popular), plutind extatic, zeificat și gelozit, fie încercând o declasare, căzând în derapaj și diluție (fără a-i diminua gloria). Abstractizând emoția, *stănescianismul* (original, inegal, prolix, inițiativ, ermetizant, imponderabil, efeminat, fascinant, volatil etc., de răsfăț stilistic) a devenit un fenomen socio-cultural. Și a impus, cu superbie, o nouă poetică. Una care, să recunoaștem, interesată de *spectacol*, n-a putut evita nici autopastișa (clișeizare, serializare, relaxare), nici droaia de imitatori, exploatănd industriios rețeta. Desfășurând un patos abstract-vizionar, întreținând senzația de libertate (în pofida circumstanțelor apăsătoare), expansivul lirism nichitian a produs, în timp, și un impresionant dosar critic; „suprainterpretată”, cum constata Daniel Cristea-Enache, poezia lui Stănescu, transpersonală, rebusistică, deseori, nu este / nu poate fi definitiv clasată. Mai cu seamă că „un rest inexplicabil”, nota același critic, ne va însoți mereu, cum se întâmplă, de regulă, cu toate creațiile care durează, neistovite de cohorta exegeților.

Depănând „niște amintiri”, savuroase, să recunoaștem, Ștefan Agopian vorbea și despre „boala numită Nichita” (v. *Scriitor în comunism*, Editura Polirom, 2013), notând că „motoarele” poetului, de la o vreme, nu mai porneau decât „alimentate cu alcool”. Evident, știrea nu e nouă, dependența de vodcă, viața dezlănătă, spaimile, mâncatul pe apucate, forța creatoare sleită ș. a. i-au grăbit sfârșitul. Amintirile lui Agop, în cazul Nichita, orbitează în jurul acestui „catalizator magic al fanteziei” (cum spunea William Styron), iar lista celor care au plătit un dureros tribut alcoolismului, se știe, este impresionantă. Dar ar fi nedrept, credem, să pomenim de această „boală”, stigmatizându-l doar pe Nichita Stănescu (în ipostază bahică), uitând păgubos de hipnoza stănesciană, iscând, prin charismă și valoare, întreținând legenda, un epigonism endemic, mitologizant, altfel spus, tot o boală. Fiindcă cel care a fost *un inovator* în peisajul nostru liric (model, reper, canon), cel care „a irupt în poezie ca un Făt-Frumos în basm” (scrisa Paul Georgescu, criticul care, cu o intuiție de zile mari, l-a și impus) s-a dovedit a fi un fascinant „pieton al aerului”. Iar judecata antumității reverberează, influențează, are, se zice, nu fără motiv, un rol „coruptiv”.

Contextul în care s-a ivit generația lui Nichita era ventilat de iluziile liberalizării. Iar poetul, străin – totuși – de tentațiile oportunismului, a fost propulsat de instanța critică, redescoperind esteticul. S-a bucurat, negreșit, de recunoaștere oficială, dar mecanismele succesuale („valabile” în sens funcțional, veritabile pârgii propagandistice, impunând în plin proletcultism *lideri literari*) nu ar putea explica îndesulător idolatrizarea. Dincolo de orice dirijism sau intervenționism partinic, cu adevărat eficientă a fost *politica de generație*. Poate chiar ca reacție compensativă, „concurând” – pe alt plan – aberantul cult al personalității, însoțind mai apoi perechea dictatorială. Încât „insertia” s-a produs pe fundalul unei formidabile solidarizări generaționiste, liantul fiind promovarea valorilor promoționale; altfel spus, platforma emulativă a intereselor comune, beneficiind de „cenzura” șaizeciștilor înșiși. Pasul spre *mitizare* n-a întârziat. Nonconformist, oracular, imprevizibil, Nichita a fost considerat, chiar de către confrăți, *Poetul* prin excelență. Alaiul admiratorilor, printre atâtea libații și dedicații, a produs și propus accente cultice. Hagiografii, „anturajul zelator”, criticii anexați au întreținut cu sârg hipnoza stănesciană. În consecință, nici reacțiile potrivnice nu puteau întârzia, acuzele – cu o previzibilă in-

flamare postdecembristă – vizând fie posibila înregimentare, fie lirisul filosofard-apos ori chiar diformitatea în sens fizic (angelic poet de altădată devenind un „înger obez”). Să recunoaștem, Nichita n-a fost un model etic. „Moliciunile” omului, aparența lenei, temperamentul labil, iluzia improvizației, teama de singurătate, declarațiile „ideologice” (câte au fost, de ecou însă) și dezinteresul pentru universul domestic oferă mai degrabă argumentele unei ambiguități comportamentale. Nichita, sedus de mirajul poeziei a fost, deopotrivă, idol și victimă. Așa-zisul carierism nu poate fi argumentat convingător câtă vreme poetul nu era atras de funcțiile administrative. Iar acolo unde a fost „plombat”, mai degrabă prin strădaniile amicilor și pentru scurtă vreme, a dovedit „osteneli infime” (cf. Marian Popa). Nici poetica sa, interdisciplinară și exhibiționistă (cum s-a spus), dereglând semantica în numele unui imagism extravagant, de „baroc conceptual”, nu poate fi suspectată de rigoare. Dimpotrivă, sibilinic, disponibil pentru filosofare, poetul-galanton iubea o combinatorie „pulsatorie”, liberă, străină de orice obediență, refuzând prozodia (înțeleasă ca *fard*). Poezia a fost însă, indiscutabil, *miza sa existențială*.

Nimeni nu ar putea susține că Nichita Stănescu a fost ireproșabil sau, dimpotrivă, „vândut”, penetrând zelos *topul oficios*. Sau că, fixați în captivitatea stadiului tribal, l-am aureola convocând memoria tandră. Certamente, „nu Puterea a instituit mitul stănescian” (cf. Vasile Spiridon), după cum poetul ploieștean, idolatrizat de contemporani, nu poate fi taxat doar „scriitor de o generație”. Să observăm, însă, în timp, o polarizare a reacțiilor. Tonul admirativ, atins – uneori – de fanatism, urcând spre acordurile unui imn exegetic, nu oferă, de regulă, contribuții valabile, ignorând nonșalant scăderile, incontinența lirică. Iar vituperanțele, indignarea, vehementă câteodată, capătă febrile accente publicitare, semnatarii dorind – presupunem – a se bucura (ei, în primul rând) de *vizibilitate*. Pe de altă parte, putem fi (parțial) de acord cu C. Stănescu care sesiza că nici contestarea radicală (acel atac furi-bund lansat de Cristian Tudor Popescu) n-a primit, deocamdată, „un răspuns plauzibil”. În pofida acestor declarații, fie ele cultice ori incendiar-demolatoare (sau, poate, tocmai din pricina lor), Nichita rămâne *un poet viu*. O spunea, răspicat, Gabriela Melinescu, contemplând nu doar *piața postumă*, ci rememorând existența acestui mare risipitor, producând un fenomen „de contaminare”. Și care, cu „instinct infaili-

bil”, s-a vrut *poet fără efort*, dezvoltând o *imensă energie poetică*. Nichita Stănescu a fost, neîndoielnic, o *existență poetică*.

E important că Stănescu interesează și că, recitit acum, își dezvăluie inteligibilitatea, aventura semnificării, aproximarea sensului etc., dinamitând, se știe, logica lineară. S-a risipit, ne întrebăm, ceața mitului? Poate fi „citit” Nichita doar textual, uitând folclorul scriitoricesc, abandonând percepția contextuală? În fine, noile valuri de cititori, cu „gusturi” de ultimă oră, îl coboară de pe soclu (cum îndeamnă, cu tenacitate, „revizioniștii”) sau e văzut, în continuare, cu accente imnice și rezonanță empatică, drept cel mai important poet postbelic de la noi, revoluționând limbajul? Iată, așadar, câteva motive (temeinice, credem) de a repune în discuție *cazul Nichita*, dincolo de gloria oralității și „rumoarea” canonică. Apărută cu cerbicie ori vehement contestată, icoana lui Nichita Stănescu, un clasic în timpul vieții, seducător și prin „risipirile” lui, cu un teribil succes la public (succes, cumva paradoxal, dacă ne gândim că lirica sa abstractă, transpersonală, chiar ermetică, fiindcă nu se oferea unor lecturi lesnicioase) obligă și la o altă constatare. Poetul, un „timpan armonios”, genial și prolix (cum s-a tot zis) n-a beneficiat, credem, de o selecție „la sânge”. Fiindcă Nichita Stănescu a fost *editat necritic*, „strivit” de amatorismul atâtor încropiri, aducându-i, de fapt, uriașe deservicii, adunând cu hărnicie texte diluate poeticește ori inedite (în proliferare haotică); sau chiar volume onorabile, dar operând o selecție discutabilă. Evident că, după dispariția omului, întreținând o prelungită hipnoză, recitirea operei ar fi o firească obligație. Iar recitirea poate fi și o lectură de redescoperire, dincolo de statornicie admirativă (împinsă în sanctificare) ori furii iconoclaste.

Provocând, sub flamura revizuirilor, o inflamată discuție publică, binevenită într-o cultură matură, vegheată de necesarul spirit critic (uneori, e drept, eșuând, cu aplomb nihilist, într-un criticism generalizat), *cazul Nichita Stănescu* a stârnit reacții extreme, dovedind că nu avem de-a face cu o valoare muzeală, definitiv clasată. Supraevaluat, zic unii, ploieșteanul trebuie coborât de pe soclu; sau, cum „propunea” Cristian Tudor Popescu, volumele lui ar trebui „arse”. Demontând cu minuție „argumentele”, Theodor Codreanu dezaproba, firesc, această tentativă de „mutilare vandalică” a operei. Vom observa că, devenit „bun public”, poetul, violentând limbajul și clasicizându-se, și-a estompat în timp

forța de șoc, dar și-a păstrat impactul și prospețimea lirismului, trăind, într-un dulce abandon, mirajul poeziei. Libertățile pe care și le-a oferit au impus *un stil*; filosofard, elegiac, inflaționar, cultivând un vizionarism care, fixat în *starea de mirare*, conserva cu tandrețe imperfecțiunea (virtualitatea). Cosmoidul stănescian invoca salvator „dreptul la timp”. Magician, inventiv și cogitativ, poetul „stănescizează” fără răgaz, oferind cu generozitate, torențial, gratuități stilistice, excentricități (asimilate grabnic de urmași, îmbogățindu-și recuzita), exerciții de silogistică ș. a., realizând și impunând, de fapt, o *poetică a rupturii*. „Vorbit” de limbaj, Nichita Stănescu a promovat un modernism radical și a provocat un mit pe care, de altfel, l-a încurajat. Sub aparența improvizației, poetul – un hiperlucid – a oferit dezinvolt, parcă în joacă, game, edificând o poezie „de cunoaștere”, implicit o meditație asupra poeziei. Experimentările lingvistice, căzând deseori – să recunoaștem – în incontinență lirică, dezvăluiau, de fapt, „o imensă energie poetică”. *Trăirea* sentimentului, *starea de mirare* îi stârneau o febrilitate cu inflexiuni feminine; vocația prieteniei, cordialitatea flatantă, generozitatea risipită în gratuități, dăruind versuri, cărți, monede, icoane ș. a., tabieturile boierești întrețineau un pelerinaj obositor, amplificat, desigur, de farmecul omului. Amicii roiau; condiția de poet asaltat, împresurat de cețuri mitologice, dăruit cu un uriaș talent, i-a asigurat și dușmani statornici, mușcați de invidie. Lângă elogiile hipertrofice viețuiesc, așadar, și opiniile drastice, cu aplomb nihilist. Dar o discuție „rece” încă întârzie. Iar observatorii onești ai câmpului literar au sesizat, dincolo de efectul contaminant prin *nichitizare*, că astfel de reacții au un vădit scop publicitar. „Monopolizat” au ba, adulat ori contestat, Nichita Stănescu rămâne – ne asigură Gabriela Melinescu – „un poet viu”. Dar și un mit „îndărătnic”, fabricat printr-o retorică extatică și anunțându-se „o prejudecată durabilă” (zic unii critici). Dacă Gh. Grigurcu, de pildă, e convins că putem vorbi despre un „postament oficial al nichitismului” (faima poetului fiind „opera” regimului), cu totul altfel stau lucrurile în fosta Iugoslavie. Carismaticul Nichita, un „înfiat sârbesc”, a trezit în Logoslavia (Puposlavia) un ecou greu de imaginat, truditulor acestei relații speciale fiind Adam Puslojić, dublura sa belgrădeană. Adam, acest mare fantast, a durat din legătura cu poetul ploieștean *o mitologie*. Mereu agitat, navetând între rugă și plâns, bolnav de magnanimitate, acum un „matur furios” (cf. Mircea Dinescu), *legenda Adam* își

definește ziua de muncă drept „ceasul sângelui golgotean”. Între ludism și tragism, cel care se consideră *Clopotul Nichita* („clopotul tău nebun sunt eu!”) veghează apărând memoria marelui prieten. O carte mai veche (*Versuri din mers*, Editura Libra, 2003) vine să confirme această *nestare* (cf. Eugen Simion) și această cumplită prietenie, atât de rodnică prin valul de traduceri pentru poezia noastră. Nici nu se putea un titlu mai potrivit pentru cel care, dorindu-se „soldatul poeziei românești”, ne anunța fugitiv: „Scriu, doar / atât mai știu / despre mine” (v. *Scrisoare vie*), gata să moară „pe drum”. Volumul pomenit definește exact febrilitatea acestui ins doldora de proiecte, iubind – precum pușini – literatura noastră.

*

Nichita, așadar, ar fi ajuns în zilele noastre un „mit exorbitant”, întreținând o idolatrie nejustificată. Judecând sociologic, pare curios că un astfel de mit (și încă din „lumea” scriitorilor!) supraviețuiește într-o epocă a demitizărilor frenetice, a consumerismului feroce (inventând nevoi artificiale), a tranziției galopante. Încât, o primă întrebare ne încearcă firesc; înainte de a afla dacă Nichita Stănescu este „un idol fals” (cum susține Gh. Grigurcu), s-ar cuveni să cercetăm dacă el (mai) este un idol. Nevoia de idoli ține, s-ar zice, de primitivismul tribal. Dar în epoca *neoanalfabetismului TV*, ea – ca ofertă mediatică – se manifestă virulent, ciclul de viață fiind scurt, starurile fiind ritmic devorate de industria spectacolului. Așadar: este, oare, Nichita, azi, un idol? Sau, măcar, un scriitor „inoxidabil”?

Scriind, autorul încerca „popularea realului”. Dar cuvântul, ispitind colocvialitatea, rămâne un „organ fioros”, dovedindu-se un „instrument neîncăpător al poetizării”. Încât, știind prea bine că poezia se naște *din fința sentimentului*, Nichita realizează că poezia scrisă e doar o formă a poeziei. Conștientizând impasul, el va rămâne obsedat de imperfecțiune. Nu-l atrage cizelarea artizanală. Dar, indiscutabil, a creat *un stil*, purtând în lume o „originalitate misterioasă” (N. Manolescu). Cine îi urmărește devenirea va observa, fără efort, că avem de-a face cu un poet dificil, contradictoriu, dezvoltând, de fapt, un nebulos program gnoseologic. El va decupa, preferențial, tema cosmogonică.

Dacă mitul este „o întâmplare exaltată” (obișnuia să spună chiar cel care s-a bucurat de o rapidă clasicizare), Nichita – confiscat de mirajul poeziei, trăindu-l exaltat, aerian, „ireal” chiar – era un *medium* propice pentru o modă comportamentală și poetică. O figură mitică deci. O precizare se impune imediat: nu Puterea, reamintim, a instituit *mitul Nichita Stănescu*. Evident, mecanismele vieții literare, solidarizarea șaizeciștilor au impus, până la urmă, acele clasamente, încă valabile. Mitul Nichita este, în fond, un discurs publicitar. Dar nu fără suport axiologic. Dacă mitul ca atare are o valoare, atrăgea atenția Roger Caillois, „ea nu este nicidecum de ordin estetic”. El aparține colectivității, răspunde celor mai diverse solicitări, dar nu ne poate procura, penetrând „o plasă de determinări”, o explicație suficientă. Imaginația afectivă intră, negreșit, în joc și rolul ei nu e de ignorat. Cu atât mai mult astăzi, în plină revoluție iconică. Explozia mediatică la care asistăm convoacă, sub stindardul „ideologiei consumului”, un repertoriu mitic și arhetipal, purtând ecourile unui imaginar colectiv. Cultura însăși este un context simbolic, producând relații de semnificare, atentând la receptivitatea subliminală. Iar *simbolul* e înțeles și funcționează ca „pact social”, legitimizator. Mai adăugăm, fără a insista aici asupra mecanismelor psiho-sociologice, că fenomenul publicitar (ca fenomen comunicațional) are o certă finalitate persuasivă. Publicitatea, se știe, orientează percepția socială, vehiculând *imagini-ghid*. Or, o astfel de propunere (precum poezia lui Nichita și, mai ales, Poetul) s-a impus cu ușurință, mizând tocmai pe seducție, comparativ cu presiunea aparatului de propagandă, cerând, în anii totalitarismului, docilitate și dresaj ideologic. Persuadarea, în cazul Nichita, n-a avut nevoie de coerciție. *Socializarea mitului nichitian* s-a produs pe cale naturală, putem zice, satisfăcând un șir de nevoi compensative în contextul mecanismului opresiv. E drept, și personajul din spatele operei s-a îngrijit de această omologare, livrând – la cerere – câteva declarații „pe linie”. În rest, posteritatea critică, radicalizându-și pozițiile în tentativa de a zdruncina ierarhiile osificate sau de a le îngheța, „lucrează” chiar în sensul mitului nichitian. E limpede că această *publicitate negativă* (pe care s-a marșat în ultima vreme) l-a readus în atenție pe autorul *Necuvintelor*, supunându-l tirului critic și asigurându-i, și pe această cale, longevitatea.

*

Trecut printr-o invidie pasageră (față de Labiș), mărturisită tardiv, mult după întâlnirea cu acel „talent uriaș și feroce” din amfiteatrul *Odobescu*, maturizându-se brusc (odată cu splendida sa generație) și devenind iute un nume glorios, răsfățat, cunoscând, totuși, ezitări în fața poeziei (și, în consecință, lungi, chinuitoare, tăceri editoriale), Nichita Stănescu s-a „instituționalizat”. În *casa-club*, deschisă oricui, s-au perindat mulți, inventând febricitant amintiri. Victimă a propriei generozități, poetul a împărțit/risipit indulgențe și s-a bucurat de o imensă popularitate. Și nu s-a referit niciodată denigrator la adresa vreunui scriitor. Bineînțeles, asta nu-l scutește de firescul tratament critic și de ofensiva reevaluărilor. Doar că acești contestatari, trecându-l prin sита revizuirilor, atenți cu denivelările operei, mută discuția în plan moral, contabilizând lașitățile, erorile, complicitățile. Nichita nu a fost străin de astfel de abdicări. Atins de sedentarism (în sensul: „de stat locului și în lucrare”), dezinteresat de conjuncturi, oricum fără vocație politică, un om „moale”, fără complexul genialității (cf. Eugen Simion), „ocrotit” de regim, Nichita e trecut acum prin malaxoarele noii corectitudini politico-culturale. Da, putem afirma că, alegorizând bombastic „momentul Grivița”, de pildă (1933 fiind și anul nașterii), poetul și-a oferit „o cauțiune politică” (cf. Marian Popa). Desigur, torturat de conștiința efemerității, s-a retras învăluit în aburii legendei, fiind propriul/primul mitograf. Dar nu ne avertiza Nichita că autorul real e „șters” în fața operei, dispare, urmând ca aceasta, când e cazul, să ne procure bucuriile spiritului? Și la Stănescu, cel care își trimitea în călătorie „numai ochiul” e cazul.

Spulberând vechi canoane și criterii, noua ideologie literară s-a înverșunat, sub flamura postmodernismului, contra „bătrânilor șaizeciști”. Vituperând chiar proletcult (scria Magda Ursache), fără a se sinchisi de propria lor autoritate morală, inchizitorii de modă nouă excelează în rescrierea biografilor. Bineînțeles, rediscutarea tablei valorilor e un proces igienic, necesar pentru un sănătos metabolism cultural. În consecință, nici Nichita Stănescu nu e intangibil, nu poate fi un caz definitiv clasat. Dar cel care a produs în lirica noastră „o revoluție comparabilă cu cea eminesciană” (cf. Geo Vasile) ar putea fi detronat, fiindcă nu satisface pretențiile de *model civic*, cum cer zgomotoșii con-

testatari (unii, scriitori de fundal)? Să ignorăm apoi că poetica stănesciană – demonstra temeinic Marin Mincu – a impus o nouă viziune? E puțin oare? Și, în ultimă instanță, contestația îi sporește chiar faima: „Și cuvântul / spintecat / e roșu pe din lăuntru! / Tăiați-mă ca să sângerez. / Sângerați-mă ca să mor ! / Amin!” (v. *Mișcarea prin naștere e a doua mea moarte*).

Curios, nimeni dintre cei care s-au aplecat asupra operei stănesciene, cercetând fenomenul receptării și „denunțând” (vehement sau voalat) declinul ultimilor ani n-a recunoscut că „vizibila încercare de marginalizare” (cum scria, apăsător, C. Pricop, într-un riguros eseu despre *Literatura română postbelică*, un prim volum ivit, în 2005, la editura Universității „Al. I. Cuza”) s-ar datora unei opțiuni (partizanat de grup), „omul fiind îmbrățișat de tabăra adversă”. Criticul ieșean elimina orice echivoc și, interogând contextul, explica acele fluctuații de recepție observând că abundențele controversate nu priveau, de fapt, valoarea operei. Nici contextul estetic nu se schimbaseră de altminteri, iar polarizarea vieții literare favoriza tocmai astfel de reacții. E limpede că Stănescu nu mai putea fi negat după ce fusese întâmpinat superlativistic la debut; iar revistele „de opoziție” încercau să ridice „zidul tăcerii” prin strategii consensuale. Politica și rivalitățile de grup (literar) n-au influențat opera în sens valoric, dar, neîndoind, au bruscat receptarea ei. Fenomenul s-a prelungit după dispariția poetului și s-a acutizat în ultimii ani, fiind aruncate pe tarabă argumente etico-ideologice. Încât posteritatea stănesciană se anunță dificilă, nescutită de seisme. Ștefan Agopian nu ezită, la rându-i, să recunoască *tratamentul rece* aplicat unor cărți (*Opere imperfecte*, 1979), „mai mult din motive politice decât estetice”. Fără critică literatura ar fi „oarbă”, zicea Nichita, acceptând că a produs (și) „poezii necontrolate”. Cel care trăia „prin umbra lui” (după constatarea lui N. Manolescu, în cronică la *Epica magna*, remarcând fugitiv întoarcerea la epic) trebuia taxat, însă, pentru obolul naționalist, cochetând cu „tabăra rea”. Fără a uita, desigur, de verbozitate, autopastișă, „versuri rele” etc. Și N. Breban observa, mâhnit, această tentativă de retrogradare. *Amintirile în dialog* (Matei Călinescu / Ion Vianu) par a uita prietenia celor cinci, tinerețea „luptătoare”, vechile aprecieri și entuziasme, subit volatilizate. Sau abandonate la *vama Curtici*, sublinia caustic marele romancier. În timp ce alte voci (cazul lui Gh. Pârja, refăcând traseele maramușene; v. *Călătoria*

îngerului prin Nord, 2008) par, dimpotrivă, a se angaja în prezervarea mitului, rezonând cu acea „insulă” arhaică, căutând un limbaj ritualic, neperversit (cf. Răzvan Voncu). Cert e că *ultimul Nichita*, prin *Noduri și semne* (1982), propunea o infuzie dramatică, acceptată, odată cu anii scurși de la dispariția poetului, ca „pecete inefasabilă” (N. Manolescu).

Obiect de adorație, „confiscat” în numele unui snobism fără frontiere, Nichita și-a trăit *destinul de mare poet*. Aura poetului a remodelat biografia (Corin Braga), iar omul, seducător, un caracter „moale” (zic cei care l-au cunoscut) s-a lăsat trăit, la modul sublim, de către poezia sa. Instalată în această formulă sufletească, Nichita a dovedit la tot pasul generozitate, lașitate, histrionism; și, nu în ultimul rând, frivolitate și vulnerabilitate. Dubios moralicește (zic inclemenții procurori), el devine o țintă preferată pe latura labilității etice. Dar alintatul Nichita, să recunoaștem, a trăit — în plină epocă represivă — ca un om liber, s-a bucurat, jucându-se, dăruiet vocației sale, atingând *starea de poezie*. S-a desprins de conjunctură, ispitit de metafizic, trăind o formă de libertate, căzând în dicteu ori decepționând. Surprinzător, pentru Alex Ștefănescu, el pare „neatins de ideologia comunistă”, aspirând spre o viziune universalistă. Gh. Grigurcu, dimpotrivă, descoperea la poetul teatral și limbut un diletantism înduioșător, melodramatic, fără dor de vreo idee, cumplite inegalități, presărate în toate volumele, afectând gândirea profundă și, desigur, nemăsura în toate (inclusiv din unghiul recepției, incapabilă de o priză „critică”).

Vom reaminti că *revoluția stănesciană* a marcat o mutație a viziunii poetice. Nichita ne-a apropiat, alături de congenerii săi, de lirismul autentic, redescoperind modernismul interbelic, refăcând punțile de legătură cu o tradiție fracturată. Poet până „în străfunduri” (cum l-a văzut Ana Blandiana), „revoluționarul” Nichita a fost *un inovator*. Dar radicalismul său a fost unul pur estetic, propunând alte instrumente expresive. Trebuie să avem în vedere natura sacerdotală a poeziei sale („tăcând” lumea), modelul „fremătător” al lui Pârvan, angelismul insinuat în toți porii acestui lirism care a descoperit „necuvintele” (ascunse în atâta moloz liric), încercând să dialogheze cu zeii; și să nu-i cerem, așadar, ceea ce nu a fost, reproșându-i absența militantismului. S-a trădat Nichita pe sine? Evident, vom descoperi cu ușurință eclipse ale inspirației, după cum, pensând nereușitele, putem biciui acest „re-

gistru meditatund”, năvălit la diletantism. Dar ar trebui atunci să nu observăm că Nichita a impus un limbaj, nu un număr de texte; a impus, printr-o poezie filosofico-metafizică un sistem simbolic. Și-apoi, orice autor înfruntă timpul prin câteva titluri. Nici revoluția nichitiană nu trebuie „citită” prin declarațiile cohortelor de admiratori, semănând — prin adulație nestrunită — o păguboasă confuzie și nivelând, fără filtru critic, peisajul literar. Oricum, nu e cazul să recădem în biografic. Dar, după atâția ani de la dispariția sa, omul Nichita, magnanim, culant, imatur (cf. Șerban Foarță), iubind curtea perpetuă, amicitia tuturor și gestul gratuit încă trăiește și fascinează. Și, probabil, abia după ce vor pleca și cei care l-au cunoscut, o discuție critică, pe text, poate începe. Până atunci, să acceptăm cu lejeritate ideea că Nichita ar fi „un idol fals”, o iluzie a criticii postbelice, o personalitate gonflabilă? Suntem convinși că lirica sa, inegală valoric (cum altfel?), trecând testul primenirii generațiilor, va străluci și în zarea transmodernismului ce va să vină. Dacă, firește, zăbava lecturii va mai ispiti valul internauților...

Iulian BOLDEA

Provocările istoriei literare

I.B. – prof. univ. dr. la Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnologie din Târgu-Mureș și cercetător științific la Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gh. Șincai” al Academiei Române. Este conducător de doctorat, redactor-șef al revistei „Studia Universitatis «Petru Maior». Philologia”, director al revistei „Vatra”, membru în colegiul de redacție al mai multor reviste de cultură. Dintre volumele publicate: *Scriitori români contemporani* (2002); *Poezia neomodernistă* (2005); *Vârstele criticii* (2005); *Istoria didactică a poeziei românești* (2005); *Poeți români postmoderni* (2006); *Teme și variațiuni* (2008).

Specia istoricului literar, captivat de savoairea documentului și fascinat de exigențele exactității, maniac, în sens pozitiv, al bibliografiilor și al factologiei, pare să fi intrat într-un vizibil declin. Sunt tot mai puțini cercetătorii care probează, prin studii, articole și cărți publicate, calitățile unui istoric literar autentic: rigoarea, voința exactității, tensiunea decupării detaliului dintr-un ansamblu de fapte. Mircea Popa este unul dintre acești puțini cercetători interesați de valorile trecutului, care, prin studii sistematice, reușește să recupereze informații, detalii, aspecte ascunse în filele unor publicații mai mult sau mai puțin obscure. Nu de puține ori, istoricul literar luminează un aspect necunoscut al unei opere, reface un profil artistic din câteva trăsături biografice inedite, sugerează analogii și expune corespondențe de incontestabilă pregnanță documentară. Calitățile sale dominante sunt rigoarea, voința exactității, tensiunea circumscrierii detaliului, obiectivarea ca metodă de lucru și resursă interpretativă, dar și deschiderea spre unele intenții metodologice moderne (istoria mentalităților, comparatismul).

Mircea Popa a consacrat cărți pregnant articulate unor nume sonore ale literaturii române (Ilarie Chendi, 1973; Ioan Molnar Piuariu, 1976; Octavian Goga între colectivitate și so-

litudine, 1981; *Introducere în opera lui Ion Agârbiceanu*, 1982; *Timotei Cipariu – ipostazele enciclopedistului*, 1994; *Mihai Eminescu – contextul receptării*, 1999; *Lucian Blaga și contemporanii săi*, 2007). De asemenea, a dedicat cărți ample documentate istoriei presei, Iluminismului, creației scriitorilor români din exil sau, pur și simplu, unei tematici diverse (*Spații literare*, 1974; *Tectonica genurilor literare*, 1980; *Estuar*, 1995; *Convergențe europene*, 1995; *Aspecte și interferențe iluministe*, 1997; *Reîntoarcerea la Ithaca*, 1999; *Presa și ideea națională*, 2000; *Alba Iulia – răscruce de veghe*, 2000; *Homo militans*, 2000; *Figuri universitare clujene*, 2002; *Inserții. Contribuții și precizări documentare*, 2003; *Penumbre*, 2004; *De la Iluminism la Pașoptism*, 2004; *Continuități*, 2011), realizând, totodată, ediții din opera lui Grigore Cugler sau Vintilă Horia. Nu mai puțin elocvente sunt cărțile referitoare la confluențele româno-maghiare (*Apropieri literare și culturale româno-maghiare*, 1999; *Andrei Veress – un bibliograf maghiar, prieten al românilor*, 2006) sau cartea despre cultura franceză și relațiile literare româno-franceze (*Sub semnul Franței*, 2006).

În cartea *Octavian Goga: între colectivitate și solitudine*¹, Mircea Popa configurează analiza creației lui Goga prin căutarea rădăcinilor sale mai mult sau mai puțin aparente, prin apelul la precursori (I. Budai-Deleanu, Andrei Mureșanu, Zaharia Boiu etc.), detașând, așadar, acele voci ale trecutului literar sau istoric ce au contribuit la sintetizarea mesianismului și militantismului acestei opere, chiar dacă, așa cum observă criticul, unele influențe nu sunt suficient de bine precizate, neavând decât contururi vagi: „Este absurd să credem că tot ceea ce am expus noi din poezia înaintașilor Goga a cunoscut explicit. Dar motivele poetice circulă, ele formează o suprastructură a ideilor vremii, tiparele gândirii unui popor nu sunt fundamental deosebite, ele respiră și trăiesc prin vasele comunicante ale aceluiași mediu de existență materială și spirituală”². Explorând specificul liricii lui Goga, criticul face apel la redarea unei corelații ferme între operă și spațiul istoric și social, expunând specificul creației pe fundalul unei istorii și al unui context anume, precizate cu fermitate: „E vorba de poezia țării și a familiei, de sentimentul înstrăinării și al dorului de casă, de elogiul al stării înălțătoare a trecutului și de deplângere a prezentului, fie pe un ton profetic și mesianic, în primul caz, fie pe unul tânguitor, de lamento, în al doilea”³. De altfel, postura de „arheolog” a istoricului literar este bine remarcată

de Dan Mănuță: „Precum, spre exemplu, pentru un arheolog, un vas își pierde mult din elocvența omenească dacă este scos din straturile aluvionare care îl înconjoară, tot așa și pentru Mircea Popa textul literar nu este înțeles izolat, ci într-un lung șir explicativ de cauzalități și de antecedente. Nu este vorba, desigur, numai de circumstanțe biografice, sociale, politice, ideologice ori literare imediate, ci de un ansamblu de factori care determină configurarea unui specific. Nu intră în discuție, desigur, un regionalism îngust, ci un lanț de cauzalități fără de care lui Mircea Popa fenomenul literar i se pare inexpressiv”⁴.

În ciuda insistenței cu care este perceput detaliul de istoriografie literară, în ciuda acribiei documentare, Mircea Popa nu este, în fond, îndatorat într-o prea mare măsură pozitivismului critic, discursul său analitic fiind unul clar, atent la sensurile textului, fluent, cu o cadență măsurată și fermă a demonstrației: „Modernismul lui Goga trebuie înțeles și într-alt mod, în adâncirea lirismului și intimismului poetic. În timp ce poezia lui Coșbuc rămâne obiectivă, impersonală și anecdotică, cultivând un lirism exterior de tip baladesc, Goga a înțeles, pe urmele lui Eminescu, importanța covârșitoare a confesiunii, a mărturisirii, părăsind balada în favoarea doinei și mai ales a bocetului. Cu el, poezia transilvăneană devine ceremonie, rugăciune, autentic discurs liric”⁵.

Semnificative prin surprinderea detaliului relevant, prin sublinierea unei trăsături de caracter dominante, prin apăsarea asupra unei particularități de caracter sunt portretele unor figuri literare de prim rang, cum este, în volumul *Estuar*, profilul lui Zarifopol, intelectual rafinat, iubitor de paradoxuri și subtilități ale gândirii și expresiei, cel care a ilustrat în literatura română, cu strălucire inegalabilă, specia eseului, atrasă de divagații, sinuoșități și refracții întortocheate ale ideii: „Adeseori însă analiza sistematică e înlocuită cu divagația, cauzele generale cu motive de ordin personal, colaterale sau anecdotice, pe care știe să le ridice cu farmec la rang de probleme majore. Arta sa este prin excelență eseistică, moralizatoare, analitică. «Herr Doktor», cum i se spunea, dispune de o fină percepție artistică, dar îndreptată spre lucruri mici, pe care îi place să le reia până la epuizare, să le imprime numeroase valențe teoretice. De unde aparenta crispă și ariditate a stilului, aerul său doctoral. E drept că autorului îi lipsește energia necesară de a duce polemici răsunătoare. Fraza sa înțeapă, dar nu nimicește”⁶.

Timotei Cipariu: ipostazele iluminismului (1993) e un studiu monografic în care istoricul literar surprinde profilul poliedric al lui Cipariu (scriitor, istoric literar, filolog, folclorist, îndrumător cultural, om politic). Analizele sunt avizate și corecte, situările în perspectiva istorico-literară justificate și motivate prin apelul la documente, Mircea Popa restituind, în paginile monografiei sale, ipostazele, proporțiile și dimensiunile uneia dintre personalitățile fascinante ale culturii românești din secolul al XIX-lea.

Cartea *De la Est spre Vest. Priveliști literare europene* (2010) își propune să restituie memoriei cititorilor de azi aspecte și laturi importante ale fenomenului confluențelor, contagiunilor și corespondențelor între literatura română și literatura universală. Miza cărții este, cum precizează, de altfel, autorul, „*comparatismul literar, punerea în evidență a unor relații, similitudini și reciprocități literare și culturale*”⁷. E limpede că atutul cărții lui Mircea Popa provine din apelul la sursa primă, la documentul de arhivă sau la articolul de gazetă, surse dintre cele mai credibile, apte să scoată în relief „cazuri” ale literaturii române, să lumineze din unghiuri noi un anumit aspect al operei literare, să redea amprenta particulară a unui context literar.

De altfel, Mircea Popa își definește propriul demers în cele câteva rânduri de pe copertă: „Decupând din mulțimea de raporturi reciproce câteva «popasuri» semnificative și câteva «priveliști» privind realități naționale și europene, călătoria imagologică din Turcia și Grecia, până în Italia, Spania, Franța sau Belgia dă senzația călătorului literar care parcurge acest traseu că se află plasat într-o zonă de marcată vivacitate și perenitate a spiritului românesc în context european”⁸.

Transgresarea, prin intermediul demersului comparatist și istorico-literar, a limitelor dintre literaturi conduce la elaborarea unei viziuni unitare asupra circulației unor mituri, motive și modalități estetice, în ciuda diversității temelor abordate, pe care chiar titlurile cărții le sugerează (*Pădurea spânzuraților în limba turcă; Avangarda românească și scriitorii maghiari; Contacte culturale româno-slovace; Nichifor Crainic – experimentul vienez; Italia văzută de călători români din Transilvania; Giuseppe Ungaretti în spațiul literar românesc; F. T. Marinetti și avangarda românească; Descoperirea Spaniei; Din relațiile noastre cu Anglia*).

În *Etape în receptarea literaturii bulgare în România: presa din Transilvania între 1848-1918*, cercetătorul inventariază etapele și formele de incidență ale raporturilor culturale și literare dintre români și bulgari, încercând să identifice prezența și funcționarea afinităților între cele două literaturi, așa cum sunt ele reflectate în presa românească din Transilvania între 1848 și 1918. Concluzia studiului este că, „în ansamblu, relațiile multiple și variate atestă un interes cultural statornic și reciproc, mărturisind respect și atașament sincer pentru cauza păcii și bunei vecinătăți în Balcani, o tradiție care se continuă neștirbită până astăzi”⁹.

Aspecte ale receptării literaturii din spațiul fostei Iugoslaviei până la Primul Război mondial (cu privire specială asupra relațiilor de călătorie din România) debutează cu câteva precizări foarte pertinente referitoare la relația de călătorie: „relația de călătorie a jucat în toate epocile și la toate popoarele un rol important în cunoașterea de sine a unui popor, prin posibilitatea de comparație cu «celălalt», cu cultura și mentalitățile altor popoare. Integrarea unui segment de istorie națională în orizontul european de cultură, în fluxul de idei al unei anumite etape istorice, nu se poate face fără o cercetare globalizatoare a raporturilor dintre o țară și alta”. Informații și detalii biografice și bibliografice interesante se regăsesc în studiul despre *Nichifor Crainic – experimentul vienez*. Pentru Crainic, Viena reprezintă, în viziunea istoricului literar, „o regăsire sufletească, un mod de a-și restructura disponibilitățile creatoare, de a-și concepe viitoarele atitudini”, subliniindu-se, aici, și „rolul de catalizator, de ferment al lui Blaga în noua reorientare a scriitorului”¹⁰.

Un studiu amplu, prin documentare și resurse interpretative, este *Italia văzută de călători români din Transilvania*. Subliniind „încărcătura sentimentală aparte” pe care a reprezentat-o Italia pentru români, Mircea Popa evocă figurile unor intelectuali români care au călătorit prin Italia, lăsând impresii de călătorie de mai mică sau mai mare relevanță a reprezentării (Ion Codru-Drăgușanu, August Treboniu Laurian, Victor Păcală, I. T. Mera, Ioan Russu-Șirianu etc.). În *Giuseppe Ungaretti în spațiul literar românesc* sunt reunite comentariile cele mai avizate ale receptării operei lui Ungaretti (Al. Balaci, A. E. Baconsky, Gheorghe Lăzărescu, Marin Mincu, Marian Papahagi), circumscriindu-se relațiile, vizibile sau inaparente, dintre poetul italian și cultura româ-

nească. Desigur, demne de interes sunt și însemnările despre *Miorița în ladină, despre Petőfi la români, sau despre Emile Verhaeren – poetul „orașelor tentaculare”*, studii deloc aride sau terne, ce se remarcă prin bogăția informațiilor, prin precizia detaliilor și pregnanța asocierilor tematice sau culturale.

În cartea *Sextil Pușcariu și Muzeul Limbii Române. 150 de ani de la înființarea Academiei Române* (2016), Mircea Popa circumscrie istoricul instituției, în capitole dense, cu amprentă sintetică (*Muzeul Limbii Române și creatorul său, Institutul de Lingvistică și Istorie Literară, Ipostazele întemeietorului. Fețele unui învățat, Dosar documentar: Muzeul și oamenii săi, Din corespondența lui Sextil Pușcariu și a colaboratorilor săi*). Demne de interes sunt detaliile de istorie literară, reperele bibliografice inedite, dar și restituirea atmosferei epocii sau reconstituirea unor profiluri de cercetători, schițate cu vervă și sobrietate, din documente, comunicări științifice sau procese-verbale (Sextil Pușcariu, Nicolae Drăganu, Vasile Bogrea, Gh. Bogdan-Duică, G. Giuglea, Petre Grimm, N. Bănescu, G. Kisch, Theodor Capidan, Theodor Naum, Emil Petrovici, C. Daicoviciu, Yves Auger, Ion Mușlea, Ion Breazu, Al. I. Lapedatu, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, Romulus Todoran, D. Popovici, Liviu Rusu, Ion Chinezu etc.).

Criticul V. Fanache surprinde, cu acuratețe, calitățile stilului și ale demersului istoricului literar Mircea Popa, „un nume care se impune prin calitatea scrisului său, prin diversitatea temelor abordate, prin capacitatea lui de a cuprinde într-o desfășurare, așa zice fără rival, aproape tot ce este important în literatura română. Cele câteva zeci de cărți pe care le-a scris sunt tot atâtea pietre – câteodată pietre de hotar – pentru ceea ce însemnează spiritualitatea noastră. Mircea Popa știe să păstreze viu gândul vieții noastre românești”¹¹. Reușind să acumuleze o zestre bibliografică impresionantă, Mircea Popa lasă impresia unui alergător de cursă lungă, angajat, în arena istoriei literare, într-o întrecere în care se regăsesc din ce în ce mai puțini competitori.

Note ■ ¹ Mircea Popa, *Octavian Goga: între colectivitate și solitudine*, Cluj-Napoca, Dacia, 1981.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ Dan Mănuță, *Virtuțile istoricului literar*, în „Convorbiri literare”, nr. 9, 2017.

⁵ *Ibidem.*

⁶ Mircea Popa, *Estuar*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995.

⁷ Mircea Popa, *De la Est spre Vest. Priveliști literare europene*, Cluj-Napoca, Eikon, 2010.

⁸ *Ibidem.*

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ *Ibidem.*

¹¹ V. Fanache, *Mircea Popa – 65*, în „Steaua”, LV, nr. 4-5, 2004, p. 101.

Bibliografie critică selectivă ■

1. Iulian Boldea, *Realități românești, confluente europene*, în „Apostrof”, anul XXII, nr. 11 (258), 2011.

2. V. Fanache, *Mircea Popa – 65*, în „Steaua”, LV, nr. 4-5, 2004.

3. Aurel Sasu (ed.), *Dicționarul biografic al literaturii române*, vol. II, Pitești, Paralela 45, 2004.

4. Răzvan Voncu, *Cronica edițiilor: Transilvania e o bibliotecă*, în „România literară”, anul XLIII, nr. 48, 17-23 decembrie 2010.

Elena UNGUREANU

Nicolae MĂTCAȘ: „Râvnesc infinitul ca nava un port”

E.U. – dr. în filologie (1999), dr. hab. în filologie (2017), cercetător științific coordonator la Institutul de Filologie Română „B. P. Hasdeu” al MECC și la Institutul de Dezvoltare a Societății Informaționale.

Domenii de cercetare: gramatica și pragmatica textului, ortografie, stilistică și poetică, limbajul Internetului, lingvosemiotica hipertextului. Autoare a monografiei *Dincolo de text: hipertextul* (2014) și a mai multor dicționare. A publicat circa 100 de articole în reviste științifice din Republica Moldova, România, Federația Rusă. A participat la peste 40 de conferințe științifice în țară și în străinătate.

*Tu știi, iubire, doar de tine scriu,
iubirea este tot ce mă inspiră,
așez cuvântul mort într-unul viu
și risipesc ce alții risipiră.*

(Shakespeare, Sonetul 76)

În colecția „Opera Omnia. Poezie contemporană” au apărut patru volume de poezie, semnate de lingvistul, poetul, omul de cultură și de stat Nicolae Mățcaș, intitulate *Bolnav de țară* (vol. I, II) și *Iar când cu miei va ninge prin ponoare...* (vol. I, II), Iași, TipoMoldova, 2016. Primele două volume sunt alcătuite, în principal, din poezie socială, celelalte două fiind dedicate cu precădere poeziei de dragoste. Selecția a fost făcută de către autor din volumele apărute de-a lungul ultimelor două decenii. În interiorul celor patru volume vom găsi poezii cu formă clasică, poeme scrise în vers liber, distihuri, satire, ode, epistole sau meditații, dar cea mai mare parte sunt poezii cu formă fixă, și anume sonete (la noi a văzut lumina tiparului o *Antologie a poeziei românești cu formă fixă* [1], în care un spațiu amplu este dedicat acestei specii). În cele ce urmează, vom reflecta pe marginea volumelor, rezervându-ne dreptul să revenim și asu-

pra altor aspecte. Fără pretenții de critic literar, pornim de la ideea că poetul „scrie o poezie preacără, al cărui ton confesiv direct (...) nu alimentează o critică avidă să-și etaleze cunoștințele despre noile teorii în materie de literatură” [2, p. 116].

O scurtă introducere în teoria versificației ne spune că sonetul (din it. *sonetto* „cântecel”) este o specie de poezie cu formă fixă, alcătuită din 14 versuri (două catrene cu rimă îmbrățișată și două terțete cu rimă liberă variată). Se zice că ar fi specia cu cea mai logică și lucrată structură, stereotip și experiment totodată. „Admir sonetul pentru muzicalitate, armonie, miracol. Accept postmodernismul, dar nu-l îmbrățișez”, afirma, fără niciun fel de ocolișuri, Nicolae Mățaș într-un interviu consemnat de Irina Nechit în „Jurnal de Chișinău” din 10 ianuarie 2014, p. 10-11. Poate, pentru gusturile postmodernului, a scrie sonete azi e un risc, o... „râvnă pitică și deșartă”, cum ar spune autoironic unul dintre cei mai valoroși reprezentanți ai speciei din literatura română, Vasile Voiculescu (*Sonetul CCXVIII*, p. 83). Anume de aceea e o mare provocare în a-i da acestuia dacă nu o nouă respirație, cel puțin deschideri și accente proaspete. De unde această alegere pentru o specie de poezie atât de pretențioasă, dificilă și nu tocmai la modă? Suntem înclinați să credem că nu e deloc întâmplătoare. Ordinea și exactitatea pe care le impune sonetul își trag seva din rigoarea și gustul autorului nu doar pentru științele umaniste, ci și pentru științele exacte, din perioada când își făcea studiile doctorale la specializarea „Lingvistică matematică, structurală și aplicată” (1964-1967) în centrul cultural al lumii slave – Leningradul de altădată, Sankt-Petersburgul de azi. Mai mult, cursurile de *Introducere în lingvistică* și *Lingvistică generală* (pe care am avut bucuria și onoarea să le ascult prin anii 1984-1988), scrise împreună cu acum regretații profesori Ion Dumeniuk și Silviu Berejan, erau de un curaj și o ținută nemaiîntâlnite pe atunci. Adăugăm acestui șir confirmativ alte două volume de căpătâi: *Probleme dificile de analiză gramaticală* (1978) (sintaxa fiind una dintre preferințele lingvistului și însemnând, de fapt, după August Scriban, știința așezării cuvintelor în frază și a construirii frazei). Cu siguranță că acele studii i-au șlefuit instrumentarul sintaxei poetice, autorul excelând la capitolul logică într-un alt volum de excepție – *Școală a gândului. Teoreme lingvistice* (1982). Teoreme! deci lingvistica (studiul limbajului) și matematica chiar stau la temelia poeziei scriitorului și care nu înseamnă doar talent

nativ, ci și muncă de constructor sau de plugar al limbii. Apoi, munca la dicționare (DELM-ul din 1985 a făcut o mica revoluție în spațiul nostru!) și la salvatoarele îndrumare de ortografie și ortoepie din anul de grație 1990 i-au înțesat memoria cu arhaisme, cuvinte livrești, cuvinte rare, argotice și regionale. Ele fac dovada unei exactități de care are nevoie lexicograful (colegul său de suferință Silviu Berejan spunea că nu există nimic mai dificil decât munca asupra dicționarelor, când autorul este de-a dreptul „torturat de conștiința imperfecțiunii” [3, p. 17]). În lupta pentru adevărul științific și-a ascuțit pana în numeroasele intervenții publicistice și luările de atitudine în probleme de cultivare a limbii (*De la grotesc la sublim*, 1995, *Româna corectă*, 2000), care, de asemenea, se disting prin acuratețe și exactitate în gândire. În urzeala textelor poetice ale lui Nicolae Mătcăș întâlnim topitura pânzelor din antici și am crede că chiar textul (textuarea) e un fel de risipă, căci, zice poetul: *E-o rîsipă, dar și-o măsură-n toate,/ Cum nu există viață fără moarte* (II, I, p. 222).

Urmărind cu atenție traseul sonetului până în zilele noastre, se poate observa că nu s-au păstrat întocmai canoanele structurii (unii zic, geometrice) – niciun cuvânt să nu se repete (cu excepția părților de vorbire auxiliare), fiecare strofă să reprezinte o unitate sintactică finită care să se încheie cu punct, ultimul cuvânt să fie un cuvânt-cheie, cele patru strofe să se structureze după principiul **teză – antiteză – sinteză**. Există o întreagă suită de derivate sonetice produse de-a lungul timpului (sonetul *cu coadă*, sonetul *dublu*, sonetul *neterminat*, sonetul *inversat*, sonetul *răsturnat*, sonetul *decapitat*, sonetul *șchiop*, *ciobul de sonet* și chiar sonetul alcătuit doar din semne de punctuație (o formă goală, nu?) al lui Dumitru Crudu, *Sonet de liubov, trist* 12) (a se vedea [1, p. 200]). Însă poetul nostru a creat cu îndârjire doar două tipuri de sonete, cele considerate clasice: petrarchist și shakespeareian. În cele 4 volume am numărat aproximativ 450 de sonete de tip petrarchist (4+4+3+3 versuri, deci sonete din două catrene și două terțete/terține) și cam tot atâtea de tip shakespeareian (4+4+4+2, adică trei catrene și un distih) plus altele 100 cu o variație a poziției versurilor (4+4+2+4). Cele mai multe sonete au versurile endecasilabice (11 silabe), dar se întâlnesc și sonete cu versuri din 10, 12 sau 13 silabe. Ritmul pe care îl impune de fiecare dată un anumit picior de vers (troheu, iamb, dactil, amfibrah) arată regularitate, iar respectarea lor definește canonul. E adevărat că

autorul a forțat regula creând două sonete asemănătoare celui „cu coadă”, cu 16 versuri – *Poate-nvia doar sufletul în trup* (I, p. 409-410) și *La ce m-aș supăra pe tine eu* (I, p. 436), cu adaosul a 2 versuri, fiind plasate (între paranteze) după cele 2 catrene.

Deși inegală, poezia lui Nicolae Mățaș scapără în mai multe locuri, lăsând cititorul vrăjit de frumusețea fulgerătoare care străbate lirica sa. Nu e o lirică de împrumut, este una de continuitate, căci natura omului îndrăgostit a rămas aceeași în toate epocile. Periplul e același, pe linie shakespeariană, petrarchistă sau dantescă. Așa cum afirma criticul Alexandru Balaci cu referire la opera petrarchistă, „există tentativa unei arhitecturi declarate: iubirea triumfă asupra oamenilor, apoi se arată triumful castității asupra iubirii, al morții asupra castității, asupra morții triumfă faima, gloria însă este învinsă de timp, iar timpul de eternitate, care este un atribut al divinității” (Petarcarca, *Rime*, p. XXI). Găsim această arhitectură și în sonetele lui Nicolae Mățaș, marcate de accente individuale, inedite.

Așadar, autorul crede cu toată ființa în magia, puterea și perenitatea sonetului, într-unul dintre ele descriind rigorile acestuia: *Bătut în cuie-n paisprezece versuri,/ Catrene două și terține două,/ În rime-mbrățișate sau, mai nouă,/ Poncișe* (= încrucișate, n.n.) – *să se simtă bine-n mersuri, // Pustiul, ars, l-ai coperit cu rouă,/ Cuvântul, vechi, l-ai dezgropat din ștersuri,/ Din mâl ne-ai scos spre alte universuri,/ Ne-ai pus în piept nu șapte vieți, ci nouă! // Sublim regal, slăvit la timp trecut,/ Modest, tăcut, pilos, tu ai știut/ Cum să renaști din veacul tău august // Și, numai susur, ritm și armonie,/ Din al **rigorii pat al lui Procust**,/ Ai pus pe tron reala Poezie!* (sonetul *Sublim regal slăvit la timp trecut*, II, p. 255). Mergând pe urmele celor mai faimoși sonetiști, studiindu-le cu multă aplecare opera (Francesco Petrarca, Dante Alighieri, William Shakespeare, dar și sonetele unor scriitori români ca Gheorghe Asachi, Traian Demetrescu, Victor Eftimiu, Ion Barbu, Mihai Eminescu, Benjamin Fundoianu, Ștefan Augustin Doinaș, Vasile Voiculescu, iar dintre contemporani – Radu Cârnelci, Paul Miclău, Tudor Opreș, Paul Mihnea, Ioan Mazilu-Crângașu etc.), în căutarea formei și a fondului perfecte, convingerea poetului e că anume sonetul ar fi specia de vârf a poeziei: *Sonetul e perfecțiunea florii./ Modern, renașentist, alexandrin,/ Pe rând, el e garoafă, astră, crin,/ Gerberă, roză, crocus, ceapa-cio-*

rii.// ...// Căci toate, ele, cresc, înflor și mor,/ Din rodul lor flori alte-n loc să crească,/ Pe când **sonetul e nemuritor** (II, p. 167). (Ne amintim, fără să vrem, de blagiana corolă a florii...). Intelectualul cu sânge de țăran, școlit în marile capitale, asemuiește ceea ce era în gene cu ceea ce au învățat genele: *Țăranul ce-i? Un aprig sonetist./ Se-ntrece-n trebi cu neamul de albine./ Din urmă-i curg catrene și terține/ Și rime-ncinse-n scoarță și batist.// Un mod firesc de viață, nu un chin e/ Sisifica-ndârjire de-alpinist./ (...)/ Compune rânduit, pe îndelete.// În toamnă-și umple podul cu sonete,/ Le spilcuie-n canafuri și brocarte,/ Postându-le pe socluri într-o carte* (II, p. 246). Închinarea, ca înaintea unei zeități, în fața Poeziei de tip clasic(ist) ia proporții grandioase, transformând discursul într-un lung imn (de altfel, numeroase personaje mitologice sălășluiesc în această liturghie poetică). „Excesiv elogiante de unii (sonetul fiind văzut, de exemplu, ca „eveniment sacru”, „împărtașanie revelatoare”, „rython de aur”, „agheasmatar sacramental” etc.), neglijate sau la fel de nedrept și violent contestate, de alții, formele fixe sunt, în realitate, *unelte și tehnici*, nicidecum semne de noblețe sau *substitute* ale poeziei”, zic autorii antologiei românești cu formă fixă în studiul introductiv [1, p. 20]. Anume cu aceste tehnici și unelte (forme!) autorul s-a îndârjit să sculpteze fonduri, cu intenția egalității între ele („să consideri fondul și forma drept clauze egale între ele”), așa cum sperau Valéry sau Baudelaire. Vedem în efortul poetului acel „elan originar către **ordine**” [ibidem] sau rânduială, pe care o întâlneam anterior în *Școala gândului* sub formă de teoreme riguros construite și explicate.

Meditând la *Ce-i viața mea, la drept, decât o carte* (II, p. 135) (mai că am putea să spunem: UN SONET!), tot ce-și dorește e să-l știe așezat exact acolo unde îi este locul: *Simt cum sinistra vârstă mă-nvăluie cu-ncetul/ Și, chiar de nu sunt clasic, cum glăsuie poetul,/ Aș vrea, la cap de cale, să-mi văd finit Sonetul* (I, p. 146); *Ajuns acum să nu-l mai duc de mână,/ Sonetul meu, bărbat de vis și dor,/ O, cum aș vrea de-a pururi să rămână/ Modest ca sacrul susur de izvor!* (II, p. 403). La capătul acestui impresionant tur de forță, două dintre cele patru volume culminează cu câte o superbă **coroană de sonete**. Rigoarea pe care o impune coroana de sonete cere măiestrie de giuvaiergiu: „Piatră de încercare pentru orice sonetist, coroana/cununa de sonete descurajează improvizatia facilă, foarte puțini autori aventurându-se să-i escaladeze culmile” [1, p. 219].

Plecat/autoexilat din Chișinău la București, a cărui imagine o idealizează (*O mie și una m-adorm de povești,/ Dar cea mai frumoasă ești tu, București* – I, p. 481) (chiar dacă azi urbea e tot mai sufocantă), poetul va tânji mereu după idealul unirii neamului, recunoscând că duce cu el povara blestemului despărțirii („țara mea de dincolo de Țară”, II, p. 306), motiv puternic exploatat în creația sa: *Român mi-i neamul, românesc mi-i graiul* (I, p. 31); *În sec Bugeac mi-i dor de România,/ La București de se-tea din Bugeac îmi este dor* (I, p. 37). Petrarca a scris doar două sonete de dragoste față de Patrie, dar poate fi considerat unul din precursorii afirmării conștiinței naționale italiene în lume. Acestea au valoarea și puterea mobilizatoare a unor manifeste de italianitate, de apel la lupta pentru cucerirea vechiului și nobilului loc al Italiei în lume (Petrarca, p. VIII). Credem că sonetele patriotice semnate de Nicolae Mătcaș sunt și ele parte ale unui manifest de românitate al basarabenilor, căruia azi i se contestă valoarea estetică, dar care, la vremea lor, au jucat un rol important pentru deșteptarea națională. Numeroase aluzii intertextuale trimit la momentele de vârf și la perioadele de măreție ale neamului (despărțit sau întregit) și la „bărbații neamului” (cel mai important dintre ei fiind Ștefan cel Mare, „înaintașul / înaintașilor / înaintașilor noștri” – I, p. 90), figură emblematică a istoriei românilor, de la care urmașii învață să stea ca granitul „atleți creștinătății” (II, p. 230).

Suflul volumelor se hrănește din mai multe **motive**: nemărginita dragoste de țară, sacrificiul pentru țară, lupta pentru adevărul istoric, limba română, înstrăinarea (*teascu-nstrăinării* – II, p. 84), pierderea valorilor, dorința de putere, plecarea feciorilor în alte țări, despărțirea, așteptarea, trecerea timpului („trecerea noastră prin timp” (I, I, p. 321), *panta rhei* (I, I, p. 152), rezistența, credința, senescența, dragostea, eternitatea, deșertăciunea, singurătatea, suferința, boala, moartea... (întâlnite mai devreme la mai toți marii sonetiști). Ca și la marile modele la care se raportează, frecvent invocate și slăvite (Petrarca, Dante, Shakespeare, Voiculescu), și pentru Nicolae Mătcaș **iubirea**, iar, prin intermediul ei, ființa celui care o cântă, este pusă mereu în relație cu **timpul**, cu **eternitatea**, cu **gloria**, dar și cu **boala**.

Astfel, dragostea de neam o desprindem dintr-o tulburătoare declarație: *Eu sunt bolnav de Dumneavoastră, Țară* (II, p. 15) (tot ea, titlu de carte), care face cât toate poemele patriotice la un loc: *Ea leac nu are, azi e-atât*

de rară!/ Mi-a dat-o, boala, însuși Dumnezeu./ Această boală-i dragostea de Țară,/ De neamul meu, de ram, de graiul meu (II, p. 15). Poate anume de aceea poetul găsește o asemănare, incredibil de dureroasă, tot mai frecventă azi, între boala numită Alzheimer (manifestată prin pierderea memoriei) și alienarea (înstrăinarea de sine însuși) a unui important segment al populației căreia i s-a furat memoria. Nu am mai întâlnit în literatura română un sonet atât de răvășitor ca acesta (în care elementul personal se împletește cu cel social): *M-ai furat, alzheimer, ca pe-o zână/ Făt-Frumos în cel mai tipic basm./ Vom trăi ca-n rai în chiasm/ Îmi ziceai. De-atunci mă ții de mână, // Mi le pui, cuvintele,-n chiasm,/ Mințile mi le răstorni pe-o rână/ De la an la lună, săptămână./ Nu-n zadar recurg la cleuasm. // Foaie verde, ochi candid de nufăr,/ Cine-a spus că-i cea mai – boală – grea?/ Eu te pun cu zestrea mea în cufăr,/ Vornicel să-mi fii la nunta mea./ Fără tine n-aș putea să sufăr,/ Nici să mor mă tem că n-aș putea* (I, p. 539). Răspunsul la această dilemă s-ar găsi în versul: *În orice aventură, că ești sau nu zărghit,/ E-o sete de-nălțime și-un dor de infinit* (I, p. 401). Cine poate spune dacă în labirintul din capul unui om bolnav nu cumva s-a instaurat o sete de infinit?

Nu doar dragostea de neam e atât de arzătoare; și dragostea „*de mișcă în lume sori și stele*” (II, I, p. 190) e *ardere deplină*:/ *Iubești chiar de-ai fi dus la ghilotină* (II, I, p. 345). E „prima în viață închisoare” (II, I, p. 12), din care totuși poetul n-ar vrea niciodată să evadeze. Scăldându-i chipul iubitei „în valuri de catrene” (II, I, p. 228), cu un dor ce „unduieste-n tuburi de terține” (II, I, p. 228), încercând chiar să se măsoare (I, I, p. 128) cu „etern înamoratul bard Petrarca” (II, I, p. 347), autorul renunță totuși la „nimbul de poet”, recunoscându-se învins în această încercare de ne-murire de dorul ființei iubite.

În căutarea unui răspuns cât de cât satisfăcător la întrebarea *Ce e dragostea?*, poetul o asemuiește cu toate elementele primordiale ale naturii, dar și cu întreg amalgamul de sentimente umane (bulboană, zice Petrarca): *Mied și jar, salvare, mistuire,/ Balsam și rană, dulce dor, durere,/ Furtună, calm, tristețe, mângâiere./ Cu ce cântar să te măsoar, iubire?* (II, I, p. 305). Văzută ca aburul sau fulgul (*Și dragostea noastră-i fragilă ca fulgii de nea./ Dar cine în lume e-n stare-a trăi fără ea?* (II, I, p. 187), ca apa sau ca roca/granitul (*Ce-i dragostea noastră? O mare mereie și-un munte mereu* (I, I, p. 9); *O mare e iubirea, infern clocitor,/*

Iar de-o râvnești, slujește-i drept bun navigator (II, I, p. 251), poetul îi dă toate definițiile posibile din toate dicționarele posibile: *Ce-i dragostea? Detunet? Scăpărare? Lumină vie? Scutură? Amoc? Purtați de vânt doi fulgi într-un noroc? Hoinare sorburi în vârtej pe mare? Doi stropi prelinși de rouă-ntr-un boboc, Bobocu-n evantai – superbă floare, Din inimi două-o singură suflare/ Și din scânteii – iar două – un singur foc. Din jaru-ncins al inimii, dogoare, Topire-nseamnă dragostea, de dor. Cu cât mai lúciu arde și mai tare, Cu-atât mai mult te-mbată-al ei fior. Iubirii chiar și Cerul îi ia partea, Căci dragostea-i mai tare decât MOARTEA* (II, I, p. 344). Conștient de puterea la fel ca și de implacabilitatea ei, frica de a o întâlni, dar și nevoia de a înțelege actul morții, îi transformă experiența erotică într-un act suicidal („dragostea noastră/sinucigașă” (I, I, p. 167): *Pe unii iubirea-i unește, pe alții-i desparte/ Ca moartea pe vii și pe morți. O, de n-ar mai venire! Mă tem de iubire așa cum m-aș teme de moarte, De moarte mă tem cum m-aș teme de-o mare iubire. Iubirea în hău te aruncă, și moartea-n olaturi deșarte. Adagiul e vechi, de la sfântul profet Eminescu citire. Și fug de iubire cum fuge proscrisul de moarte, Spre moarte alerg ca nebunul spre prima iubire* (I, I, p. 285). În întreaga scriitură pulsează această viziune sacrosanctă și sacrificantă a celui mai râvnit și mai înălțător, și mai pustiitor sentiment omenesc: *iubirea-n orice veac: prosper, netot, E-o reciprocă ardere-de-tot.* (II, I, p. 304).

Pentru poet ființa iubită este asociere cu actul creației, în primul rând, cu instrumentul său de lucru: *Tu nu ești, dragă, decât un cuvânt/ Pe care-l caut întruna și-l cânt ...* (I, I, p. 40). Pentru Cuvânt însă s-a ars pe rug, s-a plătit cu sânge, s-a mântuit: *Din zid, isihastră, răsare, bătută în cuie, iisusa dragoste-a noastră* (I, I, p. 261-262). Numai starea de îndrăgostire poate face ca iubita să fie mai mult o poveste, un vis, o idee, un gând, decât materie: *os, carne, apă, foc, aer, cer/ sau pământ* (I, I, p. 38). Povestea/visul/ideea/gândul pot fi identificate cu frământul/zbaterea: *Însă nici bănuiam că frământul acesta se cheamă iubire* (I, I, p. 272). Este din nou același traiect voiculescian: *Iubirea e sămânța eternității-n carne* (Voiculescu, p. 103).

Ceea ce se observă cu ochiul neînarmat sunt antonimiile omniprezente, dovadă întărită printr-o notă care însoțește poezia *Mirabila floare*: *Contrariis curantur contraria* (lat.), adică: contrariile se rezolvă cu ajuto-

rul contrariilor (I, I, p. 292). Astfel, întreaga operă se învâрте în jurul acestor contradicții sfâșietoare și generatoare de semnificații în același timp: *De ce te văd ca zeie dumnezeie,/ Când tu ești, sfânto, plină de păcate?* (II, I, p. 43); *Zadarnic te cred inger, nu ești decât femeie* (II, I, p. 66); *Iubește-mă (...)* *Cu iad și rai, cu crezul lui Hristos./ Dacă-i să minți, măcar să minți frumos* (II, I, p. 68); *Vestală și bacantă, madonă și cocotă* (II, I, p. 36). Nu doar ființa dragă este o totalitate de contrarii (...imprescriptibilă, imprevizibilă,/ insesizabilă, imponderabilă,/ indistinctibilă, imperceptibilă,/ incognoscibilă, indescifrabilă,/ inexprimabilă, inconceptibilă,/ irezistibilă, ..., neinvincibilă... (poezia e alcătuită dintr-un șir interminabil de calificative), dar fără ea/ele ce s-ar face, se întreabă poetul (*Imperisabilă, imperturbabilă*, I, I, p. 25-26), ci și sufletul: „*sursă certă de antinomie ... / O viață se zbate-a găsi ceea ce datu-ni-e*” sau întreaga viață: „*o diadă din fință și din nefință*” (I, I, p. 27). La fel, alimentându-și viziunea poetică din caracterul contradictoriu al existenței umane, Petrarca scria la vremea sa: *O, vie moarte, dulce rău, ispită,/ Cum ieși, deși te-nfrunt, biruitoare?* (Petrarca, p. 135). Gioconda, imagine sintetizată a sublimului artei, este femeia femeilor, misterul indescifrat al dragostei: *Iar eu visez, hoțș/ ... vernal... / păgân/ terean/ scutar/ decent/ celest/ naiv la Mona Lisa*. (I, I, p. 23-24) (amintim aici că titlul volumului de debut al autorului purta titlul *Surâsul Giocondei*). Iubita ESTE și NU ESTE – iată cea mai dificilă ecuație... De aici și așteptarea fără limite, fără rest: *Deși te-aștept de-un secol, arzând nestinsă faclă,/ De-mi dai un semn, sunt gata să mai aștept un veac* (II, I, p. 78). Poate de aceea, autorul repetă ca pe un refren: *Iubește-mă de parcă nici n-aș fi* (II, I, p. 308; a se vedea și p. 62, 123).

Poetul „bântuit” de dragoste (*Un cord deschis sunt* – II, I, p. 56) e un Danko modern. Scoaterea din piept a acesteia îl situează în centrul universului (*Mai trist e că aste frământuri au loc nu-n natură,/ Ci toate se-ntâmplă, fatale, în inima mea* (II, p. 98, 191) și întreg universul devine o inimă de poet, e în capul oricărui gânditor (principiu filozofic fundamental): *Dar toate acestea: și apa, și focul,/ Corali, stânci și ceruri sunt inima mea* (II, I, p. 100). Hrănindu-se cu sentimente pe care le interpretează hermeneutic, inima poetului se transformă într-o mirabilă *durere*: *Având prea mult, ea tot mai multă cere* (II, I, p. 133).

Alte motive care străbat poezia lui Nicolae Mățaș sunt rezistența fizică și spirituală întruchipate în imaginea gorunului (stejarului) de pe

deal (*Ca-n zvonul ferestraelor gorunii* (II, I, p. 40), singurătatea fiind atât o stare puternică (sihăstria, rugăciunea prin Cuvânt), cât și una slabă (iarăși o contradicție): *Că divortez de proză* (aici: realitate! – n.n.) *ca vertepul/ Și că mă-nsoț cu dulcea poezie* (II, I, p. 300); *Doar pletele, în snop, mi-s înspicate/ De mult cernita mea singurătate* (II, I, p. 316); *Te-ai dus. Tot mai singur și singur în sine mă-nsingur* (II, I, p. 86).

Iubirea, singurătatea, durerea, somnul sunt un fel de mică moarte, pe care autorul o înfruntă cu stoicism: *mă tem/ c-ar putea să se-ntâmp-le-ntr-o zi/ să nu te mai văd./ O atare durere nu mi-ar provoca-o nici iadul,/ nu mi-ar consola-o nici raiul./ Eu atunci nici să mor n-aș putea* (I, I, p. 30). Viziunea petrarchistă (*Iubirea cu-ndurare-amestecată/ încă-ar putea, ferindu-mă de rele,/ din ea să-mi facă scut în fața morții* – Petrarca, p. 185) e împrumutată de poet, care o vede ca transcendență necesară: *Nici moartea, hâda, nu ne va desparte,/ Căci te iubesc zeiesc și te-oi iubi/ Și dincoace, și dincolo de moarte* (II, I, p. 123).

Titlul prezentului eseu, un vers din poemul *Comând prepascalelor denii* (I, p. 221), este unul erotic, cu siguranță, deoarece **dragostea** pentru eul liric este echivalentă cu scrutarea infinitului (coloana lui Brâncuși fiind invocată în mai multe rânduri). Infinitul e simbol al perfecțiunii, desăvârșirii: *Da, pasărea măiastră de când mă știu o caut* (II, I, p. 79; a se vedea și I, I, p. 45). Nu doar cântecul, versul, dansul, ci și zborul, navigarea, boronitul sunt activități de creație care întrețin visul și speranța: *În orice creator, un Demiurg./ În orice punct e o nemărginire* (II, I, p. 34), iar acestea nu trebuie să se încheie niciodată: *Nici bănuind că, poate, visu-mi spargu-l/ Nemărginirea când râvnesc, nu malul* (II, I, p. 75); *Măiestrei din cenușă să-i dea, ca-n mit, suflare* (II, I, p. 79). V-ați întrebat vreodată de ce orice număr împărțit la zero este egal cu infinit?

Ruptura, de orice natură ar fi aceasta (particularitate a sonetului, numită *volta* (it.), ce apare, de regulă, la trecerea dintre catrene și terțete), se pare că e cea mai profundă experiență omenească, fie că se produce la nivel individual sau societal (Jacques Derrida o teoretiza, cu referire la limbaj, afirmând că ruptura naște sens, iar nașterea e mereu dureroasă). Astfel, putem identifica în opera poetică analizată meditații despre raptul neamului, ruptura dintre feciori și părinți, primii luându-și zborul pentru totdeauna către alte țări, ruptura în dragoste... Imaginea-comparație dintre păsări și oameni este revelatoare în acest sens: *Cocorii știm c-or să*

revină-n primăvară,/ **Pe când feciorii,-aproape sigur, nu** (II, p. 66; a se mai vedea și II, p. 198, 199, 217). Doar peste ani, feciorii se vor întoarce, poate, lângă mormintele părinților (II, p. 177), pentru a încheia un ciclu. Între altele, zborul păsărilor în formă de unghi, care și el „duce-n infinit” (II, I, p. 77) e comparat cu zborul anilor: *Deschise larg, pleoape îmi zbor lăstuni din cantus* (II, I, p. 93) (*cantus* având și sensul de comisura sau unghiul pleoapelor); *Când anii-mi se-nșiră triumphiuri, cocorii* (II, I, p. 105). Din aceeași serie de motive ciclice fac parte imaginile care invocă timpul și trecerea nemiloasă a acestuia: *Tot mai departe nepoții./ Tot mai aproape părinții...* (I, I, p. 297); **Nepotul** – sus, pe pământ,/ ca să sprijine cerul./ **Bunicul** – jos, în mormânt, / ca să țină pământul (I, I, p. 300).

Neamul rupt în două (*răznitul neam* – II, p. 407) este înfățișat prin imaginea sârmei ghimpate care stă între cele două teritorii românești: **Sârma ghimpată** vă stârnea colici? (I, p. 302); *Nămeții deapăn' sârma ghimpată iar la Prut?* (I, p. 307); *Îndarn basarabeanul strivi sârma ghimpată* (I, p. 307); **Ghimpata sârmă-am smuls-o de la Prut,/ Dar nu, din noi, și ursul din siberii** (I, p. 333). Poetul, o „pasăre rănită” (I, 485), se întreabă, biblic, pentru ce păcate (*O, Eli, Eli, lama sabactani?*) ar fi fost pedepsit să îndure această ruptură de țară trăind în țară: *Sunt devastat de cel mai crunt tsunami./ Mi-i visul țândări, viața spulberată* (I, p. 134), versuri de o tristețe fără margini.

Motivul **deșertăciunii** și al **trecerii** îl frecventează tot mai des pe poet și-i rup ființa în două: *Te stingi mcnind și stors ca un tăciune/ Și nu-nțelegi nicicum că-n goana asta/ Totu-i putrid, steril, deșertăciune* (I, p. 487), dar puternică îi rămâne convingerea că libertatea, și mai ales libertatea cuvântului (căci Cuvântul e cel care rămâne), poate fi un act salvator de mântuire: *Nimic mai sfânt puterii populare/ Ca libertatea ei de exprimare* (II, p. 352). Tristețea și singurătatea (schimnicia) formează cadrul și dau profunzime reflecției.

Îndrăgostit de o specie de poezie „puternic canonizată în **algebra** sa” [4], având toate instrumentele ascuțite, mustind de construcții perfecte, cu dor de țară întregită, autorul râvnește, brâncușian, infinitul (I, p. 221). Neîntrecut cunoscător al frumuseților limbii române, fiind un dascăl cum mai rar la facultate, autor de articole științifice, studii, cursuri de lingvistică generală și manuale, autorul a stors cu micală orice cuvânt din dicționar capabil să spună ceva nou, ceva uitat și poate ceva din viitor.

Am fost foarte mișcați când am văzut corectările de mână ale autorului pe paginile cărților editate. Nu mai întâlnești cu ușurință azi un autor care să-și recitească opera, cu un fel de obișnuință responsabilă care nu te lasă niciodată. Dorim acestui mare îndrăgostit de viață, întocmai ca în cazul unui neaș personaj al cărții, „să-i meargă splendid instrumentul” (adică inima/**cordul!**) (II, p. 213). Căci visul lor, al înaintașilor, marilor îndrăgostiți de viață, al părinților, al feciorilor și deci al nostru (încă) nu s-a împlinit – noi mergem întotdeauna spre el. Nu doar pentru bunul său prieten (mult regretatul prof. Ion Dumeniuk), ci și pentru noi toți, ceilalți, pe care ne-a dăscălit, mesajul rămâne scris pe cord deschis: „NOI VOM LUPTA ȘI DINCOLO DE MOARTE” (II, p. 155).

- Sigle** ■ I = Mătcaș Nicolae, *Bolnav de țară*, vol. I, Iași, TipoMoldova, 2016, 562 p.
 II = Mătcaș Nicolae, *Bolnav de țară*, vol. II, Iași, TipoMoldova, 2016, 484 p.
 I, I = Mătcaș Nicolae, *Iar când cu miei va ninge prin ponoare...*, vol. I, Iași, TipoMoldova, 2016, 380 p.
 II, I = Mătcaș Nicolae, *Iar când cu miei va ninge prin ponoare...*, vol. II, Iași, TipoMoldova, 2016, 444 p.

- Izvoare** ■ 1. Petrarca Francesco, *Rime*. Traducere, antologare, note și tabel cronologic de Eta Boeriu. Cuvânt-înainte de Alexandru Balaci, București, Editura Univers, 1970, 308 p.
 2. Shakespeare William, *Sonete*. Traducere de George Tomozei, București, Litera Internațional, 2004, 172 p.
 3. Voiculescu Vasile, *Ultimele sonete închipuite ale lui Shakespeare în traducere imaginară*, București, Humanitas, 2006, 116 p.

- Referințe bibliografice** ■ 1. *Antologia poeziei românești cu formă fixă*. Ediție îngrijită, notă asupra ediției, concepte și bibliografie de Nicolae Leahu și Raisa Leahu. Prefață de Nicolae Leahu, Chișinău, Știința, 2015, 224 p.
 2. Bantș Ana, *Nicolae Mătcaș, împlânzitorul de cuvinte*, în „Limba Română” (Chișinău), nr. 11-12, 2011, p. 113-118.
 3. Berejan Silviu, *Dicționarul ca operă lingvistică și anti-nomiile practicii lexicografice*, în „Revistă de lingvistică și știință literară”, nr. 2, 1992, p. 15-21.
 4. Ungureanu Cornel, *Vasile Voiculescu și structurile literare ale Renașterii*, Timișoara, 1984, 186 p.

Mircea COLOȘENCO

Lazăr Avram *versus* Catrene critice caritabile

M.C. – istoric literar și editor. Absolvent al Facultății de Filologie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. În 1969 a absolvit și cursurile de biblioteconomie la Biblioteca Centrală de Stat din București. A lucrat muncitor, profesor, bibliograf, redactor de ziar. A colaborat la revistele „Manuscriptum”, „Revista de istorie și teorie literară”, „Luceafărul”, „Ateneu”, „Steaua”, „Convorbiri literare”, „Jurnal literar”, „Literatorul” ș. a. Editează (inclusiv în colaborare) operele scriitorilor I. Creangă, I. Barbu, L. Rebreanu, N. Stănescu, G. Bacova, N. Labiș, Al. Macedonski, G. Topârceanu ș. a.

I

Creația dlui Lazăr Avram se constituie dintr-o dedublare a inspirației intelectuale, pe de o parte, din lucrările cu caracter ingineresc în domeniul forării sondelor și exploatarea zăcămintelor de petrol și gaze naturale, ca profesor dr. al Universității de Petrol și Gaze din Ploiești (absolvită ca șef de promoție, în 1980), autor a zeci de cursuri și sute de articole, colaborator la nenumărate contracte de cercetare tehnico-științifice în țară și în străinătate, iar, pe de altă parte, de literatura beletristică – proze, poezii, memorialistică ș. a., care nu sunt *violon d'Ingres*, ci o a doua vocație.

Și parcă nu întâmplător s-a născut în comuna transilvană Maieru (16 mai 1955), în care a urmat școala primară clasicul literaturii române Liviu Rebreanu (în clasa tatălui) și unde s-a născut fratele marelui scriitor, Emil (17 dec. 1899) – prototipul lui Apostol Bologa din romanul *Pădurea spânzuraților*. În Maieru funcționează Muzeul „Cuibul viselor” (1958), care adăpostește manuscrise, cărți rare, obiecte personale aparținând lui Liviu Rebreanu și comunității locale, numele instituției provenind de la titlul nuvelei acestuia, sinonim cu cel al romanului scriitorului

german Erich Maria Remarque (1930), muzeu susținut de Consiliul Comunal și amenajat de prof. Sever Ursa, muzeograf consacrat.

Este interesant faptul că numele de botez și cel de familie *Lazăr Avram* fac parte din onomasiconul biblic – *Lazăr*, forma greacă pentru ebraicul *Eleazar*, însemnând „Cel ajutat de Dumnezeu” (Luca 16, 20; Ioan 11, 1, 15), iar *Avram*, însemnând „Tatăl mulțimii” (Fac. 12; 15, 13-16).

Digresiunile făcute până aici sunt paralele, dar nu străine de capacitățile de creație tehnoliterare ale autorului volumului *Dincolo de semne* (Editura Karta-Graphic, Ploiești, 1917, 462 p.), un compozit între aforistică-memorialistică-proză scurtă, cuprinzând trei părți distincte: I. *Mereu în cumpăna gândului*; II. *Între lacrimă și surâs*; III. *Lumină în spirală*, cu o prefață semnată de literatorul prof. univ. dr. Ion Bălu și o postfață de scriitoarea Cleopatra Lorințiu.

Dar nu la această carte diaristică ne-am propus să adăstăm și nici la cele anterioare, cum sunt creațiile literare în versuri *Ning spicile tăciune* (1997), *Rădăcinile albe* (2000), și cele aforistice *Meseria inimii* (2010), *Leac de singurătate* (2013), cu versiunea acestui volum în limba franceză – *Remede contre la solitude* (2016), serie de opere încheiată de curând cu o antologie selectivă titrată simplu *Poezii*, apărută în colecția „Opere omnia”, la Tipo-Moldova (Iași, 2018), ci la epigramele pline de harismele înțelepciunii tradiționale ale distinsei personalități accentuate ca om de știință, profesor universitar, scriitor.

Să nu uităm că *aristocrația românească* se trage din țărani (în prezent, numiți globalistic „fermieri”), purtătorii/creatorii culturii strămoșești – după cum susținea, încă pe la 1924, exegetul Garabet Ibrăileanu, referindu-se la opera lui Ion Creangă și nu numai la acest mare clasic al artei literare culte daco-române.

Dl Lazăr Avram provine din atare etnos național, care nu s-a rupt de cultura poporană, devenind *homo universitaris*, ci, dimpotrivă, și-a dat măsura proprie, atât tehnoliterară, cât și artei literare.

II

După cărțile menționate anterior, vine cu această nouă antologie titrată *Epigrame viole(n)te în 927 de cartușe*, cu jocuri de idei finalizate în poante spirituale, cu rime săltărețe, țintind direct și irevocatoriu ipocrizia, delațiunea, necinstea etc. sub formele lor de manifestare.

Dispuse în cinci cicluri – I. *Sâmburi de altoi/Ochi de veghe* (1-185); II. *Boabe de păstăi/Imposibila oprire* (186-497); III. *Coji de toamnă/Fără noimă* (498-594); IV. *Volbura/Avocatul șopronului* (595-897); V. *Amintiri, amintiri... /Timp și destin* (898-927), aria de investigație se structurează în intersecții relative, cu umor ager și ironie vânoasă, cu portrete în *aqua forte*, ingeniozitatea îmbogățită în tușe absurde prin sagacitate clementă, totuși:

„În concediu, cel puțin, / Seara, plini de energie, / El vrea țuică
ș-apoi vin, / Ea vrea simplu, o „tărie” (*De gustibus*, 51); „În complexu’ alimentar, / Oacheșă care servește / Nu te-nșală la cântar
/ Cât te-nșală când ochește...” (*Comprehensiune*, 69); „Că-i frânare sau ciocnire, / Că-i captură sau rodeo, / Astăzi, marea ei iubire / Se cheamă Alfa Romeo!” (*Julieta modernă*, 102); „Să-i sorb dragostea încet? / Sigur, nu ține figura... / Cum să-i ceri unui poet / Să bea vin cu picătura?” (*Percepție lirică*, 185).

Alte catrene, deși par „ușure” în metamorfoza lor, filtrate prin site fine, originale, miezoase, sunt încărcate cu sensuri ascunse la o lectură grabită. Subiectele luate/extrase din medii sociale diverse dau de fiecare dată cu tifla ticăloșilor, fiind încărcate cu „fitile” și „cuie” la adresa moralității „subțiri”:

„De succese ca să ai parte / Între oamenii aleși, / Nu poți trece mai departe / Fără ca să știi să ieși” (*Dincolo de chibzuință*, 187); „Vrei cu Donici să cutreieri / Zarea strânsă ca-n arnici? / Hm! Acum în loc de greieri / Cântă fostele furnici...” (*Dincolo de fabulă*, 205); „Zise Vali, pupe-l zmeii!, / Tăinuit, discret, în șoaptă: / – Cum avem ziua Femeii, / Vreau și noaptea pentru-amantă!” (*Zise Vali Batistatu*, 237); „Domnu’ Jude, vă asigur, / Că deși-s de mult luați, / El trăiește mai mult singur, / Ea, retrasă... cu bărbați” (*Mărturie*, 242).

Interesant este faptul că, nu de puține ori, textul pare academic, stilul ales, dar pigmentat cu accente polemice, „secrețiile” fiind pe cât de sincere, pe atât de critice, un amestec de biografie romanțată, care să trezească interesul cititorului:

„Ca profesor, pe tăcute, / (O spun sincer cu decență) / C-am iubit femeii trecute, / Da. Trecute de licență” (*Cu schepsis*, 254); „La petreceri,

cu ursita, / Când se-ncinge alăuta, / El aplică tropotita / Și, din când în când, bătuta..." (*Rafinement stilistic*, 259); „Când soția îl înstrună, / Socotește cam așa: / – Ca să-mi cânte bine-n strună, / Pun pe *nu* în loc de *da*” (*Paulica Voicu*, 273); „Îmi place vânătoarea, ca atare, / Industrial-sportivă, ca la carte; / Urăsc nespus pe cea de-exterminare, / Și o ador pe-aceea de amante..." (*Îmi place vânătoarea ...*, 283).

Cum trăim într-un prezent incert, modelele se schimbă și ele, fie din climatul familial, fie intelectual, epigramistul ocolește stările contradictorii, dar sub masca unor gesturi intelectualiste, fals modeste, sunt vizate posturile semi-sfero-doctorilor, a palavragiilor omniprezenți ce se vor a fi de prestigiu:

„Tot vorbindu-i de deochi, / Doctorul, nervos, îi spune: / – După mers și după ochi, / Ai boala vacii nebune!” (*Bâzdâc*, 305); „Îmi șoptea un om de bine / Că-s traduși, fără să știe, / Unu-n două limbi străine, / Celălalt doar de soție..." (*La o lansare de carte cu doi autori*, 337); „Spadasin cu zvâc la dame / A reușit cu mult temei / Să-ncrucizeze-n epigrame / Și trupuri albe de femei” (*Unui epigramist necunoscut*, 343); „Țara mult au descâlcit / Într-o lume încâlcită: / El, profesor prețuit, / Ea, prof-fă neprețuită..." (*Amicilor Dana și Neluță B.*, 373).

Autorul e dur, dar drept și actual, construind cu seriozitate și discreție situații din argoul tabloidelor de scandal, biciuind rolul nociv devastator, în plan moral și spiritual, perversul, vedetele supra-evaluate, minciuna, fiind și autocritic cu propriul său volum de semne. Cu onestitate, epigramistul pune între paranteze critice falsele valori, abandonându-le de la caz la caz, nuanțate, potrivite gustului său, ca pe niște iluzii pierdute sau dosite cu cinism, fiind fără noimă:

„Ea visa și el cobeia, / Dar la urmă, ce noroc! / Ea să-l afle în cafea, / El, în cărțile de joc!” (*Dincolo de tâlc*, 428); „– De la care semn nespus / Ți-a fost dragostea stăpână? / – De la foarte bine-n sus, / Cum ar zice nen'tu Vână!” (*Răspuns unei întrebări legate de volumul „Dincolo de semne”*, 434); „Într-o largă-aserțiune / (Spre-a nu fi interpretat!) / Treaba în direcțiune / O reglează regulat!” (*Unui director*, 468); „Bate vântul peste gând, / Maiereanco de pe deal! / Toamnă mi-e, și în curând / Fi-vom frunze de Ardeal!” (*Melancolică*, 549).

Cărturar ca un mizantrop incurabil (cum altfel să fie un epigramist notoriu?), rămâne, totuși, până aproape de final un copil capricios, deși crud și răzgâiat datorită temperamentului său ușor țepos, ascuns de fiecare dată sub șopronul delicateții civilizate. Se vrea, în același timp, și avocat și procuror și judecător, „trăgând la pace”:

„După foste, după foști / Toarce gândul pe pustii, / Fiindcă după ce cunoști / E mai bine să nu știi...” (*Dincolo de intuiție*, 565); „Lecturat-am, așadar, / Cartea-ți despre zăcământ. / Totu-i impecabil, doar / Conținutu-i la pământ...” (*Referință critică*, I.N., 613); „Eu nu-nțeleg cum o valoare / Un bun profesor, vreau să zic, / Să reprezinte-un rector care / În fond nu-nseamnă mai nimic?!” (*Unui coleg care-l reprezintă pe rector în diferite ocazii*, 624).

Nu sunt iertate nici politicianismul, avariția și corupția în noua societate democratică post-decembristă:

„DNA – sitari sau corbi – / În justiție se vede, / Unii se prefac că-s orbi, / Alții văd ce nu se vede...” (*În Justiție...*, 791); „Nenea Secu, în schimbare, / A păstrat semne-n decor: / Unii-n față cu topoare, / Alții – coadă de topor...” (*Nenea Secu*, 796); „Potlogari din țara mea, / Porecliți de nat, baronii, / Vor să-mpărățească lumea / Cum pe vremuri, faraonii...” (*Opinie*, 866); „– Niciun combinat de stat / N-a rămas în România? / Cum să nu! S-au combinat / Jaful și Turnătoria!” (*Caleidoscop postdecembrist*, 870).

Încheierea epigramatică este triumfalistă, autorul dedică foștilor colegi câte un catren de *laudatio fide*, portretizându-i cu umor și prietenie ne-strămutată.

III

Nu am verificat dacă aceste sute de catrene pontoase ale cărții dlui Lazăr Avram depășesc întrucâtva creațiile epigramiștilor noștri Al. Macedonski, Păstorel Teodoreanu și nu numai, alături de cei contemporani, însă este sigur că multe dintre ele, din această carte, au spuma acidă/vitriolentă/forțoașă, asemănătoare cu a multora dintre cele care circulă cu francheță în mediile culturale. Timpul va decide.

Ala SAINENCO

Zilele *Eminescu*, la Ipoțești

Memorialul Ipoțești – Centrul Național de Studii *Mihai Eminescu* măsoară anul calendaristic cu două semestre, inegale ca timp, încadrate între 15 ianuarie și 15 iunie, când numele comune și obișnuite ale zilelor se încarcă cu semnificație culturală, devenind Zilele Eminescu. Evenimentele încep, negreșit, cu *Te Deum* la Biserica Familia Eminovici, în care se țin slujbe de două ori pe an, iar timpul de după slujbă se așează și el întru ale poeziei, luând forma unor conferințe, lecturi, expoziții, lansări de carte, dialoguri etc.

Ediția din ianuarie a Zilelor Eminescu, așa cum, cronologic, se află la început de an calendaristic, se organizează în jurul Premiului Național de Poezie „Mihai Eminescu” – Opus Primum, oferit pentru debut. Inițiat la propunerea poetei Ileana Mălăncioiu în anul 1998, premiul a

Bogdan Crețu, Dan Sociu, Cosmin Perța, Ioan Es. Pop

fost susținut de Memorialul Ipotești, cu excepția anilor 2007, 2008, 2009, când a fost acordat de către Ministerul Culturii.

În baza propunerilor făcute de un juriu național, din care au făcut parte, consecutiv, Laurențiu Ulici, Nicolae Manolescu, Mircea Martin, Dan Cristea, Al. Cistelean, Mircea A. Diaconu, Vasile Spiridon, Ioan Holban, Daniel Cristea-Enache, Andrei Terian-Dan, au fost premiați pentru debut, de-a lungul anilor, treizeci și unu de poeți: Doru Mareș, Dan-Bogdan Hanu, T. O. Bobe,

Liviu Georgescu, Răzvan Țupa, Cristian Pohrib, Dan Sociu, Teodor Dună, Dan Coman, Claudiu Komartin, Bogdan Perdivară, Sebastian Siff, Oana Cătălina Ninu, Diana Geacă, Andra Rotaru, Rita Chirian, Livia Roșca, Florin Partene, Svetlana Cârstean, Stoian G. Bogdan, Mihai Dușescu, Crista Bilciu, Andrei Dósa, Anatol Grosu, Ștefan Baghiu, Ștefan Ivas, Merlich Saia, Ionelia Cristea, Robert G. Elekes, Ciprian Popescu, Cristina Stancu.

La ediția XXI a Premiului de debut, din 19 autori (care au trimis direct sau prin edituri volumele la Memorialul Ipotești), juriul, format anul acesta din criticii: Al. Cistelean (președinte), Mircea A. Diaconu, Daniel Cristea-Enache, Vasile Spiridon, Andrei Terian-Dan, a nominalizat cinci poeți, respectiv cinci volume, a căror apariție o semnalăm și în acest mod: Mina Decu, *desprindere*, Editura Charmides; Daniela Hendea, *Acordor de teremin*, Editura fraACTalia; Iuliana Lungu, *KOMMOS. Procesiune pentru histerectomie*, Editura fraACTalia; Vlad Serdarian, *Teritoriul animalelor*, Editura Tracus Arte; Ioana Vintilă, *Păsări în furtuna de nisip*, Casa de editură Max Blecher. Premiul i-a fost înmânat

foto: Liliana Grecu

Amfiteatrul Laurențiu Ulici

Însemnele Premiului Național
de Poezie „Mihai Eminescu”:
Opera Omnia și Opus Primum

Cvartetul Foebus,
Sala de expoziții „Horia Bernea”

câștigătoare din acest an – Mina Decu – în cadrul Galei de decernare a premiilor Opera Omnia și Opus Primum.

În ordinea evenimentelor organizate de Memorialul Ipotești, acesta a fost momentul de încheiere, începutul fiind marcat de evocarea poetului Emil Brumaru, care s-a aflat la Ipotești, în câteva rânduri. În fonoteca Memorialului se păstrează înregistrările de la Atelierul de Poezie din perioada 20-27 august, coordonat de Ion Caramitru, care i-a avut invitați pe Emil Brumaru și Matei Vișniec.

Evocându-l pe Emil Brumaru, pe 15 ianuarie, prof. Mircea A. Diaconu, cercetător la Memorialul Ipotești, menționa: „Poate că nu există titlu mai potrivit – și mai provocator – pentru poezia lui Emil Brumaru decât *Infernala comedie*. Nu-i vorbă, nu e un titlu inventat de noi; cu el, Emil Brumaru însuși își numește una dintre ultimele apariții editoriale, gândită ca o sinteză a liricii sale pe teme, dacă putem să spunem așa, erotomane. E vorba, nu mai mult, de 43 de sonete; sonete zice poetul, lăsând impresia că se înscrie astfel într-o formulă a înstrăinării de sine, cumva parnasiană; notate cu cifre romane, ele ar trebui să dea seamă tocmai de o astfel de situație a eului în lucruri. (...) *Infernala comedie*, zice Emil Brumaru (așa cum altădată spune, simplu și denudat, *Versuri*, ori, trimitând la decadența unei utopii intimiste și livrești, *Ruina unui samovar*), gândind la comedia veche a lui Dante, supranumită, o știm prea bine, divină. Trimitere nu tocmai lipsită de teme, cuprinzătoare pentru întreaga-i creație, din moment ce spațiul comediei e unul paradisiac și euforic. Diafanul și genuinul îi sunt, mai mult decât dovezi, părtașe”.

În continuarea evocării, prof. Vasile Spiridon aprecia că „*Cerșetorul de cafea* și-a conturat un teritoriu poetic distinct al senzualității, în care dominantă este o stare de calmă lene, de lascivitate unduioasă. O atmosferă paradiziacă agravitațională se înalță din elementele vegetale ale grădinii de zarzavaturi, din obiectele de uz casnic ale bucătăriei și din mobilele demodate ale locuinței. Emil Brumaru a fost un intimist care nu a recuzat claustrarea sau asceza, spațiul închis de elecție îndemnându-l la confort, la încetinire a mișcării, la *otium*. Rămâne actuală, și după trecerea sa la cele veșnice, spusa din versurile *Nimeni și nimic nu mă poate opri să desfac în amurg un ceasornic de fată/ (El are roțițe de inger!)*, cu atât mai mult, cu cât îi este acum suspendat timpul, care nu mai *vremuiește*. (...) Emil Brumaru a devenit acum pe deplin *poet de duminică* (sintagma îi aparține), nu numai pentru că duminica este ziua de sărbătoare a săptămânii, în care dispar constrângerile cotidiene legate de criza de timp lucrativ, ci și pentru că este ziua cea mai apropiată de starea edenică a sufletului doritor de odihnă. (...) Dacă luăm de bune cele spuse într-un *Cântec naiv*, precum că *Iubiții sunt ingerii lăsați/ în pauză ca să se joace*, înseamnă că angelicul menestrel de nobile ritmuri clasice Emil Brumaru a ieșit în re-creație, îngăduindu-și doar o *pauză de respirație* în fața posterității”.

Devenită tradițională la edițiile din ianuarie și iunie, conferința Eminescu din anul acesta a fost susținută de prof. Bogdan Crețu, director al Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Filiala Iași a Academiei Române. Tema anunțată a conferinței fiind *Eminescu, azi. „Poetul național” și paradigma „transnațională”*, Bogdan Crețu a prezentat istoricul conceptului „poet național”, dezvăluind modul în care acesta s-a încetățenit în cultura română. „E o sintagmă care provine din secolul al XIX-lea, o sintagmă specifică romantismului cu ideologia lui naționalistă, care cultivă astfel de concept, în special, în culturile mai mici. Marile culturi nu au nevoie să se legitimizeze prin ideea de poet național, care întruchipează tot ceea ce este excepțional în istoria lor. Prima oară când sintagma „poet național” este folosită în legătură cu Eminescu tine de un moment trist: la începutul lui martie 1888, în Parlamentul României, Iacob Negruzzi, secretarul Junimii, face apel să se dea un ajutor viager – și sintagma este aceasta – *nenorocitului poet național Mihai Eminescu*. Ce reținem: *nenorocit* sau *poet național*? În momentul în care Eminescu intră în școală, aproape că

Laureata premiului Național de Poezie „Mihai Eminescu” Opera Prima – Mina DECU

este de nedezipit imaginea lui de imaginea de poet național. Suntem în secolul al XIX-lea, în secolul națiunilor, și așa spune un lucru ca să leg ideea de poet național de ideea de transnațional, de un fel de rețea internațională, în care și cultura română se înscrie. (...) Cultura, literatura în special, vine și pregătește ideologic terenul pentru formarea statelor naționale moderne. Este unul dintre principalele elemente ale ideologiei romantismului ideea aceasta a națiunilor. (...) După ce Eminescu intră în școală, devine obiect de cult. Poezia lui, spune la un moment dat Iorga, se mută din literatură și dă forma unei adevărate religii. Și dacă vedem modul în care este receptat Eminescu, începând de la sfârșitul secolului al XIX-lea și, în special, la începutul secolului al XX-lea, într-adevăr, acum ia naștere acest mit al poetului național. (...) Odată cu apariția criticii literare moderne, odată cu rafinarea instrumentelor hermeneutice, devine clar că Eminescu înseamnă, în primul rând, un uriaș salt estetic”.

Bogdan Crețu a moderat și lecturile de poezie care au urmat conferinței. Lecturile sunt organizate de Memorialul Ipotești pe tot parcursul anului, respectând un proiect al primului director al Memorialului, Petru

Creția, care presupunea prezența la Ipotești, cel puțin o dată pe lună, a unui poet. Invitații din acest an au fost Ioan Es. Pop (nominalizat pentru Premiul Național de Poezie *Mihai Eminescu* – Opera Omnia), Cosmin Perța și Dan Sociu, care au citit poeme inedite sau recent publicate, și-au definit, în dialoguri, relația cu poezia și cu Eminescu.

Prezenți la Zilele Eminescu din acest an, directorul editurii „Eikon” Valentin Ajder și consultantul științific al acesteia Vianu Mureșan au prezentat cele mai recente apariții editoriale ale acestei instituții.

În aceeași zi, în Sala de expoziții *Horia Bernea*, a avut loc un recital de muzică clasică, susținut de cvartetul *Foebus*, și vernisarea expoziției „Îngeri la Ipotești”. Coborâți printre cărți și oameni, surprinși în culori vii, în toate nuanțele de albastru și roșu, de pictorul botoșănean Liviu Șoptelea, îngerii „vor rămâne” la Ipotești până pe 14 iunie 2019.

Semnalăm prezența scriitorilor, criticilor literari și profesorilor invitați la gala de decernare a Premiului Național de Poezie *Mihai Eminescu* – Opera Omnia și Opus Primum.

Ioan MILICĂ

Cuvinte electrice, telegrame eminesciene

I.M. – conf. univ. dr.,
Departamentul de
Românistică, jurnalism,
științele comunicării și
literatură comparată,
Facultatea de Litere,
Universitatea „Alexandru
Ioan Cuza”, Iași. Director
al Bibliotecii Centrale
Universitare „Mihai
Eminescu” din Iași. Autor
al volumelor *Expresivitatea
argoului* (2009), *Lumi
discursive* (2013), *Noțiuni de
stilistică* (2014) și coeditor al
mai multor lucrări colective.

Membru în colectivele
științifice și redacționale
ale unor reviste, precum
„Diacronia” (Iași), „Text
și discurs religios” (Iași),
„Language and Literature –
European Landmarks of
Identity” (Pitești), „Argotica”
(Craiova) și „Limba Română”
(Chișinău).

Imaginat în secolul al XVIII-lea, dar realizat și folosit începând cu secolul următor, telegraful este tehnologia care are ca miez fascinația oamenilor față de misterioasele fenomene ale magnetismului și electricității. Precursorul acestui sistem de comunicare utilizat și în prezent este un mecanism de semnalizare optică denumit *semafor*, iar cuvântul care desemnează tehnologia respectivă a fost pus în circulație pe la 1800, cu înțelesul ‘semnalizator’ (cf. gr. *sēma* ‘semn’ și gr. *phorós* ‘purtător’).

Semaforul era alcătuit dintr-un șir de stâlpi cu brațe mecanice, montați deasupra unor stații dispuse la o distanță de câțiva kilometri una de cealaltă (Winston, 1998, 21). Astfel, semnalele transmise de la o stație la alta puteau parcurge distanțe foarte mari. Pe la 1840, în Franța exista o rețea de peste 4.000 de kilometri cu stații de telegraf vizual, iar în estul Europei, țarul Nicolae I a dispus construirea unui sistem de semaforizare alcătuit din peste 200 de stații fixate la distanțe de aproape opt kilometri una de cealaltă. Aceste rețele de semnalizare erau folosite mai cu seamă în scop militar, astfel că guvernele nu s-au grăbit să încurajeze inițiativele celor interesați să pună bazele unui sistem telegrafic electric. Totuși, un pictor pe nume Samuel Morse,

profesor la Universitatea din New York, a dezvoltat, între 1835 și 1837, prototipul unui aparat de telegrafie cu un principiu de funcționare pe cât de simplu, pe atât de uimitor. Mașinăria era alcătuită dintr-o baterie galvanică, un întrerupător și un mijloc de a verifica dacă electricitatea trece sau nu prin circuit (Bellanger et al., 1972, 71). Aparatul conceput de Morse mai cuprindea un soi de creion care lăsa o dungă de grafit pe o fâșie mobilă de hârtie atunci când circuitul era decuplat. La fiecare trecere a curentului electric, creionul se mișca și forma un semn asemănător literei V, așa că succesiunea de linii și V-uri putea fi modelată astfel încât diversele combinații să simbolizeze litere și numere (Wenzlhuemer, 2013, 71). Gama de combinații a alcătuit așa-numitul cod Morse, stabilit în funcție de frecvența de întrebuițare a literelor și numerelor. În epocă, au fost propuse mai multe tehnici de codificare, însă Morse a reușit să realizeze primul model operațional de telegraf, cu fonduri alocate de Congresul american.

În 1842, s-a instalat prima linie telegrafică, între Washington și Baltimore. În scurtă vreme, în ciuda inerției și suspiciunilor din anii de început, utilizarea telegrafului a avut un succes remarcabil. După 1843, instalarea sistemului telegrafic s-a realizat atât de rapid încât o treime din rețeaua de 3.600 de kilometri de căi ferate britanice a fost modernizată în doar câțiva ani. Până în 1855 telegraful cuprindea America cu o pânză de 50.000 de kilometri de fire care legau toate localitățile importante de pe Coasta de Est. În 1851 se instala primul cablu care lega Marea Britanie de bătrâna Europă, în 1858 se realizau deja primele experimente de instalare a unui cablu transatlantic, iar în 1866 tehnologia telegrafului una Lumea Veche cu Lumea Nouă.

În spațiul românesc, telegraful a sosit la scurtă vreme după adoptarea tehnologiei în lumea occidentală. Ca și în prezent, telecomunicațiile de vârf prindeau foarte repede rădăcini într-o regiune în care orașul era văzut de străini aidoma unei bizare insule de civilizație într-o mare a sălbăticiiei și ignoranței. În Ardeal, o primă linie telegrafică lega Viena de Timișoara, Sibiu și Cluj și a fost dată în folosință în 1853, iar în anul următor în gara timișoreană se înființa primul oficiu telegrafic. În același timp, în Țara Românească, a fost realizată și legătura telegrafică pe linia București-Giurgiu, iar în spațiul moldovenesc se întindea, peste un an, fir de la Iași la Cernăuți. În 1855 existau cinci stații telegrafice,

în 1860 numărul lor creștea la 35, iar în 1870 funcționau 62 de oficii. Până în 1873, rețeaua de fire atinge 6.089 de kilometri, pentru ca la 1913 să fie de patru ori mai întinsă (Axenciuc, 1992, 367).

La mijlocul secolului, telegraful nu constituia numai o tehnologie de ultimă oră, ci și materializarea unei idei care în vremea noastră e atât de întrețesută în rutina comunicativă cotidiană încât nu-i mai acordăm atenție: cuvintele sunt impulsuri electrice care costă bani. Din acest motiv, unii dintre contemporanii noștri consideră că telegraful este internetul veacului al XIX-lea. După cum observă Roland Wenzlhuemer (2013), telegraful electric marchează debutul erei în care informația se dematerializează în ritm accelerat, iar timpul și spațiul, ca dimensiuni ale lumii fizice, tind a se suspenda. De fapt, micșorarea lumii începuse încă din secolul al XVII-lea, dacă nu chiar mai devreme, pe măsură ce navigația maritimă a înregistrat progrese din ce în ce mai vizibile. În prima parte a secolului al XIX-lea acest lent proces de dezvoltare tehnologică a avut ca efect creșterea vitezei de transmitere a informațiilor (Kaukiainen, 2001).

În România anului 1870 prin firele de telegraf au circulat peste 70.000 de telegrame internaționale și mai bine de 430.000 de telegrame interne. Numărul acestora se dubla imediat după 1880, iar în 1890 mesajele telegrafice interne depășeau pragul de un milion de unități (Axenciuc, 1992, 367-368). Stilul telegrafic îi seduce pe orașeni și este primit în regatul literaturii. În cunoscuta schiță a lui I. L. Caragiale, *Telegrame* (1899), comicul este susținut atât prin deturnarea comică a convențiilor comunicării telegrafice, cât și prin devoalarea unor specii de telegrame (telegrama oficială, telegrama de presă) transmise frecvent:

Onor. prim-ministru

București.

Directoru prefecturi locale Raul Grigorașcu insultat grav dumnezeu mami și palme cafe central. Amenințat moarte. Viața onorului nesigure. Rugăm anchetat urgent faptu.

Costăchel Gudurău

avocat, aleg. coleg. I, fost deputat.

* * *

Onor. prim-ministru

București.

Repet reclama telegrama No... Petiționat parchetului. Procoror lipsește oraș mănăstire maici chef. Substitut refudat păra vini procoror. Tremur viața me, nu mai putem merge cafine. Facem responsabil guvern.

Costăchel Gudurău.

avocat, aleg. col. I, fost deputat.

* * *

Procuror tribunal X...

Anchetați urgent scandalul Costăchel Gudurău cu directorul prefecturii și raportați imediat.

Ministrul Justiției.

* * *

Ziarului „Aurora Română”

București.

Az pitrecut scenă nostimă piața noastră. Madam Atenaisa P. al cărui nume trecem sub tăcere, care părăsit soțul cetățean onorabil, pentru romanse cu individ infam localitate, întâlnind nefericitul soț, căpătat bună lecție moralitate în public, care aprobat. Această fimee fără inimă neroșind amenințat cu sbiri puteri, deoarece complicele directoru prefecturi.

Corespondent.

Haina literară a schimbului de telegrame nu ne împiedică să observăm că salba de cuvinte electrice reliefează atributele stilistice ale comunicării electrice: mecanizare, esențializare, lapidaritate. În convergență cu viteza transmisiunilor telegrafice, rutina schimbului de mesaje se manifestă prin șabloane acceptate ca efecte ale standardizării comunicative. Standardizarea și serializarea sunt, fără îndoială, rigori ale gân-

dirii capitaliste. Cuvântul este o marfă, iar mărfurile au prețuri. Ca și scrisoarea, telegrama costă bani, iar apariția și dezvoltarea telefoniei a întărit și mai mult mercantilizarea comunicării verbale. În imperiul electricității, timpul și spațiul se taxează. În 1897, pentru telegramele interne trimise în România, tariful era de 5 bani/cuvânt și pentru orice telegramă se achita o suprataxă de 25 bani. Dacă cineva dorea să transmită urgent un mesaj, se mai adăugau încă 50 bani, așa că o telegramă rapidă de numai 5 cuvinte ar fi costat, pe atunci, un leu. Pentru telegramele externe, nu se percepeau suprataxe, dar prețul varia în funcție de țara de destinație. O telegramă transmisă în Spania era taxată cu 36,5 bani pe cuvânt, iar un mesaj trimis în Germania sau Italia se plătea cu 24,5 bani/cuvânt (AT, 1897, 34-35). Telegrafia a devenit o afacere profitabilă, iar această explicație simplă justifică rapiditatea cu care lumea a fost împânzită de fire în scurtă vreme.

Pe cât de rezervate s-au dovedit guvernele occidentale în a accepta să finanțeze dezvoltarea telegrafiei, pe atât de receptive s-au dovedit mediile de afaceri. În lumea presei, comunicarea telegrafică s-a bucurat de o creștere fulgerătoare, iar utilizarea telegrafului ca instrument jurnalistic a schimbat dinamica și anvergura competițiilor desfășurate pe piața informației. Secretul acestei mutații este tot de natură tehnică. În ciuda faptului că glorificau rațiunea, știința și spiritul antreprenorial, primele transmisii erau costisitoare, întrucât aparatele telegrafice nu erau performante. Această stare de fapt avea să se schimbe cu repeziciune. Introdus în 1860, aparatul telegrafic Hugues, folosit și la noi, putea să transcrie 1.000 cuvinte/oră. În 1874 însă, este dat în folosință aparatul Baudot, care permitea transmiterea unui număr de 6.000 cuvinte/oră. Acest salt mic, dar relevant a avut consecințe evolutive dintre cele mai importante.

Pe de o parte, îmbunătățirea capacității de transmisie de date a coborât, până la bagatelizare, prețul telegramelor, așa cum s-a diminuat, în zilele noastre, valoarea bănească a unui minut de conversație prin intermediul rețelelor de telefonie mobilă. Pe de altă parte, sporirea performanțelor tehnice ale aparaturii a făcut posibilă închirierea de linii telegrafice, iar acest serviciu special de comunicare la distanță s-a potrivit de minune cu interesele presei. După anul 1874, administrația serviciilor poștale și telegrafice din Franța a acceptat să închirieze linii telegrafice cu ora tuturor

celor care dispuneau de mijloacele financiare pentru a beneficia de un asemenea serviciu, estimat la 50 franci/oră. În luna iulie a anului 1876, prețul de închiriere s-a redus la jumătate, astfel că, din 1878, se putea trage firul chiar în biroul utilizatorului (Bellanger et. al, 1972, 166), așa cum, mai apoi, aveau să fie instalate telefoanele, cablurile de televiziune și, mai recent, cele de internet. Urmarea acestei îmbunătățiri a fost că știrile despre evenimente precum dezbaterile parlamentare puteau fi transmise către redacții în timp ultrascurt. Mai mult decât atât, dezvoltarea serviciilor telegrafice a constituit un atu pentru o categorie de actori, apărută pe scena mediatică după 1830, și anume agențiile de presă. Până la începutul secolului al XX-lea, marile agenții de presă au căpătat rangul de gestionari ai unei piețe globale a informațiilor.

Ca și începuturile telegrafului, apariția agențiilor de știri își are începuturile în Anglia veacului al XVIII-lea. La acea vreme, ziarele de duminică întâmpinau dificultăți de difuzare, deoarece poșta nu lucra. Pentru a contracara acest neajuns, în Londra au apărut servicii de curierat la care erau angajați mai cu seamă copii. Aceștia purtau șepci cu numele gazetei și făceau în gura mare reclamă publicației pe care o difuzau (Smith, 1979, 128). Vânzarea ziarelor cu bucata avea să devină o practică obișnuită în secolul al XIX-lea.

În 1832, pe când Ion Heliade Rădulescu trăgea în teascuri de mână paginile „Curierului românesc”, la Paris lua ființă agenția fondată de Louis-Charles Havas, întreprinzătorul care a avut ideea de a transmite știri printr-un serviciu de curierat cu porumbei voiajori. Până la mijlocul veacului s-au născut și celelalte agenții importante. În Germania, Julius Reuter organizează „științific” distribuția știrilor și în 1851 deschide biroul de la Londra, iar un alt om de presă, Bernhard Wolff, directorul companiei care deținea și edita ziarul „National Zeitung”, fondează Wollfs Telegraphisches Bureau (WTB). Dacă mai adăugăm că șase ziare new-yorkeze s-au coalizat în 1848 și au format agenția Associated Press (AP), tabloul celor patru mari jucători de pe piața informației din a doua parte a secolului al XIX-lea este întregit (Smith, 1979, 127, 139).

Ar fi greșit să credem că agențiile de presă furnizau știri doar pentru ziare. Printre clienții acestui nou soi de negoț se numărau atât guverne, cât și persoane particulare care înțelegeau că informația înseamnă bani, întâietate, putere. Grație vechimii și prestigiului dobândit, agenția

Havas a profitat de lăcomia de noutăți a diverșilor actori din epocă și și-a extins rețeaua telegrafică, furnizând noi și noi servicii, concepute pe gustul clienților. Politica de monopol a fost întreținută prin trei fluxuri de știri, gândite să acopere principalele orientări politice ale ziarelor. Astfel, dacă primul flux cuprindea informațiile destinate presei republicane, cel de-al doilea servea interesele editoriale ale unor publicații cu orientare moderată, iar cel de-al treilea se adresa foilor conservatoare, chiar antirepublicane (Bellanger et al., 1972, 168).

O astfel de segmentare a conturat un spectacol la care asistăm și astăzi: același fapt putea fi înfățișat din perspective deosebite, chiar antagonice. Mai mult decât atât, spectaculoasa răsturnare de rol – difuzorii de ziare din veacul al XVIII-lea au devenit, către sfârșitului secolului următor, marii furnizori de știri – a provocat o interesantă transformare de model în țesătura intimă a legăturilor cu realitatea. Considerat din perspectiva omului de presă, un fapt real prezenta interes în măsura în care ar fi constituit un eveniment ce ar fi putut fi vândut ca știre, ceea ce înseamnă că, în pagina de ziar, realitatea era dezvăluită nu ca amestec caleidoscopic de senzații și impresii, ci sub forma organizată a unor relatări desfășurate în conformitate cu anumite tipare compoziționale, iar poveștile mărunte sau mai ample prinse în foaia trasă la mașina tipografică alcătuiau mozaicul semiotic al unei *imago mundi*. În ciuda credinței că presa înfățișează sau trebuie să prezinte realitatea în manieră obiectivă, orice text jurnalistic e articulat retoric ca decupaj care nu aparține nici realității propriu-zise, nici ficțiunii, ci este mai degrabă o interlume, un univers cu legi specifice de alcătuire și funcționare pe care ni le dezvăluie orice manual de jurnalism. Una din dovezile relevante ale existenței acestei interlumi este pusă în evidență de posibilitatea, de altfel explorată și exploatată de agențiile de presă, de a extrage din real doar ceea ce un grup de oameni (reporteri, editori, patroni) consideră a fi relevant pentru alții, considerați, de asemenea, ca grupuri cu interese distincte de informare și cu resurse diferite de asigurare a accesului la anumite tipuri de informație. Fluxul de știri conceput pe potriva preferințelor unui anumit beneficiar dovedește că imperiul știrilor este stăpânit de relativitate.

O agenție de presă din secolul al XIX-lea furniza material pentru o pagină sau o pagină și jumătate de jurnal, de la fapt divers și croni-

că, la știre și comentariu. Pentru atragerea cititorilor, ziarele solicitau exclusivități, livrate de agențiile de presă îndeosebi sub forma serviciilor de telegrame speciale. Jurnalele importante sau cele care doreau să fie creditate ca importante dețineau abonamente menite să le creeze cititorilor impresia că primesc noutăți ce nu puteau fi dobândite din alte surse informative. În epocă, exclusivitatea telegrafică este atât de importantă încât întreține o inevitabilă ierarhizare. Ziarele puternice, cu vădite resurse financiare, infrastructură tipografică modernă și acces la cele mai noi informații se situează, simbolic vorbind, deasupra ziarelor care preiau la mână a doua respectivele informații, selectând din foile care lansează pe piață noutățile, informațiile necesare pentru a închea pachete de știri croite, asemenea veșmintelor, pe măsura intereselor de lectură ale propriilor cititori.

Corespondența lui Ion Heliade Rădulescu dezvăluie natura imitativă a presei românești de început. În 1832, Eliade îi solicită lui Zaharia Carcalechi, tipograful din Budapesta, să-i trimită lucrători „din Țara Nemțească” pentru tipografie, iar cel din urmă dă curs cererii formulate de editorul „Curierului românesc”. În luna august a aceluiași an, o scrisoare de mulțumire vestește că tipografiile au ajuns la București, iar redactorul ziarului, mulțumit de venirea meșterilor, îi scrie în câteva rânduri și *fratelui Minovici*, cu rugămintea de a-i înlesni nu numai obținerea unor abonamente la *jurnalurile* de trebuință, „atât nemțești, cât și franțuzești”, ci și cumpărarea de lucruri trebuincioase lucrului tipografic: un teasc de litografie, topuri de hârtie de la Viena, matrițe pentru valuri ș.a. (Ionescu, 1907, 111). Astfel de cumpărături ne permit să deducem că jurnalele străine, de care gazetarii români se servesc și în prezent, erau valorificate în primul rând ca surse documentare pentru conceperea unor știri destinate publicului românesc. Acest colportaj practicat în presa de peste tot sugerează că foarfecele era, alături de condei, instrumentul jurnalistic de căpătâi, iar croitoria de cuvinte stă până astăzi la temelie muncii de gazetar. În presă, tăietura din alte izvoare informative se împletește cu munca de traducător, o muncă mult prea puțin luată în considerare în studiile asupra istoriei presei românești, iar parteneriatul vechi și solid dintre tălmăcire și decupaj reflectă, poate mai pregnant decât relativitatea fluxurilor de știri, cum ia ființă interlumea jurnalistică: „Astea se vorbesc: de prin lume adunate și iarăși la lume date – *relata referrentes* – le dăm și noi oricui o pofti să

le povestească mai departe, ca să treacă ca căscatul din om în om”, scrie, cu umor, Eminescu (O, XIII, 156), preluând o imagine din *Povestea vorbei* de Anton Pann.

În 1879, pe când poetul lucra ca redactor în București, agenția Havas s-a transformat în societate cu un capital de 8,5 milioane de franci, controlat de 36 de acționari, din care opt erau bănci (Bellanger et al., 1972, 168). Pe măsură ce banii se revărsau în buzunarele investitorilor, știrile pentru sudul Europei umblau fulgerător prin firele de telegraf în ritmul dictat de ecluzele informative ale birourilor fondate de magnatul Louis-Charles Havas. „Aștept telegramele Havas, ca să scriu iar, să scriu de meserie, scrie-mi-ar numele pe mormânt și n-aș mai fi ajuns să trăiesc!”, își blestema Eminescu soarta de gazetar, într-o scrisoare trimisă Veronicăi Micle la 28 decembrie 1879 (O, XVI, 195).

Prin apariția și dezvoltarea agențiilor de presă, lumea avea să prindă contururi noi, dictate de sferele de acoperire și de influență ale celor patru gestionari ai informațiilor globale, Havas, Reuters, WTB și AP. Pânza firelor de telegraf întinse în aproape toate colțurile pământului prefigura actuala *world wide web* (Osterhammel, 2014, 37) și oglindea intrarea în era telecomunicațiilor cu rezonanță globală. În epocă, expansiunea agențiilor de știri este ecoul alianțelor și ciocnirilor dintre marile puteri. Harta jurnalistică a lumii are, după 1870, doar patru culori mai întinse. Agenția lui Julius Reuter acoperă vastele teritorii coloniale ale Imperiului Britanic, WTB își dezvoltă serviciile în spațiul germanic din centrul și nordul Europei și în imperiul țarist, birourile Havas deserveșc zonele francofone, Europa de Sud, Orientul Mijlociu și America de Sud, în timp ce continentul nord-american este legat cu firele telegrafice ale AP. Sute de corespondenți alimentează zilnic șuvoiul de cuvinte electrice. De altfel, corespondentul de presă devine, ca și reporterul de război, o figură celebră a vieții publice. Textele ziariștilor britanici care scriu știri și relatări din teatrele de conflict armat sunt preluate de zeci, dacă nu sute de publicații și sunt traduse în zeci de limbi. De pildă, ziaristul londonez Archibald Forbes a creat senzație prin relatările asupra războiului franco-prusac din 1871, iar Henry de Blowitz, șeful corespondenților parizieni ai jurnalului „The Times”, s-a acoperit de faimă după ce a dezvăluit prevederile Tratatului de la Berlin, semnat în 1878 între marile puteri, după încheierea răz-

boiului pe care românii îl cunosc din cărțile de istorie drept Războiul de Independență. Se zice că H. de Blowitz ar fi consultat documentul chiar sub nasul diplomaților și l-ar fi făcut public înainte ca cerneala tratatului să se usuce bine (Smith, 1979, 123). Cine urmărește cum se creează geografia jurnalistică constată, prin simpla lectură a ziarelor vremii, că, în telegramele de presă, epicentrul unui eveniment nu e acolo unde acesta se produce de fapt, ci în locul în care se află biroul telegrafic din care transmite corespondentul. Relevant este și amănuntul că în ziarele moderne ale aceluși timp, știrile externe, adică marfa cea mai scumpă, constituie, de regulă, substanța informativă a primei pagini. Luxul de a vinde prima pagină doar cu evenimente interne îl au doar marile cotidiene internaționale, care, prin tiraj și resurse, dețin partea leului și impun pe agenda informării publice subiectele preluate de alte publicații.

Cuvântul *telegrame* reprezintă un leitmotiv al publicisticii eminesciene, mai cu seamă în perioada în care poetul lucrează ca jurnalist în Iași. Din 1872, „Curierul de Iași” devenise proprietatea unei asociații junimiste, iar publicația – o foaie administrativă a Curții de Apel – apărea de trei ori pe săptămână. Ca redactor, Eminescu primește însărcinarea să se ocupe de partea neoficială a jurnalului, alcătuită dintr-un caleidoscop de știri interne și externe, relatări și cronici cărora li se adăuga, din vreme în vreme, câte un foileton. Resursele informative erau, fără îndoială, limitate și constau în abonamente la jurnale românești și străine. După o lună de la intrarea în redacție, într-o știre privind starea ostilităților din Balcani, frustrarea de a nu dispune de avantajele strategice ale informării prin știri telegrafice răzbate în incipitul unui text publicat la 20 iunie 1876:

„Lipsa unui biou telegrafic de corespondență și greutatea cu care ziarele noastre își procură noutățile din străinătate ne face ca mai întotdeauna să înregistrăm știri publicate cu două, trei zile înainte în jurnalistică vieneză. Într-adevăr românii învecinați cu Serbia, având comunicație telegrafică cu această țară, primesc totuși știrile ce o privesc din Pesta și din Viena. Ce se va fi întâmplând în momentul de față în Serbia ni este deci necunoscut și, crainici întârziați ai mișcărilor din Orient, jurnalele românești trebuie să se mulțamească cu știri relativ vechi și răsuflete de trei, patru zile” (O, IX, 130).

În aceste câteva rânduri, este surprinsă, exact și plastic, fragilitatea presei de provincie în raport cu standardul tehnic al presei mai înaintate a vremii. Pentru a compensa absența *biuroului* telegrafic, gazetarul concepe o „telegrafie” proprie, confruntând informațiile publicate în ziarele străine cu știrile tipărite în ziarele românești la care el avea acces. Acest util exercițiu comparativ îl îndrumă să creeze o rubrică ocazională intitulată „De pe câmpul de luptă”, denumită astfel după modelul rubricii *Telegramme vom Kriegschauplatze* din jurnalul „Neue Freie Presse”, gazetă de care Eminescu s-a slujit frecvent pentru a întocmi cronicile de politică externă publicate în perioada ieșeană (O, IX, 649). La acea vreme, cotidianul vienez valorificat ca sursă informativă de poet era unul din cele mai prestigioase ziare austriece. Fondată în 1864, prin desprinderea unui grup de redactori din puternica echipă editorială a elegantului cotidian „Die Presse”, publicația și-a mărit constant numărul de pagini, trecând, în șapte ani, de la 12 la 18 pagini, iar după 1880, până la 30 de pagini (Paupié, 1960, 144). Edițiile duminicale ale ziarului au atins chiar și 80 de pagini, iar calitatea jurnalismului practicat în capitala Austriei a făcut ca Viena să devină, în opinia unor istorici ai presei, cel mai important centru jurnalistic european, indiferent de tipul de ziar luat ca reper, de la presa populară și informativă la cea culturală sau satirică. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, orașul în care avea să se nască psihanaliza îi atrăgea ca un magnet pe cei mai talentați ziariști de limbă germană (Smith, 1979, 118). Între 1864 și 1901, cotidianul creat de Max Friedländers și Michael Etienne crește în tiraj, de la 10.000 de exemplare la 55.000 de exemplare. Tipărit cu două mașini rotative cumpărate de la Paris, ziarul vienez și-a câștigat cititorii prin condeiul lui Moritz Benedikt, unul din cei mai importanți publiciști austrieci ai timpului, și a impus un conținut în care era încurajată, după modelul jurnalului german *Kölnische Zeitung*, publicarea în foileton a unor romane și scrieri de călătorie nemțești, deosebindu-se, prin această măsură editorială, de rivalii de la „Die Presse”, care publicau mai cu seamă traduceri (Paupié, 1960, 145).

Se știe că Eminescu a urmat o politică editorială asemănătoare în vremea în care a lucrat ca jurnalist și e relevant să adăugăm că modelele de vârf ale presei vieneze au influențat concepția poetului despre formatul, conținutul și stilul unui ziar de calitate, însă contrastul dintre jurnalismul de vârf la care se raportează redactorul „Curierului de Iași”

și precaritatea resurselor de care el dispune la foaia de provincie la care scrie nu poate fi trecut cu vederea. În ciuda lipsei de mijloace mai bune de informare, confruntarea știrilor și telegramelor publicate în ziarele românești și străine îl conduce pe gazetar la ideea că depeșele care circulă prin sârmele de telegraf nu conțin întotdeauna informații de încredere, ci par mai degrabă să pună în lumină un spectacol al ciocnirilor între adevăr și fantezie. Bunăoară, în cazul conflictului armat din Balcani, lupta împotriva stăpânirii turcești pare a fi dublată de o luptă între știrile telegrafice venite din punctele fierbinți ale confruntărilor, iar Eminescu, cititor atent, semnaleză cu promptitudine tacticile folosite în războiul telegrafic. Astfel, într-o știre publicată la 14 iulie 1876, redactorul îi avertizează pe cititori să fie rezervați în creditarea cuvintelor electrice – „Telegrame multe și contrazicătoare vestesc lupte continue, dar tot la puncte cunoscute: lângă Vidin, la Bielina, la Zaițar, la Babina-Glava. Fiecare din părți susține că a fost victorioasă.” (O, IX, 153) – și peste câteva zile scrie, cu o undă de umor, că relatările false sunt produsele unui negoț cu știri care întreține lăcomia de senzational: „După unele telegrame de origine nesigură bătălia hotărâtoare să se fi început, ba chiar sârbii să fie în plină retragere; dar aceste știri nu sunt confirmate prin telegrame de Constantinopole, prin urmare pot fi fantazii ale *turcilor* din Pesta și Viena” (O, IX, 162). Alteori, după cum putem constata dintr-un material de presă publicat la 2 iulie 1876, jurnalistul indică publicului în ce cheie de lectură ar trebui citite grupajele de știri telegrafice deja sortate în beneficiul abonaților:

„Depeșele de pe câmpul războiului sunt și acuma contrazicătoare, cele de sorginte sârbească înregistrează numai victoriile sârbilor, cele din sorginte turcească numai victorii turcești. După cât vedem însă sârbii se află pretutindene *pe pământul turcesc* (afară de Zajțar), trupele turcești nicăieri pe pământ sârbesc. Din asta nu se pot deduce victorii sârbești, dar cel puțin atâta că amândouă puterile beligerante se freacă întruna, dar își mențin pozițiile. Mai jos vom reproduce cele mai nouă telegrame ale ziarelor din București, iar cititorul le va sorta în trei părți, după cum am însemnat în n-rii trecuți” (O, IX, 139).

Astfel de exemple ne permit să arătăm că atitudinea lui Eminescu față de informațiile cuprinse în depeșele telegrafice este rezervată și are ca miez convingerea că nu tot ceea ce se publică în paginile ziarelor e prins

în rama adevărului. În interlumea jurnalistică, nu tot ce zboară prin sârmele de telegraf se și înghive pe nemestecate. Deturnarea realității acționează în dauna cititorului, deoarece acesta are tendința de a considera veridice plăsmuirile vândute ca noutăți de presă. Față de această meteahnă de a lansa zvonuri, poetul nu are decât cuvinte de blam. Într-o știre-pamflet inclusă în numărul din 17 octombrie 1876, tânărul redactor al „Curierului de Iași” arată că *fantazia* în telegrame semnalează atât lipsa probității profesionale, cât și faptul că, într-o redacție cu zeci sau sute de corespondenți, verificarea acurateței informațiilor intrate sub tipar e precară și subminează credibilitatea presei:

„«Neue freie Presse», foaia-cadână, care din dragoste pentru turci suferă de superescitare nervoasă, are și prin România câte un „daatsch Bocherl” (*flăcăiandru evreu – n.r.*) care, pe lângă negustoria cu piei de cloșcă, are meseria de a-și înfierbânta creierii cu câte-un păhar de bere și a-și transmite fumurile perciunatului cap drept la Viena pe sârmă, care, după cum se știe, nu roșește. Astfel corespondentul anunță din Iași troiene de omăt, încât după «Neue freie» noi patinăm de-a binele. Dar desigur că floarea acestor *horespiundenți* își are cartierul general sub cerul Pașcanilor (dacă acești indivizi obicinuiesc a avea ceea ce legile noastre numesc domiciliu, o e mare întrebare). Iată ce spune o telegramă din Pașcani: Astăzi a trecut pe aicea 400 de cazaci și cerchezi din Caucaz. Ei poartă iatagane *urieșești* la coapse, iar din buzunarul esterior de la piept fulgeră pistoalele și pumnarele. Cei mai mulți au o arătare foarte războinică. Dar se găsesc printre ei și moșnegi greoi cu barbele albe, cu tipuri adevărat asiatice (patriarhale). Cai și *tunuri* urmează în tren separat” (O, IX, 234).

Micul text gazetăresc reliefează câteva din trăsăturile constitutive ale stilului publicistic eminescian. Subtila referință intertextuală („negustoria cu piei de cloșcă”) la infoliul de pilde al vornicului Iordache Golescu, verva ironică, exagerarea vecină cu ridicolul sau jocul de cuvinte devoalează inventivitatea imagistică angajată în persiflare și semnalează că miza acestei acumulări de mijloace expresive este triplă: demontarea discursului advers, prin izolarea și îngroșarea unor slăbiciuni de concepție și de compoziție textuală, creditarea propriului discurs ca discurs superior altor „voci” și dezvoltarea unei regii imagistice menite să consolideze adeziunea cititorului față de punctul de vedere ex-

primat. Ritualurile retorice ale articolelor eminesciene au ca resorturi persuasive amplificarea și acumularea.

Lucrul cu știrile telegrafice este semnalat din ce în ce mai rar în publicistica din perioada bucureșteană. Această schimbare de rutină arată, pe de o parte, că, în redacția „Timpului”, Eminescu avea acces la fluxul de depeșe transmise de agențiile de știri, și, pe de altă parte, că deprinderea de a cerceta știrile telegrafice și de a le confrunța cu alte materiale de presă era deja privită ca operațiune de „bucătărie”, care nu mai merita exploatată pentru a stârni interesul cititorilor. În rare ocazii, poetul revine la tehnica de a construi articole în jurul unor telegrame, iar acest lucru se întâmplă doar atunci când știrile venite prin *sârmă* ies din firescul stilului telegrafic sau anunță evenimente excepționale ca importanță. De exemplu, articolul intitulat *O curiozitate*, publicat în „Timpul”, la 5 noiembrie 1878, are ca ax compozițional o telegramă agramată și hazlie primită din partea unor cititori vasluieni. Prin aglomerarea de contondente lexicale și de rătăcirii gramaticale, depeșa captează interesul poetului și îi deșteaptă instinctul de comedie bufă. Redactorul sancționează greșelile de exprimare și nepotrivirile stilistice prin apel la o rețetă junimistă valorificată și în alte texte de un comic savuros, precum *Flori stilistice din ziarele românești* („Curierul de Iași”, 28 mai 1876; O, IX; 117-119) sau *Potcoave ortografice* („Curierul de Iași”, 2 iunie 1876; O, IX, 122):

„Primim din Vaslui următoarea foarte minunată telegramă:

Ziarului «Timpul».

Niște indivizi; unii paraponisiți, alții fără greutate socială, a *atribuit* d-lui prefect Holban *niște infame calomnii*. Subsemnații cetățeni indignați *dezmințim că faptul atribuit* d-lui Holban prin ziarele «Steaua României» și «Timpul» *sunt pure invențiuni* demne numai de calomniatori, lucru constatat de însuși procurorul.

Rugăm pe înaltul guvern și pe oamenii de onoare a nu mai da crezământ *acestor* infami calomniatori: Iorgu Papafil; Iancu, avocat; Ion, proprietar; Pavel Gorgas; Ion Racoviță, proprietar mare; Gh. Mironescu, avocat; Inginer Vincler; Mirea N. Florescu; C. Florescu; Părcălabul D. Fruiu; Vasile Pamfil; D. Vasiliu; G. Pușcașul; Ilie Maglianu; I. Botez; G. Bălănescu; V. Bușilă; G. Chrisoscoleu; M. Radovici; D. Selveanu; Ion G. Popescu; N. A. Berca și Ion Gheorghiu.

Lucrul pare cam încurcat; dar putem să ne deslușim pe calea analizei gramaticale despre cele ce zice minunata telegramă.

Prin urmare:

Acești infami calomnatori: iscăliții roagă chiar ei pe înaltul guvern și pe oamenii de onoare să nu le mai dea crezământ. Dânșii spun în capul telegramei, că s-a atribuit niște calomnii d-lui Holban de cătră niște indivizi, unii paraponisiți, alții fără greutate socială. Noi știam că d-lui Holban i s-a atribuit cu totul altă vină decât vina calomniei.

Apoi, dânșii dezmint că faptul atribuit prefectului sunt (adică este) pure invențiuni și zic că dezmințirea lor este întărită și prin constatarea procurorului.

P.S. Între iscălituri se află și numele directorului școlii din Vaslui, dl Chrisoscoleu, profesor de gramatica românească. Bănuim că, fiind cărturar distins al democrației vasluiene, dumnealui trebuie să fi așternut pe hârtie această hazlie telegramă. Notăm cu bucurie că stilul democratic face progrese la Vaslui. Democrații vasluieni s-au hotărât, se vede, a se ține la înălțimea diapazonului stilistic al frașilor întru Constituție din Capitală. Începutul, după cum văzurăm din telegrama de mai sus, merită laude și încurajare și de aceea ne-am hotărât a insera producția democraților vasluieni chiar pe a treia pagină. Înainte dar, democrații vasluieni! Dați-i zor cu stilul! Deviza vă este mare: condeiele democratice nu admit nicio pudoare, și mai ales pe cea gramaticală!" (O, X, 146-147).

Cu două decenii înainte de nașterea *Telegramelor* lui I. L. Caragiale, limbajul ziarelor și mesajelor telegrafice i-a permis lui Eminescu să surprindă un instantaneu al unui univers care avea să constituie o resursă inepuizabilă de umor pentru condeierii subversivi ai presei satirice și care, mai apoi, avea să se bucure de mare succes în teatrul și filmul românesc.

Circulația telegramelor nu dezvăluie doar jocurile politice și culisele diplomației, luminile și umbrele exprimării jurnalistice sau ingenuitatea cititorilor, ci evidențiază – foarte rar – și stările de spirit ale redactorului care află noutăți extraordinare. În martie 1880, când se răspândește ca fulgerul vestea că Otto von Bismarck, faimosul om de

stat german, ar fi renunțat la putere, fapt ce avea să se împlinească câțiva ani mai târziu, știrea publicată în cotidianul „Timpul” poartă amprenta unei reale surprinderi:

„E atât de uimitoare știrea despre demisiunea întemeietorului Imperiului germanic, e atât de mare omul și evenimentele legate de numele său, încât citim de două și trei ori cu atenție telegramele sosite din Berlin și din Londra pentru a ne încredința dacă într-adevăr așa este, dacă într-adevăr principele de Bismarck este acela care, pentru o majoritate de două voturi într-o cestiune de minimă importanță, depune din mâinile sale conducerea unui popor de aproape cincizeci de milioane, a unui popor care și-a făurit soarta prin războaie de un succes arareori pomenit în istorie și care încearcă a câștiga o necontestată supremație în conducerea afacerilor globului nostru” (O, XI, 98).

Interpretată ca limită a puterii de a pune în cuvinte istoria mărunță a fiecărei zile, telegrama are, pe teren publicistic, un statut ambiguu, în sensul că ea menține vie curgerea de informație în rețelele de ziare, dar, totodată, ea este un produs mediatic fragil, care poate fi cu ușurință contrafăcut sau aservit unui spectru larg de interese destabilizatoare. Atunci când contemplă perisabilitatea mănunchiurilor de cuvinte electrice sau efemeritatea noianului de litere care formează țesătura articolelor de presă, poetul notează că o „literatură întregă de articole, notițe și telegrame roiește prin jurnale” (O, XI, 83), iar această imagine fulgurantă a roiului textual semnalează cât de scurtă și de nestatornică e viața cuvintelor prinse ca fluturii în plasa unei pagini de ziar.

Bibliografie ■

1. AT 1897: Filip, G. (editor), *Almanah Tipografic*, anul I, 1897, București, Tipografia L'indépendance Roumaine.
2. Axenciuc, Victor, 1992, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice, 1859-1947*, vol. I, *Industria*, București, Editura Academiei Române.
3. Bellanger, Claude, Godechot, Jaques, Guiral, Pierre, Terrou, Fernand, 1972, *Histoire générale de la presse française*, tome III: *de 1871 à 1940*, Paris, Presses Universitaires de France.
4. O: Eminescu, Mihai, *Opere*, vol. IX-XVII, București, Editura Academiei Române, 1980-2008.
5. Ionescu, George, 1907, *Spicuri din trecutul tipografiei cu privire mai ales la tipografiile românești din diferitele*

epoce publicate de Societatea „Solidaritatea” a lucrătorilor tipografi, București, Imprimeria Statului.

6. Kaukiainen, Yrjö, 2001, *Shrinking the World: Improvements in the speed of information transmission, c. 1820-1870*, în „European Review of Economic History”, 5, p. 1-28.

7. Osterhammel, Jürgen, 2014, *The Transformation of the World: a Global History of the Nineteenth Century*, Princeton University Press.

8. Paupié, Kurt, 1960, *Handbuch der Österreichischen Pressegeschichte, 1848-1959*, Band I: Wien, Wilhelm Branmüller, Wien, Universitäts-Verlagsbuchhandlung.

9. Smith, Anthony, 1979, *The Newspaper. An International History*, Thames and Hudson.

10. Wenzlhuemer, Roland, 2013, *Connecting the Nineteenth-Century World. The Telegraph and Globalization*, Cambridge, Cambridge University Press.

11. Winston, Brian, 1998, *Media Technology and Society. A History: from the Telegraph to the Internet*, London, New York, Routledge.

Maria ABRAMCIUC

Proiectul prozastic al lui Alecu Russo: pledoarie ideologică și intenționalitate artistică

M.A. – poet, critic literar, eseist. Conf. dr., Catedra de Literatura română și universală, Facultatea de Litere, Universitatea „Alecu Russo” din Bălți. Membră a Uniunii Scriitorilor din Republica Moldova și a Uniunii Scriitorilor din România. A publicat versuri, articole de critică literară, eseuri în reviste din țară și de peste hotare: „Basarabia”; „Contrafort”; „Dacia literară”; „Semn”; „Poezia”; „Convorbiri literare”; „Familia”, semnând Margareta Curtescu. Cărți publicate: *Iubirea altfel* (Chișinău, 2013); *Inima desenată pe cer* (Iași, 2018).

Configurat într-o perioadă cultural-literară și socială de proporții renaștente, genul epic românesc din prima jumătate a secolului al XIX-lea nu se constituie nici pe departe într-un tablou omogen. În virtutea noilor imperative artistice și a firescului impuls recuperator, domeniul întrunește o impresionantă varietate tematică și formală, impusă prin efortul scriitorilor pașoptiști Constantin Negruzzi, Vasile Alecsandri, Mihail Kogălniceanu, Alecu Russo, Grigore Alexandrescu, Ion Heliade-Rădulescu ș.a., a căror finalitate comună consta în edificarea spațiului literar autohton, caracterizat printr-o explicabilă precaritate și incoerență. În această conjunctură literară, proiectul prozastic al lui Alecu Russo se distinge printr-o evidentă individualitate artistică. Evaluându-i formula stilistică, Tudor Vianu îl include, alături de Ion Heliade-Rădulescu și Nicolae Bălcescu, în categoria scriitorilor retoricilor. În acest sens, redevabilul critic literar constată că „oricât de deosebite ar fi temperamentele lor individuale, coincid prin acea tendință activă, practică și militantă a scrisului lor, menită să cucerească pentru poporul român și pentru statul în formare bazele unei vieți noi de libertăți naționale și de sporită conștiință de sine” [4, p. 27].

Angajat în elaborarea operelor epice la puțin timp după revenirea din străinătate în țară, Alecu Russo își definește un sistem de valori propriu, asumat cu demnitatea și temeritatea militantului care s-a auto-intitulat „ostaș al propășirii”, confirmând pe tot parcursul biografiei sale scriitoricești că o literatură constituie reflexul identității naționale, conceptul fiind exprimat în deschiderea prozei de călătorie *Piatra Teiului*, subintitulată *Legendă. Fragment dintr-o călătorie în munții Moldovei*, cu care debutează în anul 1840. Animat de imperativele formulate de Mihail Kogălniceanu în *Introducere* (la „*Dacia Literară*”) și adresate colegilor săi de generație, tânărul prozator expune pasional (cu evidente aluzii la unele compuneri epice ale lui Vasile Alecsandri și Costache Negruzzi) un eventual program de elaborare a literaturii naționale, care, în viziunea sa, poate fi edificată doar axându-se pe realitățile autohtone: „Ce-mi pasă mie, moldovan ruginit, de scenele voastre din Italia, de serile voastre pariziene, de amintirile voastre din străinătate, de fantomele voastre nemțești, de *comediile voastre imitate și de povestirile voastre traduse și adaptate!* Zugrăviți-mi, mai curând, o icoană din țară, povestiți-mi o scenă de la noi, pipărată ori plină de poezie, o mică scenă improvizată, căci bunul și răul, simplul și emfaticul, adevărul și ridicolul se întâlnesc la fiecare pas. O să găsiți în nevinovatele credințe populare oricâtă fantezie voiți, iar în năravurile amestecate ale claselor de sus stofă destulă. Și în loc să-mi plimbați prin Iași un personaj de-al lui Balzac, care s-ar îneca în glodul de la noi, dați mai bine eroului vostru o giubea largă, un anteriu din vremurile cele vechi și bune, în vorbire o lăudăroșie naivă, în felul de a se purta o asprime firească și puneți în juru-i viața orientală alcătuită din despotism casnic și din trai patriarhal. Apoi, pe un divan, ori în căruță de poștă, ori în rădvan, dacă-i dă mâna, faceți-l pe acest moldovan să lucreze, faceți-l să se miște prin țara lui. *Imitația necugetată ne strică mintea și inima și încet-încet va ruina și patriotismul – dacă este patriotism! Imitația, care ne face să disprețuim ce e național și pământul nostru, ne încarcă creierul de idei cu neputință de pus în legătură cu lucrurile vieții zilnice* (s.n. – M.A.)” [2, p. 35].

Narator subiectiv, memorialist prin excelență, Alecu Russo își structurează discursul în virtutea ideilor, emoțiilor, amintirilor sale – „cele mai depărtate aduceri-aminte, aducerile-aminte ale tinereții și ale copilăriei”. Creația sa, întreținută de un pregnant sentiment romantic, reunește compoziții neuniforme, secționare, enunțuri spontane și pro-

lifice, alternând în același context diverse formule epice (descriptive, lirice, narative, jurnaliere, eseistice etc.) – toate reverberații ale unei receptivități și sensibilități accentuate. Prozatorul își propune să-și sincronizeze ideile cu emoțiile, să solidifice ocurențele ideatice și sentimentale într-un demers unitar, cum procedează în fragmentul extras din *Studie moldovană*, unde relevă, prin prisma unui paseism pregnant, condiția dramatică a congenerilor săi, elaborând la această temă un excelent eseu: „Suntem de ieri, putem încă să ne rememorăm câteva din obiceiurile copilăriei noastre... adevărat că am fost copii amfibii (în doi peri), ne-am născut în Moldova și am supt străinătatea, capul ni-i cap de neamț, de franțuz, dar inima ne-a rămas tot de moldovan; avem o datorie firească de a arunca câteva flori pe mormântul grabnic a părintelui nostru trecut; va veni vremea, dacă n-a și sosit, în care și noi, tinerii de la 1835, tinerii și bonjuriștii suri de astăzi, vom fi chemați bărbărie, vom fi giudecați nu după ceea ce am făcut, dar după ceea ce ar fi trebuit să facem, vom fi osândiți nu după greutatea vremilor, dar după patima nădejdlor partizilor și a opiniei mulțimii, opiniei, armă nouă, ca și cuvântul cu care am îngropat părinții noștri, și care la rândul nostru are să ne dizgrume...! Noi, încale, ne măgulim că am prefăcut Moldova în 16 ani... așa... încât mii de ani n-a prefaci-o” [2, p. 105].

Impregnată cu idei, această țesătură epică inedită în epocă face dovada unui deziderat urmat cu fidelitate. Demersu-i, ancorat deopotrivă în universul interior și în realitățile exterioare, neuniform ca organizare (în comparație cu narațiunea structurată, gen Negruzzi), este totuși articulat în planul percepției și al opticii autorului în raport cu cele evocate: toate sunt reflectate în perspectiva unei intense trăiri afective, a unui flux rememorativ, ceea ce și imprimă textelor coeziune internă și fluiditate. Expus într-o manieră confesivă și întrunind diverse senzații (vizuale, auditive, olfactive), compus din secvențe întrerupte de pauze psihologice, tabloul rustic din *Amintiri* este amalgamat de un lirism dens și exuberant, pigmentat cu tonuri impresioniste – efecte ale revelațiilor și ale trăirilor emotive, de care este copleșită instanța textuală în operația de reconstituire a vârstei paradisiace și a efigiei sale de copil hipersensibil: „Cât de dulci sunt amintirile bătailor de inimă, cât de învăpăioase sărutările tinereții înflorite... însă nu desfătează inima, nu descântă durerile lumii, nu mângâie de înșelăciunile vieții ca dulcele soare al copilăriei, alinit prin depărtare, ca soarele ce se vede

prin o ceață subțire. Dar serile satului meu, când luna se rădică asupra părului, și cumpăna fântânei se părea un cocostârc cu pliscul întins... ce sări senine! Într-amurgul se apropia cârdurile, aducând miroasele câmpurilor cu ele, turmele de oi zbierând cu ciobanii fluierând; focurile se aprindea dinaintea caselor; fumul stuhului se împrăștia în văzduh cu mirosul teilor ce venea de la pădure; moșnegii spunea de turci și de tătari, de moșul Adam cu barba până în brâu, ce ținea plăghiile pe genunchi, de Ileana Cosinzeana, de frații din lună, de lupte și de năvăliri: vedeam în lună chip de om rănit, culcat pe un pat frumos de scoarțe și de lăicere, și sângele bolborosind îi pica alături într-un cuibăr spart; iar pe fratele ucigaș, osândit din porunca lui Dumnezeu, până se va umplea cuibărul, a bè sângele nevinovat ce nu încetează a curge de la începutul lumii... Auzeam picătura sângelui; zăream frații amândoi, unul lungit, al doilea cu capul plecat și cu părul zburlit. De atuncia nu m-am uitat la lună vreodată fără a-i vedea” [2, p. 86].

În secvența imediat următoare, autorul schimbă registrul epic, prezentând, într-o formulă stilistică extrem de comprimată și într-un ritm expansiv, o veritabilă legendă a Măriucăi, o nuveletă cu inflexiuni tragice, compusă din elemente variate (descriptive, narative, lirico-sugestive): „Bătrânii spuneau de aceste, fetele și flăcăii vorbeau de Măriuca... Măriuca! șasesprezece ani, față detrandafir și de spumă de lapte, ochi de mură, cămășuică de omăt cu alțițioare subțiri, ca o creastă de rândunică, și inimă de lăcirmioară; mult iubită, mult sărutată de un nufăr frumos de pe iaz; ea era drăguliță tot satului... dar nuferii sunt înșelători ca unda mirătoare în care se nasc! Al nostru se duce la moscălie cu făgadă de întoarcere; lăcirmioara se veștezi... părinții o alungară... Un an, doi, trei ani, de sub părul satului, Măriuca se uita la drumul mare bătut de ochii ei; drumul aducea numai dorul; într-o zi, Măriuca clăti din cap ca o frunzuliță vântuită, se culcă la piciorul părului, cu ochii la drum, și adormi pentru totdeauna!...” [2, p. 86].

Variațiile epice se întâlnesc frecvent în proza autorului care dezvoltă coordonatele unei lumi reconstituită prin fluxul rememorativ, sau descoperită, investigată și explicată. Naratorul lui Alecu Russo întreține un viu dialog cu naratarul, căruia îi explică, argumentează și pe care îl problematizează, adresându-i întrebări. Remarcând polifonia acestei opere, Teodor Vârgolici notează: „Cu o dexteritate desăvârșită, moder-

nă, inovatoare în proza românească din prima jumătate a secolului al XIX-lea, Alecu Russo reunește armonios rememorarea lirică și pamflețul, meditația și umorul, descrierile de natură și dialogul, confesiunea și interogația, tonul grav și exuberanța narativă, jurnalul intim și legenda populară, însemnările de călătorie și poemul în proză” [3, p. 10]. În proza de călătorie *Piatra Teiului*, portretul vestimentar al daco-românului, călăuza călătorilor prin munții Moldovei de Nord, este extins și ia proporțiile unei imagini generalizate – a întregului popor român. Fragmentul se compune din alternanțe ale elementelor descriptive cu interogații retorice și meditații ale autorului pe tema ignoranței contemporanilor în raport cu valorile populare autentice: „Un chimir lat de piele de căprioară, cuprinzând tot ce este trebuincios munteanului: un cuțit frumos, o lulea, o pungă și un amnar lung legat de cingătoare c-o curălușă ori un lăntujel de fier – strânge în jurul coapselor o cămașă lungă, cu mânici largi, cusută la gât cu arnici felurit colorat și căzând peste ȋtari groși. O traistă cu merinde i-atârână de gât, opinci, un baltag și un suman scurt, aruncat în voie pe umăr, ȋi întregeau îmbrăcăminte. Nu-i asta oare o îmbrăcăminte primitivă, pitorească și îndămânoasă, obiect de mirare pentru rarii călători care ne cercetează? Căci totul e nevinovat, simplu și frumos în poporul acesta incult; el însuși și obiceiurile-i de om primitiv și cu inima deschisă, credințele-i și eresurile-i din vremi păgâne amestecate cu tainele creștinismului; viața-i aspră și zbuciumată; bunul lui simț, cu învățăminte cuminiți pe care, deși lipsit de învățătură, i-l dau obiceiurile patriarhale; tradițiile din vremuri mai bune și deprinderile-i libere. Nu-i oare rușine ca niște străini să-și fi aruncat mai întâi ochii asupra poporului nostru, pe când ai noștri pe-trec copiind pe străini și calcă în picioare și nu bagă în seamă o comoară așa de bogată?” [2, p. 48-49].

Evocatoare, reflexivă, interogativă, sentențioasă, proza lui Alecu Russo excelează între beletristic și publicistic, scriitorul relevându-și predispozițiile pentru meditație și eseu, dar și pentru fertilizarea energică a stilului artistic. În *Amintiri*, Tudor Vianu ȋi remarcă „notația delicată și exactă, comparația neașteptată, senzația culeasă din regiunile mai ascunse ale sensibilității (...)” [4, p. 27]. Relieful stilistic neuniform al acestei creații se explică prin faptul că scriitorul și-a ajustat discursul la oscilațiile memoriei sale afective, precum denotă acest fragment din *Amintiri*: „Vântul primăverii a bătut; peste

dealuri, peste văi, peste ani, dorul leagănului mă agiunge; spre codru mi se întorc ochii, și zăresc umbra părului copilăriei mele, care își întinde ramurile ca niște brațe ce își scutură florile pe inima mea, ca o ploaie răcoroasă” [2, p. 85].

Dezinvolt, focalizându-se pe expunerea ideatică și expresia stilistică, scriitorul pașoptist își coagulează demersul încorporând în prozele sale structuri narrative autonome, care se intercalează firesc în textul de bază (legendele toponimice în *Piatra Teiului* și *Stânca Corbului*, mărturisirea bătrânului boier în *Soveja*, istoria expusă de părintele Acati etc.). Este ceea ce remarcă Liviu Papadima în afirmația că „proza românească de până la «Junimea» acoperă o arie mai largă decât cea pe care o rezervăm astăzi «scrierilor de ficțiune» și că adesea ea prezintă forme amalgamate sau intermediare în raport cu proza non-ficțională (de tipul narațiunilor istoriografice, de pildă) sau cu proza explozivă, non-narativă (de tipul studiului, al eseului, al dezbaterii, al pledoariei, în general, al textelor de factură descriptivă sau argumentativă)” [1, p. 141-142]. Izvorâtă dintr-un ardent sentiment patriotic, marcată de retorismul unui romantism incipient, creația lui Alecu Russo se pliază exact pe tendințele unui timp literar traversat de incertitudini și imprecizii. Aria tematică, structura formală a compunerilor sale ilustrează ritmul devenirii narațiunii artistice românești. Elogiind trecutul, dar și deschis primenirilor prezentului, „ruginitul modern” (Mihai Cimpoi) își organizează scriitura la modul firesc, sincer, netrucat, conjugând, într-o manieră stilistică excelentă, ideea și emoția.

Referințe bibliografice

1. Papadima Liviu, *Literatură și comunicare. Relația autor-cititor în poza pașoptistă și postpașoptistă*, Iași, Polirom, 1999.
2. Russo Alecu, *Opere*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, tabel cronologic, note și comentarii de Teodor Vârgolici, Chișinău, Știința, 2015.
3. Vârgolici Teodor, *Portrete și analize literare*, București, 100+1 GRAMAR, 2001.
4. Vianu Tudor, *Arta prozatorilor români*, Chișinău, Hyperion, 1991.

Mircea COLOȘENCO

Concordanțe

Friedrich Nietzsche – Mihai Eminescu

Ideea pare hazardată. Cei doi, deși contemporani, nu s-au cunoscut personal ori prin opere. Nu s-au interferat/intermediat într-un anume fel. Nu au avut prieteni, colegi ori profesori comuni. Mai mult, preocupările social-spirituale au fost total distincte și diferite ca gen, structură, tematică. (Facem abstracție de viața lor privată și de idiosincrasii.)

În cercetarea noastră, în condiții de adevăr ne-am impus o neutralitate severă (germ. *Wertfrei*), pentru a realiza un studiu de strictă obiectivitate estetică cotidiană și diferit față de celelalte discipline/științe, rezumându-ne doar la concordanța conceptelor: *eterna reîntoarcere*, *Übermensch/supraomul/ omul de dincolo* și *voința de putere*.

Bibliografia celor două personalități geniale este bogată, dar nu a fost tratată încă o asemenea temă.

La Friedrich Nietzsche (1884, Röcken – Weimar, 1900), entitățile enunțate sunt definite, comentate și supradimensionate. Au devenit chiar un corp de doctrină și insuflă germanilor ca dogmă. De altfel, bazele „crezului” germanist au fost puse de J. G. Fichte, Otto Bismarck, Henri de Trutschke, H. St. Chamberlain, iar savanți ca W. Wundt, Adolf von Harnack, R. Fucks, W. Ostwald i-au definit principiile, invocând *mitul sângelui*. Pentru H. St. Chamberlain, cultura europeană este esența germană, și nu de spirit latin: tot ce e bun la francezi este franc, la spanioli – vizigot, la italieni – longobard (*Kriegsaufsätze*, Bruckmann, München, 1915). În același sens, de curând, se încearcă inocularea ideii cum că dacii din România sunt de seminție germană, venind, cândva, din vestul Europei în perimetrul carpato-dunărean, dar întorcându-se ulterior în Olanda și Danemarca, ținuturile lor de origine (Alexandru Bădin, *Dacia din vestul Europei în istoriografia europeană*. New York, U.S.A., 1998). Însă dincolo de acest *furor teutonicus*, care nu dă totuși tonul vieții, germanismul (în ceea ce i-a privit, deopo-

trivă și pe Nietzsche și pe Eminescu) este o parte a culturii europene, alături de celelalte culturi/civilizații ale bătrânului continent.

La Mihai Eminescu (Ipotești, 1850 – 1889, București), valorile culturii germane au fost luate ca atare. Făcându-și studiile în mediu germanic, Cernăuți-Viena-Berlin, structura culturii generale/speciale asimilate poartă amprenta stilului germanic, în completă conștiință de sine într-o excelență firii proprii a neamului românesc. Geniul limbii și seminției sale neolatine, clădită pe cercul intereselor comune moștenite instinctiv daco-romane, i-au deschis drumul spre lumină creatoare ca personalitate distinctă. Mai întâi, G. Călinescu, descriindu-i opera și punctând din aproape în mai aproape, înainte ca ea să fie editată perpessiciusian, mai apoi, Zoe Dumitrescu-Bușulenga, cu preferință la influențele romantismului german, i-a cercetat și delimitat spațiul cultural asimilat din lumea de cultură și civilizație germană. Schopenhauer, Fichte, Fd. v. Hartmann, pe de o parte, dar și Jean Paul Richter, Hölderlin, Novalis, Schiller, Arnim, Creuzer ș.a. pe de altă parte, dar nu și Fr. Nietzsche...

Concordanța/corespondența/potrivirea este o rezultată a rolului jucat de lecturile comune din acele surse teoretice și istorice parcurse de cele două personalități și viziunile proprii de geniu, independente și paralele, dacă nu concomitente. Am zice cu alte cuvinte: *sensul epocii*.

Când William Whewell a descris, pentru prima dată, conceptul de concordanță în filosofia științei (*Philosophy of the Inductive Sciences*, 1840), evidențiind procesul prin care inducțiile leagă faptele de formarea de idei noi, a crezut optimist că există o singură concepție corectă cu rol unificator.

Pe parcurs, lucrurile s-au schimbat, ceea ce încercăm și noi să discernem în continuare.

II

Un sector al operei eminesciene mai puțin cercetat/aprofundat în sine este cel dedicat de poetul național dramaturgiei/teatrului, ba, considerat ca o neîmplinire a geniului.

Opera dramatică originală eminesciană are următoarea structură:

- **drame istorice:** *Decebal, Pacea vine s-o ceară, Bogdan-Dragoș, Gruie Sânger, Alexandru cel Bun, Ștefan cel Tânăr, Petru Rareș, Cel din urmă Mușatin, Alexandru Lăpușneanu, Mira, Andrei Mureșanu, Povestea;*
- **comedii:** *Minte și inimă, Elvira în disperarea amorului, Convorbiri literare: Romancero español (scrise în versuri), Gogu tatii, Județul Împăratului, Județul lui Vodă (în proză).*

La **dodecameronul** dramelor istorice, consacrat sub acest titlu generic de către G. Călinescu, au mai fost adăugate alte trei încercări dramatice: *Călugărul și Chipul, Regina și cavalerul, Amor pierdut – viață pierdută.*

Primele două din seria **dodecameronului** sunt subiecte gemene, inspirate din perioada Războaielor romano-dacice (101-106 d.Hr.), respectiv *Decebal* și *Pacea pământului vine s-o ceară*; le-am contopit într-un text comun sub formă de poem dramatic *Decebal* (Editura Sfera, Bârlad, 2000, 60 p.) subtitrat *Teatru patetic*, propunând o lectură fluentă.

Ceea ce trebuie menționat de la început este faptul indubitabil că opera dramatică eminesciană originală are subiecte unitare în fabulații coerente și cu personaje ce reprezintă pasiuni, și nu ființe, care se înfruntă în numele unor idei, stări, situații. „Într-adevăr, Eminescu a inventat la noi drama care nu e în fapte și întâmplări, ci în omul care gândește și simte, prins cum este în durerea lumii, confruntat cu sine și cu alții într-o pierzanie, care e a tuturor” (Petru Creția, *Introducere*. M. Eminescu. *Opere. Teatrul original și tradus*, VIII, Editura Academiei Române, București, 1986, p. XXI).

Sistemul conceptual al rodirilor dramatice originale este triadic: geneza neamului – *Decebal*, geneza statului – *Bogdan-Dragoș*, iar sfârșitul unei încrengături ereditare conducătoare – *Alexandru Lăpușneanu*. Celelalte opuri sunt complementare acestor lucrări dramatice, singurele încheiate ca formă literară față de cele rămase la limita de însăilări.

III

În fond, cum putem considera faptul că, în concepția literară eminesciană se pot regăsi cele trei noțiuni invocate (*eterna reîntoarcere, Ubermensch, voința de putere*) raportate la poemul dramatic *Decebal*?

Personajele principale – Traian și Decebal – reprezintă, totodată, două principii/concepte ale autorului, două idei distincte.

Marcus Ulpius Traianus (53 – 117 d.Hr.), originar din Hispania, primul provincial devenit împărat al Romei (98-117 d. Hr.), a condus războaiele cu dacii (101-102, 105-106 d.Hr.) și cu parții (114-117 d.Hr.).

Decebalus per Scorilo i-a urmat la tronul Daciei regelui Duras-Diurpaneus (87-106 d. Hr). Strateg talentat. Învins de Traian, se sinucide. Capul retezat îi este arătat lui Traian, trimis la Roma și aruncat pe treptele Gemoniae, locul unde se aruncau stârvurile osândiților la moarte.

Dacia lui Decebal, Dacia din nordul Dunării, a fost transformată în provincie romană (*Moesia Inferior*) și populația romanizată, iar ulterior, întregul teritoriu carpato-danubian a fost părăsit din ordinul împăratului Aurelian (271).

Între cei doi protagoniști ai poemului dramatic *Decebal*, la care se adaugă Principele Tazig, dialogul se poartă în jurul *eternei reîntoarceri* (v. 691-703) a *supraomului* (v. 749-761), a *voinței ca putere* (v. 1291-1301).

Cele trei concepte/principii au un punct nodal comun: *Genius*, personificarea forței generatoare la romani, care sălășluiește în om. Fiecare bărbat, liber ori sclav, are un *Genius* al său, care îl însoțește de la naștere până la moarte.

Acest *Genius* era, în cultul familiei, *pater familias*, divinitate tutelară nu numai pentru individ și familie, ci și pentru întregul popor – *Genius Populi Romani*, din care s-a dezvoltat *Genius Augusti* (geniul împăraților), respectiv, *voința de putere*, în triadă cu *supraomul* și cu *eterna reîntoarcere*.

Ceea ce trebuie subliniat este faptul că și în Dacia a fost atestat *Genius* ca forță protectoare: *Genius Daciarum*, *Genius Nautorum*, *Genius Liberatorum et Servorum*, *Genius Loci*, *Genius Commerci* etc.

Așadar, concordanțele nietzschiene-eminesciene sunt, pe cale de consecință, concordanțe germanice-latine.

Așadar, nimic nou sub soare...

IV

Scânteia comună concordanței celor doi geniali gânditori a fost consultarea operei majore a nu mai puțin faimosului Arthur Schopenhauer (1788 – 1860).

În vreme ce Fr. Nietzsche a declarat fără niciun fel de dubiu: „Ateismul a fost ceea ce m-a condus la Schopenhauer”, cu precizarea anterioară „Tocmai tragedia este dovada că grecii nu erau pesimiști, Schopenhauer s-a înșelat aici, după cum s-a înșelat în toate” (Fr. Nietzsche, *Ecce homo. Cum devii ceea ce ești*. Cap. *Inoportunele*. Trad. de Liliana Micescu. Editura Centaurus SRL, București, 1991, pp. 37, 42). Mihai Eminescu l-a considerat pe marele filosof A. S., într-o polemică din ziarul „Timpul” (8 februarie 1878), drept *spiritus rector*: „Schopenhauer, care numește pe Hegel șarlatan și școala sa o adunătură de stârpituri” [...] zice: Dreptul poate fi suprimat prin forță, niciodată nimic (*blos unterdrückt nic aufgehoben*) (vezi *Lumea ca voință și idee*, vol. II, p. 680) și fiecare are dreptul a face tot ce nu atinge pe altul (*Parerga*, vol. II, p. 257)” (Mihai Eminescu, *Opere*. Vol. X, *Publicistică*, București, Editura Academiei R. S. România, 1989, p. 44).

Și totuși, cei doi geniali gânditori au avut reacții asemănătoare în privința conceptelor *eterna reîntoarcere*, *supraomul* și *puterea ca voință*:

I. *ETERNA REÎNTOARCERE*:

- *Fr. Nietzsche*. „Nemurirea costă scump: pentru ea se moare de mai multe ori în timpul vieții. Există ceva pe care eu îl numesc ranchiuna măreției; tot ceea ce este măreț, o operă, o faptă, odată desăvârșită, se întoarce neîntârziat celui care a înfăptuit-o. Tocmai fiindcă a înfăptuit-o, el este acum slab, nu-și mai suportă fapta, n-o mai privește în față” (*Ecce homo, op. cit.*, p. 57);

- *M. Eminescu*.

„DECEBAL:

Tu ai găsit-o... vorba ce ne-nseamnă

Furtuna da! Oceanul! Vijelia...

Astăzi o lume-n fundul ei visează

Și stele poartă pe oglinda-i creață,

Dar mâini ea falnică cumplit turbează
 Și mișcă lumea ei negru măreață
 Pe-ale ei mii și mii de nalte brațe
 Ducând pieirea țări înmormântează...
 Azi duc diluviu ... mâne, nemurire
 O armonie care capăt n-are
 Astfel e-a ei întunecată fire
 Astfel e sufletu-n antica mare
 Ce-i pasă ce simțiri o să vă-nspire
 Indiferentă ... solitară ... mare!

Astfel sunt dacii – luptă ... ș-apoi pieire!” (Mihai Eminescu, *Decebal*, p. 127-150, în vol. M. E., *Opere*, IV, *Teatru*. Ediție critică, note și variante de Aurelia Rusu. Studiu introductiv de George Munteanu. București, Editura Minerva, 1978, p. 140)

Textul reprodus de noi, elaborat în anii studenției, cca. 1872-1873, mss. 2254, 2286, apare independent în mss. 2287, f. 59, sub formă de sonet titrat *Adânca mare*, transcris împreună cu altele trei (I. *Cum oceanu-ntărâtat*; III. *Veneția*; IV. *Maria Tudor*), fără ca vreun editor/exeget să-l menționeze ca parte componentă din drama *Decebal*;

II. UBERMENSCH/SUPRAOMUL/OMUL DE DINCOLO:

- *Fr. Nietzsche*. „Cuvântul *supraom* pentru desemnarea tipului celei mai înalte izbânzi, în contrast cu oamenii moderni, cu oamenii buni, cu creștinii și alți nihiliști – cuvânt care în gura lui Zarathustra, distrugătorul moralei, dă mult de gândit – a fost înțeles aproape peste tot cu deplină candoare în sensul acelor valori a căror antiteză apare în figura lui Zarathustra, vreau să spun că a fost înțeles drept tipul *idealist* al unui tip superior de om, jumătate sfânt și jumătate geniu...” (*Ecce homo*, *op. cit.* p. 31);

- *M. Eminescu*.

„DECEBAL:

Acei ce domnesc lumea... sclavi ei înșiși
 Ai unuia... ai celui ce-i mai rău,
 Mai crunt, mai diabolic, mai tiran!

Astfel îi vezi urmând unul la altul
Umbre sinistre și rușinea lumii
Tiberius, Caligula nebunul,
Claudiu acea jucărie de muieri –
Și Nero... Și-n fiecare din romani
Este sâmburele acestor pasiuni,
În apăsare el e un Catilina,
Apăsător e fiecare un Nero.” (*Decebal*, p.127-150, *op. cit.* p. 142)

III. VOINȚA/DORINȚA/PASIUNEA CA PUTERE/STĂPÂNIRE/ DOMINARE:

- *Fr. Nietzsche*. „Dorința de a stăpâni e cutremurul de pământ ce rupe și desparte tot ce-i șubred și găunos, e zdrobitorul mânios al tuturor mormintelor văruite, care mugește și pedepsește; punctul de întrebare țâșnind alături de răspunsurile premature” (*Așa grăit-a Zarathustra*. În românește George Emil Bottez. Editura Librăriei Casa Școalelor, Antet, București, 1916, p. 160);

- *M. Eminescu*.

„DECEBAL:

Pe cai, pe cai! Războiul este gata,
Puneți pe Dunăre un jug de lemn
Ca să mugească ca și taurii noștri
Acea bătrână și-ndrăzneată mare
Ce curge între noi și-ntre romani” (*Decebal*, p. 127-159, *op. cit.* p. 147).

*

... Quod erat demonstrandum ...

Vladimir BULAT

Culoarea nenumită

V.B. – născut la Chișinău, pe vremea când comunismul făcea ravagii în conștiința națională a românilor transpruteni. După un stagiu militar în orașul lui Kant, ex-Koenigsberg, a urmat un an de studii la Kiev, la Facultatea de Istoria Artei, instrucție finalizată la București, în cea mai sumbră perioadă a capitalismului embrionar. A publicat câteva cărți, dintre care se remarcă monografiile despre sculptorii Lazăr Dubinovschi (2006) și Dumitru Russu-Scvorțov (2018), dar și *Antologia picturii moldovenești* (1939-2015). Autor de studii și eseuri în publicații și periodice din România, Republica Moldova, Franța, Rusia, Ungaria.

Nu pot localiza în timp momentul în care ne-am cunoscut. S-ar putea să tot fie 15 ani de atunci. Mi-a adus într-o zi o sticlă mare, de plastic, cu *țuică maturată* în butoi de vin. Avea o culoare ușor arămie și avea o corpolență uleioasă, de aceea am tras de ea mult timp. Pentru că nu mă înduram să o beau în cantități mai mari, căci îmi plăcea prea mult. Lucrurile care-ți plac trebuie să le savurezi, să tragi de timp, să nu se risipească. Să oprești în loc timpul *lor*.

Cam același îndemn interior îl simt și atunci când îi privesc pictura. Pictura ei este mai în-tâi de toate *candidă*, dar pare un paravan înapoia căruia artista se ascunde. Predomină în pânzele ei vegetația, vegetalul. Florile, cu precădere. Florile de câmp. Personajele umane sunt puține și ies în relief mai ales prin zâne, îngeri umanizați. Chipurile sunt înfățișate din profil, dar și cu ochii ațintiți spre spectator. Pupilele lor sunt mereu mari, pronunțate, expresive, rotunjite. Uneori, prin picturile sale trec îngerii cu aripile strânse ca niște *rucsacuri* în spate.

Copacii pictați sunt și ei antropomorfici și acest lucru nu este o găselniță, ci o proiecție a unor observații. Mai deunezi eram amândoi pe ulițele vechiului Chișinău și ne-a ieșit în

Carmen MARIN

**Sensibilitatea feminină
și universul artistic**

Câmp de flori, 2016, acril, pânză, 100x100 cm

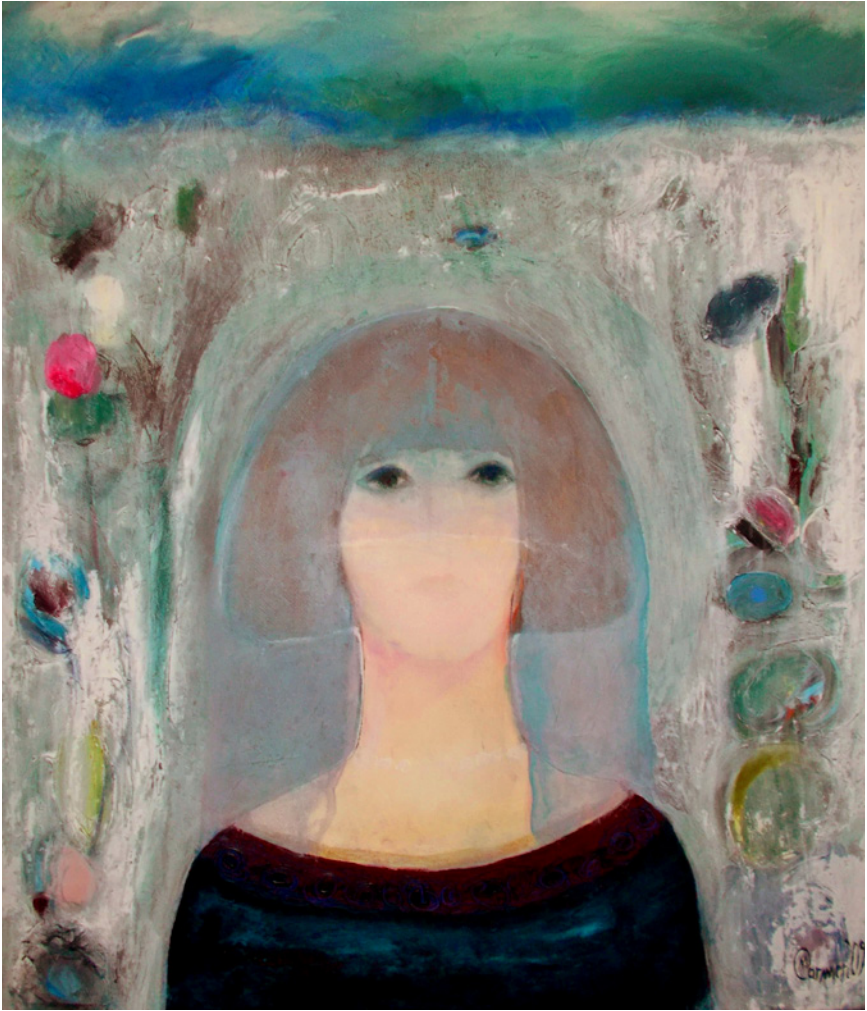
Rugăciune, 2017, acril, pânză, 90x60 cm

Fete, 2014, acril, pânză, 70x60 cm

Primavera, 2010, acril, pânză, 70x60 cm

Antonia, 2009-2014, acril, pânză, 70x60 cm

Separare, 2009, acril, pânză, 70x60 cm

Balerină, 2018, acril, pânză, 70x60cm

Iarnă, 2017, acril, pânză, 60x70 cm

Cei 12, 2017, acril, pânză, 50x70 cm

Înger, 2018, acril, pânză, 60x50 cm

Copacul, 2014, acril, pânză, 100x100 cm

Grădina, 2018, acril, pânză, 80x60 cm

Carmen MARIN

Data nașterii: 22 ianuarie 1977, Constanța (România).

Studii:

Universitatea Națională de Arte București (România), Facultatea de Pictură, clasa profesorului Ștefan Câlția.

Expoziții:

În perioada 1999-2019 își expune lucrările în peste 25 de expoziții personale în România, Grecia, Germania, Spania, Franța, Finlanda, Norvegia, Republica Moldova. Participă la expoziții de grup în Ucraina, Finlanda, România, Grecia, Italia.

Lucrări în colecții private:

USA, România, Belgia, Italia, Turcia, UK, Africa de Sud, Grecia, Franța, Finlanda, Austria, Rusia, Ucraina, Japonia, Norvegia.

Ilustrație:

„Maeba” de Maria Elba Sotillo Pantin, RAO, România (2004)

Alte activități:

Participare la Bienala Internațională de Arte, Florența, Italia (2003);
Decorarea Restaurantului francez „Marly”, București, Romania (2000);
Restaurarea Templului Grecesc, București, Romania (1999);
Memorialul Durerii – Pregătirea expoziției permanente, Sighet, Romania (1997);
Studii și documentare, Veneția, Italia (1999).

Premii:

Premiul pentru Artă și Sport, Lausanne, Elveția (2004)

Membră a Uniunii Artiștilor Plastici din Romania.

16 februarie 2019, Chișinău. Secvențe de la inaugurarea expoziției pictoriței Carmen Marin

cale fizionomia măreață a unui copac care fusese ciopârțit de un spițer de arbori, foarte nepriceput, dar de-o manieră în care numai un frizer începător își poate permite să slujească părul de pe capul unui copil... Carmen a rămas țintuită locului, mută. Privea și se minuna. Savura grafica arborelui pe cerul cenușiu. Căci acolo *vedea* deja viitoarele picturi. Care au și început să apară. Un copac desfrunzit e ca o mireasă care se nuntește în ceruri. Una care pășește într-o altă dimensiune.

M-am tot întrebat care este culoarea dominantă în picturile ei? E cu neputință să răspunzi la întrebarea asta, cum este imposibil să răspunzi cu precizie care-i culoarea cerului. Orice răspuns ai da, acesta nu e decât parțial, sau doar aproximativ, expeditiv. Tocmai de aceea, și în cazul picturii ei nu poți numi doar o culoare, ci câteva. Doar una însă este cea care subzistă prin și printre toate. Transpare prin celelalte. Culoarea asta e precum izul unic al florilor pe o pajiște, când zăduful verii îl melanjează, din zori până la chindie.

Culoarea asta parcă străbate și iese la suprafață de undeva din adâncuri. Dintr-un soi de magmă interioară, angelică, diafană. Poate asta o determină pe artistă să *înfrunte cu cerbicie* pânda, să o răzuiască adesea, să o șlefuiască apoi, spre a putea aduce la lumină culoarea asta nenumită. Da, culoarea nenumită, anonimă, dar prezentă. Vie. Culoarea *flanea-*

ză dintr-o pânză în alta și lasă urme în cele precedente. De pildă, să luăm aminte la compoziția *Fete* (2014), care aparent este pictura unui copil, în fapt însă este pictura unui înger strecurat printre noi, venit să ne vorbească despre lumea angelică, despre evanescența Paradisului și, mai ales, despre culoarea *lui* preferată... Îngerii sunt precum copiii și viceversa.

Da, cred că pot spune: culoarea dominantă a picturilor candidе, închiuite de Carmen Marin, este una *diafan-paradisiacă*.

Atât cât omului îi este îngăduit să-și imagineze, să parcurgă cu min-tea lumea îngerilor, în aceeași măsură o poate și reprezenta în culori, forme, ritmuri, sunete, cuvinte. Fiecare dăruiește câte ceva din *occulta cordium* (tainele inimilor), căci anume acolo, ne spune și Apostolul Luca, se află „Împărăția Cerurilor”. Dincolo de orice iconografie, tematică sau posibile interpretări, delimitări sau apologii, prin ceea ce face în pictură Carmen Marin se trădează chiar prezența unui înger fugar, zvăpăiat. În pictura asta chiar corporalitatea lui subzistă, se „dizolvă” și devine acea culoare despre care făceam vorbire mai sus. Pictura se *pre-face* astfel, dar pe neprins de veste, într-un receptacul al vederii noastre.

Mărturisesc acestea toate, scriindu-le, și gândul mă poartă și la acea *țuică maturată*, făcută într-un mod alchimic, undeva la poalele dealurilor muscelene, de tatăl ei, Ioan Marin, care azi nu mai e printre noi, dar este Carmen, cea care ne dăruiește aceste picturi pe care le tot descopăr, le descopăr neconținut, succesiv, „dansând” șotronul între teluric și angelic.

Ana BANTOȘ

Nicolae Popa. Interogația sinelui

Configurarea paradigmei estetice în post-totalitarism, în partea estică a Europei, se dovedește a fi un proces complicat, căci a discuta despre sensibilitatea caracteristică acestei perioade, pe plan literar, din perspectiva ruperii sau a continuității, de asemenea, nu este deloc simplu. A existat literatură bună și literatură mai puțin bună și până la '89, așa cum există și acum. Este adevărat, la ora actuală se editează mult mai mult decât înainte și se editează mai mult în raport cu cât se citește. Autorul unui studiu despre poezia spaniolă contemporană constata că în Spania, în ultimul deceniu sunt mai mulți poeți decât cititori de poezie, aceștia din urmă fiind cam 500 la număr. Oare cum stau lucrurile la noi în această privință? Ar mai fi de spus că printre fenomenele editoriale recente din peisajul literar pruto-nistean se înscrie și apariția antologiilor, interesul extraliterar nefiind întotdeauna evitat, ceea ce duce la îndepărtarea cititorului de literatură.

În acest context, un volum antologat de însuși autorul este un lucru remarcabil, inclusiv pentru că ne oferă posibilitatea de a înțelege mai bine peisajul literar contemporan de la noi, care este unul polifonic și cât se poate de divers. O șansă a cunoașterii mai bune a peisajului literar basarabean ne-o oferă volumul *O mie de ani cu fața la soare* (Editura Arc, 2019), de Nicolae Popa (născut pe 13 februarie 1959, în satul Buda, Călărași, Republica Moldova).

Cartea cuprinde o selecție riguroasă de poezie, pentru a cărei înțelegere este necesar să ne asumăm, bunăoară, eroziunea unor concepte precum autoritatea sensului sau semnificația transcendențialului, de care era strâns legată literatura într-o perioadă anterioară. Aceste concepte sunt în legătură directă cu interogația sinelui, care, în aria dintre Prut și Nistru, nu a conținut să fie în prim plan de pe când literatura română se afla pe lama ascuțită a modernității și până astăzi. Mai trebuie spus că, după trecerea prin fenomenul așa-numitului regionalism și după lupta

dintre tradiționalism și modernism, după o anumită deschidere în fața valorilor occidentale, în interbelic, basarabeni s-au confruntat, în comunismul de tip sovietic din a doua jumătate a secolului al XX-lea, cu o criză identitară de tip extins, cunoscută și în alte țări europene. Prin urmare, este cât se poate de explicabil efortul scriitorilor de a re-defini gândirea artistică din perspectiva orizonturilor literare mai ample. Considerând oportună desprinderea unor momente esențiale ce marchează cotitura literaturii în care răz-

bate ecoul căutărilor identitare în post-comunism, vom menționa, în primul rând, tendința de a de-ideologiza reflecția artistică, în perioada „glasnosti și perestroika”, atunci când începe să se afirme o tendință de de-construire și de re-construire a gândirii tradiționale.

În acei ani debutează, cu un volum de poezie, *Timpul probabil* (1983), și Nicolae Popa, ulterior publicând atât versuri, cât și proză, inclusiv cărți pentru copii (*Ghid cometa Halley*, versuri, 1987; *Lunaticul nopții scitice*, poeme, 1995; *Păsări mergând pe jos*, proză, 2001; *Careul cu raci*, versuri, 2003; *Cubul de zahăr*, roman, 1991; *Avionul mirosea a pește*, roman, 2008; *Elegii de la casa scriitorilor*, versuri, 2013; *Balcoane pentru elefanți*, 2011; *Marele Ciulică*, 2012; *Ghiozdanul zburător*, 2016). Accederea la un alt sistem de valori, de gândire nu e tocmai simplă, acest lucru evidențiindu-l, într-un inconfundabil stil malițios, în „România literară”, scriitorul decan de vârstă Aureliu Busuioc, care afirmă despre Nicolae Popa că „e un prozator meritoriu pentru etapa reformatoare ce urmează realismului socialist. Fără a fi un regionalist, e un scriitor basarabean de importanță regională semnificativă”.

Venind din zona unor realități marcate de oboseală, de apatie, demersul literar al lui Nicolae Popa, la fel ca și al colegilor săi de generație,

va fi orientat spre un univers constant, din care să lipsească regretele, lupta cu scrisul desfășurându-se în termenii ludicului: „Du-te, bă, de aici!/ i-am zis poemului care venise/ să mă roage să-i fiu autor./ Cum să-ți fiu eu ție autor,/ zdohnitură nevertebrată ce ești, dacă vii, așa,/ bolborosind pe toate coridoarele Uniunii Scriitorilor/ și-mi pătrunzi în suflet prin toate crăpăturile, dându-mi/ peste cap programul de muncă, distrugându-mi calmul/ și liniștea, și familia! Cum să-ți fiu eu autor, incipientule?” (*Autor*). Situația „între deschis și închis”, „întredeschisul”, vizează un fel de permanență și, în același timp, o anumită perenitate în raportul poetului cu lumea înconjurătoare. Privirea îndreptată spre seninul ceresc, ca și spre învolburările spumei, spre vâltoarele nămolose ale adâncurilor apelor, diverse stări, de la cea a plantei târătoare, rătăcind după propria-i mireasmă, până la sentimentele multiple de cândva, păstrate undeva „în saramură”, țintesc spargerea limitelor percepțiilor. Totul a fost spus și dacă e așa, atunci contează nuanțele, variațiile, subtilitățile. Interesul pentru subtilitățile din ce în ce mai tehnice vizează orientarea spre un public larg, la a cărui inimă autorul vrea să ajungă, căci, cu voia sau fără voia sa, scriitura, după cum afirmă și Phillipe Sollers, este politică: „Scriitura este continuarea politicii cu alte mijloace” (Philippe Sellers, *Teorie de l'ansamble*, p. 78). Tot aici, probabil, se înscrie și intenția de scoatere a poeziei din cercul îngust al inițiaților, prin traducerea în cuvinte a atmosferei particulare a timpului în care trăim, întredeschizând în fața cititorului fereastra, prin care să se poată vedea și ceea ce mai înainte nu se vedea.

Poetul, în accepția lui Nicolae Popa, este cel care ar putea avea curajul de a rupe relația cu expresia „poetică”: „Și doar știi, Scribule, că eu mă simt/ atât de aproape de poezie,/ încât aș putea să n-o scriu deloc” (*Scrisoare Scribului*). Abordarea subversivă, miza pe enigmă, pe fascinație, reflecțiile în alb și negru, lumina și frigul, o anumită neutralitate a eului, textul raportându-se la însuși textul, sau, cu alte cuvinte, raportarea la sinele așternut pe hârtie etc., toate acestea indică asupra unui spațiu în care literatura e depășită de realitate, și unde scriitorul e preocupat de om și locul lui în lume, problemă ce e comună creatorilor de pe diverse meridiane. În mod surprinzător, va da de un asemenea reper de care are nevoie chiar în preajma casei sale părintești: după cum va mărturisi în cadrul unei seri frumoase petrecute cu prietenii și colegii la Biblioteca „Onisifor Ghibu”, cu prilejul aniversării sale, el

a descoperit în dealul viei cultivate de moșii și strămoșii săi vestigiile unor obiecte din ceramică, despre care va afla de la arheologii care le-au examinat că datează de mii de ani. Stăteau, cum spune fericitul descoperitor, „de mii de ani cu fața la soare”, intacte, indiferente la tulburările pe care istoria le-a abătut peste mult pătimitul pământ basarabean.

Cu acest episod, care a dat și titlul cărții *O mie de ani cu fața la soare*, se conturează cel de al doilea moment decisiv în întorsătura care s-a produs în creația lui Nicolae Popa, dar și în literatura română din Basarabia postcomunistă. Mai exact, este vorba de tentativa re-constituirii unui vis de lungă durată al ființei umane, din care fragmente sparte, contradictorii, goluri, lacune, nămoluri vehiculează aceeași întrebare în care autorul se autovizează: cine sunt eu și de unde vin? Răspunsul pe care ni-l dă poetul ar putea fi următorul: într-o atmosferă lipsită de patos, anemică, inertă, cucerirea lumii poate începe cu imaginea re-proiectată asupra trecutului nostru mai profund, cu re-evaluarea unei moșteniri cunoscute insuficient. Or, la acest capitol românii basarabeni au fost din cale afară de năpăstuiți. Mă întreb dacă nu cumva acel ceva „profund dureros”, pe care Sorin Alexandrescu îl observa în poezia lui Nicolae Popa ca fiind „mereu pus în surdină, cu acea tipic optzecistă discreție”, la fel ca și prezența în versurile sale a semnelor naturiste diverse, transsubstanțierea cărora „nu încetează să marcheze deziluzii”, la care făcea trimitere Constantin Ciopraga, vin din aceeași zonă, a interogației sinelei în raport cu istoria, un raport acum mai complicat și mai greu de exprimat. Să ne amintim, bunăoară, că intelectualii români cu studii în perioada interbelică aveau conștiința participării la făurirea istoriei. Ce s-a întâmplat cu această conștiință după cel de al Doilea Război Mondial? E o întrebare care chiar dacă nu e pusă pe față, e lesne să o întrezărim prin întredeschiderile din poezia lui Nicolae Popa, nutrind un sentiment de respect față de colegii săi înaintași, cărora le-a fost dat să apere valorile identitare în condiții drastice.

Rămasă față în față cu limbajul său, poezia lui Nicolae Popa, înscriindu-se într-un angrenaj estetic și cultural amplu, trebuie citită, bineînțeles, la lumina altor texte deja scrise, inclusiv la lumina propriilor cărți apărute, cu alte cuvinte, interdiscursiv și metapoetic. Căci recognoscibilitatea lumii sau a lumii în care trăim noi, cei de la Est de Prut, este tot mai anevoioasă: falia deschisă între cuvinte și lucruri, între discursul

literar și ceea ce acesta își propune să reflecte este tot mai evidentă. Iar Nicolae Popa este unul dintre cei care își asumă conștiința crizei ce afectează de ceva vreme relația dintre verbe și lucruri, această conștiință fiind caracteristică postmodernismului. Intertextualitatea, lectura celor care l-au precedat (Eminescu, bunăoară), tradiția (există în poezia sa o amprentă lingvistică „de acasă”), sau dialogul dintre autor și cititor, acestea conferă claritate universului său, care însă se cere descifrat mai întâi la lumina întâmplărilor prin care a trecut însuși autorul, familia din care provine, locul unde s-a născut, Basarabia ca un fragment în care se răsfrânge drama întregului și așa mai departe. Și aici se impune referința la conceptul de realism care a fost mult timp înțeles canonic, liniar, rectiliniu, sărac, el fiind asociat caracterului experimental, figurativ și sentimental al realității, care, cu alte cuvinte, poate fi probată doar în felul acesta. Realitatea sentimentală este depășită de către Nicolae Popa, care optează pentru dilatarea noțiunii de realitate. Din punctul său de vedere, realitatea sentimentală, figurativă, experimentală este prea inconsistentă, după primele volume de versuri autorul intervenind în această realitate, introducând schimbări radicale în sensul că pentru el realitatea și imaginația nu sunt străine una de alta, nu se opun una alteia decât din punct de vedere formal. El revendică ideea unei realități mai ample, în comparație cu realismul naiv, o realitate care include transformarea „subiectului”, deplasarea, devenirea lui într-o așa măsură și până la un punct, altul decât el însuși, numai astfel având acces la adevăr. Situația dată explică limbajul debarasat de retorica inutilă.

Toate acestea se întâmplă deoarece, afirmându-se cu începere din anii '80, Nicolae Popa se situează, de fapt, la confluența dintre totalitarism și posttotalitarism. Ce înseamnă aceasta? În primul rând, faptul că, debutând într-o perioadă când literatura era profund marcată de opresiunea ideologiei comuniste, a continuat să scrie într-un timp în care datorită perestroikăi, limbajul comunist a decăzut, dar încă nu a fost creat un alt limbaj, un nou joc al raporturilor semnificant/semnificat. Amintim că Orwell, care a elaborat, între anii 1937-1940, un concept propriu al totalitarismului, a demonstrat că în totalitarism contează nu doar poliția, ci și mecanismele intelectuale care au condus la aceea ca sentimentele și credințele unui individ să fie dictate de linia momentului. Anume pierderea autonomiei și instabilitatea fac imposibilă litera-

tura și Orwel arată că mecanismele psihologice, intelectuale și spirituale ale totalitarismului sunt incompatibile cu existența literaturii.

În perioada comunistă lucrurile sunt împinse într-o zonă a absurdului, a schizofreniei și Nicolae Popa, într-una din poeziile sale, intitulată *Încercuiți de tristețe*, dezvăluie imensa injustiție de care au avut parte românii basarabeni: „Ați pus mână de la mână și ați confecționat/ această mână de fier care ne tot dă peste mâini/ ori de câte ori încercăm să ne atingem./ Dar, ne atingem./ Voi ați doborât arborii noștri solari/ și ați plantat pe locul lor putregaiul și frigul.// Ați irigat oglinzile apelor. Ați rupt ce ați rupt,/ ați sfâșiat pe îndelete,/ ați rumegat pe săturate, ați ordonat/ ca până și cele mai domesticite cuvinte/ să fie pronunțate și înțelese greșit,/ deși lucrați în cuvânt,/ vă plăcea să stăpâniți prin cuvânt./ Și tot ce ați făcut pentru coastele noastre rupte/ a fost să le tot răsuciți:/ ne-a durut când am râs, când am tușit,/ când am dormit pe stânga, când am dormit pe dreapta/ și când am pornit printre coaste cu numărutul,/ împiedicându-ne de fiecare fractură./ Voi ați înfășurat minunile lumii în tăcere,/ apoi le-ați obligat să se facă auzite./ Ați distribuit vociferările prin toate pavilioanele./ Ați înflorit. Ați acceptat să înfloriți.// Când ne-am trezit, eram deja desfrunziți./ Era frig, murdărie și toamnă. Încercuiți de tristețe,/ am curățat peștii de solzi și i-am învățat să înoate”. Se citește printre rândurile acestei poezii criza moștenită din perioada totalitaristă, care a făcut ravagii în sistemul nostru de gândire. Dar mai e și altceva aici: literatura română a evoluat, de la începutul secolului al XX-lea, pe calea modernismului, care înfrunta teoria clasicistă a operei literare ca organism perfect încheat și închis. Să ne amintim și de drumul anevoios parcurs în interbelic între tradiție și modernitate și apoi de perioada postbelică în care literatura a fost aruncată în mrejele realismului socialist, o teorie menită să manipuleze literatura și scriitorii prin comanda introdusă cu forța la toate nivelurile în artă. Deci putem vorbi despre o criză dublă sau chiar triplă. De aici obiectivul extrem de complicat al scriitorului în posttotalitarism în această parte a Europei. Și pentru a obține o viziune clară și clarificatoare asupra unui demers liric precum este cel al lui Nicolae Popa trebuie să pornim de la relațiile complexe și problematice care sunt între această poezie și contextul în care a fost și este scrisă. Contează, bineînțeles, relația dintre limbaj și lume, imaginație și realitate, inconștient și conștient. Căci o poezie a limitelor ce se con-

stituie într-o alternativă a dezumanizării, a negativismului este tot mai frecvent întâlnită în zilele noastre. Aceasta este, într-un anume fel, o explicație a ceea ce suntem noi, cei de azi.

Se desprinde din poezia lui Nicolae Popa o sensibilitate critică acută. Or, tocmai capacitatea de analiză critică contează cel mai mult. Nu afirma și Alain Besancon că „majoritatea celor care au fost în măsură să gândească au fost privați de cunoașterea istoriei lor și și-au pierdut capacitatea de analiză”? Căci, susține în continuare același autor francez, „nimic nu e mai problematic, după disoluția unui regim totalitar, decât reconstruirea, în rândul poporului, a unei conștiințe morale și a unei capacități intelectuale normale. În această privință, Germania postnazistă se găsea într-o poziție mai bună decât Rusia postsovietică. Societatea civilă nu avusese când să fie distrusă în profunzime. Judecată, pedepsită, denazificată de armatele occidentale, ea a fost capabilă să însoțească această mișcare de purificare, să se judece ea însăși, să-și amintească și să se căiască. În Europa de Est nu s-a întâmplat la fel, și Occidentul are partea lui de responsabilitate în acest sens” (Alain Besancon, *Nenorocirea secolului. Despre comunism, nazism și unicitatea „Soah-ului”*, Editura Humanitas, București, 2015, p. 150-151). În acest context, perioada pe care o parcurgem în prezent devoalează înșelătoarea opțiune a artei pentru artă. Însă lucrurile nu pot fi tratate simplu, căci dacă orientarea spre esteticul pur nu este suficientă, atunci nici angajarea politică nu e un avantaj în artă. Relația de distanțare obiectivantă în raport cu lumea socială este echilibrată de memoria culturală ca temelie, prezentă ca palimpsest. Abordând lucrurile din acest unghi, înțelegem că nu putem exista fără raportarea la tradițiile care constituie fundamentul unei paradigme renovate în literatura de azi. Adept al continuității bazate pe recuperarea lor, Nicolae Popa va ține cont de atitudinea estetică a șaizeciștilor, care au renovat limbajul poetic de după al Doilea Război Mondial, realizând conexiunea cu neo-modernismul generației lui Nichita Stănescu și deschizându-le drumul promoțiilor care au urmat. Spre deosebire de rupturistii care nu-i recunosc pe cei de până la ei, Nicolae Popa va ține cont de necesitatea dialogului cu tradiția, inclusiv cu una recentă neo-modernistă. Anume în felul acesta se conturează sensibilitatea critică acută a unui scriitor de azi, fapt ce contează pentru înțelegerea și interpretarea influenței nefaste a totalitarismului asupra literaturii din estul Europei. Citită

cu luare aminte, poezia sa ne ajută să înțelegem o anumită experiență prin care au trecut părinții noștri și noi înșine. Este punctul său de vedere expus în poezie cu onestitate intelectuală, fără a se identifica, în sens artistic, cu vreuna din formulele în vogă. Sunt semne care ne dau siguranța rezistenței în timp a poeziei lui Nicolae Popa.

Exponent al unei generații de scriitori, care au cunoscut diferite regimuri, Nicolae Popa a ajuns pe o culme a vieții și a creației sale. Îi dorim, din partea revistei „Limba Română” ca soarele să strălucească pentru el, luminându-i calea, cât mai mulți ani!

Nicolae POPA

O mie de ani cu fața la soare

Un trăsnet modifică linia vântului.
Miresmele, praful și pletele
sunt luate și duse în altă parte,
unde noi nu vom mai fi.

O piatră masivă se scufundă în râu,
se rostogolește o vreme prin apă,
apoi iese pe celălalt mal să se usuce.

Stă acolo o mie de ani cu fața la soare
și, plictisită,
se rostogolește înapoi în apă.

Din cerul deschis cad tăciuni fumegânzi.

Pe urmă cade o picătură de ploaie
care, însă,
nu ne purifică.

Îngerul oilor

Oile înseamnă viață, ne tot învăța el,
și ne chema să le admirăm urmele ascuțite
prin zăpadă. El a învățat de inginer,
dar tânjea să se facă înger – un înger modest
și nevăzut precum firul de lână care plutește
între soare și gene...

într-o zi neguroasă aflase cum e să cobori bolnav
 într-o râpă și să te urci apoi sleit de puteri
 pe costișă în căutarea unui fir de alior
 căruia să-i storci toată puterea
 și să o tragi în piept ca să aibă cine
 avea grijă de oi. Căci oile înseamnă viață!

oile fătau liniștite când era el alături
 încotoșmănat în ciulini. El plutea îngerește
 în aburii fătatului și la unu, și la două,
 și la trei, și la patru de noapte.
 și oaia făta liniștită când era el alături,
 știind că nu i se poate întâmpla niciun rău
 atâta timp cât îngerul oilor e alături.

adevărat, uneori oile dispăreau în zăpadă,
 în lână și-n ceață, iar el le lăsa de capul lor acolo,
 în zăpadă, în lână și-n ceață cam până
 pe după Sf. Gheorghe, apoi lua foarfecele cel mare,
 tunde lână, tunde ceață în căutarea oii pierdute.
 și numaidecât o găsea și o scotea la plimbare
 goală-goluță prin verde cald.

Fără sunet

Dar ce caută muzicanții în ograda noastră!?
 două tromboane înalte de-un stat de om
 strălucesc rezemate de ușă,
 în timp ce mama dă jos via de pe haragi.
 e pe la jumătatea dealului, se descurcă tot mai greu,
 e tot mai încâlcită în viță-de-vie și nu-i spune nimeni
 că ne-au intrat în ogradă muzicanții.

o haină veche uitată pe gardul din plasă de sârmă
 parcă ar fi tata, aplecat să rupă ceva de dincolo.
 mi-l amintesc în haina asta trecând pe lângă

terenul de fotbal dintre sălcii, făcându-mi
semne cu ambele mâini, cu ambele mâneci, să driblez
fără milă până voi poposi cu tot cu minge în plasă.

trompetistul încearcă să deslușească ceva prin geamul
plesnit dinspre răsărit, însă trompeta se reflectă
în geam precum un sfeșnic răsucit și înnodat de vânt
și nu-i dă voie să vadă cum se îmbrățișează
prin odăile reci rochiile surorii mele – sora mea dispărută
urlând de nedreptate în năbușeala unei nesuferite peruci.

dezlegată, vița-de-vie o leagă pe mama de un harag.
de n-ar lega-o, de n-ar prinde-o de harag, ar lua-o vântul
stârnit pe vale și ar duce-o hăt peste deal
cu ultimele frunze.

între timp clarinetistul se cațără pe casă,
o strigă să vină la vale, căci, uite, ograda e plină
de muzicanți. Nu-l asculta, mamă! dau să strig,
dar mă acufund în neclintirea unei mări adipoase
undeva pe partea cea mai înclinată a pământului.
mama însă oricum nu-l ascultă. Mamei nu i-a plăcut
niciodată clarinetul –
cântă prea vesel, crede ea, iar veselie nu-i a bine.

și muzicanții rămân să îmbătrânească unul câte unul
în tăcerea ogrăzii, pe locurile unde sunetele
au intrat demult în pământ.

Acul

Venise toamna și bunica tocmai își pierduse acul.
se răsucise nu-ș-cum spre fereastră să-i bage ața
și nu l-a mai văzut. A dat alarma prin casă: „Vedeți voi
cum zburdați pe-aici, să nu cumva să vă
intre-un drac de ac în bucă!”

a pus în mișcare mătura, fârașul, cârpa umedă.
 niciun rezultat! „Și nu vă mai zbânțuiți atâta pe pat,
 hai-hai! să nu vă intre dracul de ac într-un loc!”
 scuturat cuvertură. Scuturat perne, pătură.
 bătut saltea. Din nou niciun rezultat. „Să aducem
 magnetul!” Eu am dat cu magnetul,
 sora cu fierul și cu descântecul: „Spune-mi, draaacule,
 undee-i acul buniciiii, că de nuuu, ’ți dau cu fieru-n caaap
 până când te-oooi omorâii dii tooot!”
 însă n-a mers la magnet. N-a mers la fier și nici la
 descântec! Între timp se făcu toamnă definitiv,
 adică am încheiat cu succes culesul de vii.
 via a rămas fără de struguri.

bunica a gustat și ea dintr-un strugure chihlimbării,
 lăcrimos de chihlimbării,
 când deodată a simțit o împunsătură subțire
 în inimă: „Uf! Ie-te unde-mi erai! Mă speriasem
 că te-oi fi pierdut!”

Teiul cu ramuri de mămăligă

Să ai o noapte grea și o zi grea,
 să-ți burnițeze în palmă,
 iar lingura să-ți devină încet-încet plată,
 să cazi din copac,
 din teiul cu ramuri de mămăligă,
 s-o apuci încotrova prin apa strălimpede care îneacă
 toate borcanele, să dibui cu patinele cărarea de gheață
 în căutarea unei cofetării. Să te închizi în cofetărie.
 să te îndopi cu dulciuri necăjit că nu-ți iese nici azi
 poemul menit să rămână în veci nepublicabil,
 să-ți dai seama că ceva se ascunde la tot pasul de tine,
 că în jurul tău e doar ascunziș,
 boturi umede pipăindu-te nevăzute,
 nevăzutul pipăindu-te ud.

(și de unde-ai luat-o, mă rog, că între Gog și Magog ai fi tocmai tu cel sortit să dea mâna cu antipozii?)

sigur, mersul pe sârmă e o plimbare pentru cei duși de mână. Urmează însă mersul pe sârmă ghimpată cu picioare de aluat al celui singur sub cer.

o celebritate locală se ridică din glod,
îmbrățișându-te.

Cheagul nopților

Aici, pe patul de după sobă, a zăcut tata. A zăcut și a tot citit, apucând să-mi buchisească toate cărțile și sperând din toată inima ca următoarele să fie mult mai interesante.

Pe patul de după sobă tata s-a lepădat de fumat. acolo a polemizat cu fel de fel de vedenii – una mai reală decât alta –, acolo a înjurat radioul fiindcă nu se mai auzeau unul pe altul. acolo a cerut vin să se îmbete de viață.

Pe același pat și-a lăsat el oftatul de pe urmă după ce eu, cu ocazia unei pastile, i-am adus o cană cu apă pe care a băut-o lacom, reușind în ultimul moment să-mi sloboadă din colțul gurii în palmă aceeași pastilă, deși eu mă grăbeam să ies din casă, să ies din sat și să ajung cât mai repede la Casa Scriitorilor unde ca și cum totul se rezolva ca de la sine, fără nicio pastilă...

Acum pe patul de după sobă întunericul își deschide toate catacombele. Îmi apasă pieptul zăpada

de pe acoperiș, o zăpadă în care n-a mai rămas
nici firicel de alb, totul fiind închegat în întuneric,
în nori compacti, nituiți cu stele satanice,
un întuneric străfulgerat de spaima celor care
au plecat demult de lângă sobă, iar dincolo
încă n-au dat de căldură.

O ceată de poeți telurici

Acești poeți, în general mîncăcioși,
adunați în cete pe dealuri telurice,
pe dealuri mult mai înalte decât florile,
acești poeți mărșăluind pe văi mult mai adânci
decît oasele celor îngropați în văile adânci,
acești poeți ridiculizați că și-ar căuta zi de zi casele,
coasele, coastele pe grindis, pe-acoperiș
de unde se mai și aruncă din când în când câte unul
fără să dea vreodată de pămînt,

acești poeți telurici, adunați în cetele lor telurice
cu nevestele și copiii lor nerăbdători
să simtă și ei odată cu părinții desfătările lumii,
poeți crescuți din ocară,
fiecare cu cangea cuvîntului ascunsă sub geacă,
poeți care detestă gașca, detestă lehamitea găștii,
poeți care își cultivă singurătatea în ceată
ținându-se fiecare pe arcurile propriilor picioare,

iar când rămân singuri în câmp deschis,
de nimeni supravegheați la ieșirea din ceată,
fiecare este în stare să țină piept pînă la capăt
nepăsării
încurajând larva să se transforme în fluture.

numai acestora merită să li se atribuie timpul
necesar, răbdarea fără de margini, suficiente

descălecări în pustiu și suficientă Mare Neagră
 sub soare
 pentru a se întreba cum a fost și ce-a fost în ziua
 când rugina intra pentru prima dată în lemn
 și primul cui făcea să mustească
 în palmă
 o floare de sânge.

Loc luminos

Rupe vântul salcia frunzuliță cu frunzuliță,
 crenguță cu crenguță
 și se luminează locul unde a crescut
 și s-a legănat salcia,
 pe mal de râu,
 beată de blândețea înverzirii.

spulberă vântul salcia
 și se luminează locul pe mal de râu,
 se luminează bulboana peste care
 se tot apleca salcia
 gustând din trecerea apei.

apoi brusc vântul se răsuțește și
 bate din față. Te frunzărește
 amintire cu amintire,
 cicatrice cu cicatrice...

de fapt, vântul pregătește terenul –
 în locul tău va apărea
 un loc luminos.

Hainele

Pe unde oare vor fi putrezind acum hainele
de care te-am dezbrăcat pentru prima dată?

Mamă, ce spaimă au tras când le-am atins nasturii!
dar ce aspre au devenit când am pornit fermoarul la vale
pe săniușul coapsei! Și ce moi se făceau hainele tale
pe măsură ce se prăbușeau de pe tine
desprinzându-se de pielea ta încă toată cu
puritatea copilăriei!

O, hainele acelea încă nedezbrăcate de alte mâini,
haine care au înțeles cum e cu dezbrăcatul
datorită mâinilor mele, haine mulate perfect pe tot ce
era mai al tău și mai de neatins,
neputincioase să mai scoată vreun foșnet între mine
suportând cu greu umiliința de-a fi
împrăstiate pe jos
în demisolul cu Nichita ruginit sub piuneze deasupra patului
și cu alți poeți stivuiți sub pat în volume de poezii,
încă inofensivi pentru noi pe scara valorică.

Vor fi lăsat oare vreo zdreanță pe undeva
hainele celea, lipsite de sens fără tine,
peste care te mai văd uneori aplecată cu palmele
strâns lipite,
fără mine-ntre ele.

Toamna lui Nicolae

Astăzi am ieșit afară să-mi văd și eu toamna.
am găsit-o ceva mai stinsă decât toamnele
pe care le-am avut cu alte ocazii,
sub alți pomi, mai mult sau mai puțin fructiferi,

sub alte garduri, șenile, sub aripile altor îngeri,
mai mult sau mai puțin păzitori. De data asta
toamna mea părea mult mai pregătită să-mi spună
direct ce anume urmează să mi se întâmple.

Toamna mi-a șoptit la ureche că femeia de care-mi
e drag pronunță Nicolae ca și cum aș fi
ultimul ei cuvânt, pronunță Nicolae
de parcă aș fi singurul nume de sfânt pe pământ,
de parcă Nicolae ar fi o gură de apă,
o gură de aer,
o gură de nicolae.

Am intrat în casă. Mi-am dezbrăcat hainele.
am dezbrăcat-o pe ea, cea din casă,
m-am făcut tatuaj pe toată pielea ei,
inclusiv pe ambele-i călcâie perfect vulnerabile,
m-am depus, m-am suprapus peste ea până-n
adânc de subsuoară,
până-n adânc de prima și ultima oară
și i-am povestit ce anume mi-a spus cea de-afară
despre felul cum ea, cea din casă, mă nesfârșește,
și mă nicolăiește
și s-a așternut lin între noi o fâșie de dragoste,
apoi s-a așternut total și definitiv peste tot
stratificat și zaharisit
nicolae.

Presentiment

Iată-mă stropit de sângele monstrului –
dovadă că a fost asasinat chiar acum
în revărsatul cântecului de pupăză: Pu-pu-pu!
un cântec prelungit la capătul crengii
asemeni punctelor de suspensie... Pu-pu-pu!

Să fie oare adevărat? Și-a dat duhul
strivitorul de muște? Și ce mă fac eu,
musca de mine, în zori
fără molfăitul monstrului lângă piciorul mesei
sau lângă sandala lui Dumnezeu?

Pu-pu-pu! prin frunzare creasta pupezei
e unicul chițibuș ce-mi sperie somnul.
să mă spală să mă curăț odată! Dar sângele
nu se spală, nu se încheagă – se infiltrează
în piele, în propriul sânge. Doamne,
ce monstruozitate!

Și mama alungă pupăza care-și arată
creasta masivă pe la ferestre. Pu-pu-pu! Pu-pu-pu!
mai este până la ziuă,
mai este!

Dumneavoastră

Nu mai trece nimeni pe la Dumneavoastră.
Aveți un creier mare și o frunte mare
mâncați mult și gândiți mult
preferați ouăle crude supte cu paiul.
În copilărie ați avut păduchi
și azi când se întâmplă
să vă treacă ceva prin cap
vă pipăiți imediat creștetul
asigurându-vă că totul s-a petrecut înăuntru.

Lecturile nu vă strică tenul feței
și-n general nu vă strică
șiroaie de sudoare vă dau în ochi
precum unora le dă în ochi pleata.
Vă stă bine așa
dar nu intră nimeni să vă vadă.

Faceți baie prin întuneric
 și cum stați în apă și-n întuneric
 se întâmplă să vă înspăimânte sexul Dumnevoastră –
 Se știe! Totul se știe! Și că nu vă plac
 la femei decât alunițele.
 Ați și fost căsătorit cândva cu o piele
 care vă oferea alunița ei –
 punctul acela drăgălaș ce nu s-a lăsat
 desprins fără sânge de albul pielii.

Însă nu sunteți un om sângeros
 iar când ieșiți afară
 vă place să vă cânte păsările.

Târâtoarele

Erai o plantă târâtoare.
 Rătăceai după propria-ți mireasmă.

Eu fărâmițam sare într-un loc păscut de putrefacție
 când te-am simțit trecându-mi peste mâini.
 Bolovanul se umplu de-o stranie vlagă
 apos mi s-a scurs printre degete
 iar trecerea ta peste mâini
 avea ceva din trecerea brumei prin
 înfrunzitele ramuri – lărgai și tu câmpurile.

Vară. Toamnă. Înghețuri.
 Vei fi adormit pe undeva –
 poate la sânul miresmei dorite
 poate pe greabănul ei.

Eram mai mulți cei de-ți ghicirăm mersul.
 Undeva în sărămură se mai păstrează
 un sentiment de atunci.
 Acum împotriva înțepenirii

nu și împotriva putrefacției
 avem clopoței la picioare
 ne însoțește târâtorul șarpe cu clopoței.
 Dacă ne auzi
 dă-ne un semn de viață
 și-ți vom da semnul morții noastre.

Deschidere

Iese la soare și bate covorul,
 bate covorul apoi bate nucul din curte,
 bate și câteva cuie în banca de sub nuc,
 se așază bătrânește pe bancă
 și își bate capul.
 Își bate capul să-și aminească
 dacă a bătut mai întâi cuiele
 sau a bătut nucul și pe urmă cuiele
 sau a bătut covorul apoi a bătut nucul,
 apoi cuiele, apoi l-a bătut soarele-n ochi,
 l-a bătut soarele-n cap
 în timp ce bătea covorul de răsuna cartierul.
 În fine, după atâta bătaie de cap
 bate drumul în căutarea unei uși
 în care să bată și să nu i se deschidă.
 Dar ca-nadins, azi toate ușile sunt deschise,
 vede doar uși bătute de vânt
 și numai una cu scânduri bătute în cruce,
 iar pe scânduri scrie:
 „Bate și ți se va deschide”.
 Și el ce să facă? Se duce după ciocan și cuie,
 revine și bate, bate câteva cuie
 în scândurile bătute în cruce
 și când simte că totul e bine bătut
 așteaptă să bată și pentru el ora deschiderii.

Vlad MISCHEVCA

De la Pacea de la Iași până la Pacea de la București: 1792-1812

VI.M. – cercet. șt. coordonator la Institutul de Istorie (Chișinău), dr. conf. cercet. (*Associate professor, Ph.D.*); membru al Comisiei Naționale de Heraldică (din 1995) și al Grupului de inițiativă „Anul 1812” (Chișinău, 2011). Domenii de competență: istoria relațiilor internaționale din sud-estul Europei (sec. XVIII – încep. sec. XIX); genealogia domnilor fanarioți; vexilologie heraldică; raporturi istorice româno-elene. Semnează 13 monografii, publicate la Chișinău, București, Iași, Atena, Salonic.

„Lasă-mă, Urse (Moscalule), lasă-mă, nu te brodi la mine,
Că semn (Sfânta cruce) e scris pă fruntea mea
tocmai ca și la tine,
Și-acel ce-l poartă (Hristos Domnul),
când va fi să facă judecată,
Să nu gândești că ți-o lăsa fără dreaptă răsplată,
Iar pân-atunci și mai în grab va măsura și ție
Tot cu măsura ce măsoară dulcii tale frăție.”

**Zilot Românul (Ștefan FĂNUȚĂ),
Dăslușire**

Odată cu semnarea, la finele anului 1791, în ziua de 29 decembrie (9 ianuarie 1792 – stil nou), a Tratatului de pace dintre delegațiile Rusiei și Porții Otomane, s-a încheiat încă un lung și sângeros război dintre Imperiul țarist și Imperiul Otoman (1787-1791), care s-a desfășurat iarăși, în mare parte, pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești (unde s-au derulat principalele acțiuni militare, în afara de frontul nord caucazian). Poarta, în cadrul agravării *problemei Orientale* (chestiune internațională din secolele XVIII-XX, care cuprindea atât criteriile *geopolitice*: controlul asupra strâmtorilor Bosfor și Dardanele, cât și *teritoriale*: vulnerabilitatea posesiunilor europene ale Imperiului Otoman și *naționale*: lupta pentru emancipare a popoarelor balcanice), n-a putut să se opună și să reziste contra forței militare a

Rusiei țariste, care era în plină ascensiune și tindea să cucerească mult râvnitul bazin al Mării Negre. Pentru Imperiul țarist rezultatul războiului era destul de consistent: *Pacea de la Iași* confirma tratatele precedente și garanta libertatea comerțului rus în apele Imperiului Otoman. Încă în procesul negocierilor de pace, diplomația rusă înaintase drept condiție obligatorie pentru semnarea noului tratat includerea fără nicio schimbare a *Articolului III* a preliminarilor păcii, care prevedea incorporarea de către Rusia a pământurilor dintre râurile Bug și Nistru. Important se prezintă că, prin *Articolele III și IV* se delimitau frontierele dintre cele două imperii și totodată se reafirma respectarea stipulărilor în favoarea Principatelor Române cuprinse în *Tratatul de la Kuciuk-Kainargi* (1774), *Convenția de la Ainalî-Kavak* (1779) și *Senedul din 1783*. Poarta se angaja să nu reclame de la Principate nicio contribuție pentru perioada desfășurării ostilităților, acordând degrevarea de impozite pentru un timp de doi ani (de fapt, această măsură a fost inițiată de Poartă pentru ambele Principate încă înaintea semnării *Păcii de la Șiștov* din vara anului 1791) și libertatea pentru locuitori de a emigra oriunde doreau în timp de 14 luni. Pentru Principatele Moldovei și Țării Românești cel mai important a fost totuși faptul că, deși rămâneau economic zdruncinate, atât *Tratatul de pace de la Șiștov*, cât și cel de la Iași au prevenit noi rapturi teritoriale. În acest război, declarat inițial Rusiei de către Imperiul Otoman (la 13 august 1787), a fost atras și Imperiul Habsburgic, deoarece rușii și austriecii aveau încheiată o alianță militară, despre care turcii au aflat prea târziu. Împăratul Iosif al II-lea al Sfântului Imperiu Roman declarase război turcilor în februarie 1788, dislocându-și corpurile militare în Croația, Slavonia, Sirmia (armata principală), Banat, Ardeal și Bucovina. Împăratul Leopold al II-lea (fratele decedatului la 20 februarie 1790 Iosif al II-lea), care a condus Sfântul Imperiu Roman între anii 1790-1792, a pus capăt ostilităților austro-otomane, semnând tratatul de pace dintre Imperiul Otoman și Austria, încheiat la Șiștov, la 4 august 1787, „pe baza convenită a *statu-quo*-ului, strict la epoca de la 9 februarie 1788”, cu unele ajustări de hotare („Orșova-Veche să rămână până la râul Cerna în posesia Austriei”), evacuând și retrocedând Porții Otomane teritoriile cucerite, adică „întreaga Țară Românească și alte cinci districte ale Moldovei”¹.

Retrocedarea Principatelor către Poarta Otomană și faptul că Austria și Rusia n-au efectuat anexiuni din contul lor a și determinat ca *Trata-*

tele de pace de la *Șiștov* și *Iași* să fie calificate drept „*păci albe*” (expresia lui Nicolae Iorga). Cronicarul și poetul Zilot Românul (pseudonimul lui Ștefan Ioan Fănuță: 1787-1853) consemnase, totodată, că Principele Române își păstrau statutul lor special în cadrul Imperiului Otoman: „rămânând iar supt turc și după zisa mai sus pace, ce o au încheiat nemții și muscalii cu turcii în leat 1791, măcar de s-au și întocmit a-și avea iarăși privileghiurile lor pe deplin, dar în multe chipuri s-au bântuit de turci...”². Patriotul Zilot Românul exprimă alegoric acea stare de lucruri când în al său poem *Dăslușire* redă dialogul dintre Mistreț (românul) cu Lupul (neamțul), Ursul (muscalul) și Leul (turcul):

„Eu, de când am îmbătrânit și am pierdut și colții,
Nădejdea-mi e să fiu dăștept în zi și-n miezul nopții,
Și ție, Lupe, ș-Ursului ș-oricării alte heară
Să mă smeresc pentru să fiu din gheara voastr-afară
Să vă și dau dintr-al meu bun (având de prisosire),
Că și cu Leul, de e leu, așa am păciuire.
(...)

Lăsați-mă, cu foc aprins vă rog, lăsați-mă în pace!
Feriți-mi codrul de pământ, nimini să nu mi-l calce,
Că est-al meu, de la părinți, păstrat cu prea scump sânge
Și când mă voi năpăstui și pietrele vor plânge!”³

Principala consecință a *Păcii de la Iași* a constat, desigur, în cuceririle teritoriale ale Rusiei – a pământurilor dintre Bugul de Sud și Nistru, situate mai jos de Podolia poloneză, care alcătuiau „Olatul Oceacovului”. Prin urmare, Rusia obținea întregul țărm nordic al Marii Negre, inclusiv Crimeea (încorporată încă la 1783) și devenea vecină cu Moldova.

Din cele mai vechi timpuri și mai ales pe parcursul Evului Mediu pământurile dintre Nistru și Bug (anexate la 1792) erau populate în mare parte de moldoveni. Iar odată cu actul de împărțire a Poloniei din 1793 Imperiul Rus și-a asigurat stăpânirea și asupra Podoliei – al cărei hotar cobora în jos până la apa Iagorlâcului, care se vărsa în Nistru, și până la Codâma, care se unește cu Bugul la Olviopol, – astfel, din acea vreme toți băștinașii transnistrieni ajunseseră sub oblăduire rusească.

Regiunea Transnistriei, semnificând în general, dacă nu și *de jure*, statul medieval moldovenesc, cu certitudine – *de facto* pământ strămoșesc,

într-o zonă de interferență și instabilitate politico-demografică, care n-a putut fi inclus permanent și stabil în limesul hotarului Țării Moldovei (stabilit la est pe linia geografică a arterei Nistrului). Dar, aceasta însemna, de fapt, *Moldova de peste Nistru*, înglobând, în fond, până la râul Bug populație de origine română (alături de moldoveni și munteni, coexistau originari și din alte zone ale spațiului românesc), care prinsese în acest teritoriu puțin populat rădăcini adânci, fapt confirmat și de numeroasele dovezi de ordin etnocultural, etnodemografic, toponimic, hidronimic etc. Nistrul, fiind doar un *hotar politic și geografic natural* al Principatului Moldovei, n-a fost niciodată în epoca medievală o barieră ce ar fi despărțit un neam.

Tratatul de pace de la Iași e semnificativ prin faptul că el a încheiat o întreagă etapă în relațiile ruso-turce, care a vizat, în modul cel mai direct, situația geopolitică a Principatului Moldovei. Imperiul Rus devine de acum țară limitrofă a Principatului cu frontiera pe râul Nistru, care, conform păcii semnate, trebuia să „slujească întotdeauna drept delimitare între cele două imperii”. Însă, acest hotar natural formând „linia de demarcație între Sublima Poartă și Imperiul Rus” n-a „rezistat” mult timp în fața expansiunii țariste, căci, numai peste două decenii – la 1812, a fost strămutat din nou cu forța, conform altei păci, celei de la *București*, pe un alt râu – pe Prut...

În contextul celor expuse, ținem să menționăm încă o „legitate” a extinderii teritoriale a Imperiului Rus în sud-estul Europei, urmată neabătut de către diplomația rusă în timpul lărgirii hotarelor imperiului – stabilirea granițelor pe cursul fluviilor! Astfel, etape ale unei „faimoase” expansiuni au devenit râurile: *Nipru - Bug - Nistru - Prut și Dunărea*. Ținând cont de cele „realizate”, Rusia, chiar dacă n-a dobândit integral ce-și planificase, și-a creat, la 1792, cel puțin un teren pentru următorul „salt oriental”, salt pe care urma să-l înfăptuiască deja de una singură, fără asistența Habsburgilor. Astfel, dacă nu reușise în acest război (cel de-al patrulea dus împotriva otomanilor în secolul al XVIII-lea) să-și realizeze integral *planul dacic*, în următorul Război ruso-turc (1806-1812) avea să izbutescă anexarea mutilatoare a unei jumătăți din Principatul Moldovei.

Dezvoltarea raporturilor ruso-otomane de la răscrucea secolelor XVIII-XIX a fost determinată și de confruntările militare, dar și de re-

stul evenimentelor politice survenite în acea perioadă pe plan european. În ultimul deceniu al sec. al XVIII-lea, Marile puteri europene nu o singură dată au încercat să atragă Imperiul Otoman în lupta dintre coalițiile antifranceze și Republica Franceză. Însă Poarta și-a menținut, până în toamna anului 1798, neutralitatea față de Franța. La rândul lor, francezii s-au străduit să și-o asigure pe Sublima Poartă în calitate de aliat într-o alianță ofensivă și defensivă împotriva Rusiei și Austriei, promițându-i ajutorul pentru redobândirea Crimeii și altor teritorii pierdute în urma războaielor ruso-turce. Odată cu moartea Ecaterinei a II-a și urcarea pe tronul Rusiei a lui Pavel I (6.XI.1796), în raporturile ruso-otomane are loc o destindere a situației extrem de încordate ce se crease către anii 1795-1796, când Curtea de la St. Petersburg preconiza să înceapă un nou război cu Poarta. În plan politic, perioada cuprinsă între anii 1796-1798 poate fi apreciată ca o perioadă de apropiere între Imperiul Rus și cel Otoman, ce s-a finalizat prin semnarea *Acordului de alianță ruso-turc* de la 3 ianuarie 1799.

Alexandru I, care-l succedase pe Pavel I în 1801, considera că pentru Rusia este mai avantajos să aibă un vecin slab, precum era Turcia. Astfel, Alexandru I a vrut să păstreze Turcia ca un aliat în viitoarele lupte cu Franța. La rândul său, guvernul otoman, care nu se recuperase încă după Campania egipteană a lui Napoleon și avea temerile unor noi atacuri din partea francezilor, a dorit să-și asigure ajutorul rusesc în caz de o agresiune franceză.

În raporturile internaționale de la începutul secolului al XIX-lea Imperiul Rus și Imperiul Otoman se ghidau de tratatele bilaterale semnate la acea vreme: *Tratatele de Alianță ruso-turce* din 1799 și 1805. *Tratatul de alianță ruso-turcă* din 1805 conținea 15 articole de bază și 10 articole secrete. În tratat se proclama pacea, prietenia și buna înțelegere între Rusia și Turcia, care-și garantau reciproc integritatea posesiunilor lor și promiteau să acționeze de comun acord în toate aspectele legate de pacea și securitatea propriilor state (*Art. 1 și 13*).

Însă această *alianță ruso-turcă* s-a dovedit a fi una de scurtă durată. După victoria lui Napoleon la Austerlitz (2.XII.1805), Turcia își reconsideră politica externă, preferând o apropiere de Franța învingătoare. În 1806, la Constantinopol a sosit ambasadorul francez generalul Sebastiani, care a reușit să convingă Poarta în omnipotența lui Napole-

on și s-o încline să adere de partea Franței, ceea ce a provocat o acută criză ruso-turcă, ce a escaladat într-un nou război ruso-turc.

Declanșarea Războiului ruso-turc în noiembrie 1806 nu s-a datorat Porții Otomane, chiar dacă și istoriografia sovietică, și cea rusă au susținut faptul că anume mazilirea domnilor fanarioți ai Țării Românești (Constantin Ypsilanti) și Moldovei (Alexandru Moruzi), în luna august 1806, la insistența Franței și fără asentimentul Rusiei, a fost motivul principal al diferendului. Deoarece, conform *Hatișerifului din 1802*, se fixase durata domniei la 7 ani, precizându-se că domniile nu vor putea fi maziliți decât după constatarea vinovăției lor de puterea suzerană și de puterea protectoare. Acesta a fost însă doar un pretext pentru expansiunea țaristă, deoarece, încă la 3(15) octombrie 1806, Poarta, la insistența diplomației ruse, i-a restabilit în domnie pe principii greci anterior destituiți. Astfel, provocarea ostilităților ruso-otomane în toamna anului 1806 a fost determinată nu atât de divergențele de neînălăturat, la acel moment, dintre Imperiul Rus și Imperiul Otoman, cât de derularea nefavorabilă pentru țarism a confruntării intereselor Rusiei și Franței în sud-estul Europei, condiționată, la rândul său, de expansionismul țarismului rus și de modificarea raportului de forțe a marilor puteri pe întreg continentul european.

Rezumând cele expuse cu privire la situația Principatelor Române la începutul secolului al XIX-lea – în ajunul Războiului ruso-turc din 1806-1812 – vom menționa că cele două Principate în timpul războiului au fost în permanență factori importanți ai raporturilor internaționale, vizând alianțele politice și militare ale Rusiei, Austriei, Franței și ale altor state implicate. Războiul, declanșat la 10 (22) noiembrie 1806, desfășurat în patru perioade, a fost unul dezastruos pentru Principate. În acești șase ani de război au avut loc numeroase negocieri de pace, fiind încheiate armistiții temporare, iar în armata țaristă s-au succedat șapte comandanți-șefi ai *Armatei de la Dunăre* (numită și „Moldavskaya armiya”), dintre care doi au fost comandanți interimari (iar cel de-al optulea – amiralul P. V. Ciceagov – a preluat postul de comandant-șef de la generalul M. I. Kutuzov, deja după semnarea tratatului de pace din luna mai 1812).

Acest război a fost cel mai lung conflict militar dintre cele două mari imperii, purtat pe două teatre de operațiuni militare – la Dunăre și în Caucaz (secundar), însă trăsătura lui principală a constituit-o nu atât

confruntările militare, cât, în mod deosebit, disputele diplomatice, inclusiv diplomația secretă. A fost un război al celor trei sultani otomani (Selim III, 1789-1807; Mustafa IV, 1807-1808; Mahmud II, 1808-1839) și al ambițiosului Alexandru I (1801-1825), în spatele cărora a stat omniprezentul Napoleon I Bonaparte.

Subliniem că la începutul secolului al XIX-lea, în perioada Războiului ruso-turc din anii 1806-1812, s-a produs internaționalizarea problemei Principatelor Române. Dacă pe parcursul secolului al XVIII-lea actorii principali ai disputei *problemei Orientale* erau Imperiul Otoman, Imperiul Țarist și Imperiul Habsburgic, la începutul secolului al XIX-lea în această dispută s-au mai implicat Franța și Anglia, iar *problema Principatelor* s-a transformat din una regională în una internațională. În țesătura combinațiilor politice și a duelurilor diplomatice de la începutul secolului al XIX-lea, Principatele figurau ca niște piese de șah la masa tratatelor diplomatice, fiind amenințate cu anexarea totală sau parțială, sau proiectate ca obiecte de schimb în combinațiile teritoriale ale marilor puteri care gestionau *problema Orientală*. Schimbarea radicală a atitudinii Cabinetului de la Petersburg față de Principatele Române a fost determinată de tratatele ruso-franceze semnate la 25 iunie (7 iulie) 1807, la Tilsit, unde în mod tacit s-au delimitat sferile de influență în Europa între Rusia și Franța.

Curtea imperială rusă însă nu doar că refuzase să evacueze Principatele, conform prevederilor acestor tratate, ci a și pretins noi achiziții teritoriale din contul părții europene a Imperiului Otoman, pe care conta să le obțină cu acceptul lui Napoleon. Către sfârșitul anului 1807-începutul lui 1808, s-a definitivat *proiectul maximum* al cerințelor teritoriale în Europa de Sud-Est: anexarea Basarabiei (Bugeacului), Moldovei și Valahiei, cu fixarea hotarului pe Dunăre; această prevedere constituind condiția *sine qua non* pentru inițierea negocierilor de pace ruso-turce.

Sub presiunea factorilor externi, principalul dintre aceștia fiind pericolul iminent al războiului cu Franța, Cabinetul de la Petersburg a fost constrâns să-și tempereze pretențiile. În iunie 1811, rușii au vrut să anexeze întreaga Moldovă, cu fixarea hotarului pe Siret. Condiția a fost respinsă categoric de către sultanul otoman. La începutul lunii octombrie 1811, marele vizir Ahmed-Pașa era gata să cedeze Hotinul și propunea ca noul hotar să fie stabilit pe râurile Bâc și Kunduk (Cogâlnic)⁴. Până la urmă s-a acceptat formula de compromis, pe care marele

vizir i-a declarat-o lui M. I. Kutuzov încă la sfârșitul anului 1811: „Vă dau Prutul și nimic mai mult! Prutul sau războiul!”⁵

În ajunul semnării Păcii de la București, Sublima Poartă se afla sub presiune atât din partea dușmanului său Rusia, cât și din partea aliaților Franța, Marea Britanie și chiar din partea țărilor neutre, cum ar fi fost Suedia, deoarece Marile puteri ale Europei încercau să atragă Imperiul Otoman în tabăra lor, în vederea unui inevitabil Război franco-rus (declanșat în iunie 1812), conflict ce urma să hotărască destinul continentului european⁶. În urma unui șir întreg de premise, printre care și cea a *factorului fanariot*, negocierile s-au finalizat cu încheierea, la 16/28 mai 1812 (la Hanul lui Manuc Bei din București), a *Tratatului de pace ruso-turc*. Astfel, Moldova de la est de Prut (teritoriul Țării Moldovei dintre Prut și Nistru cuprindea 45 630 km²) este anexată Rusiei țariste.

Destinul istoric al Principatelor Române în perioadă hotărătoare din cadrul Războiului ruso-turc din 1806-1812 a fost pus totalmente la discreția marilor puteri, care disputau spinoasa *problemă Orientală*, iar una dintre consecințe a fost, la acel moment, cotropirea unei părți considerabile din teritoriul Țării Moldovei (48%). „Moldova, tăiată de Basarabia prin granița rusă, se micșorase așa de mult, încât la Iași se zămislise ideea despre alipirea la ea a încă patru județe din Muntenia, pentru stabilirea echilibrului între ambele provincii”.

După încheierea păcii, Zilot Românul vine cu următoarea constatare: „Așadar, fără zăbavă, fu silit de încheie pacea, cu darea Basarabiei și a părții Moldovei până la apa Prutului să și iscălire tractaturile (...) rămânând Țara Valahiei și Moldovei până în Prut tot cum au fost mai înainte, adică cu *pravilile și privileghiurile* lor și cu domni orânduți de la Poartă și primiți și Rosiei...”⁷.

Ștefan serdarul alias Zilot Românul, cunoscut sub acest pseudonim, care înseamnă „Românul Zelos”⁸, a înfierat politica rusească de la 1812 la adresa românilor – atribuindu-i *Ursului* (moscalului) următoarea declarație spusă *Mistrețului* (românului):

„...Îți stricură iar și acum dintr-ale mele gheară,
Hotarul tău, dar izbândind asupra-acelor heară,
Eu nu-mi prefac vrerea ce am să pui laba pe tine.
Pe lângă pohta ce o am, uit facerea de bine.”⁹

Note

¹ Mehmet Mustafa A., *Documente turcești privind istoria României*. Vol. II (1774-1791), București, Editura Academiei RSR, 1983, p. 319-322 (*Tratatul de pace dintre Imperiul Otoman și Austria*); p. 320-322 (*Convenția specială încheiată între Poarta Otomană și Austria*).

² Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii și indici de Marcel-Dumitru Ciucă, București, Minerva, 1996, p. 189.

³ *Ibidem*.

⁴ М. И. Кутузов. *Сборник документов*. Т. III (1808–1812), Москва, Военное издательство, 1952, с. 651, 655.

⁵ Hurmuzaki, Exodiu de, *Documentele privitoare la istoria românilor / Culese de A. I. Odobescu*, vol. III. Supl. 1 (1709–1812), București, 1889, p. 368.

⁶ Vezi: Mischevca Vlad, *Geneza problemei basarabene – 1812*, București, Editura Academiei Române – Brăila, Istros, 2016, p. 252-260.

⁷ Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, op. cit., p. 90-91.

⁸ Marcel-Dumitru Ciucă, *Adevărata identitate a lui Zilot Românul*, în „Manuscriptum”, anul XI (1980), nr. 3 (40), p. 167-173.

⁹ Zilot Românul (Ștefan Fănuță), *Opere complete*, op. cit., p. 191.

Ion AGRIGOROAIEI

Sărbătorirea la Iași a Unirii Basarabiei cu România.

Semnificația istorică a momentului din 30 martie/12 aprilie 1918

I.A. – (n. 1936, Chișinău), absolvent al Facultății de Filologie-Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Secția Istorie (1958), cadru didactic la Catedra de Istoria României, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (1959-2007), doctor în istorie (1975), conducător de doctorat, Profesor emeritus al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (2007). A publicat peste 250 de lucrări – volume, cursuri universitare, studii și articole, printre care: *România interbelică* (2001); *Basarabia de la unire la integrare* (2007); *Mărăștii, Mărășești, Oituz – 100 de ani. Reflecții în presa vremii* (2017); *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii* (2018). Laureat al Premiului Academiei Române și al Ordinului „Gloria Muncii”, Republica Moldova. Cetățean de onoare al municipiului Iași.

La 27 martie/9 aprilie 1918, Sfatul Țării, întrunit în ședință solemnă, a adoptat *Actul Unirii Basarabiei cu România*: „Republica Democratică Moldovenească (Basarabia), în hotarele sale dintre Prut, Nistru, Marea Neagră și vechile granițe cu Austria, ruptă de Rusia acum o sută de ani și mai bine din trupul vechii Moldove, în puterea dreptului istoric și dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-și hotărască soarta lor, de azi înainte și pentru totdeauna se unește cu mama-sa România”. Unirea se înfăptuia pe anumite baze democratice care trebuiau înscrise în constituția țării, adoptată de viitorul parlament român ales prin vot universal, egal, direct și secret. *Declarația* se încheie cu cuvintele: „Trăiască unirea Basarabiei cu România de-a pururea și totdeauna”. Pusă la vot, *Declarația* Sfatului Țării a fost adoptată cu 86 voturi pentru, 3 contra și 36 abțineri. Rezultatul votului a fost adus la cunoștința prim-ministrului Al. Marghiloman (aflat la Chișinău), care a intrat în sala de ședințe și a rostit o alocuțiune prin care preciza că, în numele poporului român și al regelui, cu mândrie lua act de declarația de unire și – în

numele guvernului român – declara că o primește. El încheia cu cuvintele: „Trăiască România, una și nedespărțită!”

Hotărârea Sfatului Țării a fost primită la Iași – capitala statului român redus atunci la teritoriul dintre Carpați și Prut – cu un entuziasm de nedescris¹. Ziarele au publicat numeroase articole în care se relata desfășurarea evenimentelor de la Chișinău și se exprima atitudinea opiniei publice românești, starea de spirit a unor largi categorii sociale față de actul istoric înfăptuit². Astfel, ziarul „Mișcarea” publica articole deosebit de semnificative pentru bogatul conținut de idei, pentru analiza atentă a condițiilor în care s-a înfăptuit unirea. Articolul *Unirea Basarabiei cu patria-mamă* fixa, de la început, caracterul hotărârii de la Chișinău.

„După un veac și mai bine de robie, în care s-au întrebuințat toate mijloacele unei puteri guvernamentale imense pentru a-i sfărâma caracterul și individualitatea națională, poporul român din Basarabia pășește în chip liber și cu tăria hotărârilor extreme la unirea cu țara-mamă de care a fost vremelnice desfăcut.

Actul de la 27 martie săvârșit în Adunarea Națională a Basarabiei este consacrarea cea mai evidentă a puterii de viață a neamului românesc care, îndată ce evenimentele au îngăduit libera manifestare a conștiinței sale naționale, s-a arătat în măsură să biruie toate piedicile interne și externe, să evite toate amăgirile și să ne dea nouă înșine și lumii dovada că nimic nu e mai presus de voința sa de a trăi conform necesităților sale vitale”.

Relevând meritul conducătorilor din stânga Prutului, se exprima recunoștința față de hotărârea lor, față de armată și Suveranul Țării, în numele căruia a pornit această vitează armată pentru a înlătura teroarea bolșevică. Unirea reprezintă „un triumf inevitabil al principiului naționalităților, a cărei forță morală și politică nu au putut-o înfrânge episoadele militare și propagandele dușmănoase din răsăritul cotropit sau amăgit, și drept o manifestare biruitoare a puterii noastre de viață, obârșie a încrederii noastre în sine și în viitor. De aceea – se afirma în încheiere – în mijlocul grelelor noastre încercări, unirea Basarabiei cu patria-mamă este o rază de lumină care mângâie sufletele noastre și trezește nemuritoare speranțe”³.

Prin însuflețite manifestații, Iașii au sărbătorit la 30 martie/12 aprilie unirea Basarabiei cu România, întâmpinând cu mare satisfacție și bucurie delegația Sfatului Țării venită de la Chișinău pentru a prezenta Regelui și Guvernului român *Actul Unirii*.

Presa a relatat pe larg desfășurarea manifestărilor care au marcat la Iași sărbătorirea unirii Basarabiei. Din trenul care a sosit în gara din Iași la ora 10 a coborât mai întâi Ion Inculeț, președintele Sfatului Țării, care a fost întâmpinat de prim-ministrul Alexandru Marghiloman și prezentat de acesta membrilor guvernului, celorlalte personalități aflate la gară. Pe lângă I. Inculeț, Sfatul Țării era reprezentat de Pan Halippa – vicepreședinte – și Constantin Stere. Din delegație fac parte și miniștrii D. Ciugureanu – președintele Consiliului, Teofil Ioncu – ministru de interne, N. B. Codreanu – ministrul căilor de comunicație, general C. Brăescu – ministrul de război, Mihai Savenco – ministrul justiției, episcopul Gavril, vicarul Basarabiei și episcopul Akermanului, precum și arhimandritul Gurie și alții.

Fruntașii basarabeni și persoanele oficiale aflate în gară s-au îndreptat spre Mitropolie. Pe tot parcursul, mulțimea a aclamat în urale pe oaspeții basarabeni. După sosirea la Mitropolie a Regelui și Reginei (ora 11), s-a oficiat un *Te-Deum*. Au fost de față oaspeții basarabeni, membrii guvernului, reprezentanți ai Partidului Național Liberal, în frunte cu Ion I. C. Brătianu, corpul ofițeresc, reprezentanții autorităților civile și un numeros public. Serviciul divin a fost oficiat de Î.P.S.S. Mitropolitul Pimen, înconjurat de înaltul cler, de episcopul Gavril și arhimandritul Gurie. După terminarea serviciului divin a avut loc o recepție la Palatul Mitropoliei, unde oaspeții au fost prezentați suveranilor, familiei regale. La ora 12 și jumătate, a avut loc defilarea trupelor Regimentului 1 și 2 Grăniceri, 9 Vânători.

La ora 13 s-a desfășurat la reședința regală din strada Lăpușneanu (astăzi Muzeul Unirii) un dejun oficial, la care au luat parte Regele și Regina, principesele și principele moștenitori, membrii guvernului și frunțașii basarabeni. Înainte de dejun, ministrul C. C. Arion a conferit delegaților basarabeni diverse decorații din partea Regelui. C. Stere a fost decorat cu ordinul „Coroana României” în grad de Mare Ofițer.

La ora 4, în Piața Unirii s-a încins Hora Unirii, jucată de cetățeni și soldați în cântecele orchestrelor militare. În fața Palatului regal s-a jucat

hora la care au luat parte și Altețele Sale Regale Principesele Elisabeta și Maria.

Presă din 1 aprilie era dedicată, în mare măsură, aceluiași eveniment, aducându-se mai multe completări referitoare la manifestările de la Iași: vizita delegaților basarabeni la corpul de aviație de pe platoul de la Abator, masa de seară oferită de către Î.P.S.S. Mitropolitul Pimen în onoarea fraților basarabeni, plecarea acestora la gară, conduși de membri ai guvernului, de corpul ofițeresc superior și de un numeros public⁴.

Se aducea la cunoștința publicului atât cuvântul Regelui rostit la dejunul oficial de la Palat în ziua de 30 martie/12 aprilie 1918, cât și răspunsul dat de președintele Sfatului Țării.

Regele Ferdinand a declarat:

„Vă salut pe voi, frați de peste Prut.

Voi sunteți aceia care ați înțeles sentimentul ce demult domnea în inimile fraților noștri moldoveni ai Basarabiei; l-ați înțeles așa de bine că azi putem vorbi unii cu alții și ca frați, și ca prieteni.

Sărbătorim astăzi înfăptuirea unui vis care demult zăcea în inimile tuturor românilor de dincolo și de dincoace de apele Prutului.

Din graniță ați făcut punte, unindu-vă cu Țara-Mumă, și de aceea vă zic bine ați venit între noi.

V-ați alipit în timpuri grele pentru Țara-Mumă ca un copil tânăr, însă cu inima adevărat românească.

Salutăm în voi o parte frumoasă a unui vis care niciodată nu se va șterge.

De aceea ridic paharul meu în sănătatea fraților noștri, îmbrățișați de Mine cu aceeași căldură a dragostei părintești.

Trăiască copilul cel mai mic, dar poate cel mai voinic al României-Mame!”

La acest toast, I. Inculeț, președintele Sfatului Țării, a răspuns prin următoarele cuvinte:

„Sunt foarte fericit că eu, în calitate de reprezentant al poporului român de peste Prut, am căderea să aduc Majestății Voastre vestea unirii poporului basarabean cu Țara noastră Mamă.

A fost un gând vechi al nostru pe care astăzi, prin noi, îl vedem cu mare bucurie realizat, rămânând acum, după înfăptuirea unirii, să luptăm pentru realizarea dorințelor poporului nostru și îndeosebi ale țărănimii noastre.

În această privință, Majestatea Voastră a binevoit a ne dea cea mai frumoasă pildă (referire la scrisoarea prin care Regele, la 20 martie, anunțase că se va trece imediat la împrăștierea țărănimii) [*n.n. – I. A.*].

Gestul Mejestății Voastre a avut un ecou mare în țărănimea basarabeană, care, aclamând pe Majestatea Voastră, îl numește «Krestianskiy Korol» (*Regele Țăranilor*).

Trăiască Majestatea Sa Regele, Majestatea Sa Regina, cu întreaga dinastie!”

A fost înfățișat modul în care „marele eveniment istoric al unirii Basarabiei cu România a fost sărbătorit în chip solemn de către oștile române care se găsesc în Basarabia. În ziua de 30 martie s-a oficiat un *Te-Deum* în biserici, după care comandanții au trecut în revistă trupele în prezența tuturor autorităților”. La slujba de la Catedrala din Chișinău au luat parte generalii Istrati și Rășcanu, ofițeri superiori ai armatei române, deputați ai Sfatului Țării, un numeros public. La ieșire, în fața reședinței episcopale, generalul Istrati a dat citire unui ordin de zi, prin care sublinia, în primul rând, că unirea Basarabiei cu România, „acest mare eveniment în istoria neamului românesc, s-a înfăptuit de îndată ce poporul basarabean a putut să hotărască singur și liber asupra destinului său”. Trupele trimise de guvernul român pentru a restabili ordinea, a ocroti viața și avutul locuitorilor și-au îndeplinit misiunea. Festivitatea se termina cu defilarea trupelor, în mijlocul unui entuziasm de nedescris.

Pe drept cuvânt, va scrie Const. Kirișescu în a sa *Istorie pentru întregirea României, 1916-1918*, România, „deși era îndoliată de condițiile înrobitoare ale păcii de la Bufta, a sărbătorit evenimentul unirii cu Basarabia amestecând lacrimile de jale cu lacrimile de bucurie”.

La 3/16 aprilie, Sfatul Țării alegea ca președinte pe C. Stere și se forma un nou Consiliu de Directori Generali (condus de Petre Cazacu), în legătură cu desemnarea lui Ion Incuț și, respectiv, a lui Daniel

Ciugureanu ca miniștri din partea Basarabiei în guvernul României. La 9/22 aprilie 1918, prin decretul regal nr. 842, se promulga unirea Basarabiei cu România; se înfăptuia un moment necesar în procesul de ratificare internă a unirii Basarabiei, parte componentă a realizării idealului național, în ansamblul său⁵. În numele poporului român, se sublinia în acest decret, Regele Ferdinand lua act de votul Sfatului Țării din 27 martie/9 aprilie 1918 și declara la rândul său: „Basarabia unită cu România pe veci, una și indivizibilă”. Această declarație era investită cu sigiliul statului și publicată în „Monitorul Oficial”, nr. 8 din 10 aprilie 1918, având semnăturile Regelui Ferdinand, ale prim-ministrului Alexandru Marghiloman și ministrului justiției D. Dobrescu.

Hotărârea Sfatului Țării adoptată la Chișinău, consacrată prin decretul regal dat la Iași, marca intrarea istoriei Basarabiei pe făgașul său firesc, ca parte integrantă a statului român, ca prim moment, cu o *semnificație specială* în realizarea Marii Uniri din anul 1918.

- Note** ■
- ¹ Ion Agrigoroaiei (coord.), *Iașii și Unirea Basarabiei cu România*, Iași, 2018, *passim*.
 - ² Ion Agrigoroaiei, *Unirea Basarabiei cu România în presa vremii*, Iași, 2018, p. 75 sq.
 - ³ „Mișcarea”, 30 martie 1918.
 - ⁴ *Basarbenii în Iași*, în „Mișcarea”, 1 aprilie 1918. Se mai menționa că la ora 18 a început o retragere cu torțe, în frunte cu muzica militară. Demonstrația a pornit de la statuia lui Ștefan cel Mare și s-a oprit în fața Palatului Regal, unde a avut loc o mare manifestație.
 - ⁵ *Decretul regal pentru promulgarea unirii Basarabiei cu România*, republicat în „Limba Română” (Chișinău), nr. 1-2, 1998, p. 8.

Elena NEGRU, Gheorghe NEGRU

Autoritățile sovietice în război cu presa și literatura din Republica Socialistă România (mijlocul anilor 1960 – anii 1970)

E. N. – dr. conf. univ.,
cercetător științific
coordonator, Institutul de
Istorie (Chișinău). Autoare
a unor lucrări consacrate
RASSM și RSSM.

1. Interzicerea literaturii din România

Ca răspuns la cursul de distanțare de Moscova, inițiat, la începutul anului 1960, de către liderii de la București, conducerea PCUS și PCM au declanșat în 1965 un război ideologic și propagandistic ce viza atât România, cât și populația din RSSM. Pentru prima dată în perioada postbelică, guvernul comunist din RSR devenise o țintă directă a campaniilor propagandistice ale „partidului-frate” din URSS. În RSSM, politica antiromânească fusese promovată și anterior, cu precădere în perioada stalinistă. Totuși, în acei ani, nu au fost atacate valorile camaradului de lagăr socialist, ci doar „moștenirea” și „naționalismul burghez” din România regală. Odată cu schimbarea paradigmei în politica și istoriografia din RSR – respingerea abordărilor prorusești și prosovietice – pentru demnitarilor de la Moscova și Chișinău, România „frățescă” s-a transformat într-o Românie „revizionistă” și „naționalistă”.

Gh. N. – dr. conf. univ., șef
Secția Istorie modernă la
Institutul de Istorie al MECC
(din 2012). Redactor (1998)
și redactor-șef al revistei
de istorie și cultură „Destin
Românesc” (din 2006).

Primele victime ale războiului propagandistic antiromânesc din RSSM, început în 1965, au

fost literatura și presa periodică din RSR, devenite în anii dezghețului hrușciovist indispensabile pentru o bună parte a populației dintre Prut și Nistru, care le cumpăra sau le abona. Profitându-se de relativa relaxare a cenzurii din timpul destalinizării, în URSS și RSSM se organizau decade ale culturii românești, alte acțiuni culturale sovieto-române. În perioada 20-27 august 1964, la Chișinău s-a desfășurat săptămâna difuzării literaturii românești din Republica Populară Română, iar în perioada 12-21 septembrie 1964, în conformitate cu planul de colaborare culturală și științifică sovieto-română, aici a fost organizată decada cărții românești.

În nota informativă *Cu privire la totalurile săptămânii difuzării literaturii din Republica Populară România* din 3 septembrie 1964, adjunctul președintelui Asociației Comerțului cu Cărți din RSSM, I. Ivanenko, aducea la cunoștință că, în cadrul evenimentului cultural din 20-27 august 1964, la magazinul nr. 10 din orașul Chișinău s-a vândut literatură românească în valoare de 1.500 ruble, cele mai solicitate și mai vândute cărți fiind: *Viața lui Mihai Eminescu*, de George Călinescu (104 exemplare), *Proză*, de Mihai Eminescu (125 exemplare), *Versuri*, de Octavian Goga (100 exemplare), *Dicționar rus-român* (200 exemplare), *Literatura veche românească*, de Alexandru Piru (100 exemplare), *Gramatica limbii române* (în 2 volume) (100 exemplare), *Istoria limbii române* (în 3 volume) (50 exemplare) etc.¹

Conform opiniilor oficiale, interesul sporit față de literatura din România era determinat de calitățile acesteia, de lipsa în RSSM a literaturii artistice, didactice, științifice în limba „moldovenească”.

La consfătuirea republicană a activului de partid din 22-23 decembrie 1965, I. Bodiul a criticat vehement atitudinea de „gură-cască” a unor cadre, care au permis ca în RSSM să intre „mai mult de 60.000 de exemplare de literatură artistică și periodică” din România. Difuzarea unui asemenea volum de literatură artistică și ediții periodice românești „reacționare” reprezenta, în viziunea autorităților, un pericol public.

La 1 februarie 1966, a avut loc ședința prezidiului CC al PCM, în cadrul căreia s-a discutat despre necesitatea intensificării controlului asupra pătrunderii în republică a literaturii străine, prin care se avea în vedere presa și cartea românească din RSR. În luarea sa de

cuvânt, I. Bodiul a reiterat ideea restrângerii circulației literaturii și presei străine în RSSM și instituirea unui control riguros asupra acestei literaturi.

P. Voronin, membru al prezidiului CC al PCM, a fost unul dintre susținătorii fervenți ai acestei hotărâri: „Decizia este corectă și noi trebuie să limităm accesul acestui gen de literatură. Este inadmisibil ca la Călărași, de exemplu, să ajungă asemenea cantități de literatură periculoasă pentru noi, iar noi să nu controlăm acest lucru... Noi nu intrăm într-o contradicție generală, ci reieșim din particularitățile noastre (specificul nostru). Când o astfel de literatură intră undeva în Siberia, e o situație, iar când aceasta vine la Călărași – e alta. Principala noastră sarcină e să-i educăm pe oamenii muncii în spiritul devotamentului față de Partidul Comunist, de aceea nu văd aici niciun fel de contradicții și la prezidiu trebuie să spunem clar ce dorim să realizăm prin adoptarea unei asemenea hotărâri”².

Prim-secretarul PCM, I. Bodiul, a sprijinit opinia lui P. Voronin, ordonând nimicirea literaturii „dăunătoare” provenite din RSR: „Vreau să spun că în Uniunea Sovietică niciodată nu a fost susținută literatura din străinătate. Nu țin minte niciun caz de acest gen. Dimpotrivă, suntem cointeresați ca peste hotare să meargă cât mai multă literatură de la noi, acest lucru este menționat și în dispoziție. Este vorba de un schimb internațional și, vrem sau nu, suntem obligați să facem acest lucru. Noi însă examinăm o chestiune concretă și trebuie să abordăm problema în alt mod: această literatură ne aduce folos sau daună? Dacă ne aduce folos – trebuie susținută, dacă ne prejudiciază – să punem capăt intrării ei. La noi, această literatură are consecințe negative în educația oamenilor noștri. Luați ziarul românesc (*nu este indicat titlul – n.n.*) și veți vedea: în el nu e nimic despre Uniunea Sovietică. Aceasta e de asemenea o chestiune ce ține de ideologie. Și aici nimic nu vine în contradicție. Dacă literatura ne aduce prejudicii, ea trebuie interzisă. Trebuie să scriem a se reglementa, iar după aceea să interzicem și să nimicim literatura care aduce daune educației ideologice”³.

În preambulul hotărârii CC al PCM *Despre literatura care vine în republică din străinătate* din 1 februarie 1966 se arăta, printre altele, că în multe dintre publicațiile ce intrau în RSSM era falsificată realitatea, iar acest fapt „dezorienta oamenii muncii din republică”, influența „ne-

gativ asupra formării unei concepții veridice despre lume în rândul populației republicii, mai cu seamă în rândul tinerilor”, crea „confuzie în mințile lor”, „dădea naștere dispozițiilor nesănătoase”. Astfel, hotărârea prevedea reglementarea importului și difuzării în republică a literaturii, ziarelor și revistelor străine și se interzicea importul edițiilor străine „în care era falsificată realitatea istorică” de către „propaganda burgheză antisovietică”. Se cerea retragerea din rețeaua de comerț și din biblioteci a publicațiilor care, „după conținutul lor ideologic, nu prezentau valoare pentru cititorul sovietic”.

Conform aceleiași hotărâri, importul de literatură și presă periodică străină devenea o atribuție a CC al PCM. Șefilor de organizații care dispuneau de biblioteci cu fonduri speciale de literatură străină (Academia de Științe a RSS Moldovenești, Biblioteca de Stat „N. K. Krupskaja” etc.) li se solicita să stabilească un control strict asupra literaturii comandate. Secția știință și cultură a CC al Partidului Comunist al Moldovei era abilitată să verifice corectitudinea utilizării fondurilor speciale de literatură și să facă propuneri referitoare la reglementarea eliberării ei. Ministerul Culturii, Ministerul Învățământului Public al RSS Moldovenești trebuiau să stabilească ordinea și cercul de persoane cu drept să utilizeze, în biblioteci, organizații și instituții, literatura și presa periodică primită din străinătate⁴.

La 5 iunie 1968, președintele Comitetului de Stat pentru presă al Consiliului de Miniștri ai RSSM, E. Jmerenețkaia, prezenta CC al PCM unele date cu privire la comenzile și comercializarea literaturii în limba română în perioada 1966-1967 și ianuarie-mai 1968. În conformitate cu hotărârea din 1 februarie 1966, literatura țărilor socialiste se comercializa în doar trei librării din RSSM: la librăria „Meridian” din or. Chișinău (subordonată rețelei comerțului cu cărți); la librăria nr. 1 din or. Bălți și la librăria nr. 3 din or. Tiraspol. Comenzile pentru literatura în limba română se întocmeau în baza unor formulare incluse în Catalogul internațional pentru comanda cărților noi, luându-se la evidență atât cerințele cumpărătorilor individuali, cât și ale organizațiilor. Până în 1966, la ordinul Asociației „Cartea”, comenzile erau direcționate către Oficiul Exportul de cărți, iar copiile – la „Cartimex” din București. După 1966, Comitetul de Stat pentru presă al Consiliului de Miniștri al RSSM avea obligația de a coordona, îm-

preună cu Departamentul propagandă și agitație al CC al PCM toate chestiunile privind comenzile de carte din străinătate. Din a doua jumătate a anului 1967, RSSM a încetat să mai comande din România literatură politică, literatură pentru copii și literatură din domeniul agriculturii. Comenzile se întocmeau, în principal, pentru literatură tehnică, medicală, pentru îndrumare și, într-o cantitate mai mică, pentru literatură artistică, cărți de artă și muzică. În anumite cazuri, se comandau, în scop de informare, două-trei exemplare de literatură politică. Din sus-numitul raport aflăm că, din noiembrie 1965, operele lui O. Goga, N. Iorga și cele cu caracter analogic ale altor autori români nu mai ajungeau în rețeaua de difuzare a cărții⁵.

În 1966, rețelei de comerț cu cărți i-au fost livrate 39.200 exemplare de carte românească (1.036 de titluri) în valoare de 27.700 ruble; în 1967 – 36.700 exemplare (1.202 de titluri), în valoare de 21.700 de ruble; în ianuarie-mai 1968 – 37.300 exemplare (655 titluri), în valoare de 27.600 ruble. În pofida deciziilor luate, la începutul anului 1968, în rețeaua comerțului cu cărți din RSSM a ajuns un număr relativ mare de cărți din România. De exemplu, *Dicționarul explicativ al limbii române* – 1.800 exemplare; *Dicționar francez-român* – 900 exemplare; *Dicționar rus-român* – 500 exemplare; *Anatomia omului* – 485 exemplare; *Dicționar enciclopedic român* – 500 exemplare. Valoarea acestor cărți și încă a 11 titluri importante de literatură română constituia 14.000 de ruble, aproximativ jumătate din valoarea întregii cantități de carte românească livrată în rețeaua de comerț din RSSM în lunile ianuarie-mai 1968. Titlurile menționate, inclusiv manualele, îndrumările și literatura critică pentru instituțiile de învățământ se bucurau de o mare cerere⁶.

Dată fiind această situație, în perioada 1966-1967, Asociația pentru Comerțul cu Cărți din RSSM a redus considerabil, față de anii precedenți, comenzile pentru cărțile românești. Pentru că, pe parcursul mai multor ani, Asociația „Cartea” s-a pronunțat în favoarea livrării literaturii de import în valoare de 50.000 de ruble, în principal din conținutul cărții românești, Comitetul pentru presă al RSSM a expediat către Comitetul pentru presă al Consiliului de Miniștri al URSS o propunere privind reducerea cu 20.000 de ruble a importului de cărți străine, în anul 1968⁷.

La 6 mai 1968, CC al PCUS a adoptat hotărârea *Cu privire la măsurile de ajutor al RSS Moldovenești în ameliorarea muncii ideologice*, în care și-au găsit reflectare și unele prevederi ce vizau limitarea importului de carte românească. Sus-numita hotărâre făcea parte din ansamblul de contramăsuri ale CC al PCUS față de politica lui Ceaușescu de distanțare de Moscova. CC al PCUS „i-a propus Asociației Unionale «Cartea Internațională» să reglementeze schimbul de cărți și ediții periodice cu RSR”, solicitând ca schimbul de carte între URSS și RSR să se efectueze după principiul parității. Hotărârea stabilea reguli noi în privința livrării literaturii românești care, de acum înainte, trebuia efectuată în baza comenzilor parvenite din „provincie”. Din motiv că mulți locuitori ai RSS Moldovenești se abonau la ediții periodice românești în regiunile învecinate ale RSS Ucraineană, CC al PCUS a „recomandat CC al PC al Ucrainei să întreprindă măsurile necesare pentru reglementarea abonării la publicațiile românești în Ucraina”⁸.

Cu scopul de a îngreși drastic accesul la literatura românească, tot în luna mai 1968 au fost lichidate secțiile de literatură străină ale librăriilor din Bălți și Tiraspol. Totuși, pentru a salva aparențele unor relații de „prietenie” cu RSR, a fost păstrată librăria nr. 2 din Chișinău, unde se putea găsi literatură românească, dar din domenii care nu interesau cititorii, și în cantități neînsemnate. În a doua jumătate a anului 1968, rețelei de comerț din RSSM i-au fost furnizate spre comercializare cărți românești în valoare de 984 ruble, ceea ce indica o scădere bruscă (de 28 de ori!) față de prima jumătate a aceluiași an. Dacă raportăm acest fapt la anii 1964-1965, când în RSSM se aducea carte românească în valoare de 50.000 de ruble, observăm o reducere de circa 50 de ori a numărului acestora. În același timp, suma rezervată pentru procurarea literaturii din Bulgaria constituia 3.158 ruble, RDG – 2.329 ruble, Polonia – 2.565 ruble, Cehoslovacia – 1.542 ruble.

În vederea aplicării hotărârii CC al PCM *Cu privire la furnizarea și difuzarea în Moldova a unor tipărituri din străinătate* din 23 iulie 1968, a fost redus cercul instituțiilor academice, culturale din RSSM care aveau dreptul de a comanda literatură românească. În nota informativă din 8 decembrie 1968 *Despre modul de îndeplinire a hotărârii CC al PCM din 23 iulie 1968 „Cu privire la furnizarea și difuzarea în Moldova a unor tipărituri din străinătate”*, E. Jmerenețkaia relatează CC al PCM că

doar cinci organizații din RSSM au fost abilitate cu dreptul de a comanda literatură străină (românească): Academia de Științe (responsabil A. Kidel), Enciclopedia Sovietică Moldovenească (responsabil A. Timuș), Biblioteca Republicană „N. K. Krupskaja” (responsabil tov. Sotnikov), Biblioteca Republicană Științifico-Medicală (responsabil F. Bercovici) și Biblioteca Universității de Stat (responsabilă tov. Sosnovskaia). Toate comenzile se făceau în baza unor formulare de strictă evidență.

În anii 1975-1977, din cele cinci instituții abilitate cu dreptul de a procura carte românească, doar Academia de Științe și Biblioteca de Stat Republicană „N. K. Krupskaja” au achiziționat literatură românească. Astfel, în anul 1975, Academia de Științe a RSSM a procurat 1.042, în 1976 – 1.414, iar în anul 1977 – 1.241 exemplare de carte editată în RSR, iar Biblioteca „N. K. Krupskaja” respectiv 712, 1.590 și 1.052 exemplare. Sistemul sovietic de cenzură a instituit un control într-atât de riguros, încât în RSS Moldovenească devenise aproape imposibil să procuri cărți românești de valoare. După ce, la mijlocul anilor '70, în or. Bălți și Tiraspol au fost desființate librăriile în care se vindeau cărți străine, în RSSM a mai rămas doar o singură librărie de acest fel – librăria „Drujba” (*Prietenie*) din centrul Chișinăului. Aceasta avea doar câteva rafturi de carte românească, ediții anodine sau „folositoarele” educației ideologice. Chiar dacă autoritățile comuniste din RSSM încercau să păstreze aparențele unei bune colaborări și prietenii sovieto-române, faptul că la Chișinău nu se vindeau cărți din România nu mai era un secret pentru conducerea comunistă din RSR. Gheorghe Badrus, ambasador al RSR în URSS (în perioada 1972-1980), aflându-se într-o delegație la Chișinău, în anul 1978, și-a dorit să facă o vizită la librăria „Drujba” pentru a se documenta în legătură cu sesizările despre lipsa cărților editate în RSR. Conducerea de la Chișinău, în frunte cu I. Bodiul, dorind să mușamalizeze situația și să nu-și deconspire lipsa de prietenie, a făcut tot posibilul ca diplomatul român să nu poată intra în librărie, căci, „a doua zi – își amintea Gheorghe Badrus – când am ajuns în fața librăriei, am găsit scris pe ușă: *Închis pentru inventar*”¹⁰. Această stare de lucruri s-a menținut și pe tot parcursul anilor '80, cărțile românești devenind obiecte de lux pentru intelectualii basarabeni, dar și pentru mulți dintre oamenii simpli, care puteau face rost de ele doar în alte orașe ale imensei URSS.

2. Suprimarea presei periodice românești

Ministrul Învățământului Public, E. Postovoi, informa, la 13 aprilie 1966, CC al PCM despre intențiile sale de a reduce complet, în 1967, abonarea la 73 și parțial la 12 denumiri de ediții periodice străine, „în principal din RSR”. Rata publicațiilor din România a căror abonare, în anul 1967, se reducea complet sau parțial constituia 46,6 și respectiv 58,3 la sută din totalul publicațiilor periodice din străinătate. Printre edițiile românești care nu mai puteau fi deloc abonate găsim următoarele titluri: „Analele Institutului de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR”, „Limba română”, „Lupta de clasă”, „Rumînskaia Literatura”, „Revue roumaine de linguistique”, „Studii de cercetări de istorie veche”, „Studii și cercetări lingvistice”, „Studii. Revistă de istorie”, „Femeia”, „Flacăra”, „Gazeta literară”, „Contemporanul”, „Luceafărul”, „Viața românească” etc.¹¹

Dacă în anul 1966, RSS Moldovenească abona peste 100 mii exemplare de publicații periodice românești, în 1967 abonarea la aceste ediții a scăzut brusc până la 8.342 (5.768 ziare și 2.574 reviste). Printre cele mai solicitate reviste românești se numărau: „Femeia”, „Săteanca”, „Arici pogonici”. În 1967, revista „Săteanca” număra 1.069 abonați, „Femeia” – 473, „Arici pogonici” – 163, „Flacăra” – 151.

Revista „Săteanca” era foarte solicitată mai ales în mediul rural, conținând recomandări utile pentru activitățile casnice și de grădinarit. În 1967, cele mai multe abonamente la această revistă au fost perfectate în următoarele raioane: Rezina (378), Kotovsk/Hâncești (295), Cahul (129).

În general, presa din România se bucura de o popularitate mai mare printre locuitorii raioanelor de nord. Astfel, din cei 2.574 abonați la revistele din România, cei mai mulți se numărau în raioanele: Briceni (539), Dondușeni (897), Râșcani (112), Lazo/Sângerei (111).

În anul 1968, comparativ cu anul 1967, numărul de abonamente la presa din România s-a redus aproape în jumătate, constituind 4.473 exemplare, dintre care mai mult de jumătate (2.380 exemplare) revenea revistelor românești de limbă rusă, cum ar fi: *Rumînia (România)*, *Biblioteca Rumînia. Literaturnoe prilozhenie k jurnalul Rumînia (Biblioteca România. Supliment literar la revista România)*¹².

Anul 1968 a constituit momentul de vârf al campaniei PCUS și PCM împotriva presei din România, având drept rezultat o reducere drastică a abonamentelor la ziarele și revistele românești în RSSM în anul următor. În anul 1969, ziarele și revistele din România, solicitate cel mai mult în anul 1968 („Săteanca”, „Femeia”, „Gazeta literară”, „Magazin”, „Studii și cercetări lingvistice”, „Limba română”, „Contemporanul” etc.), au fost reduse la câteva exemplare, iar altele („Analele Institutului de studii istorice și social-politice”, „Limba Română”, „Programele radio și televiziune”, „Arici pogonici”) nu au mai putut fi abonate deloc în RSSM¹³.

Cu toate restricțiile impuse de autorități, românii din RSSM abonau edițiile periodice din România în alte orașe ale URSS. În luna iulie 1968, ministrul telecomunicațiilor V. Rusu informa CC al PCM că „expedierea de facto în republică a unor publicații românești depășesc comenzile noastre din contul abonării efectuate peste hotarele Moldovei. La Chișinău, au fost comandate și difuzate doar 41 exemplare ale ziarului „Contemporanul”, dar, de facto, primesc publicația 103 abonați: 20 dintre ei și-au perfectat abonamentul la Moscova, 12 – la Odessa, 8 – la Cernăuți. Au fost comandate (*din RSSM – n.n.*) 74 exemplare de „Gazeta literară”, dar primesc publicația 125, dintre care 23 și-au perfectat abonamentele la Moscova, 6 – la Reni, 5 – la Odessa. De asemenea, au fost comandate 40 de exemplare ale publicației „Magazin”, primind-o 153 persoane: (37 și-au perfectat abonarea la Moscova; 16 – la Odessa, 10 – la Leningrad, 7 – la Cernăuți). Au fost comandate 9 exemplare de revistă „Arici pogonici”; primesc publicația 44 de abonați (15 – abonând-o prin Moscova; 7 – prin Odessa; 5 – prin Leningrad). Au fost comandate 25 de exemplare de revista „Femeia”, primesc publicația 73 de abonați (15 s-au abonat la Moscova, 8 – la Odessa, 6 – la Leningrad)”¹⁴.

În anii 1969-1970, numărul abonaților la presa românească peste hotarele RSSM depășea, în ansamblu, de trei ori pe cel al abonaților la presa românească în RSSM. Astfel, în anul 1969, în pofida tuturor piedicilor puse de autoritățile sovietice, locuitorii din RSSM au abonat 1285 ziare și reviste românești, dintre care doar 436 pe teritoriul RSSM. Numărul persoanelor abonate dincolo de hotarele RSSM, la ziarele „România literară” și „Scânteia”, era de peste trei ori

mai mare decât al celor abonați în RSSM. Numărul abonaților din RSSM, care și-au perfectat abonamentele la revistele „Luceafărul”, „Flacăra”, „Viața românească” în alte orașe ale URSS, era de douăsprezece, nouă și, respectiv, șapte ori mai mare decât al celor care și-au completat abonamentele în RSSM. În 1969, cititorii din RSSM au fost nevoiți să-și întocmească abonamentele la edițiile periodice românești, aproape în întregime, în alte orașe ale URSS. Este vorba de ziarele și revistele „Contemporanul”, „Magazinul”, „Albina”, „Arici pogonici”, „Cinema”, „Cercetări lingvistice”, „Femeia”, „Limba Română”, „Luminița”, „Săteanca”, „Urzica”, „Viața românească”.

La 2 noiembrie 1970, D. Cornovan, secretar al CC al PCM, responsabil de ideologie, a expediat la CC al PCUS o notă informativă privind abonarea la ziare și reviste românești în RSS Moldovenească. Din document aflăm că în RSSM, în anul 1970, au fost abonate, în total, 2.377 exemplare. Din acest număr, 1.803 exemplare au fost abonate peste hotarele republicii și doar 574 exemplare – în RSSM. Cele mai multe ziare și reviste din România au fost abonate în RSFSR – 1.433 exemplare, inclusiv în orașul Moscova și în regiunea Moscova – 1.183 exemplare, în regiunea Krasnodar – 119. În RSS Ucraineană au fost abonate 302 exemplare, în orașul Riga – 26, Minsk – 20, în orașele din Siberia și Extremul Orient: Belomorsk – 10, Sverdlovsk – 19, Celiabinsk – 16, Iujno-Sahalinsk – 11. În 1970, Chișinăul avea cei mai mulți abonați la presa românească (2.065 exemplare), dintre care 1.509 exemplare au fost abonate dincolo de frontierele republicii. În raioanele din RSSM au fost abonate 206 exemplare, 3 – în RSSM, 203 – în alte regiuni ale URSS¹⁵.

Dacă în RSSM chestiunea privind limitarea abonării presei din România fusese soluționată, în linii mari, în anii 1969-1970, rămânea încă problema abonării individuale la presa românească în celelalte republici și regiuni ale URSS. An de an, în pofida interdicțiilor, în RSSM ajungea un anumit număr de ediții periodice românești care, în opinia autorităților comuniste, nu putea fi neglijat.

În memoriul *Despre faptele de falsificare în Republica Socialistă România a evenimentelor istorice și măsurile privind preîntâmpinarea consecințelor lor negative în Moldova* din 27 iunie 1975, I. Bodiul solicita CC al PCUS ca „în scopul neutralizării influenței negative a României asupra repu-

blicii noastre”, să se pună în practică „abonarea la publicațiile periodice românești doar prin RSS Moldovenească” sau „să se interzică ca aceste publicații să vină la noi din alte republici”.

Astfel, după anul 1975, în rezultatul unor solicitări periodice ale conducerii PCM către CC al PCUS, posibilitatea românilor din RSSM de a se abona la edițiile periodice din România în alte zone ale URSS a fost suprimată. Totodată, și bibliotecilor le-a fost interzisă abonarea la ziarele și revistele din România, cu excepția Bibliotecii Academiei de Științe și Bibliotecii Republicane de Stat „N. K. Krupskaia”. Prezența publicațiilor românești în aceste biblioteci nu constituia niciun pericol atâta timp cât ele se păstrau în fonduri speciale la care accesul era limitat, fiind destinat mai ales aparatului ideologic din RSSM.

Cu toate că în RSSM presa din România era, practic, suprimată, secretarul CC al PCM pentru ideologie, I. Calin, în *Informația privind intensificarea propagandei române asupra RSS Moldovenești* din 7 aprilie 1978, propunea CC al PCUS „reducerea suplimentară a furnizării și răspândirii în țară a publicațiilor științifice și periodice românești care conțin concepții și tendințe naționaliste și revizioniste”¹⁶.

În nota *Despre îndeplinirea hotărârilor adoptate cu privire la consolidarea bazei tehnico-materiale a teleradiodifuziunii de stat a RSS Moldovenești, re-glementarea abonării la literatura și edițiile periodice din RSR și intrarea în Moldova a turiștilor și cetățenilor români în scopuri personale*, adresată CC al PCM din 7 aprilie 1978, Gr. Eremei, Președintele Consiliului de Miniștri ai RSSM, menționa că oficiile „Soiuzpeciat” (*Presa unională*) perfectase în acel an abonamente „pentru 61 de ziare și 195 de reviste românești”, iar în rețelele de vânzare cu amănuntul se prevedea să fie distribuite „15 ziare și 252 de reviste, inclusiv revista de modă – 200 de exemplare”¹⁷.

În concluzie putem constata că autoritățile din RSSM, prin limite impuse succesiv, au reușit să „soluționeze”, în linii mari, în anii 1966-1970, „problema” circulației literaturii și presei românești din RSR. Totuși, atât timp cât în alte republici și regiuni ale URSS nu existau impedimente în privința abonării la presa periodică românească, aceasta continua să ajungă la abonații din RSSM. După 1975, în rezultatul unor solicitări periodice ale conducerii PCM către CC al PCUS, posibilitățile românilor din RSSM de a abona edițiile periodice din

România în alte zone ale URSS sunt restrânse în mod drastic, astfel că revistele, ziarele și cărțile românești, chiar dacă aveau mare căutare, mai ales, în rândul intelectualității și tineretului studios, nu mai puteau fi procurate. În așa fel autoritățile comuniste de la Moscova și Chișinău au înlăturat principalele obstacole ce stăteau în calea politicii de sovietizare și rusificare a populației din RSSM.

Note ■

¹ Elena Negru, *Interzicerea circulației cărților din România în RSS Moldovenească (mijlocul anilor '60-anii '70 ai sec. XX)*, în „Destin românesc. Revistă de istorie și cultură”, Serie nouă, an VII (XVIII), nr.1(77), 2012, p. 91.

² Elena Negru, Gheorghe Negru, „*Cursul deosebit*” al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965–1989). *Studiu și documente*, vol. 1, 1965–1975, Chișinău, Centrul Editorial Poligrafic USM, 2013, p. 108-109.

³ *Idem*, p. 110.

⁴ *Idem*, p. 119.

⁵ Elena Negru, *Interzicerea circulației cărților...*, p. 96.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Elena Negru, Gheorghe Negru, *PCM și naționalismul*, în „Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură”, Ediție specială, nr. 5-6, 2010, p. 190-192.

⁸ *Idem*, p. 261-262.

⁹ Elena Negru, Gheorghe Negru, „*Cursul deosebit*” al României ..., p. 315-316.

¹⁰ Elena Negru, *Interzicerea circulației cărților...*, p. 99.

¹¹ Gheorghe Negru, *Campanii împotriva României și a naționalismului românesc din RSSM în anii '60-'80 ai sec. XX*, în „Destin românesc. Revistă de istorie și cultură”, Serie nouă nr. 1, 2010, p. 139.

¹² Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), fond 3121, inv.1, dosar 49, filele 119-123.

¹³ ANRM, fond 3121, inv.1, dosar 49, filele 119-123.

¹⁴ Elena Negru, Gheorghe Negru, „*Cursul deosebit*” al României..., p. 280.

¹⁵ *Ibidem*, p. 477- 478.

¹⁶ *Ibidem*, p. 105.

¹⁷ Elena Negru, Gheorghe Negru, „*Cursul deosebit*” al României și supărarea Moscovei. Disputa sovieto-română și campaniile propagandistice antiromânești din RSSM (1965–1989). *Studiu și documente*, vol. 2 (1976-1989), Chișinău, Tehnica-Info, 2016, p. 248.

Ioan SCURTU

Marile puteri, România și Basarabia (1917 - 2019)

I.S. – (n. 27 noiembrie 1940, Dochia, Neamț), dr. în istorie, cadru didactic. A absolvit Facultatea de Istorie a Universității din București. A publicat peste 100 de cărți, dintre care 28 personale (de autor), 38 în calitate de coordonator și coautor, 53 coautor; 7 în limbi de circulație internațională. Coordonator al lucrării *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994* (București, 1994, ed. II-a 1998, ed. III-a 2003; ediția în limba rusă, Chișinău, 2001) și al programului *România. Marea Unire. 1918-2018* (Iași, 2017-2018). Decorat cu: Ordinul Național „Serviciu Credincios” în grad de Cavaler (2002); Ordinul „Meritul Cultural” în grad de Cavaler (2009); „Ordinul Republicii” conferit de Președintele Republicii Moldova (2010).

După Primul Război Mondial a fost organizată Conferința păcii, care s-a deschis la Versailles, în ziua de 18 ianuarie 1919. În acel moment, statul național unitar român era o realitate, ca urmare a Unirii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu Patria-Mamă în anul 1918. Problema esențială pentru guvernul român viza recunoașterea acestei realități prin tratate internaționale. Negocierile au fost îndelungate și adesea dificile, dar s-au încheiat cu un rezultat pozitiv pentru România.

Prin Tratatul de la Versailles din 28 iunie 1919, Germania se angaja să respecte granițele politico-statale stabilite la Conferința păcii. În ziua de 9 decembrie 1919, România a semnat, la Saint Germain en Laye, Tratatul de pace cu Austria, care recunoștea actul unirii Bucovinei din 28 noiembrie 1918. După lungi discuții, s-a încheiat Tratatul de pace cu Ungaria, la Trianon, în ziua de 4 iunie 1920, prin care se confirma unirea Transilvaniei cu România.

În privința Basarabiei situația a fost complicată de faptul că guvernul bolșevic nu era recunoscut de plan internațional, iar reprezentanții săi nu au fost invitați la Conferința păcii.

La Paris și în preajma Conferinței se aflau unii diplomați ai fostului regim țarist, dar aceștia nu aveau o calitate oficială. Acest fapt a influențat desfășurarea Conferinței de pace, deoarece Rusia, care participase la război din iulie 1914 până în octombrie 1917, nu a fost prezentă la luarea deciziilor și nu a semnat tratatele încheiate.

Relațiile româno-ruse au cunoscut o evoluție contradictorie în timpul războiului. Din august 1916, România și Rusia erau state aliate în cadrul Antantei, armatele lor participând împreună la luptele din 1916-1917 împotriva Puterilor Centrale. La 13 ianuarie 1918, guvernul bolșevic a decis întreruperea relațiilor diplomatice cu România, pe care o considera ostilă noului regim instaurat la Petrograd. Hotărârea Sovietului Comisarilor Poporului al Republicii Sovietice Federative Ruse din acea zi menționa: „1. Toate relațiile diplomatice cu România încetează. Legația română și, în general, toți reprezentanții autorităților române se expulzează pe cea mai scurtă cale dincolo de frontieră; 2. Tezaurul României, aflat în păstrare la Moscova, se declară intangibil pentru oligarhia română. Puterea sovietică își asumă răspunderea de a păstra acest tezaur, pe care îl va preda în mâinile poporului român” [7, p. 16].

Guvernele României apreciau că între cele două state nu exista o stare de război și au refuzat să dea curs solicitărilor Franței de a interveni cu armata în sprijinul opoziției albgardiste, pentru a răsturna regimul bolșevic. Principala lor preocupare era recunoașterea de către Rusia sovietică a actului Unirii Basarabiei cu România din 27 martie 1918. De asemenea, apreciau că tezaurul evacuat la Moscova – pe baza unui acord între cele două state, girat de Franța – era un bun asupra căruia guvernul sovietic nu avea niciun drept și trebuia restituit integral României [10].

La 28 octombrie 1920, a fost semnat, la Paris, Tratatul prin care Franța, Marea Britanie, Italia și Japonia recunoșteau unirea Basarabiei cu România. În preambulul tratatului se preciza:

„Considerând că în interesul păcii generale în Europa trebuie asigurată încă de pe acum în Basarabia o suveranitate care să corespundă aspirațiilor populațiunii și să garanteze minorităților de rasă, religie sau limbă protecțiunea ce le este datorită;

Considerând că din punct de vedere geografic, etnografic, istoric și economic unirea Basarabiei cu România este pe deplin justificată;

Considerând că populația Basarabiei a manifestat dorința de a vedea Basarabia unită cu România;

Considerând, în sfârșit, că România din propria ei voință dorește să dea garanții sigure de libertate și dreptate, fără deosebire de rasă, de religie sau limbă, conform Tratatului semnat la Paris la 9 decembrie 1919, locuitorilor atât din vechiul Regat al României, cât și din teritoriile de curând transferate,

Au hotărât să încheie tratatul de față”. După această argumentare urma decizia: „Art. 1. Înaltele Părți Contractante declară că recunosc suveranitatea României asupra teritoriului Basarabiei, cuprins între frontiera actuală a României, Marea Neagră, cursul Nistrului de la gura sa până la punctul unde este tăiat de vechiul hotar dintre Bucovina și Basarabia, și acest vechi hotar”. Se preciza că „Înaltele Părțile Contractante vor invita Rusia să adere la Tratatul de față de îndată ce va exista un guvern recunoscut de ele” [3, p. 28].

Câteva zile mai târziu, la 1 noiembrie 1920, guvernele Rusiei și Ucrainei au transmis guvernelor statelor semnatare ale acestui tratat următoarea notă: „Aflând că între Marile Puteri Aliate și România s-a semnat Tratatul cu privire la alipirea la aceasta din urmă a Basarabiei, guvernele Republicilor Sovietice ale Rusiei și Ucrainei declară că ele nu pot recunoaște ca având putere înțelegerea cu privire la Basarabia făcută fără participarea lor și că ele nu se consideră în niciun fel legate de tratatul încheiat pe această temă de alte guverne” [7, p. 69]. Tratatul de la Paris a fost ratificat de Marea Britanie, Franța și Italia, nu și de Japonia.

Treptat, conducerea sovietică a schimbat tactica în privința politicii externe. Dorind să arate că promovează o politică pașnică, guvernul sovietic a acceptat Planul Briand-Kellogg, semnat la Paris în ziua de 27 august 1928, prin care statele semnatare se angajau să rezolve problemele dintre ele exclusiv pe cale pașnică, eliminând războiul din viața internațională. Mai mult, Kremlinul a propus guvernelor din statele vecine Uniunii Sovietice să semneze un protocol privind aplicarea pactului respectiv. România, ca și celelalte state invitate, a dat curs acestei

solicitări și a semnat, în ziua de 9 februarie 1929, Protocolul de la Moscova.

În ziua de 22 ianuarie 1934, la propunerea lui Nicolae Titulescu, statele Micii Înțelegeri au convenit să stabilească relații diplomatice cu Uniunea Sovietică. La 9 iunie 1934, printr-un schimb de scrisori între Titulescu și Litvinov, cu conținut identic, s-a anunțat stabilirea de relații diplomatice între România și Uniunea Sovietică. În document se menționa: „Guvernele țărilor noastre își garantează mutual plinul și întregul respect al suveranității fiecăruia din statele noastre și abținerea de la orice imixtiune, directă sau indirectă, în afacerile interne și în dezvoltarea fiecăreia dintre ele”. Documentul nu prevedea și integritatea teritorială, care ar fi însemnat recunoașterea graniței pe Nistru. Nicolae Titulescu a stăruit să obțină această recunoaștere prin tratative cu omologul său sovietic. După negocieri secrete, Titulescu și Litvinov au semnat, la 21 iulie 1936, un protocol care cuprindea proiectul tratatului de asistență mutuală între România și Uniunea Sovietică. În document se menționa: „Guvernul URSS recunoaște că, în virtutea diferitelor sale obligații de asistență, trupele sovietice nu vor putea trece niciodată Nistrul fără o cerere formală în acest sens din partea Guvernului regal al României, la fel cum Guvernul regal al României recunoaște că trupele române nu vor putea trece niciodată Nistrul în URSS fără o cerere formală a Guvernului URSS. La cererea Guvernului regal al României trupele sovietice trebuie să se retragă imediat de pe teritoriul român la Est de Nistru, după cum, la cererea Guvernului URSS, trupele române trebuie să se retragă imediat de pe teritoriul URSS la Vest de Nistru” [8, p. 79]. Faptul că râul Nistru era menționat de patru ori ca graniță de stat între România și URSS l-a determinat pe Titulescu să aprecieze că guvernul de la Kremlin recunoștea unirea Basarabiei cu România.

Maksim Litvinov nu avea mandat din partea guvernului său, drept care a cerut amânarea semnării acestui document. La 29 august a avut loc o remaniere a guvernului Tătărescu, în urma căreia Nicolae Titulescu a fost înlocuit cu Victor Antonescu. Atât președintele Consiliului de Miniștri, cât și noul ministru au declarat că guvernul va promova o politică externă de continuitate. Pe de altă parte, Litvinov îi preciza lui Titulescu, în septembrie 1936, că „actul din 21 iulie 1936 nu mai este

valabil între noi, căci considerăm că demiterea Dvs. în împrejurările cunoscute echivalează cu o schimbare a politicii externe” [11, p. 94].

Numele Basarabia avea să fie menționat peste trei ani, în Pactul de neagresiune între Germania și Uniunea Sovietică, semnat la 23 august 1939 de cei doi miniștri de externe, Ribbentrop și Molotov. Acesta avea o anexă secretă prin care cele două state își delimitau spațiul cuprins între Marea Baltică și Marea Neagră. La articolul 3 se preciza: „În privința Europei Sud-Estice, Partea Sovietică subliniază interesul pe care-l manifestă pentru Basarabia. Partea Germană își declară totalul dezinteres politic față de aceste teritorii” [6, p. 6-7]. Documentul, semnat de cele două state (unul cu regim de extrema stângă, celălalt cu regim de extrema dreaptă), a marcat începutul înțelegerilor între Marile Puteri pe seama integrității teritoriale a României.

Peste o săptămână, la 1 septembrie 1939, a izbucnit cel de-al Doilea Război Mondial, prin atacarea Poloniei de către Germania, apoi și de Uniunea Sovietică, la 17 septembrie, care a ocupat teritoriile prevăzute în Pactul Molotov-Ribbentrop. În prima jumătate a anului 1940 a existat o anumită succesiune de evenimente, care sugerează coordonarea politicii Moscovei cu cea a Berlinului. Astfel, la 14 iunie, trupele germane au ocupat Parisul, iar a doua zi armata sovietică a intrat în teritoriile țărilor Baltice, pe care URSS le-au anexat. La 22 iunie, Franța a capitulat, iar la 23 iunie, Molotov l-a informat pe von Schulenburg, ambasadorul Germaniei la Moscova, că a decis să rezolve problema Basarabiei, precizând că Uniunea Sovietică dorea să soluționeze problema pe cale pașnică, dar România nu a răspuns la această ofertă. Ministrul de externe sovietic a ținut să precizeze că dacă România nu va accepta soluționarea pe cale pașnică a acestei probleme teritoriale, „Uniunea Sovietică o va rezolva prin forța armată” [6, p. 315-316]. Totodată, a menționat că revendicările sovietice se extindeau și asupra Bucovinei, locuită de populație ucraineană. Răspunsul lui Ribbentrop a venit la 25 iunie: „1. Germania este fidelă acordurilor de la Moscova. Ea este deci dezinteresată de problema Basarabiei; 2. Pretenția guvernului sovietic asupra Bucovinei este o noutate. Bucovina a fost mai înainte provincia Coroanei austriece; 3. În restul teritoriului român, Germania are puternice interese economice. Acestea cuprind atât zonele petrolifere, cât și pământul agrar. Germania este interesată, așa cum am

explicat în repetate rânduri guvernului sovietic, ca aceste regiuni să nu devină teatru de război” [6, p. 528]. Ca urmare a acestei obiecții germane, sovieticii au acceptat să-și limiteze pretențiile la partea de nord a Bucovinei, incluzând orașul Cernăuți.

La 26 iunie, după ora 22, Molotov i-a înmănat lui Gheorghe Davidescu, ministrului României la Moscova, o notă în care se menționa: „Guvernul URSS propune Guvernului regal al României: Să înapoieze Basarabia către Uniunea Sovietică; Să transmită Uniunii Sovietice partea de Nord a Bucovinei, cu frontierele potrivit hărții alăturate”. Guvernul sovietic aștepta răspunsul „în decursul zilei de 27 iunie curent” [12]. După primirea notei ultimative, Carol al II-lea a convocat Consiliul de Coroană, care s-a desfășurat în ziua de 27 iunie. Punctele de vedere au fost împărțite, iar Guvernul român a transmis la Moscova că „este gata să procedeze imediat și în spiritul cel mai larg la discuțiune amicală și de comun acord a tuturor problemelor emanând de la Guvernul sovietic. În consecință, Guvernul român cere Guvernului sovietic să binevoiască a indica locul și data ce dorește să fixeze în acest scop”.

Nemulțumit de răspuns, Molotov a înmănat lui Davidescu, în noaptea de 27/28 iunie (după ora 1.30), o nouă notă ultimativă în care se cerea Guvernului român: „1. În decurs de patru zile, începând de la ora 14, după ora Moscovei, la 28 iunie, să evacueze teritoriul Basarabiei și partea de Nord a Bucovinei de trupele românești; 2. Trupele sovietice în același timp să ocupe teritoriul Basarabiei și partea de Nord a Bucovinei; 3. În decursul zilei de 28 iunie trupele sovietice să ocupe următoarele puncte: Cernăuți, Chișinău, Cetatea Albă”. Răspunsul era așteptat „nu mai târziu de 28 iunie ora 12 (ora Moscovei)”. Guvernul român a declarat că „se vede nevoit” să satisfacă cererile sovietice.

A început astfel prăbușirea statului național unitar român făurit în 1918. În urma acordului (dictat de Germania și Italia, la Viena) în ziua de 30 august 1940, partea de nord-est a Transilvaniei a fost ocupată de Ungaria. La cererea lui Hitler, Guvernul român a fost nevoit să cedeze Bulgariei partea de sud a Dobrogei (Cadrilaterul), acordul fiind semnat în ziua de 7 septembrie 1940 la Craiova. Astfel, prin forță și dictat, România Întregită a fost sfărâmată prin voința celor trei Mari Puteri totalitare.

Din vara 1940 în fața poporului român s-a ridicat problema fundamentală a existenței sale și anume refacerea granițelor statale etnice. Pentru atingerea acestui obiectiv, generalul Ion Antonescu a decis ca România să se alătore Germaniei, la 22 iunie 1941, în războiul împotriva Uniunii Sovietice în vederea restabilirii graniței de est și nord-est prin recuperarea Basarabiei și a nordului Bucovinei. În fond, la 22 iunie 1941, România replica față de agresiunea sovietică din iunie 1940. A afirmat-o cu claritate Grigore Gafencu în discuția cu Molotov din 24 iunie 1941. Cităm din *Jurnalul* său: „La ora două primesc telefon de la Kremlin. Molotov dorește să mă vadă [...] Molotov vine spre mine. Pare obosit. Îmi întinde mâna cu un gest simplu, liniștit. Îmi vorbește apoi pe un ton domol, cu îndurerare, uneori aproape cu blândețe.

– Aș vrea să știu, domnule ministru, care e situația dintre noi. Trăiam, până ieri, în pace. Azi, trupele dvs. sprijină atacul banditesc al nemților împotriva noastră. Aș vrea să știu dacă îmi puteți da o lămurire.

– Domnule vicepreședinte, nu am primit nici o informație și nicio instrucție. Îmi închipuiam că Legația dvs. de la București a trebuit să vă dea lămuririle cuvenite.

– Legația noastră nu cunoaște decât faptele: participarea dvs. la agresiunea împotriva noastră. Din partea guvernului român, nu am primit nicio înștiințare, nicio cerere, nicio declarație de război.

– În cazul acesta, trebuie să ne lămurim despre faptele pe care le cunoaștem. Aceste fapte implică o ruptură a legăturilor diplomatice dintre țările noastre. Sunt convins că membrii Legației sovietice din București vor primi toate înlesnirile pentru a părăsi România. La rândul nostru, v-am fi recunoscători dacă ați da dispozițiile cuvenite pentru ca să ni se remită pașapoartele. [...]

După câteva clipe de tăcere, se hotărăște să-mi spună următoarele:

– România nu avea dreptul să rupă pacea cu URSS. Știa că după reluarea Basarabiei, nu mai avea nicio pretenție împotriva ei. Am declarat în mai multe rânduri, în termeni categorici, că doream o Românie pașnică și independentă. Voința noastră, pe care am dovedit-o prin fapte, era să întărim raporturile dintre noi. Când Germania v-a dat așa-zisa garanție, am protestat împotriva acestei garanții, fiindcă presimțeam

că e menită să tulbure raporturile dintre URSS și România. Această garanție însemna sfârșitul independenței dumneavoastră. Ați intrat sub dependența Germaniei. [...] Răspund că nu se cade, în aceste clipe și în aceste împrejurări, să intru într-o discuție de politică generală. [...] Să-mi fie îngăduit să-mi exprim părerea de rău că prin politica ei din ultimul timp, URSS nu a făcut nimic pentru a împiedica, între țările noastre, durerosul deznodământ de azi. Prin brutalul ultimatum din anul trecut, prin care ni s-a cerut nu numai Basarabia, dar și Bucovina și un colț din vechea Moldovă, prin încălcările teritoriului nostru, care au urmat de atunci, prin actele de forță care au intervenit pe Dunăre – chiar în timpul negocierilor pentru stabilirea liniei de demarcație – Uniunea Sovietică a distrus în România orice sentiment de încredere și de siguranță și a trezit îndreptățita teamă că însăși ființa statului român este în primejdie. Am căutat atunci un sprijin în altă parte. Nu am fi avut nevoie de acest sprijin și nu l-am fi căutat dacă nu am fi fost loviți și dacă nu ne-am fi simțit amenințați. Îmi îngădui să amintesc aceste fapte, fiindcă am avut prilejul, ca ministru de externe al țării mele, să atrag, în mai multe rânduri, prin discursuri și declarații publice, atenția guvernului sovietic, față de care am urmat totdeauna o politică leală de pace și bună vecinătate, că o Românie independentă în cuprinsul hotarelor ei neatinse este o cheazășie de siguranță pentru URSS, ca și pentru toate celelalte state vecine. Lovitura cea dintâi, care a zdruncinat temeliiile unei asemenea Românie, cheazășie de siguranță și de pace, acoperire firească și atât de folositoare unui hotar întins și însemnat al Rusiei, a fost dată, din nenorocire, de guvernul sovietic. Urmările acestei nenorociri, pe care le deplângem astăzi, mă mâhnesc cu atât mai mult cu cât poporul român nu a dus niciodată, până azi, război cu poporul rus, și nu sunt simțăminte dușmănoase între cele două neamuri.

Molotov a ascultat în tăcere traducerea interpretului. Apoi, cu aceeași liniște, cu același glas potolit, puțin mai apăsat doar și căutând în mai multe rânduri privirea mea, a răspuns:

– În ce privește Basarabia, am părerea mea. Dacă ați fi vrut, am fi putut găsi, din vreme, o înțelegere cu privire la ea, care ne-ar fi scutit de multe neplăceri. Azi însă, problema e alta. Vă gândiți la teritorii. Și nu vă dați seama că sunt în joc independența și însăși ființa dvs. de stat. Noi nu v-am pus niciodată independența în primejdie. Dimpotrivă. Am luptat

odată pentru ea¹. Ne datorăm existența statului român liber. De atunci, până în zilele de azi, cele din urmă, v-am asigurat neconținut că suntem hotărâți să vă respectăm țara și neatârarea. Totuși, v-ați supus nemților. V-ați alăturat atacului lor banditesc. Vă veți căi. Germania a dovedit cu prisosință cât îi pasă de ființa și de voința statelor mici. Chiar în cazul unei victorii germane, sunteți pierduți. România e în primejdie de a nu mai fi. Apoi, sculându-se de pe scaun, se îndreaptă spre mine, cu mâna întinsă, se înclină ușor, foarte simplu, și, trebuie să mărturisesc, mișcător” [4, p. 152-153].

După lupte grele, la 25 iulie 1941, Basarabia și nordul Bucovinei au fost reintegrate în statul român, cu prețul jertfei a 24 396 ostași (morți, răniți și dispăruți) [2, p. 327-328]. Cele două provincii istorice – Basarabia și Bucovina – au fost organizate sub forma unor guvernorate, beneficiind de o largă autonomie. Prin decretul din 19 august 1941, regiunea dintre Nistru și Bug (Transnistria) a fost pusă sub administrație civilă românească, fără a fi anexată la statul român.

La solicitarea lui Hitler, generalul (devenit la 21 august 1941 mareșal) Antonescu a acceptat continuarea războiului în Est, pentru înfrângerea Uniunii Sovietice. Ca urmare a alianței cu Germania, România a ajuns în stare de război cu Marea Britanie (decembrie 1941) și SUA (iunie 1942), care au constituit, împreună cu Uniunea Sovietică, Coaliția Națiunilor Unite. Evoluția războiului din Est, inițial favorabilă, a cunoscut o cotitură după înfrângerea de la Stalingrad (februarie 1943).

În acest context, atât opoziția, cât și guvernul de la București au început negocieri secrete pentru încheierea armistițiului cu Națiunile Unite. Aceste tratative nu au condus la un rezultat pozitiv, deoarece SUA, Marea Britanie și URSS au decis să acționeze în comun, impunând Germaniei și aliaților ei (inclusiv României), capitularea necondiționată. Marea Britanie și SUA au acceptat pretențiile sovietice privind stabilirea graniței cu România pe râul Prut, recunoscând astfel valabilitatea Pactului Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939, precum și a notelor ultimative sovietice din 26 și 28 iunie 1940.

În martie 1944, trupele sovietice au intrat pe teritoriul României, ocupând Basarabia, Bucovina și nordului Moldovei. La 14 aprilie, URSS – de comun acord cu SUA și Marea Britanie – a transmis condițiile

de armistițiu cu România: „1. Ruptura cu germanii și lupta comună a trupelor române și a trupelor Aliate, inclusiv Armata Roșie, împotriva germanilor, pentru restabilirea independenței și suveranității României; 2. Restabilirea frontierei româno-sovietice de după tratatul din 1940; 3. Repararea pagubelor provocate Uniunii Sovietice prin operațiunile militare și prin ocuparea teritoriilor sovietice de către România; 4. Înapoierea tuturor prizonierilor de război sovietici și Aliți, cât și a internaților” [3, p. 594]. În document se folosea, pentru prima dată cuvântul „tratat”, prin care se desemna ocuparea Basarabiei și nordului Bucovinei. Evident, era un fals istoric grosolan. Mareșalul Antonescu nu a acceptat aceste condiții, sperând într-un rezultat pozitiv la negocierile sovieto-române de la Stockholm.

Ofensiva sovietică pe frontul Iași-Chișinău, declanșată la 20 august 1944 și ruperea frontului româno-german au determinat opoziția să acționeze energic. Prin actul de la 23 august 1944, mareșalul Ion Antonescu a fost înlăturat de la conducerea statului, iar România a ieșit din războiul purtat împreună cu Germania și s-a alăturat coaliției Națiunilor Unite. În *Proclamația* către români, Regele Mihai anunța: „România a acceptat armistițiul oferit de Uniunea Sovietică, Marea Britanie și Statele Unite ale Americii. Din acest moment încetează lupta și orice act de ostilitate împotriva armatei sovietice, precum și starea de război cu Marea Britanie și Statele Unite. Primiți pe soldații acestor armate cu încredere. Națiunile ne-au garantat independența țării și neamestecul în treburile noastre interne” [9]. În realitate, nu se ajunsese la niciun acord privind armistițiul, iar Națiunile Unite nu garantaseră independența și suveranitatea României. În timp ce militarii români se desprindeau din frontul comun cu germanii, sovieticii îi tratau ca inamici. După 23 august și până la încheierea armistițiului, circa 150 000 de ostași români au fost luați prizonieri de sovietici, adică de cei pe care regele îi îndemnase pe români să-i primească „cu încredere”.

Convenția de armistițiu, semnată abia la 12 septembrie 1944, prevedea: „Se stabilește frontiera de stat între Uniunea Republicilor Socialiste Sovietice și România, stabilită prin convențiunea sovieto-română din 28 iunie 1940” [5]. Nu mai era vorba despre un „tratat”, ci de o „convențiune”, dar și aceasta era un fals grosolan, deoarece la 28 iunie 1940 nu a fost „stabilită” nicio frontieră între România și URSS, ci a

fost transmisă cea de-a doua notă ultimativă sovietică, prin care guvernul român era somat ca în decurs de patru zile să evacueze teritoriul Basarabiei și nordului Bucovinei de trupele românești, urmând ca în același interval de timp aceste teritorii să fie ocupate de armatele sovietice. Ca urmare, la 28 iunie 1940, guvernul român a comunicat că „se vede silit” să satisfacă cererile sovietice.

În textul Convenției de armistițiu se menționa că documentul era semnat de reprezentanții guvernului României pe de o parte și de „reprezentantul Înaltului Comandament Aliat (Sovietic), mareșalul Uniunii Sovietice R. I. Malinovski, autorizat pentru aceasta de către guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și Statelor Unite ale Americii, pe de altă parte”. Așadar, guvernele celor două mari democrații occidentale, care cunoșteau perfect condițiile în care România a fost nevoită să cedeze o parte a teritoriului său în iunie 1940 și care prin conducătorii lor – Winston Churchill și Franklin Delano Roosevelt – declaraseră că nu recunosc nicio modificare teritorială survenită după 1 septembrie 1939 (declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial), ștergeau cu buretele propriile poziții, plasându-se la remorca lui I. V. Stalin.

În fond, Convenția de armistițiu nu era una obișnuită, care să consemneze încetarea stării de război între taberele aflate în conflict, ci stabilea ocuparea statului român de către armata și autoritățile sovietice. Erau incluse prevederi care stipulau noul statut internațional al României. Cităm, cu titlu de exemplu, articolul 16, prin care se institua cenzura totală nu numai asupra presei, dar și a spectacolelor de teatru și film: „Tipărirea, importul sau răspândirea în România a publicațiilor periodice și neperiodice, prezentarea spectacolelor de teatru și a filmelor, funcționarea stațiilor TFF [Telefonul Fără Fir], Poștă, Telegraf și Telefon vor fi executate în acord cu Înaltul Comandament Aliat (Sovietic)”. Anexa la acest articol introduce o prevedere agravantă, prin care României îi era interzisă o politică externă proprie: „Guvernul român se obligă ca transmiterile fără fir, corespondența telegrafică și poștală, corespondența cifrată și prin curier, precum și comunicările telefonice cu țările străine, ale Ambasadelor, Legațiilor și Consulatelor, aflate în România, să fie dirijate potrivit modului stabilit de Înaltul Comandament Aliat (Sovietic)”.

Tratatul de pace din 10 februarie 1947, semnat de România pe de o parte și Puterile Aliate și Asociate de cealaltă parte, relua, într-o formă puțin modificată, textul Convenției de armistițiu din 12 septembrie 1944. Articolul 1 din acest tratat prevedea: „Frontiera sovieto-română este astfel fixată în conformitate cu Acordul sovieto-român din 28 iunie 1940”. Acum nu mai era nici „tratat”, nici „convenție”, ci „acord”, dar la fel de fals ca și cele anterioare.

Deși războiul „cald” se încheiase de aproape doi ani, iar „războiul rece” începuse deja, liderii SUA și Marii Britanii continuau să cauționeze un fals istoric, pentru a-i face pe plac lui I. V. Stalin. Prin documente oficiale, marile democrații occidentale – în care românii își puseseră mari speranțe – recunoșteau nu numai înțelegerea dintre Hitler și Stalin, materializată în pactul Molotov-Ribbentrop din 23 august 1939 (care se referea la Basarabia), ci și în notele ultimative sovietice din iunie 1940, care priveau Basarabia, precum și nordul Bucovinei. Astfel, cele două teritorii românești, precum și ținutul Herța rămâneau sub ocupația URSS. În 1948, Uniunea Sovietică a ocupat și Insula Șerpilor, fără ca marile democrații occidentale să aibă vreo reacție, deoarece – cu acordul lor – România se afla în zona de influență (ocupație) sovietică.

Pe lângă impunerea regimului stalinist, guvernării de la Moscova au procedat la divizarea teritoriilor românești ocupate, atribuind Ucrainei nordul și sudul Basarabiei, nordul Bucovinei și Insula Șerpilor. Pe de altă parte, în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească a fost inclusă o parte a teritoriului de dincolo de Nistru, numită Transnistria.

Această situație s-a menținut până în august 1991, când s-a înregistrat – ca să-l parafrazăm pe Alexandru Crețeanu – „oazia pierdută”². Uniunea Sovietică a sucombat, iar liderii politici din Bucovina, Basarabia și România ar fi putut încerca reunirea teritoriilor anexate în 1940. Dar ei nici măcar nu au pus această problemă. La 27 august 1991, Parlamentul întrunit la Chișinău a adoptat Declarația de independență a Republicii Moldova, care s-a eliberat astfel de sub ocupația sovietică. Guvernul de la București a recunoscut imediat independența acesteia, precum și a Ucrainei, anunțând stabilirea de relații diplomatice cu aceste state.

Atât liderii de la Chișinău, cât și cei din București au așteptat în vara anului 1991 un „semn” din partea marilor puteri, ca și cum acestea ar

fi trebuit să stabilească modul în care să acționeze românii. În realitate, niciuna dintre acestea nu au avut pe agenda proprie problema unirii Republicii Moldova cu România. Este de semnalat totuși că Senatul SUA a adoptat, la 28 iunie 1991, o Rezoluție prin care hotăra ca administrația americană „să susțină încercarea de revenire a Moldovei la România” [1, p. 261]. Numai că la București și la Chișinău nu s-a înregistrat o asemenea „încercare”.

O comparație între situația din 1918 și cea din 1991 poate oferi o imagine asupra celor două generații de lideri politici. Documentele arată limpede că unirea Basarabiei s-a realizat într-un context intern și internațional extrem de dificil. La 2/15 decembrie 1917, Sfatul Țării a proclamat Republica Democratică Moldovenească, stat autonom, egal cu celelalte state din cadrul Republicii Democratice Federative Ruse. La sfârșitul lunii decembrie 1917 și începutul anului 1918, Basarabia se afla într-o situație complicată, ca urmare a faptului că militarii ruși, care părăseau frontul din Moldova, trecând Prutul, recurgeau la acte de jaf și violență împotriva populației locale și chiar la omoruri. Pe de altă parte, în sudul Ucrainei s-au constituit grupări bolșevice înarmate, care urmăreau să cucerească puterea politică în Basarabia. La rândul său, Rada naționalistă de la Kiev declara că Basarabia făcea parte din Ucraina și urmărea să o anexeze.

Neavând o forță militară care să asigure ordinea, viața și bunurile locuitorilor, Sfatul Țării a cerut sprijinul guvernului de la Iași. În acel moment, decembrie 1917-ianuarie 1918, România se afla într-o situație dramatică: două treimi din teritoriul său era ocupat încă din decembrie 1916 de Puterile Centrale; cei aproximativ un milion de militari ruși care abandonau frontul, ca urmare a ieșirii Rusiei din război, reprezentau un adevărat pericol pentru viața și avutul cetățenilor, fapt ce a determinat guvernul român să le impună părăsirea Moldovei, unii dintre aceștia refuzând și opunând rezistență; conducerea Rusiei, în frunte cu V. I. Lenin și Leon Troțki, puseseră la cale extinderea revoluției bolșevice în România și chiar a trimis la Iași un comando cu misiunea de a-i asasina pe regele Ferdinand I, Ion I. C. Brătianu și pe alți lideri politici (complotul a fost descoperit în ultimul moment de oficialitățile române); Germania și Austro-Ungaria cereau insistent încheierea păcii separate, care însemna, de fapt, o capitulare etc.

Cu toate aceste condiții dramatice, regele, guvernul și comandanții militari au dat dovadă de o largă viziune istorică și de un autentic patriotism, asumându-și misiunea și riscul de a da curs solicitărilor venite de la Chișinău. La 7 ianuarie 1918 trupele române conduse de generalul Ernest Broșteanu au trecut Prutul, punându-se la dispoziția Sfatului Țării. Considerând că Basarabia aparținea Rusiei, guvernul bolșevic a rupt relațiile diplomatice cu România la 13 ianuarie 1918. Militarii români au instaurat, cu prețul jertfei lor, ordinea publică în Basarabia. În această luptă au fost uciși 3 ofițeri și 300 ostași, iar 12 ofițeri și 309 soldați români au fost răniți. La mijlocul lunii februarie, grupările bolșevice au fost silit să se predea sau să se retragă dincolo de Nistru. În ziua de 27 martie 1918, Sfatul Țării a votat unirea Basarabiei cu România, punând capăt celor 106 ani de stăpânire rusească. Atunci românii au avut în fruntea lor patrioți curajoși, precum Fedinand I, Ion I. C. Brătianu, Alexandru Marghiloman, Ion Inculeț, Pan Halippa, Ion Pelivan, Daniel Ciugureanu etc.

La 27 august 1991, entuziaștii participanți la Marea Adunare Națională au aclamat independența Republicii Moldova, nerealizând că, prin acest act, era anulată decizia Sfatului Țării din 27 martie 1918. Nimeni nu a cerut măcar integritatea Basarabiei prin reunirea teritoriilor din sudul și din nordul acesteia, oferite Ucrainei de conducerea sovietică. Ulterior, unii lideri basarabeni aveau să relateze că au discutat cu conducerea de la București problema unirii, dar nu au fost încurajați în demersul lor. Esențial este, pentru istorie, că ei nu au avut curajul să declare public și să propună unirea Republicii Moldova cu România.

La rândul lor, oficialii de la București nu au avut nici măcar o singură luare de poziție oficială în favoarea unirii Basarabiei cu România. În august 1991, prin decizia de recunoaștere a independenței Ucrainei și Moldovei, regimul de la București nu a ținut seama de hotărârile de unire din 1918 adoptate la Chișinău și Cernăuți. Președintele și prim-ministrul aveau să explice că nu aveau acordul marilor puteri pentru a susține unirea Basarabiei și nordului Bucovinei cu România, dar, de fapt, ei nici nu au întreprins vreun demers în acest sens.

Dacă ar fi citit cartea de istorie, atât liderii politici din Basarabia și nordul Bucovinei, cât și cei din România, ar fi știut că generația de la 1918 nu a avut nici sprijinul, nici acordul marilor puteri, ci și-au asumat singuri răspunderea, dând dovadă de inițiativă și determinare. Marea

masă a populației, stimulată de preoți și învățători, a susținut cu fermitate unirea Basarabiei cu România. În 1991, singura dorință a basarabenilor a fost să scape de sub dominația sovietică.

În anii următori, guvernele de la București au avut alte priorități: ruperea de vechiul sistem (Tratatul de la Varșovia, CAER) și obținerea integrării în NATO și UE. Ele au acceptat toate condițiile impuse de liderii de la Washington și Bruxelles, între care încheierea unor tratate de bază cu vecinii. Ca urmare, în 1997 președintele României a semnat un tratat cu președintele Ucrainei prin care se recunoșteau granițele existente, adică anexarea Bucovinei, sudului și nordului Basarabiei, precum și a Insulei Șerpilor de către Ucraina.

Liderii de la Chișinău au fost preocupați de conservarea puterii proprii, de „întărirea statalității Republicii Moldova”. Este semnificativ faptul că în campania pentru alegerile parlamentare din februarie 2019, niciun partid nu s-a prezentat cu un program în care să susțină necesitatea unirii Republicii Moldova cu România. Relațiile Republicii Moldova cu România au cunoscut o evoluție sinuoasă, optimiștii sperând că cele două state independente se vor „regăsi” în Uniunea Europeană.

Se cuvine menționat faptul că Uniunea Sovietică și apoi Federația Rusă au denunțat Pactul Molotov-Ribbentrop, nu însă și articolul 1 din Tratatul de pace din 10 februarie 1947, după cum nici SUA, Marea Britanie, Australia, Bielorussia, Canada, Cehoslovacia, India, Noua Zeelandă, Ucraina și Republica Sud-Africană, „state aflate în război cu România” (după cum se menționează în preambulul acestuia) nu au făcut-o. La rândul său, Ucraina, care este beneficiara pactului Molotov-Ribbentrop, nu numai că nu a fost obligată să înapoieze teritoriile românești, dar este „curtată” de Uniunea Europeană și de NATO. Guvernele de la București, urmând politica trasată de SUA, susțin orientarea euro-atlantică a Ucrainei, pe care o consideră prietenă, nepunându-și măcar problema apărării românilor din această țară, supuși unui agresiv program de deznaționalizare.

Din acest excurs istoric rezultă limpede că Marile Puteri, indiferent dacă aveau regimuri dictatoriale (Uniunea Sovietică, Germania) sau democratice (SUA, Marea Britanie, Franța) și-au urmărit întotdeauna propriile interese. Ca urmare, ocuparea Basarabiei s-a realizat cu complicitatea Marilor Puteri, iar speranța celor care cred că unirea se va împlini cu sprijinul acestora este o gravă iluzie.

Referințe bibliografice

1. Anghel Ion M., *Poziția României față de Basarabia – scurte considerații*, în *Politica externă și diplomația României pe parcursul unui secol de la înfăptuirea României Mari*. Vol. I, București, 2018.
2. *Armata română în al Doilea Război Mondial. Eliberarea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei (22 iunie-26 iulie 1941)*. Coordonatori col. dr. Alesandru Duțu și conf. univ. dr. Mihai Retegan, București, 1996.
3. *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*. Coordonator Ioan Scurtu, București, 1995.
4. Gafencu Grigore, *Jurnal. Iunie 1940-iulie 1942*. Ediție Ion Ardeleanu și Vasile Arimia, București, 1994.
5. „Monitorul oficial” din 22 septembrie 1944.
6. *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia*, Chișinău, 1991.
7. *Relațiile româno-sovietice. Documente*, Vol. I. 1917-1934. Redactor responsabil al ediției române Dumitru Preda, București, 1999.
8. *Relațiile româno-sovietice. Documente*, Vol. II. 1935-1941. Responsabil volum Costin Ionescu, București, 2003.
9. „România liberă” din 24 august 1944.
10. Scurtu Ioan, *Tezaurul României de la Moscova. Note și mărturii despre activitatea Comisiei comune româno-ruse (2004-2012)*, București, 2014.
11. Titulescu Nicolae, *Basarabia, pământ românesc*. Ediție Ion Grecescu, București, 1992.
12. „Universul” din 4 iulie 1940.

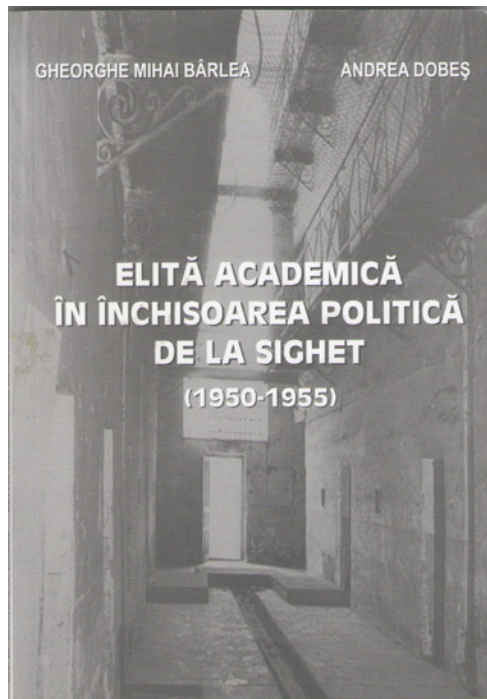
Note

¹ Aluzie la războiul din 1877-1878.

² În 1957 diplomatul român Alexandru Cretzeanu a publicat la Londra cartea *The Lost Opportunity*, în care se referă la „ocazia pierdută” de liderii politici de la București de a negocia din vreme și a scoate România din războiul purtat alături de Germania lui Hitler, pentru ca astfel să evite ocupația sovietică.

O carte a restituirii, a revoltei și a neuitării: *Elită academică în închisoarea politică de la Sighet (1950-1955)*

Elaborată sub forma unui dicționar cu biografii succinate, dar sugestive pentru soarta celor care au trecut prin malaxorul totalitarismului comunist de sorginte sovietică, cartea* apreciaților intelectuali maramureșeni Gheorghe Mihai Bârlea și Andrea Dobeș adună între copertile ei secvențe dramatice din viața celor douăzeci de membri titulari, corespondenți și de onoare ai Academiei Române, încarcerați la închisoarea politică din Sighetul Marmației**. Actualitatea și

oportunitatea apariției volumului este determinată de faptul că procesul de *recuperare a adevărului* privind ororile sistemului politic din România postbelică este departe de a se fi încheiat. Necunoscute sau insuficient studiate, în special de către tânăra generație, sunt fărădele-

* Gheorghe Mihai Bârlea, Andrea Dobeș, *Elită academică în închisoarea politică de la Sighet (1950-1955)*, Biblioteca județeană „Petre Dulfu”, Baia Mare, 2017.

**În prezent fosta închisoare a devenit Memorialul Victimelor Comunismului și al Rezistenței, realizat de Fundația Academică Civică, avându-i ca inițiatori pe Ana Blandiana și Romulus Rusan.

gile săvârșite de puterea comunistă pentru marginalizarea și lichidarea elitelor, „indiferent de specializarea lor, de apartenența, opțiunile sau simpatiile politice sau ideologice”. Peste decenii șochează brutalitatea și sadismul celor care, în numele unui ideal utopic și puternic ideologizat, prin teroare și violență nemaiîntâlnite, planificau *crearea omului nou*, în-genunchind și exterminând pe cei bănuși de lipsă de „loialitate” față de puternicii zilei. Autorii bine documentatului studiu introductiv subliniază: „România după cel de-al Doilea Război Mondial, victimă a unei geopolitici desenate la Yalta, sub sfârâitul toxic al pipei lui Churchill și figura de rechin istoric al lui Stalin, nu a putut evita experiența tragică a bolșevizării vieții politice, dezinstituționalizarea democrației, confiscarea libertății și monopolul economiei. După conviețuirea într-un pluralism politic precar, între 23 august 1944 și 6 martie 1945, odată cu instalarea guvernului Groza, începe vânătoarea elitelor militare și a foștilor membri în cabinetul Antonescu, învinuși de *crimă de război și dezastrul țării*. În contextul istoric dat, cu tancurile sovietice orientate spre guvern și spre Palatul Regal, verdictele pronunțate condamnau la moarte sau închisoare pe viață, internări în lagăre, deportări pe toți cei suspecți că reprezintă *elemente dușmănoase* ale noului regim”.

Unui tratament inuman au fost supuși și purtătorii de ideal și de mesaj al poporului român, academicienii, care nu au acceptat „compromisul de a gira așa-numita transformare” a Academiei Române dintr-o instituție-simbol într-un instrument aflat la cheremul partidului devenit „santinela dinspre Apus a civilizației moscovite”. Desființarea Academiei Române, în care activau cei mai de seamă reprezentanți ai științei și culturii românești din ultimele opt decenii, și substituirea ei printr-o entitate academică politizată se asociază cu anul „sovietizării României”, 1948, când este publicat și Decretul din 13 august 1948 privind *Statutul de organizare și funcționare al Academiei Republicii Populare Române*, prin care erau numiți membrii titulari ai Prezidiului Academiei RPR. În acest document, încropit după model sovietic și care prevedea controlul politic al instituției, alegerea membrilor Academiei fiind condiționată de confirmarea lor de către organele puterii de stat, nu au fost incluse 32 de personalități dintre cei 47 de membri titulari ai vechii Academii, adică 70 la sută. Printre cei expulzați se regăseau: Lucian Blaga, Ion Alexandru Brătescu-Voinești, Dimitri Caracostea, Ion Petrovici, Sextil Pușcariu, Constantin Rădulescu-Motru, Gheorghe Brătianu, Silviu Dragomir, Dimitrie Gusti, Alexandru Lapedatu,

Ioan Lupăș, Simion Mehedinți, Ion Nistor..., nume de referință ale științei și culturii românești. În total cifra personalităților epurate din forul suprem al științei naționale se ridică la 113.

Dar „apogeul represiunii îndreptate împotriva elitei interbelice s-a produs în noaptea de 5/6 mai 1950, numită în istoriografia recentă *noaptea demnitarilor*”, menționează semnatarii volumului. Desfășurată la nivel național, operațiunea de arestare a înghesuit în cele patru dube ale securității 84 de foști demnitari, cu destinația, necunoscută de ei, Penitenciarul Principal Sighet.

În perioada mai 1950-iulie 1955, la această închisoare s-au aflat aproximativ 200 de personalități marcante, între care și 20 de membri ai Academiei Române (titulari, corespondenți sau de onoare).

Deși niciun reprezentant al elitei academice încarcerate la Sighet, cu excepția simulacrului în cazul lui Iuliu Maniu, nu a fost supus procedurii de judecată, ci s-a recurs la internarea administrativă, ca formulă aparentă de legalitate, deținuții politici se aflau într-o izolare totală, lipsiți de posibilitatea de a comunica cu cei rămași acasă, îndurând foame, frig și frică. Condițiile inumane de detenție, vârsta înaintată și starea de sănătate precară au determinat decesul multor oameni nevinovați pedepsiți cu închisoarea pentru infracțiuni imaginare. Astfel, pe parcursul a cinci ani au decedat 53 (adică 25%) din numărul total al personalităților întemnițate. Printre aceștia s-au aflat cinci membri ai vechii Academii: Alexandru Lapedatu, Gheorghe Tașca, Iuliu Maniu, Gheorghe Brătianu și Victor Bădulescu.

O precizare se impune: zece dintre cei douăzeci de membri ai Academiei Române închiși la Sighet au fost implicați în făurirea Marii Uniri de la 1918. „Nedreaptă și amară sancțiune pentru reprezentanții unei generații cu contribuții esențiale la realizarea actului fundamental din istoria națională: România Mare”, – conchid alcătuitoarii cărții.

După 1955, deținuții politici supraviețuitori au fost fie eliberați, fie transferați în alte locuri de detenție. Treptat unora li s-a permis să se integreze în activitatea didactică și de cercetare, dar abia în anul 1990, Academia Română, revenită la denumirea istorică, îi repune în drepturi pe cei deposedați de onorabilul titlul de academician în vara anului 1948.

**Lista alfabetică a membrilor Academiei Române
încarcerăți la Sighet:**

Victor Bădulescu (n. 28 iulie 1892, Găești/Dâmbovița – d. 10 decembrie 1953, Sighet, membru corespondent al Academiei Române – 24 mai 1945);

Gheorghe Brătianu (n. 28 ianuarie 1898, Ruginoasa/Iași – d. 27 aprilie 1953, Sighet, membru titular al Academiei Române – 28 mai 1942, membru corespondent – 2 iunie 1928);

Dumitru Caracostea (n. 10 martie 1879, Slatina – d. 1964, membru titular al Academiei Române – 26 mai 1938, membru corespondent – 26 mai 1936, Președinte al Secțiunii literare – 1945-1948);

Silviu Dragomir (n. 13 martie 1888, Gurasada/Hunedoara – d. 23 februarie 1962, București, membru titular al Academiei Române – 25 mai 1928, membru corespondent – 26 mai 1916, Președinte al Secțiunii istorice – 1945-1948);

George Fotino (n. 31 iulie 1896, Craiova – d. 28 iunie 1969, București, membru corespondent al Academiei Române – 24 mai 1945);

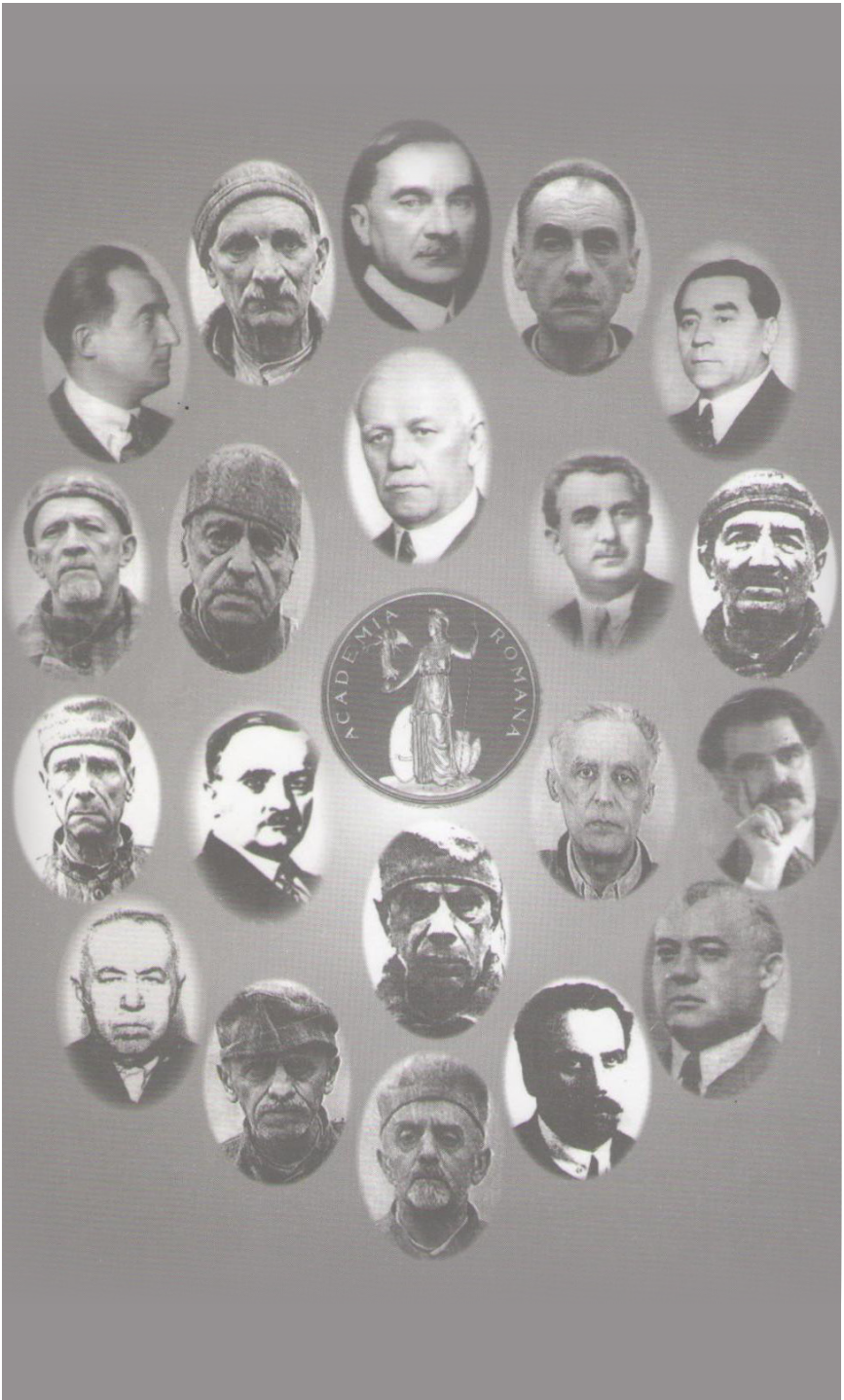
Pantelimon Halippa (n. 1 august 1883, Cubolta/Soroca – d. 30 aprilie 1979, București, membru corespondent al Academiei Române – 15 octombrie 1918);

Emil Hațieganu (n. 9 decembrie 1878, Triteni/Cluj – d. 13 mai 1959, Cluj, membru de onoare al Academiei Române – 2 iunie 1945);

Iuliu Hossu (n. 30 ianuarie 1885 în Milășul Mare/Mureș – d. 28 mai 1970, București, membru de onoare al Academiei Române – 2 iunie 1945);

Alexandru Lapedatu (n. 18 septembrie 1876, Săcele/Brașov – d. 30 august 1950, Sighet, membru titular – 10 octombrie 1918, membru corespondent – 26 mai 1910, Președinte – 31 mai 1935-3 iunie 1938, vicepreședinte – 31 mai 1934-31 mai 1935, 3 iunie 1938-30 mai 1939, secretar general al Academiei Române – 5 februarie 1939-7 iunie 1948);

Ioan Lupăș (n. 9 august 1880, Săliște/Sibiu – d. 3 iulie 1967, București, membru titular al Academiei Române – 17 mai 1916, membru corespondent – 29 mai 1914, Președinte al Secțiunii istorice – 1932-1935);

Iuliu Maniu (n. 8 ianuarie 1873, Șimleul Silvaniei/Sălaj – d. 5 februarie 1953, Sighet, membru de onoare al Academiei Române – 7 iunie 1919);

Ștefan Meteș (n. 27 decembrie 1886, Geomal/Alba – d. 30 iunie 1977, Cluj, membru corespondent al Academiei Române – 7 iunie 1919);

Iuliu Moldovan (n. 15 iulie 1882, Bogata/Cluj – d. 19 noiembrie 1966, Cluj, membru corespondent al Academiei Române – 10 iunie 1920);

Ion Nistor (n. 4 august 1876, Văcovul de Sus/Rădăuți – d. 11 noiembrie 1962, București, membru titular – 19 mai 1915, membru corespondent – 18 mai 1911, Președinte al Secțiunii istorice – 1929-1932);

Zenovie Pâclișanu (n. 1 mai 1886, Straja/Alba – d. 31 octombrie 1957, București, membru corespondent al Academiei Române – 5 iunie 1919);

Teofil Sauciuc-Săveanu (n. 21 octombrie 1884, Bosanci/Suceava – d. 26 iulie 1971, București, membru corespondent al Academiei Române – 24 mai 1945);

Victor Slăvescu (n. 24 mai 1891, Rucăr/Muscel – d. 24 septembrie 1977, București, membru titular al Academiei Române – 20 mai 1939, membru corespondent – 23 mai 1936);

Florian Ștefănescu-Goangă (n. 5 aprilie 1881, Curtea de Argeș – d. 26 martie 1958, București, membru corespondent al Academiei Române – 28 mai 1937);

Gheorghe Tașcă (n. 30 ianuarie 1875, Tutova/Galați – d. 12 martie 1951, Sighet, membru corespondent al Academiei Române – 4 iunie 1926);

Gheorghe Tătărescu (n. 22 decembrie 1886, Craiova – d. 28 martie 1957, București, membru de onoare al Academiei Române – 22 iunie 1937).

La 3 iunie 1990 i s-a restituit titlul de membru corespondent al Academiei Române și lui **Pantelimon Halippa** sau **Pan Halippa**, publicist și om politic român basarabean, unul dintre cei mai importanți militanți pentru afirmarea spiritului românesc în Basarabia și pentru unirea acestei provincii cu România. A fost președintele Sfatului Țării care a votat Unirea. După 1918 a deținut mai multe funcții: ministru, secretar de stat pentru Basarabia (1919-1920), ministru al Lucrărilor Publice (1927), ministru al Lucrărilor Publice și Comunicațiilor (1930), ministru ad-interim la Ministerele Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale (1930), ministru secretar de stat (1928-1930, 1932, 1932-1933), senator și deputat în Parlament (1918-1934), urmărind neîncetat proșirea culturală a Basarabiei.

Pantelimon Halippa a fost arestat în noaptea de 5 spre 6 mai 1950 și încarcerat la Sighet. După doi ani de internare administrativă, la 26 martie 1952 este predat autorităților sovietice. La Chișinău, Tribunalul Militar al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești îl condamnă, pe 22 iunie 1952, la 25 de ani de muncă silnică pentru spionaj împotriva Uniunii Sovietice. Este transferat în lagărele de muncă din Siberia. Amnistiat în decembrie 1955, Pantelimon Halippa este readus în România și încarcerat în penitenciarul Gherla, de unde a fost eliberat la 12 aprilie 1957.

A lucrat în calitate de profesor de istorie și geografie, fiind apoi acceptat în cercetare. A adunat material documentar privind problema Basarabiei, iar în deceniile șapte și opt desfășoară o luptă activă pentru cauza basarabeană, expediind numeroase memorii conducătorilor României, Statelor Unite ale Americii și Franței, organizând întâlniri cu basarabeni din România și din afara țării.

Întrebat asupra motivelor ce determină persistența demersurilor sale, Pantelimon Halippa oferea, de regulă, același răspuns: „Ca român basarabean, eu tare aș dori să trăiesc clipa întoarcerii Basarabiei la Patria-Mamă. (...) Trebuie până la urmă să ne recăpătăm Basarabia și să apărăm Moldova de pretențiile rușilor”.

L.R.

Pantelimon HALIPPA

Un strigăt de alarmă

Memoriul lui Pantelimon Halippa, fost președinte al Sfatului Țării, adresat președintelui S.U.A., Richard Nixon, prin care solicită eliberarea românilor basarabeni de sub dominația sovietică

Domnule Președinte,

Situații grele apasă asupra oamenilor de seamă, asupra conducătorilor omenirii. Prin poziția lor politică, fără ca să vrea, trebuie să se îngrijească de soarta maselor, de soarta noroadelor lor, de a tuturor noroadelor lumii, cerându-le dreptul cel mai elementar – libertatea de a dispune de soarta lor.

Azi, cu toate că nu dispun de forța politică din trecut, însă prin faptul că numai cu 50 de ani în urmă am fost conducătorul acestor mase, al poporului român basarabean, prin mandatul pe care acel popor mi l-a dat atunci, conștiința mea de om al poporului, de reprezentant al lui, mă obligă ca din nou să-mi ridic glasul pe lângă conducătorii de state și de mari puteri, ca să se facă dreptate poporului basarabean, din care fac și eu parte.

Pe aceste considerente, subsemnatul Pan Halippa, fost președinte al Parlamentului Basarabiei, al Sfatului Țării din Chișinău, și fost ministru al Basarabiei și ministru la diferite departamente în mai multe guverne ale României, fost deputat și senator, în situația în care se găsește poporul Basarabiei, îmi iau însărcinarea în numele românilor din Basarabia (provincia românească dintre Prut și Nistru), care ținut se află în prezent încorporat la Rusia sovietică și care în prezent este denumită Republica Sovietică Socialistă Moldovenească, ca să vă prezint următorul memoriu cu doleanțele poporului basarabean.

Preluat din cartea Ion Constantin, Ion Negrei, *Pantelimon Halippa, Apostol al Basarabiei. Studii, Documente. Materiale*, Chișinău, 2013, p. 489-494.

Încă din cele mai vechi timpuri ale istoriei, poporul român, zămislit pe aceste meleaguri, la întretăierea intereselor și drumurilor multor popoare dornice de acaparări de teritorii, la granița dintre cele două lumi – latinitatea și lumea slavă, între Europa și Asia, și unde, peste noi, românii, au năvălit toate popoarele răsăritului, care, în lăcomia lor de a ocupa Constantinopolul cu strămtorile Bosfor și Dardanele, precum și Roma cea cu un trecut de remarcabilă cultură, acele popoare hrăpărețe au trecut peste noi și ne-au jefuit până la sânge, precum și unele popoare ale nordului și apusului, care nu se lăsau mai prejos, au năvălit și acestea asupra noastră. În fața acestor năvălitori, poporul român și-a apărut cu vrednicie glia și neamul de-a lungul secolelor. Nu prea am avut timp de tihnă. Vitregă ne-a fost soarta, dar ce puteam face? Că aici ne-am pomenit din moși și strămoși, pe aceste meleaguri bătute de vitregia vremurilor și a neamurilor nesățioase, încă din epoca neolitică și până în zilele noastre. În ultimele secole am fost subjugăți și trecuți din mână în mână, când sub stăpânirea Turciei, când sub stăpânirea Rusiei, când sub cea a Austriei, și liniște nu am avut niciodată, deși noi, românii, suntem un neam pașnic.

Din încheștarea seculară dintre Rusia, Turcia și Austria, departe de frații noștri de gintă latină – francezi, italieni și spanioli – care ar fi putut să ne ajute măcar din când în când, în anul 1775, Bucovina ne-a fost răpită și alipită la Imperiul Habsburgic, iar în anul 1812 ni s-a sfârtecat și Moldova, care a fost împărțită între Turcia și Rusia, partea de răsărit a Moldovei fiind încorporată în Imperiul Rus. Mult sânge și lacrimi a vărsat sărmana noastră Moldovă. Dar poporul român din Moldova de Răsărit, botezată de Rusia cu numele de Basarabia, niciodată nu s-a împăcat cu gândul că să rămână pentru vecie destrunchiată în cele trei părți, răpite de cele trei puteri – Austria, Rusia și Turcia.

Iată însă că la orizont a apărut lumină și pentru noi, moldovenii, a venit anul 1917, când, în urma revoluției ruse, s-au destrămat marile imperii și după principiile enunțate de marele bărbat de stat, fostul președinte Wilson al Statelor Unite ale Americii: „Dreptul popoarelor la autodeterminare”, noi, românii din Basarabia și Bucovina, ne-am dobândit libertatea.

În virtutea acestui principiu, primit cu entuziasm de toate popoarele lumii, primii am fost noi basarabenii, care ne-am declarat ieșiți din Imperiul Rusiei și am votat unirea la Patria-mamă România. După Basarabia a urmat apoi Bucovina și apoi Transilvania cu Banatul și Crișana, formând

cu toate provinciile România Mare – ținta de secole a poporului român. Pacea de la Paris, din 1920, nu a făcut decât să consfințească hotărârea popoarelor care și-au luat soarta în mâinile lor și și-au făurit viitorul.

Dar nu prea mult a trecut de la urgia fostului război mondial și nori negri au apărut din nou asupra Europei, prin înscăunarea în Germania și Italia a regimurilor fasciste, care în continuu au început să amenințe pacea lumii.

Rusia, care de secole întregi căuta să pună mâna pe mica Românie sau măcar pe o parte din teritoriul acestei țări, în anul 1940, în bună înțelegere cu guvernele fasciste ale Germaniei și Italiei, repetă actul de rășuire din teritoriul României, care un secol înainte l-a mai săvârșit și, în urma a două note ultimative din 26 și 27 iunie 1940, adresate guvernului român, răpește României părțile de nord și răsărit ale Moldovei – Basarabia și Bucovina.

În acel timp de dezechilibru politic în Europa, când țările garante ale României – Franța și Anglia – se găseau în situația de dezastru, puse la pământ, România, cu micile sale forțe militare, nu s-a putut împotrivi colosului militar de la răsărit al Rusiei sovietice, care, de la înființarea statului sovietic, totul a sacrificat numai pentru armament de agresiune, astfel că din nou Basarabia și în plus și Bucovina de Nord, și Ținutul Herței au căzut pradă lăcomiei Rusiei, deznădăcinându-se de la trunchiul nostru, de la poporul român.

Hitler și Mussolini au avut interesul ca în acel moment să se îmbrățișeze cu Stalin al Rusiei, să ne fărâmițeze ginta noastră, să ne dea pradă Rusiei, pentru ca tot ei să ne mobilizeze în războiul contra Rusiei, cu promisiunea ca să luptăm pentru a ne reîntregi țara cu teritoriile pe care tot ei au consimțit să ni le răpească.

Nu a fost în firea noastră, a românilor, dorința de a ne război cu Rusia, însă am fost mânați în ultimul război contra Rusiei sovietice fără voia noastră, în primul rând, de către Germania lui Hitler, pentru a ne avea alături de ea ca sursă de materiale petrolifere și numai în al doilea rând pentru a ne recuceri ceea de ce Rusia sovietică ne-a lipsit cu brutalitate.

Dar, atunci când României i-a venit momentul potrivit, la 23 august 1944, poporul român a știut să iasă din coaliția hitleristo-mussoliniană și să întorcă armele contra acelor care au colaborat cu Stalin la răpirea

Basarabiei și Bucovinei, împotriva Germaniei lui Hitler, alăturându-se Puterilor Aliate – Statelor Unite ale Americii, Angliei, Franței și Rusiei Sovietice, state cu care România a avut numai relații de bună prietenie.

Este știut de toată suflarea românească că dacă Rusia sovietică nu ar fi atentat la tronul României, niciun român nu s-ar fi ridicat împotriva Uniunii Sovietice, ci, din contră, mulți români ar fi venit, sub diferite forme, în ajutorul Rusiei sovietice.

Prin urmare, afirmațiile minciunoase ale Uniunii Sovietice că România a pornit cu război împotriva acesteia sunt lipsite de orice temei; românii s-au dus în război numai pentru a-și reîntregi țara cu ceea ce le-a fost răpit chiar de Rusia lui Stalin. Și dacă printre cei care afirmă că România a declarat război nedrept Uniunii Sovietice sunt și mii români, aceștia sunt puțini la număr, sunt dintre cei care au vrut să pescuiască în apele tulburi de atunci, să-și câștige un fotoliu guvernamental.

Dar încă în timpul războiului, la Conferința de la Yalta, prin împrejurări haine, am fost aruncați în brațele Rusiei sovietice, întocmai cum șoarecele a fost aruncat în ghearele pisicii, tocmai în brațele aceluia stat rusesc care de secole nutrea ideea de a ne avea încorporați, fără voia noastră, în teritoriul Imperiului Rus. Pacea de la Paris din 1946, pe lângă că a confirmat înțelegerea de la Yalta, ne-a sortit o situație cum nu se poate mai grea: pe lângă alte condiții extrem de grele fixate, ni s-a mai răpit un teritoriu (Bucovina), care niciodată nu a aparținut Rusiei. Pace dreaptă a fost aceasta, când Rusia sovietică a acaparat teritorii întregi ale unor state libere și pașnice? Această nedreptate, săvârșită la Paris în 1946, este strigătoare la cer. Dar cui trebuie să ne plângem, Domnule Președinte?

Dacă după raptul din 1940 din Basarabia s-au refugiat în România circa 20 000 de cetățeni basarabeni, în anul 1944 numărul refugiaților basarabeni s-a ridicat la peste 500 000 de cetățeni români, care au venit să se salveze în România.

Nu le-a fost ușor fraților noștri din România ca să ne primească la sânul lor, în acele momente de grele încercări pentru ei, din cauza războiului, dar au facut-o, pentru care bunătate nu avem cum să le mulțumim.

Guvernul sovietic, care prin declarația sa oficială, publicată în presa sovietică (ziarul „Izvestia” din primele zile ale lunii aprilie 1944) și radi-

oul sovietic prin Agenția TASS, deși a declarat solemn că în urmărirea inamicului Germania hitleristă nu urmărește cuceriri de teritorii și nici amestec în treburile interne ale altor state, respectiv și în România, dar Uniunea Sovietică nu numai că ne-a răpit din teritoriul țării Basarabia și Bucovina, dar cu de la sine putere a arestat foarte mulți cetățeni români refugiați din Basarabia și i-a deportat în U.R.S.S., în Siberia, unde cei mai mulți și-au găsit și moartea acolo, pe mulți dintre ei i-a condamnat la zeci de ani de muncă silnică, pentru simpla vină de a fi fost „colaboratori ai unui stat străin”, adică ai României, pentru „trădare de țară”, adică trădarea țării sovietice, pe acei care niciodată nu au fost cetățeni sovietici, și pentru „spionaj”, în favoarea României, pentru vina de a se refugia în țara gintei lor latine, de grozăviile ocupației străine.

Cetățenilor basarabeni și bucovineni refugiați în România guvernul român le-a acordat cetățenia română în formă, dar încă nici azi soarta acestor români veniți din Basarabia și Bucovina nu este clară. E de ajuns ca guvernul sovietic să formuleze și azi cereri pentru predarea unor cetățeni români refugiați din Basarabia și guvernul român este pus în situație de a se conforma. Cetățenii basarabeni sunt oameni dezmoșteniți de soartă, ei se găsesc în România ca într-un ghetou, oricând la dispoziția guvernului U.R.S.S., orice s-ar spune, realitatea aceasta este.

Dar, problema Basarabiei și a Bucovinei nu poate fi considerată ca soluționată, din punctul de vedere al dreptului internațional, al principiului de autodeterminarea noroadelor și al drepturilor omului.

În privința cetățenilor basarabeni și bucovineni refugiați în România sau în alte state, problema nu poate fi închisă, până ce teritoriile răpite nu vor fi alipite la matca lor – România. La timpul său, guvernul român și îndeosebi Conferința de Pace de la Paris din 1946 trebuia să acorde mai multă atenție acestei categorii de cetățeni; ei sunt refugiați politici și ca atare trebuia să li se aplice legile speciale ce îi privesc pe refugiații politici, întocmai cum se aplică cetățenilor refugiați greci, spanioli etc., cărora, în urma războiului intern din acele țări, li s-a acordat dreptul de a emigra în orice țară unde cred ei că pot fi în buna lor siguranță, cu condiția ca aceștia să nu desfășoare politică contra statului respectiv; trebuie să li se elibereze pașapoarte Nansen, pentru a nu fi expuși la represalii. Socotilele celui de-al Doilea Război Mondial nu s-au încheiat cu respectarea principiilor drepturilor popoarelor la autodeterminare și a garantării

drepturilor omului, ci s-au acordat privilegii deosebite tocmai Rusiei sovietice, care, în colaborare cu guvernul lui Hitler și al lui Mussolini, sunt în egală măsură vinovați de dezlănțuirea celui de-al Doilea Război Mondial, că dacă nu ataca Germania hitleristă, în mod sigur ar fi atacat Uniunea Sovietică, cum a și fost parțial în 1940 cu Basarabia și Bucovina, cu Finlanda și cu celelalte țări baltice, cu Polonia.

Ca favorizată pe urma celui de-al Doilea Război Mondial, Uniunea Sovietică, în ultimii ani, a luat inițiativa de a se ține o conferință mondială pentru securitatea europeană, la care inițiativă, după comanda dată de la Moscova, au aderat toate statele ce fac parte din Tratatul de la Varșovia.

Este clar și ușor de înțeles că, prin acest tratat, care se va încheia, Uniunea Sovietică dorește să i se consfințească, de către acest suprem for mondial, privilegiile căpătate după cel de-al Doilea Război Mondial, să i se consfințească actualele granițe și influențe asupra altor state vecine. Această victorie a U.R.S.S. asupra tuturor celorlalte Mari Puteri din lume ar însemna un prim pas sigur, după care vor urma și alți pași, mai pretențioși, pentru acapararea de noi teritorii. Infiltrarea U.R.S.S. în pito-nul țărilor arabe este un exemplu grăitor.

De fapt, nu este un secret că U.R.S.S., respectiv Rusia, încă din cele mai vechi timpuri, încă de la constituirea primelor cnezate ruse, nutrește idei de expansiune și acaparare de teritorii și de robi. Începutul de expansiune și acaparare l-a făcut sub lozinca: unirea creștinătății într-un mănunchi, pentru a lupta împotriva păgânismului, – deci lozinca creștinismului, ortodoxismului.

Al doilea pas de expansiune și acaparare l-a făcut sub lozinca panslavismului, de unire a slavilor din sudul și estul Europei sub un singur sceptru; Petru cel Mare și împărăteasa Ecaterina a II-a a Rusiei au încercat să înfăptuiască actul. Dar, spre regret, nici această lozincă n-a dat rezultate, și apare o nouă lozincă: unirea proletariatului din lume împotriva capitalului, adică lozinca comunismului, care nu se desfășoară după cum prevăzuse Marx și Engels, ci sub indicațiile lui Lenin, și el tot un rus fiind. Dar, vederile spre unire comunistă prind greu de tot, deși multe state doresc să construiască socialismul, există multe partide comuniste în Europa care vor viață comunistă, dar nu însă după modelul și sub hegemonie rusească, ci în alt mod; nu prin cotoșiri de țări și teroare, ci în mod liber.

Pentru că și sub această lozincă nu merg lucrurile bine în favoarea Rusiei și în mod urgent, Rusia se grăbește. În ultimul timp, Uniunea Sovietică a lansat o a patra lozincă: securitatea europeană.

Ideea securității europene în viața politică mondială se frământă de zeci de ani, imediat după Primul Război Mondial, încă în cadrul fostei Ligi a Națiunilor, dar la care nu s-a ajuns la niciun rezultat favorabil, tot din cauza Rusiei sovietice, care nu poate cădea de acord asupra problemelor: definirea agresorului și problema dezarmării, definirea problemei auto-determinării popoarelor și drepturile omului etc. Rusia sovietică luptă împotriva unui imperialism, pentru ca să întărească un alt imperialism – nu capitalist, ci altul, comunist, sub egidă și titulatură moscovită.

Dar, este știut că nici această lozincă nu va putea da rod, pentru mai multe motive:

– Cum poate să existe securitate europeană, atunci când inițiatoarea ideii, Uniunea Sovietică, are subjugate, sub amenințarea sabiei și a automatului, teritorii străine – Basarabia, Bucovina – de la România; apoi toate cele trei țări baltice: Lituania, Letonia, Estonia; apoi teritorii din Finlanda, Polonia, Slovacia. Cât privește teritoriile din Asia, nici nu mai știm câte și de la ce țări; apoi armatele sovietice se află în afara granițelor ei, ținând sub ocupație Cehoslovacia, Ungaria, Germania etc., – în afară de dictatul politic asupra multor state vecine și îndepărtate.

Se poate oare compara atitudinea Uniunii Sovietice de țară care a acaparat teritorii și încă mai vrea, după cel de-al Doilea Război Mondial cu celelalte state aliante: Statele Unite ale Americii, Franța și Anglia, care după cel de-al Doilea Război Mondial nu numai că n-au mai ocupat noi teritorii și n-au subjugat țări, ci, din contra, au ajutat statele din coloniile lor să devină libere și independente? Deci, au renunțat la teritorii.

Sunt 27 de ani de la terminarea celui de-al Doilea Război Mondial, iar U.R.S.S. încă n-a intrat în granițele ei cu forțele ei armate, ci ține țări sub ocupație, ca în vremea luptelor. În interiorul U.R.S.S., până în cele mai mici localități, se găsesc depozite de armament de război și numai la cel mai mic semnal, întreaga armată sovietică a și pus mâna pe arme și poate mărșălui. Aceste metode netezesc calea unei securități europene?

Mii de tineri studenți și elevi mai emancipați, care au încercat să-și revendice problemele naționale, din Basarabia și Bucovina, sunt arestați și deportați în localități unde nu li se știe nici adresă, nimic, și nici ei nu mai pot comunica cu locurile natale. Securitate europeană poate fi această viață, sub scutul rus al lui Ivan al III-lea cel Groaznic?

Ce fel de securitate europeană poate să fie aceasta, care vine să consfințească situații de țări divizate în părți și ținute sub dominație politică și a armelor celor mai moderne rusești, asupra popoarelor care-și cer dreptul la viața lor liberă? Cerem securitate europeană în plin înțeles al cuvântului.

Domnule Președinte, prin mine, strigătul de alarmă al poporului din Basarabia și Bucovina se îndreaptă către Dumnezeuoastră și către guvernul Statelor Unite ale Americii, care ocrotiți cu numele Americii atâta lume oropsită, vă rugăm să veniți ca să ne luați și pe noi sub ocrotirea Dvs.

Suntem încredințați, Domnule președinte, că veți reuși în a ne elibera, pentru că principiul de bază pe care stă marea națiune americană în raporturile ei cu lumea întreagă, dreptul fiecărei națiuni la autodeterminare, este tot ce poate fi mai sfânt și mai măreț. Acest principiu cerem să ni se aplice și nouă, românilor din Moldova de Răsărit și de Nord – Basarabia și Bucovina, care, după statisticile sovietice, numără peste 6 milioane de români, împrăștiați în ținuturile Bucovinei de Nord, Basarabiei și în ținuturile de dincolo de Nistru.

Această populație cere să fie ajutată ca să-și recapete libertatea de a decide singură soarta ei, de unire la țara de gintă latină — România, care în prezent se află sub ocupație rusească.

Cu profund respect și recunoștință,

ss Pan HALIPPA,

fost președinte al Parlamentului Basarabiei, la Chișinău,

fost ministru al Basarabiei și ministru

în mai multe guverne românești,

deputat și senator român

România, București

str. Alex. Donici, nr. 32, sector 2

1 august, 1969

Mircea DRUC

Niște nostalgici

M.D. – om politic, adept al Reunificării României. Născut la 25 iulie 1941 în Pociumbăuți, județul Bălți. A absolvit Facultatea de Filologie a Universității din Leningrad (1964) și Facultatea de Psihologie a Universității din Moscova (1980). Studii doctorale la Institutul Americii Latine al Academiei de Științe a URSS (1970). A lucrat la Moscova, Chișinău, Cernăuți, București în: învățământ superior, cercetare științifică, producție, diplomatie.

Distins cu Ordinul Național „Steaua României” în grad de Mare Ofițer. Activist al mișcării de renaștere națională a românilor din Basarabia și Nordul Bucovinei (1959-1991). Președinte al Consiliului de Miniștri al RSSM (1990-1991). La alegerile prezidențiale din România, în septembrie 1992, a fost primul candidat independent cu o platformă unionistă declarată. În prezent este pensionar, locuiește cu familia la București.

1. *Nostalgie rusească*

La finele anilor '80, majoritatea populației Uniunii Sovietice nu mai spera că va ajunge să trăiască în comunism. Despre „viitorul luminos” și îndeplinirea planurilor cincinale n-avea rost să vorbim. În ideologia partidului-stat (sau statului-partid) nu mai credea nici măcar politbiurul. În scopuri politice, sub Boris Elțin, Kremlinul a respins în bloc trecutul. Neoliberalii l-au înlocuit cu mitul unei uverturi prerevoluționare, descrise ca un fel de epocă de aur. Ulterior, Vladimir Putin a recuperat ideologic complexul militar-industrial, victoria asupra Germaniei, expansiunea hegemonică sub pretextul „eliberării noroadelor asuprite”. Reabilitarea lui Stalin, ca strateg și modernizator, a constituit un element central al propagandei ruse. Cât despre victimele stalinismului, acestea continuă a fi ignorate.

În prezent, societatea rusă suferă de o amnezie parțială, o descompunere a memoriei, care a devenit capricioasă și selectivă. Rușii preferă să se identifice cu un regim criminal, nu cu victimele acestuia. Astfel, Kremlinul are în continuare mari dificultăți cu detașarea Federației Ruse de trecut. Practic, nici nu și-o dorește. În Rusia nu există niciun monument

național ridicat de către statul rus pentru victimele stalinismului și niciun efort comemorativ național. Ei au suferit o gravă criză de identitate; au evitat cheștiunea dificilă a responsabilităților; au preferat refularea trecutului la periferia memoriei colective, iar astăzi regretă din tot sufletul prăbușirea URSS. NOI am salutat dezagregarea imperiului ideocratic bolșevic; am ales libertatea, dar nu am reușit să ne reglăm conturile cu trecutul și am rămas profund traumatizați de efectele invaziei sovietice și de stalinism.

În anii 1990, dificultățile cotidiene îndurate în URSS încă mai dăinuiau în mintea mulțimilor: magazine prin care sufla vântul; cozile permanente, deși nimeni nu era sigur că va apuca să pună ceva în sacoșă. Cu toate acestea, în Federația Rusă comuniștii reprezentau o forță politică. Sociologii ruși explicau relativa popularitate a Partidului Comunist prin inerția, deprinderea și disciplina electorilor în etate. Observatorii scenei politice se îndoiau că Partidul Comunist va rămâne cap de afiș la alegeri. Influența comuniștilor urma să dispară „de moarte naturală”, concomitent cu electoratul acestora. Totuși, diversele guverne neoliberales se simțeau amenințate de o eventuală revanșă comunistă.

În deceniile următoare, comuniștii au pierdut o mare parte din ponderea lor politică. Paradoxal, însă nostalgicii roșii, din contra, s-au reanimat. La alegerile prezidențiale din 2000, contracandidații comuniștilor le-au preluat retorica. Pentru mobilizarea rușilor discursul despre trecutul glorios era mai eficient decât cuvântările despre liberalism, economia de piață și valorile democrației. Iar ideocrații Lumii Ruse au lansat sloganul „Назад в СССР!” [Înapoi în URSS!]. La finele lunii octombrie 2018, Rusia a sărbătorit cu mare pompă, printr-un concert solemn organizat de Kremlin, centenarul komsomolului, creat în 1917 și dizolvat în 1991. Cântece sovietice de epocă. Câteva lacrimi tandre prelinse pe obrazul publicului compus din înalți funcționari și mari patroni. O bună parte dintre actualii conducători și oligarhi au trecut, efectiv, prin komsomol, care avea sarcina să contribuie la formarea nomenclaturii PCUS.

La ora actuală, tot mai mulți fanatici ai retrospectivei vorbesc și scriu despre viața fericită din URSS. Există pe Internet mii de fotografii neretușate din „epoca de aur” făcute de către profesioniști. Însă nostalgicii apelează la vederile agitației vizuale sovietice. De regulă, niște postere desenate: truditarii vizitează magazinele doldora

de mărfuri, sindicatele oferă foi de odihnă la stațiunile balneare sau cheile de la noile apartamente. Situația seamănă cu jocurile Tolkien, cu legile și relațiile unei lumi inventate. Numai că acei jucători sunt conștienți de lumea lor ireală, pe când majoritatea nostalgicilor după URSS consideră că EI studiază „adevărata istorie”. Internetul e plin de rețele de socializare, forumuri, site-uri, grupuri pe Facebook și conturi Twitter, unde se întâlnesc fanii comunismului de sorginte bolșevică. EI fac schimb de amintiri – diverse mituri și fabulații, care s-au transformat deja într-o realitate separată, existentă doar în mintea lor, având puțin comun cu ceea ce a fost Uniunea Sovietică. Realitatea inventată devine tot mai persistentă, migrând intactă de la un forum la altul. Fanii URSS, la o beție, își aduc aminte de tinerețe; de acele timpuri minunate când iarba era mai verde și apa mai udă, soarele mai strălucitor și lumea din jur mai solidă. Iar acum, oriunde te-ai uita, numai tinerețe sfrijită.

Constatăm că nostalgicilor simpli, de la orașe și sate, nu le este dor de coadă la alimentara, de subotnik și voskresnik, de ședințe de partid și sindicate, de pedepse aplicate pentru devierea de la linia partidului. Lor tare le plăcea statul puternic, care domina popoarele de la Marea Baltică până în Asia Centrală, din Carpați până în Kurile și Kamceatka. EI regretă statul învingător de care se temeau adversarii de orice fel. Le pare rău că progeniturile lor nu mai fac armata în trupele dislocate în Germania, dispuse să ajungă la Canalul Mânecii într-o săptămână. De fapt, obiectul nostalgiei rusești nu e comunismul, ci imperiul, pe care propria ideocrație l-a falimentat.

De-a lungul istoriei, imperiile s-au descompus frecvent, mai ales în secolul XX. Nu cred că la ora actuală francezii și englezii visează să ducă din nou mostre de civilizație în Africa sau Indochina. Puțin probabil că vreun austriac n-are somn și plânge nopțile după marele Imperiu Austro-Ungar. Comparativ, problema rusului e diferită. Țara sa nu a înregistrat realizări pe plan național, precum Anglia sau Franța. Rusia s-a format de-a lungul secolelor ca imperiu. Ea și-a început expansiunea în Orient încă înainte de a-și fi căpătat trăsăturile minimale de stat național. Toate succesele înregistrate de Rusia au fost imperiale, inclusiv Marea Victorie, comemorată la 9 mai. Altceva mai nou, pentru a se putea lăuda, rușii nu au.

În spațiul ex-sovietic, perioada anilor '90 a corespuns căutării febrile a unei noi identități naționale. Astăzi, Uniunea Sovietică încă mai există în mintea multor nostalgici, mai ales a „rușilor de profesie”, eșuați prin fostele colonii ale imperiului spulberat. Regretabil, însă la Chișinău, Tiraspol, Bălți și Comrat, nostalgicii după URSS plutesc în ceață, contra curentului. Declarativi, ei vor să ne convingă că *roșii* sunt patrioții, *albii* – dușmanii poporului; internaționalismul – da, naționalismul – ba și nu vor să recunoască esențialul: socialism german = socialism sovietic; dictatură hitleristă = dictatură stalinistă; nazism = bolșevism. Uniunea Europeană a egalat stalinismul cu nazismul. Mentalitatea de *homo sovieticus* și propaganda bolșevică nu mai au credit. Vladimir Putin nu este Vladimir Ulianov și nici Leiba Bronștein, ca să lanseze un *Decret despre adevărul istoric*.

Acum, în Federația Rusă, primul și cel mai important catalizator al nostalgiei ține de mentalitatea imperială, de pierderea sentimentului de apartenență la o mare putere. Dar, în lumea contemporană, identitatea și etnoconștiința au o importanță excepțională și nu pot fi înlocuite cu o Lume Rusă amorfă sau cu un eurasianism imaginar. În fond, actualul disconfort psihic al rușilor e generat nu atât de colapsul imperiului, cât de lipsa națiunii, pe care imperiul ideocratic bolșevic a înlocuit-o până la un timp. De aici și dorința de întoarcere în trecut, deoarece pentru ruși URSS întruchipa nivelul maxim de „dizolvare” a naționalului în imperial.

În lumea întreagă s-au perfectat culegeri de documente vizând crimele nazismului și bolșevismului. Citez dintr-un asemenea document elaborat de cercetătorii ruși: „Într-o goană necruțătoare, sângeroasă, negativă ca rezultat final, au fost executați prin împușcare, au pierit în războaie, au murit de foame și boli peste 50 de milioane de compatrioți. Au fost distruse, întoarse pe dos destinele a milioane de oameni... Bolșevismul a comis crime monstruoase contra omenirii, fără termeni de prescripție!” (Красное колесо – преступления без наказания, www.proza.ru; <http://bikol.narod.ru>). Pe baza documentelor de arhivă, apar, în pofida dificultăților inerente, tot mai multe lucrări de investigație, monografii și filme despre victimele „eliberării sovietice”. Astăzi, toți profesioniștii, nu doar istoricii, acționează, pătrund în esența circumstanțelor istorice, care tind să se repete necruțător. O

bibliografie la temă, incluzând și materiale audio-video, volumele de memorii ale refugiaților, deținuților politici, deportaților ar cuprinde zeci de pagini. Totodată, avem parte de numeroase mostre de nostalgie pentru ceea ce a fost cândva. De exemplu, la Moscova, în septembrie 2013, s-a ținut un târg internațional de carte, cu 1,2 mii de exponenți din 57 de țări. Pe unii vizitatori i-a exaltat o lucrare de proporții: *Stalin. Enciclopedie*. Pe alții, numeroasele volume despre pravoslavie, autocrație și URSS. A prezentat interes chiar și o broșură cu adresarea pucistelor, din august 1991, către poporul sovietic. Așadar, surse de informație există, n-avem de ce ne plânge. În biblioteci și pe internet sunt cărți, avem filme, spectacole de teatru, cântece, materiale de arhivă în diverse limbi și accesibile pentru toți doritorii, indiferent de opțiunea și convingerea personală.

Dacă nu ai trăit în „paradisul sovietic” e suficient să accesezi maxim-nm.livejournal.com ca să ai idee ce a însemnat acesta cu adevărat. Maxim Mirovici și toți acei care postează pe site-ul respectiv pulverizează miturile vehiculate de fanii URSS. Doritorii mai pot afla ce-a fost bine în Uniunea Sovietică, pe timpul lui Stalin, și ce-a fost bine în Germania, pe timpul lui Hitler. În 2009, Zahar Prilepin, Alfred Koh și Boris Mineaev, în timpul unor ședințe de spiritism, formulează numeroase întrebări pertinente. Chestionate, cele două personaje istorice răspund, ca și cum ar fi în viață. Interveniurile intitulate *Vorbește Hitler* și *Vorbește Stalin* au fost publicate în revista „Медведь” (<http://medved-magazine.ru/>). Citindu-le, poți afla, dacă te interesează, desigur, multe lucruri inedite vizând motivația celor doi dictatori. De exemplu, convingerea lui Iosif Stalin că el era, conform Torei, „un om fără prihană, evlavios”. Iar Adolf Hitler „a fost un băiat bun”, după cum ne explică Rabbi Yosef Tzvi Ben Porat, dacă îi urmărim prelegerile pe youtube.com.

Site-ul www.ava.md prezenta recent un document secret din arhiva NKVD referitor la dinții și coroanele dentare din aur ale decedaților în lagărele sovietice și întreba cititorii: „În ce constă diferența dintre lagărele de concentrare naziste și lagărele din gulagul sovietic?”; „Prin ce se deosebesc «eroii» NKVD-ului de călăii hitleriști?”. Iată câteva răspunsuri traduse din rusă: „O singură diferență: enkavediștii au învins, ghestapoviștii au pierdut. Învingătorilor – coroana de lauri, perdanților – coroana de spini. E logic” (Dufa); „Diferența constă într-aceea că

inițial ghestapoviștii au fost pe rol de ucenici, în timp ce enkavediștii pe rol de maștri” (Vlad); „Nu e nicio diferență dintre lagărele de concentrare naziste și lagărele gulagului, doar că în gulag erau maltratați propriii cetățeni, iar în lagărele naziste – străinii și prizonierii de război ai inamicului. Dar coronele dentare din aur ale decedaților sunt extrase de unele rude și în timp de pace. De ce ar fi renunțat bolșevicii sau naziștii la aurul «inamicului»? Fotografii prezentate ar părea o nelegiuire, dar pe atunci nimeni nu se speria de asta” (Grin).

Deviza „Înapoi în URSS!” mai înseamnă și o modalitate de respingere a capitalismului oligarhic și adaptarea la vicisitudinile vieții cotidiene. Rusul crescut în „comunism” este șocat nu atât de proporțiile inegalității, cât de nivelul in justiției. Populația Rusiei nu percepe elitele actuale ca fiind demne de statutul și averea acestora. Iar atitudinea puterii față de „masele largi populare” și „oamenii muncii de la orașe și sate” provoacă o tot mai accentuată iritare. În Uniunea Sovietică, fiind societatea unei inegalități moderate, se consolidase treptat o tradiție axată pe abaterea „corectă” de la legislația în vigoare. În lipsa democrației, regimul asigura multiple instrumente de control și decontare locală a puterii administrative și politice, acordând o atenție relativă și principiilor meritocrației. De-acum, unora le pare deja că viața nomenclaturii sovietice reprezenta o mostră de „servire a poporului” în ambalajul unei abnegații și dezinteresări de tip franciscan.

Desigur, majoritatea rușilor regretă destrămarea URSS și din motive strict personale. Acestea nu merită ironizate sau ignorate. În general, creșterea cotei de nostalgie rusească este legată de viața psihică a mulțimilor. „Indexul nostalgiei” evoluează în dependență de categoriile de vârstă. O creștere constantă se înregistrează printre cei care și-au trăit anii tinereții în URSS, iar acum îmbătrânesc în Rusia. Unii se simt drept parte intrinsecă a trecutului mort („dar eu încă sunt viu”). Alții speră să supraviețuiască în noul sistem, care îi reciclează treptat.

Puterea Sovietică nu a putut asigura multe din comoditățile elementare, un nivel de trai ridicat nici măcar ca cel din RDG. A creat însă percepția confuză a ideii de progres: identificarea omului sovietic cu revoluția științifico-tehnică; zborurile spațiale și valorificarea energiei nucleare întruchipau supremația tehnologică a primului stat socialist din lume; susținerea decolonizării însemna situarea Kremlinului pe

„partea corectă a istoriei” – libertatea popoarelor, internaționalismul ca viitor al umanității. La ora actuală situația este aproape diametral opusă: Rusia luptă cu Ucraina pentru teritorii, iar Europa se integrează; rușii se cramponează de trecut, iar occidentalii forțează interferențele culturale; rușii expun spre vânzare produse depășite, inclusiv tehnică militară, iar în țările occidentale circulă vehicule electrice și se dezvoltă inteligența artificială.

În Federația Rusă sondajele sociologice arată că cel puțin 66% dintre cetățeni duc dorul trecutului; circa 52% dintre respondenți regretă așa-numitul „spațiu economic unitar”. Sentimentul lor nu e decât o simplă perfidie, deoarece unitatea economică invocată nu era percepută de nimeni în perioada sovietică. Așa că, nu mai are rost să ne lamentăm de lipsa unui atare spațiu unic în prezent. Inițial, nostalgia rușilor după regimul sovietic era asociată cu probleme de identitate națională și pierderea prestigiului internațional. În prezent nostalgia e pusă pe seama dificultăților economice. În 2014, Rusia a intrat în recesiune economică din cauza scăderii prețului petrolului și a sancțiunilor occidentale, iar oamenii de rând au fost afectați de stagnarea veniturilor, devalorizarea rublei și inflație. Contestata reformă a pensiilor a scos oamenii îi stradă și i-a redus popularitatea lui Putin.

Într-un discurs în Dumă, președintele Putin a definit destrămarea Uniunii Sovietice ca cea mai mare catastrofă geopolitică a secolului XX. Când o țară nu înregistrează nicio performanță, începe să se agațe disperată de trecut. Dacă nici retrospectiv nu are cu ce se mândri, ea poate oricând inventa mituri și legende. Acest fenomen controversat provoacă diverse suspiciuni. Este un simptom cu mult mai grav decât toate preocupările enumerate de către politicienii și experții Rusiei contemporane. Dorul rușilor de trecut nu generează visul viitorului. Imperiul sovietic, cu atâtea popoare cucerite și teritorii străine anexate, cu o economie excesiv centralizată dependentă de resursele naturale, era destinat falimentării. Mulți ruși îi deplâng dispariția blestemând adversarii externi și trădătorii interni. Pare ridicol și absurd, dar într-un deșert șoarecii vor continua să roadă un cactus; în Federația Rusia acest cactus istoric decorativ se numește „nostalgia după realitatea sovietică”.

Reabilitarea nostalgică a Uniunii Sovietice merită toată atenția exegeților. Ea reprezintă un ansamblu de coduri înscrise în cultu-

ra societății ruse; o construcție a memoriei colective, modelată de anumite structuri statale prin discursurile din mass-media ale unor lideri și formatori de opinie. Nostalgia este, de asemenea, rezultatul unei selecții, fiind fasonată de obiecte materiale și filtre subiective. În memoria comunicațională a societății nostalgiile, ca și amintirile, se confruntă cu voci divergente. La fel ca aducerile aminte, și nostalgiile circulă prin „locurile memoriei individuale” (mediile în care se află dizolvate experiențele trăite și împărtășite de fiecare ființă umană în parte). Suspiciunea față de arhivele ajustate de regimul sovietic ne face să credem că nostalgiile și amintirile proliferate de istoria orală oferă accesul la un adevăr non-voalat sau trucat.

Așadar, recidiva comunistă și nostalgia rusească reprezintă o îmbinare de fenomene explicabile și de înțeles: tristețea iluziilor pierdute; disconfortul existenței în cadrul unor limite neclare ale spațiului național; percepția mișcării într-o direcție incorectă sau contrară standardelor specifice țărilor dezvoltate; senzația crescândă a electoratului că politicienii i-au trădat și își duc viața într-o lume a lor paralelă; dezamăgirea față de elitele naționale și incapacitatea mulțimilor de a înțelege încotro se îndreaptă lumea contemporană. Toate aceste stări de spirit clare constituie psihismul (viața psihică) națiunii ruse în prezent.

La majoritatea națiunilor un atare cumul de factori ar fi declanșat o reorientare rapidă a minților luminate spre căutarea imaginii viitorului. Așa s-a întâmplat în secolul luminilor până la perioada cristalizării în Europa a ideilor comunismului și fascismului. În Rusia însă, anume acest aspect productiv al nostalgiei lipsește. Rusia va deveni țară modernă numai abandonând circulația pe contrasens. La ora actuală, rușilor li se pare că țara lor a fost cea mai modernă din lume în epoca sovietică. Desigur, nostalgia rusească după URSS reprezintă o dorință iluzorie de a se întoarce pe „partea corectă a istoriei”. Respingerea evoluției firești și dezamăgirea personală duc la creșterea nostalgiei postsovietice, dar cale de întoarcere nu există. „Cine nu deplânge disoluția Uniunii Sovietice nu are inimă, cine vrea s-o creeze așa cum era nu are minte”. O realitate tristă, dar adevărată. Federația Rusă repetă unele erori tragice, care o fac vulnerabilă. Și multă lume consideră că o dezagregare, precum cea a Uniunii Sovietice, e doar o chestiune de timp.

Sergiu MUSTEAȚĂ

Moștenirea sovietică – ce facem cu ea?

S.M. – profesor la Facultatea de Istorie și Geografie, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Semnează opt monografii și peste 300 de articole. Cele mai recente lucrări sunt: *Anul 1918 în emisiunile Europei Libere (1955-1991)*, Chișinău, 2018; *Noi despre vecini și vecinii despre noi. Manualele de istorie în Republica Moldova, România și Ucraina*, Târgoviște, 2018 și D. Cimpoeșu, S. Musteață, *Basarabia la un secol de la marea unire. O istorie politică a Republicii Moldova (1991-2018)*, Târgoviște, 2018, 308 pagini. Este editorul a două serii de monografii – „Monografii ANTIM” și „Documente și istorii necunoscute” (25 volume publicate); editor al revistei anuale a tinerilor istorici (14 volume publicate).

Relația dintre trecut și prezent reprezintă, în Republica Moldova, o situație specială, deoarece regimul totalitar a lăsat o amprentă adâncă asupra memoriei colective. Astăzi, Republica Moldova se confruntă cu mai multe dileme, printre care se numără și atitudinea cetățenilor față de moștenirea sovietică.

Tranziția de la totalitarism la democrație

În condițiile colapsului URSS, anul 1991 a constituit pentru Republica Moldova un început promițător în procesul de obținere a independenței și de constituire a unui stat democratic. Din primii ani de independență, Republica Moldova a semnat Declarația universală a drepturilor omului, a ratificat convențiile internaționale privind drepturile omului, a liberalizat mass-media, a aderat la Convenția internațională cu privire la drepturile copilului, a inițiat primele reforme de trecere la economia de piață etc. Prin aceste măsuri de ordin legislativ s-au adoptat valorile de bază ale unui stat democratic, iar prin Constituția din 1994, în Republica Moldova s-a instituționalizat *statul de drept*. Însă drumul parcurs în edificarea și afirmarea independenței de stat s-a dovedit a fi foarte

dificil. Pentru mulți rămâne încă actuală întrebarea: „De ce tranziția Republicii Moldova de la un regim politic totalitar la unul democratic este atât de anevoioasă?”. La această întrebare există mai multe răspunsuri, generate de caracterul reformelor politice, economice, sociale și culturale. Unul dintre aceste răspunsuri ține de domeniul istoriei și memoriei colective și de ceea ce a însemnat pentru locuitorii republicii regimul totalitar comunist. Perceperea trecutului este condiționată de experiența și cunoștințele fiecărui om, ale fiecărei familii și comunități în parte etc. Deși Partidul Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) a tins să construiască o societate egalitară sub toate aspectele, viziunile asupra acestui regim au fost și rămân diferite. După evenimentele din august 1991, s-a crezut în colapsul sovietic și în detașarea definitivă de trecutul totalitar, însă realitățile s-au dovedit a fi altele [6].

Au trecut deja aproape trei decenii de la prăbușirea URSS și adoptarea de către Republica Moldova a Declarației de Independență, însă o bună parte a populației este nostalgică și ar dori revenirea în URSS¹. O altă parte a cetățenilor optează pentru integrarea țării în comunitatea europeană. Un sondaj de opinie din noiembrie 2011 arată că peste 60% din cei intervievați consideră că ar fi mai bine dacă Republica Moldova ar fi guvernată de un singur partid, 73% fiind de părere că partidul respectiv ar putea fi Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (PCRM). La întrebarea „Care sistem politic este mai bun pentru Republica Moldova?”, 35,2% consideră că acesta ar fi „sistemul sovietic care a existat până la hotarul anilor '80-'90”. În același context, 45,6% din respondenți optează pentru Uniunea Vamală Rusia-Belarus-Kazahstan și doar 33,8% pentru Uniunea Europeană, iar peste 45% sunt împotriva aderării țării la NATO [1]. Printre nostalgici se numără și ex-prim-ministrul Dumitru Braghiș (1999-2001), care consideră că „URSS trebuia reformată pe principii de confederație”². Tendințele antagoniste din societate în ce privește orientarea Republicii Moldova spre Rusia sau spre UE au fost caracteristice și politicii regimului comunist, care a fost restaurat în 2001 și a durat până în 2009. Astfel, în campania electorală din 2001, PCRM a promovat activ ideea aderării Republicii Moldova la Uniunea Rusia-Belarus, la alegerile din 2005 și-a schimbat radical poziția și a optat pentru integrarea în Uniunea Europeană, ca, ulterior, mai exact în anul 2011, să revină la ideea aderării Moldovei la Uniunea Eurasiatică. Oscilațiile politice ale Republicii Moldova și lip-

sa unei opțiuni politice clare și durabile au creat în rândul cetățenilor o stare de nesiguranță față de prezent și viitor. Această indecizie sau dilemă între Est sau Vest a determinat Republica Moldova să facă, în cele mai multe cazuri, *un pas înainte și doi înapoi*. Deși clasa politică de la Chișinău își dorește construirea unui stat de drept, moștenirea sovietică reprezintă, de fiecare dată, o piedică sau o modalitate de tergiversare a proceselor de creare a unei societăți cu adevărat democratice.

La aceste sondaje pot fi adăugate un șir de declarații sau lozinci politice, făcute în cadrul mitingurilor de protest organizate de PCRM împotriva coaliției de guvernământ, cum ar fi cele din 4 și 11 februarie 2012, când s-au scandat sloganuri de genul „Молдавия – русская страна!” [Moldova – pământ rusesc] și „Наша родина – СССР” [Patria noastră – URSS]. În ultimii ani, acest discurs, în rezultatul decăderii PCRM, a fost preluat de Partidul Socialiștilor din Republica Moldova. Respectiv, s-a produs doar o migrație a electoratului PCRM la PSRM, care în esență nu a schimbat atitudinea lui față de trecutul sovietic.

Oficial, Uniunea Sovietică a încetat să existe la 25 decembrie 1991, dar rămâne actuală întrebarea sociologului Dan Dungaciu – „Poți scoate RM din URSS, dar cum scoți URSS din RM?”³. Astăzi, Republica Moldova continuă să se confrunte cu probleme care își au originile în perioada regimului totalitar comunist și nu sunt atât de ușor de depășit. Distanțarea de trecutul comunist și asumarea memoriei traumatice se pot realiza prin recunoașterea și asumarea greșelilor. Ce a făcut clasa politică posttotalitară în acest sens?

Distanțarea de trecutul și mentalitatea totalitară

Decomunizarea este un fenomen caracteristic majorității statelor care au făcut parte din blocul comunist în contextul tranziției lor de la un regim totalitar la unul democratic. În procesul construcției sale statale, Republica Moldova a întreprins mai multe demersuri pentru a se detașa de trecutul său totalitar. Imediat după tentativa de lovitură de stat de la Moscova din 18-21 august 1991, autoritățile de la Chișinău au condamnat inițiativa Comitetului de Stat de Urgență (ГКЧП), considerând-o „o gravă crimă de stat îndreptată împotriva suveranității republicilor, care poate aduce popoarelor prejudicii enorme”. Ținând cont de faptul că li-

derii partidului comunist au fost implicați sau au susținut acțiunile comitetului pucist, Parlamentul a adoptat o hotărâre cu privire la Partidul Comunist din Moldova, prin care se interzicea „activitatea Partidului Comunist din Moldova pe întreg teritoriul republicii”.

Monumentele reflectă ideologia unui regim politic și, de fapt, sunt instrumente ale ideologiei acestuia. Regimurile totalitare din secolul al XX-lea s-au înscris perfect în această tradiție, iar monumentele au contribuit direct la construirea și menținerea acestora. De aceea, Prezidiul Parlamentului adoptă, la 25 august 1991, Hotărârea *Cu privire la lichidarea monumentelor și altei atributici a ideologiei comuniste*, al cărei termen de îndeplinire a fost 5 septembrie 1991⁴. Această decizie a fost aplicată superficial, fiind strămutate din piața centrală a Chișinăului la Centrul Expozițional „Moldexpo” doar monumentele lui Lenin, Marx și Engels. Restul monumentelor sovietice au rămas în picioare până astăzi. Neaplicarea în totalitate a prevederilor hotărârii din 1991 face ca problema monumentelor regimului sovietic să persiste și în prezent. Într-un articol recent se constată că Republica Moldova continuă să rămână „un grandios muzeu sovietic, fără acoperiș”, iar numărul monumentelor ce îl întrușchipează pe Lenin este mai mare decât cel al monumentelor lui Ștefan cel Mare și Sfânt, considerat un simbol național. În perioada sovietică au fost instalate în RSSM circa 4.000 de monumente ale lui Lenin, din care doar o parte au fost înlăturate din spațiul public. Ca revanșă, în perioada restaurației comuniste (2001-2009), în unele localități au fost reinstalate monumentele demontate: Ocnița, Lipcani, Râșcani, Edineț, Dondușeni, Otaci, Fălești [9]. Astfel, pentru o bună parte a populației Republicii Moldova este încă valabilă lozinca de sorginte comunistă: „Ленин жил, Ленин жив, Ленин вечно будет жить!” [Lenin a trăit, Lenin trăiește, Lenin veșnic va trăi!].

Condamnarea trecutului totalitar al Republicii Moldova trezește nemulțumirea unei anumite categorii de oameni, în special a celor care s-au format și au fost puternic dogmatizați în perioada regimului comunist, iar partidele care se declară succesoare și adepte ale ideilor comuniste consideră că sunt private de suportul simbolistic al ideologiei lor⁵. În 2004, președintele V. Voronin, prin decret prezidențial, a constituit Comisia pentru problemele ocrotirii monumentelor de istorie și cultură. Acest decret este un document relevant, având ca scop

intensificarea „activităților de protejare a monumentelor istorice și de cultură”. De fapt, a împuternicit Comisia, în cooperare cu administrația publică locală, să elaboreze un plan de acțiuni privind înregistrarea și documentarea monumentelor istorice și culturale, siturilor memoriale și cimitirelor militare (1941-1945) și crearea unei baze de date electronice cu aceste monumente. Până în prezent nu dispunem de rezultate evidente ale activității acestei comisii⁶.

În schimb, la 18 iunie 2008, Artur Cozma, ministrul culturii, venea în Parlament cu propunerea de a include în Registrul monumentelor ocrotite de stat cinci monumente de for public ale regimului comunist: al lui Grigore Kotovski, al lui Serghei Lazo, al „Luptătorilor pentru puterea sovietică”, al „Eroilor comsomoliști” și al „Eliberatorilor de sub ocupația fascistă” [2].

Peisajul istoric și cultural se află totuși în schimbare, iar intențiile de a face anumite modificări sunt justificate, deoarece societatea democratică nu are nimic în comun cu simbolurile unui regim totalitar, cum a fost cel sovietic. Fiecare monument este însă și o parte a artei epocii în care s-a edificat, de aceea ele nu trebuie distruse, ci strămutate din locurile publice în spații muzeale special amenajate, pentru a arăta urmașilor elementele epocii totalitare [5].

Condamnarea crimelor comunismului

În februarie 2006, un grup de deputați din partea Alianței „Moldova Noastră” a venit în Parlamentul Republicii Moldova cu o inițiativă legislativă privind condamnarea crimelor comunismului, așa cum prevede Rezoluția 1481 (2006) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, dar aceasta nu a fost susținută de majoritatea comunistă aflată la guvernare.

După schimbările de ordin politic din 2009 în Republica Moldova, cu o inițiativă similară a venit președintele interimar de atunci, Mihai Ghimpu, care, la 14 ianuarie 2010, prin Decretul nr. 165-V, a constituit Comisia pentru studierea și aprecierea regimului comunist totalitar din Republica Moldova. Comisia a elaborat, în perioada 14 ianuarie – 1 iunie 2010, un raport, care a fost prezentat președintelui interimar Mihai Ghimpu și care urma să fie discutat în Parlamentul

Republicii Moldova. După două tentative eşuate din luna iunie 2010, data prezentării a fost amânată de către membrii Alianței pentru Integrare Europeană pe un termen nedeterminat. În perioada 24-25 mai 2010, Asociația Națională a Tinerilor Istorici din Moldova, cu sprijinul Fundației Soros Moldova, a organizat la Chișinău Conferința internațională „Democrație după totalitarism – lecții învățate în ultimii 20 de ani”. Experți din SUA, Canada, Franța, Estonia, Republica Cehă, Letonia, Lituania, Polonia, Slovacia, Rusia, Ucraina, România și Republica Moldova au discutat despre legalitatea, consecințele și impactul regimurilor totalitare din Europa Centrală și de Est. Reprezentanții PCRM au organizat, în ziua de 25 mai 2010, în fața localului unde se desfășura conferința, un miting la care au scandat un șir de lozinci, precum: „Opriți răfuiala politică!”, „Anticomunismul e fascism!”, „Jos Ghimpler!”, „Nu fascismului! Jos Comisia Ghimpu!”. Fotografii expuse ale liderilor Alianței pentru Integrare Europeană erau însoțite de mesajul „Hitler, Mussolini și Antonescu sunt mândri de voi” [vezi 7]. Manifestarea publică a reprezentanților PCRM față de un eveniment academic a demonstrat lipsă de respect, dar și refuzul vehement de a discuta subiecte legate de trecutul regimului comunist, fiind expresia unui extremism de tip totalitar, care încalcă normele legale.

Printr-un alt decret prezidențial, emis în luna iunie 2010, Mihai Ghimpu a declarat ziua de 28 iunie 1940 zi a ocupației sovietice. Președintele interimar își argumenta inițiativa prin faptul că „noi cerem să ne fie respectată neutralitatea. Decretul a fost emis după 70 de ani, iar în acest timp pe teritoriul țării noastre au fost trupe străine, de aceea am cerut Federației Ruse să își retragă soldații și armamentul”. Condamnarea de către Duma de Stat a Federației Ruse a decretului lui Mihai Ghimpu era o nouă ingerință a Rusiei în treburile interne ale Republicii Moldova și arată că Moscova o tratează în continuare ca pe o parte a sferei sale de influență, încercând nu numai să influențeze, dar și să controleze situația de la Chișinău prin metode de șantaj economic și politic.

Problema distanțării Republicii Moldova de trecutul totalitar are un caracter politic pronunțat. O dovadă în acest sens este decizia din 12 iulie 2010 a Curții Constituționale a Republicii Moldova, care a declarat neconstituțional decretul președintelui interimar M. Ghimpu. Oleg

Efrim, pe atunci viceministru al justiției, reprezentantul Guvernului la Curtea Constituțională, a declarat că „decretul nu face altceva decât să amintească despre niște fapte constatate deja”, făcând trimitere la Declarația de Independență⁷, în a cărei parte finală Republica Moldova, în calitate de stat suveran și independent, „cere Guvernului Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste să înceapă negocierea cu Guvernul Republicii Moldova privind încetarea stării ilegale de ocupație a acesteia și să retragă trupele sovietice de pe teritoriul național al Republicii Moldova”.

Amintim și poziția oficială a Academiei de Științe a Moldovei, exprimată la 7 iulie 2010 referitor la ziua de 28 iunie 1940, pe care a apreciat-o drept ziua ocupației sovietice: „Documentele de arhivă și cercetările istorice ale experților internaționali demonstrează că anexarea Bucovinei de Nord și a Basarabiei a fost concepută și realizată de comandamentul sovietic stalinist ca o operațiune militară de ocupație a acestor teritorii. Iar decretul președintelui interimar Mihai Ghimpu reflectă, în principiu, adevărul istoric”⁸.

Curtea Constituțională nu a luat în calcul și alte acte normative ale Republicii Moldova prin care s-a exprimat deja atitudinea instituțiilor statale față de data de 28 iunie 1940. Astfel, prin Hotărârea Sovietului Suprem al RSS Moldova *Cu privire la Avizul Comisiei Sovietului Suprem al RSS Moldova pentru aprecierea politico-juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune și a Protocolului adițional secret din 23 august 1939, precum și a consecințelor lor pentru Basarabia și Bucovina de Nord* din 23 iunie 1990 [4, p. 245-426], s-a aprobat avizul sus-menționat, în a cărui parte finală se afirmă expres: „La 28 iunie 1940, **URSS a ocupat** [subl.n.] prin forța armată Basarabia și Bucovina de Nord, contrar voinței populației acestor ținuturi” și a proclamat în mod nelegitim, la 2 august 1940, RSS Moldovenească. După instaurarea în Basarabia și Bucovina de Nord a regimului sovietic stalinist, în aceste ținuturi au fost comise crime împotriva umanității: omoruri în masă, deportări, foamete organizată. În partea finală a hotărârii se menționează: „În conformitate cu argumentele istorice, juridice și politice expuse mai sus, urmează ca în ziua de 28 iunie să fie suspendate toate manifestările cu caracter festiv”. Avizul Comisiei de la Chișinău s-a bazat atât pe

rezultatele recente ale cercetărilor istorice, cât și pe decizia comisiei similare a Congresului al II-lea de Deputați ai Poporului din URSS⁹. În hotărâre se declara univoc că regimul sovietic a fost un regim de ocupație, iar prin suspendarea activităților festive în ziua de 28 iunie se stabilea caracterul ei de doliu și de comemorare a victimelor regimului totalitar. În aceeași ordine de idei, amintim că guvernul Republicii Moldova, condus de A. Sangheli, a declarat încă în anul 1993 regimul comunist totalitar drept regim de ocupație. La 11 martie 1993, guvernul Republicii Moldova a aprobat Hotărârea nr. 128, *Despre măsurile pentru realizarea Legii privind reabilitarea victimelor represiunilor politice, săvârșite de regimul comunist totalitar de ocupație (7 noiembrie 1917-23 iunie 1990)* [subl. n.]. Evident, anticonstituțională este decizia Curții Constituționale a Republicii Moldova, și nu Decretul președintelui interimar M. Ghimpu.

Alianța pentru Integrare Europeană a readus în discuție problema interzicerii simbolisticii comuniste după alegerile din noiembrie 2010. În ședința Comisiei parlamentare pentru securitate națională, apărare și ordine publică din 2 februarie 2011, s-a discutat proiectul de lege privind interzicerea simbolisticii comuniste, care a fost transmis Biroului Parlamentului, care, până la sfârșitul lunii februarie 2012, nu reușise să-l pună în dezbaterea Legislativului [3].

La finele anului 2010, șase state din Europa de Est au cerut Bruxelles-ului să se introducă în UE o interdicție a negării crimelor comunismului, afirmând că victimele fostelor regimuri comuniste au fost uitate de Europa de Vest¹⁰. Pe parcursul anului 2011, un șir de state europene au echivalat, în mod oficial, comunismul cu nazismul (Ungaria, Slovacia, Georgia¹¹ ș. a.). Dacă în Europa crimele comunismului sunt echivalate cu cele ale fascismului¹², la Chișinău atitudinea adepților ideologiilor de stânga este contrară. Unul dintre aceștia, M. Deleaghin, consideră că „cei care vor să interzică simbolurile comuniste, de regulă, simpatizează fascismul sau chiar aparțin acestui curent politic”¹³. Putem constata că deciziile structurilor europene sau ale unor state luate aparte privind atitudinea lor față de regimurile totalitare nu sunt luate în calcul de către partidele de stânga din Republica Moldova¹⁴. Astfel, problema condamnării și asumării trecutului totalitar la Chișinău rămâne un subiect sensibil, care provoacă noi confruntări sociale și politice, în

loc să faciliteze găsirea unui compromis pentru respectarea adevărului istoric.

Distanțarea Republicii Moldova de trecutul său totalitar este o chestiune de mare actualitate și, după toate probabilitățile, dificil de rezolvat în situația politică actuală. Soluționarea problemei depinde de fiecare dintre noi, de mentalitatea noastră individuală și colectivă și reclamă mai mult efort pentru a dezvălui fața adevărată a regimului totalitar comunist, care „a reprezentat supremația minciunii” (L. Kołakowski). Vladimir Tismăneanu, referindu-se la această situație, afirmă: „Ne putem despărți de moștenirea leninistă la nivelul mentalului numai dacă vom renunța la această cultură a minciunii și duplicității...” [8, p. 14-15]. Astfel, problema distanțării Republicii Moldova de trecutul totalitar are în continuare un caracter politic pronunțat.

Bibliografie selectivă

1. *Barometrul Opiniei Publice, noiembrie 2011*, Institutul de Politici Publice, Chișinău, 16 noiembrie 2011.
2. Basiul V., *Moștele bolșevismului*, în „Timpul”, 20 august 2007.
3. Cașu Igor, *Vor fi interzise simbolurile comuniste?*, în „Adevărul”, marți, 8 februarie 2011, disponibil la http://www.adevarul.ro/moldova/actualitate/Vor_fi_interzise_simbolurile_comuniste_0_423557738.html (consultat la 09.02.2011).
4. Cernencu M., Petrencu A., Șișcanu I., *Crestomație la Istoria românilor, 1917-1992*, Chișinău, Universitas, 1993.
5. Eșanu Octavian, *Iconoclash in Chisinau: Wings versus Torches, or the Rock-Paper-Scissors Dialectics*, 2010, <http://contemporary.org/text/view/16> (ultima accesare 11.02.2012).
6. March Luke, *The Moldovan communists: from Leninism to democracy?*, Glasgow, Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde, 2005.
7. Musteață Sergiu, Cașu Igor (coordonatori), *Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigației crimelor comunismului în Europa*, Chișinău, Cartier, 2011.
8. Tismăneanu Vladimir, *Despre 1989: Naufragiul utopiei*, București, Humanitas, 2009.
9. Urușciuc Ion, *Lenin îl bate pe Ștefan cel Mare*, în „Timpul”, 14 ianuarie 2012, disponibil la <http://www.timpul.md/articol/lenin-il-bate-pe-stefan-cel-mare-30290.html> (consultat la 18.02.2012).

Note

¹ Republica Moldova nu face excepție, fenomenul nostalgiei fiind caracteristic pentru majoritatea statelor postsocialiste. Pentru statele din sud-estul Europei acest fenomen are o denumire specifică *Jugonostalgia*: Larisa Kurtović, *Jugonostalgia on Wheels: Commemorating Marshal Tito across Post-Yugoslav Borders. Two ethnographic tales from post-war Bosnia-Herzegovina*, în „Newsletter of the Institute of Slavic, East European, and Eurasian Studies”, University of California, Berkeley, Spring 2011, vol. 28, no. 1, p. 2-13, 21-23. A se vedea mai multe detalii despre fenomenul nostalgiei în unele publicații recente: Maya Nadkarni, Olga Shevchenko, *The Politics of Nostalgia: A Case for Comparative Analysis of Post-socialist Practices*, în „Ab Imperio”, nr. 2, 2004, p. 482-518; Thomas Lahusen, Peter H. Solomon (eds.), *What Is Soviet Now?: Identities, Legacies, Memories*, Berlin-Hamburg-Münster, LIT Verlag, 2008; S. Oushakine, *The Patriotism of Despair: Nation, War, and Loss in Russia*, Cornell University Press, 2009; Maria Todorova, Zsuzsa Gille, *Post-communist Nostalgia*, New York, Berghahn Books, 2010; Maria Todorova (ed.), *Remembering Communism: Genres of Representation*, New York, Social Science Research Council, Columbia University Press, 2010; G. W. Creed, *Masquerade and Postsocialism: Ritual and Cultural Dispossession in Bulgaria*, Bloomington, Indiana University Press, 2011; Mirela-Luminița Murgescu, *Romanian Perceptions of Communism*, în „Euxeinos”, nr. 3, 2012, p. 5-13.

² Vezi <http://www.timpul.md/articol/cine-ne-a-facut-cei-mai-saraci-din-europa-30257.html> (consultat la 18.02.2012).

³ „Timpul”, 4 iunie 2010, disponibil la <http://www.timpul.md/articol/poti-scoate-rm-din-urss-dar-cum-scoti-urss-din-rm-11664.html> (consultat la 26.06.2011).

⁴ Hotărârea Prezidiului Parlamentului Republicii Moldova nr. 688-XII din 25.08.1991.

⁵ *Lenin – o dilemă mirositoare*, disponibil la <http://www.jurnal.md/ro/news/lenin-o-dilema-mirositoare-185149/> (ultima accesare 12.11.2010).

⁶ Decretul privind constituirea Comisiei pentru problemele ocrotirii monumentelor de istorie și cultură, 8.09.2004.

⁷ Vezi <http://unimedia.md/?mod=news&id=21129> (consultat la 13.07.2010).

⁸ Avizul savanților „Cu privire la semnificația datei de 28 iunie 1940”, disponibil la http://asm.md/?go=noutati_detalii&n=3183&new_language=0 (consultat la 13.07.2010)

⁹ Hotărârea privind aprecierea politică și juridică a Tratatului sovieto-german de neagresiune din 1939 a fost adoptată de Congresul Deputaților Poporului URSS la 24 decembrie 1989.

¹⁰ „Principiile care guvernează justiția europeană ar trebui să asigure același tratament pentru victimele tuturor formelor de totalitarism”, se arată într-o scrisoare semnată de miniștrii de externe din România, Bulgaria, Cehia, Ungaria, Letonia și Lituania. Documentul este adresat comisarului european Viviane Reding. Semnatarii susțin că trivializarea sau negarea crimelor totalitare ar trebui să constituie o infracțiune, indiferent de regimul responsabil. Negarea Holocaustului este deja interzisă în multe state europene. Fostele țări comuniste doresc să extindă această interdicție de la crimele regimului nazist la cele ale comuniștilor din întreg Estul continentului.

¹¹ Vezi <http://www.lenta.ru/news/2011/06/01/charter/> (consultat la 05.08.2011).

¹² Parlamentul Ungariei a egalat crimele comunismului cu Holocaustul. Pentru negarea crimelor comunismului a fost introdusă pedeapsa penală de la unu la trei ani de detenție.

Decizia a fost adoptată prin votul reprezentanților partidului de guvernământ, fosta opoziție de dreapta. Anterior, în februarie 2011, Parlamentul Ungariei a adoptat un proiect de lege prin care negarea Holocaustului se pedepsește cu trei ani de detenție. Tot atunci, cel mai mare partid de opoziție a propus pedepsirea negării crimelor comunismului, dar deputații au respins propunerea. <http://unimedia.md/?mod=news&id=20035> (consultat la 09.02.2011).

¹³ Vezi http://www.nit.md/index_md.php?action=news&id=3321 (consultat la 10.02.2011).

¹⁴ Vezi Convenția pentru apărarea drepturilor omului și a libertăților fundamentale a Consiliului Europei; Rezoluția 1481(2006) a Adunării Parlamentare a Consiliului Europei privind necesitatea de condamnare internațională a crimelor regimurilor comuniste totalitare, 25 ianuarie 2006; Decizia nr. 1904/2006/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 12 decembrie 2006 de instituire pentru perioada 2007-2013 a programului „Europa pentru cetățeni” pentru promovarea cetățeniei europene active; Rezoluția P6_TA (2008)0523 privind comemorarea foametei deliberate – Holodomor – din Ucraina, 23 octombrie 2008; Decizia-cadru 2008/913JAI a Consiliului Europei privind combaterea anumitor forme și expresii ale rasismului și xenofobiei prin intermediul dreptului penal, 28 noiembrie 2008; Declarația Parlamentului European privind proclamarea zilei de 23 august drept Ziua europeană a comemorării victimelor stalinismului și nazismului, 23 august 2008; Rezoluția P6_TA (2009)0213 a Parlamentului European referitoare la conștiința europeană și totalitarism, 2 aprilie 2009; Rezoluția 1723 (2010) a Adunării Parlamentare privind comemorarea victimelor Foametei Mari (Holodomor) din URSS, 28 aprilie 2010.

Ioan C. POPA

Theodor MAGDER – destinul unui evreu român în Basarabia

I.C.P. – sociolog, publicist și diplomat; doctor în sociologie (relații internaționale); cercetător asociat la Institutul de Sociologie al Academiei Române. Cărți publicate: *Românii, Basarabia și Transnistria*, două ediții în limba română (București, 2009, 2012) și o ediție în limba rusă (Chișinău, 2010); *Mecanisme de putere ale regimului totalitar comunist în perioada bolșevismului. Impactul în Basarabia și Transnistria* (București, 2011); *Destine frânte. Pagini despre românii din Est (1917-1954)* (București, 2014); *Trei ani în preajma președintelui (1997-1999). Note și consemnări* (București, 2014). Membru al Uniunii Ziaristilor Profesioniști din România.

Pe Theo (așa cum îi spuneau cei apropiați și cum avea să devină și pentru mine) l-am cunoscut în anul 2000, când se apropia de 80 de ani. Lucra în Departamentul pentru relații interetnice ca funcționar cu dispensă, datorită vârstei. Prietenia s-a înfiripat repede și a durat mai bine de un deceniu, până la decesul lui, în 2011. În această perioadă am avut zeci de întâlniri, în Republica Moldova și în România, corespondența însumează peste 30 de scrisori personale, documente din arhiva sa de familie, fotografii, înregistrări audio și video. Am colaborat la câteva proiecte, între care traducerea din limba rusă și prezentarea în limba română a romanului *Motl Peșitorul*, dedicat destinului tragic al unei comunități evreiești din Zinnicov (Ucraina). Un roman autobiografic, scris de Iacov Tihman, a cărui versiune în limba română a fost publicată de Editura Hasefer și lansată la Târgul de carte „Gaudeamus”, în anul 2007. Tot la inițiativa și cu sprijinul lui, a apărut la Editura Prut Internațional din Chișinău o ediție în limba rusă a cărții mele *Românii, Basarabia și Transnistria* (2011).

În ultimii ani de viață a acceptat să-mi acorde un interviu gen „povestea vieții” pe care l-am publicat în volumul *Destine frânte. Pagini des-*

pre românii din Est, apărut la Editura Academiei în anul 2014.

Theodor Magder este descendent al unei vechi familii evreiești din Moldova. Bunicul, Iacov Magder, a luptat sub drapel în Regimentul 13 Dorobanți în Războiul de Independență din 1877. Drept răsplată, cu acordul celor două Camere ale Parlamentului, Carol I l-a naturalizat ca român prin Decretul nr. 2529/1879, întărit prin Diploma Domnească nr. 605 din 10 decembrie 1879, cu toate drepturile civile și politice de cetățean român.

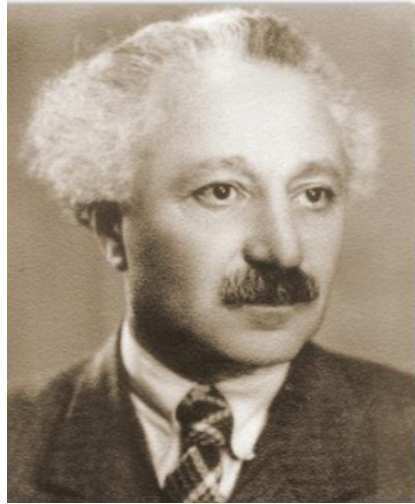
Theodor MAGDER
(1921-2011)

Viața lui Theodor Magder se confundă cu ultimul secol al istoriei Basarabiei, de la reunirea acesteia cu Patria-Mamă până la desprinderea de imperiul sovietic și proclamarea Republicii Moldova ca stat independent. S-a născut la Iași, la 30 octombrie 1921. În perioada interbelică și-a însoțit părinții în Basarabia, unde tatăl său, avocatul Solomon Magder, a fost transferat cu serviciul. În 1939-1940, Theo a fost student al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din București. Evenimentele dramatice din vara anului 1940 l-au surprins în vacanță la Chișinău. Fiind declarat fără voia sa cetățean sovietic, în anii războiului și-a continuat studiile la fără frecvență în diverse orașe din URSS, urmând îndeaproape linia frontului.

Între 1947 și 1950 face doctorantura la Institutul de Economie din Moscova, apoi este lector la filiala acestuia din Chișinău (1950-1957). Până în 1973 lucrează ca redactor și traducător, apoi ca redactor-șef al Secției de știri externe la filiala din Chișinău a Agenției de presă TASS. În calitate de redactor-șef și, mai târziu, de șef al Secției de literatură științifică în limba română la Editura Știința (1973-1981), promovează cunoașterea limbii române corecte și utilizarea terminologiei adecvate în limbajele politic, economic, diplomatic etc., inclusiv prin susținerea editării unui album monografic *Mihai Eminescu. Viața și opera în documente, mărturii, ilustrații*.

Din 1981 până în 1990, intrat în dizgrația regimului sovietic, a fost nevoit să lucreze mai întâi ca lăcătuș, apoi ca redactor de ziar și organizator la muzeul uzinei Moldhidromaș din Chișinău.

După 1990, este angajat mai întâi consultant, apoi coordonator și șef al Secției relații externe și legături cu diaspora a Departamentului pentru relații naționale și funcționarea limbilor din cadrul guvernului de la Chișinău. În această calitate, precum și în cea de director executiv al Asociației Organizațiilor și Comunităților Evreiești din Republica Moldova (AOCEM), a participat la numeroase simpozioane, colocvii și reuniuni internaționale sub auspiciile OSCE și Consiliului Europei.

Solomon MAGDER (1887-1940), fiul lui Iacov Magder, avocat, veteran a două campanii militare (din 1913 și 1916-1918)

La propunerea Ambasadei României la Chișinău, în anul 2000 i s-a conferit, prin decret prezidențial, ordinul Steaua României „Pentru merit” în grad de ofițer. Ca recunoaștere a contribuției sale la dezvoltarea relațiilor moldo-române, i s-a acordat, în două rânduri, diploma de membru de onoare al Federației Comunităților Evreiești din România (FCER).

Iată pe scurt povestea de viață, așa cum mi-a relatat-o însuși Theodor Magder în decursul mai multor convorbiri purtate la Chișinău și București.

„În anul 1939 am absolvit Liceul «Alexandru Donici» din Chișinău, unde tatăl meu a fost trimis din vechiul regat cu serviciul. După absolvire, m-am înscris la Facultatea de Litere și Filosofie din București, în toamna aceluiași an. Am putut audia la cursuri elita științifică și culturală a României din acea perioadă. De ajuns să vă spun că la istorie l-am avut profesor pe Nicolae Iorga. Era în ultimul lui an de viață. Până

astăzi țin minte pasaje întregi din prelegerile acestui mare cărturar al neamului. La psihologie ne preda profesorul C. Rădulescu-Motru, la sociologie profesorii Dimitrie Gusti și Traian Herseni, la estetică profesorul Tudor Vianu, la istoria filosofiei profesorul Mircea Florian, iar la filosofie generală P. P. Negulescu. Aceștia au fost dascălii mei, cei care mi-au format spiritualitatea și mi-au deschis orizonturi nebănuite de mine.

Părinții rămăseseră la Chișinău. După examenul de admitere, tata, Solomon Magder, mi-a trimis o lungă scrisoare cu sfaturile sale la începutul de drum la care mă aflam. Iat-o: este datată 15.XI.1939. Au trecut peste 60 de ani de atunci, dar am reușit să o păstrez. Să-ți citească câteva rânduri:

Dragă Theule, am primit abia ieri vestea despre examenul tău. Acum, după ce ești încredințat că ai fost admis, țin să-ți urez noroc și să te fac atent asupra câtorva chestiuni importante pentru a preveni orice neplăceri ce ar putea să se ivească în cursul acestui an, trecător și el ca atâția alții. Doresc, și găsec că ești de aceeași părere, să nu ai lipsuri de la cursuri sau lucrări

Diplomă Domnească din 10.12.1879, prin care soldatului Iacov MAGDER (evreu) i se acordă „naturalizarea română” și „toate drepturile civile și politice de cetățean român”, în urma participării la Războiul pentru Independența României

practice, spre a evita neplăcuta situațiune a unei excluderi... De azi înainte nu mai lucrezi pentru profesori, pentru notă, ci exclusiv pentru tine. De la sine va urma și aprecierea profesorilor și notarea bună...

A studia filosofia nu înseamnă că studiezi pentru a deveni filosof! Înseamnă numai că strângi, culegi și cauți să înveți înțelepciunea pornită din timpurile cele mai vechi... – care îți va putea sluji, pe măsura cât vei reține din această masă enormă de gândire, pentru viață...

Fii tu dintre acei care consideră că severitatea cu sine stă mai presus decât a fi sever cu alții. Deci nu te arunci în critica lipsită de obiectivitate, adică încerci să domini pornirea firească, pe care orice om o are, de a vedea paiul din ochiul altuia...

Vei avea de citit, de consultat multe scrieri, lucrări pe tărâmul filosofiei. E bine ca în diverse caiete să-ți faci notări, cu arătarea autorilor și cărților citite... Am primit de la profesorul Roșca nouă volume – versuri și proză. L-ai văzut ce modest se înfățișează, când l-am întâlnit. Ce calitate strălucită este și modestia! Cu dragoste multă, tata.

P.S. Mama e bine, te dorește mult și pe drept cuvânt așteaptă scrisoare lungă de la tine, despre toate și mai ales impresii de la facultate, despre colegi, prieteni.

Se pare că am ascultat de sfaturile tatei, deoarece am terminat primul an de facultate cu rezultate foarte bune. Să-ți spun ce mi s-a întâmplat cu profesorul Traian Herseni, care ne predă un curs de sociologie rurală. Era foarte exigent, dar și foarte corect. Pentru examen ne-a indicat 100 de cărți ca bibliografie obligatorie. Nu puteai trece examenul dacă nu parcurgeai toată această literatură de specialitate. Când am tras biletul, am găsit o întrebare care suna cam așa: *Ce vă spune abrevierea AAA?* M-am gândit puțin și mi-am adus aminte că întâlnisem undeva această prescurtare. Era vorba de o lege agricolă importantă din SUA: *American Agricultural Act*. Când i-am dat răspunsul, mi-a cerut carnetul și m-a notat cu zece, fără alte întrebări. Am ieșit din sală foarte repede, iar colegii care așteptau afară erau convinși că am fost picat. Când au văzut însă nota, unul dintre ei a început să strige în gura mare: *A' nebunit Herseni. Ăstuia, care e și jidan, și basarabean, i-a dat zece, iar pe mine m-a picat a treia oară.*

Tata, care era ofițer în rezervă, a fost concentrat. A plecat cu regimentul într-o altă zonă a țării. Mama a rămas singură. În vacanța de vară, în iunie 1940, m-am întors la Chișinău, fără să bănuiesc ce ne va aduce sfârșitul lunii. A venit ziua de 26 iunie, cu ultimatumul sovietic. Totul s-a petrecut foarte rapid. Ne-am pus problema să plecăm, știam că Prutul va deveni o frontieră inaccesibilă și voiam să ne reîntâlnim cu tata. Serviciul de poștă nu mai funcționa și nu mai puteam comunica cu el.

Atunci am hotărât să mergem la gară. Mama, Sima, era îmbrăcată într-o rochiță subțire, nu aveam cu noi niciun fel de documente. Am ajuns la gară și am asistat la plecarea ultimului tren din Chișinău spre București. Era arhiplin, lumea se suise și pe acoperiș. S-a apropiat de noi un ceferist, probabil îl cunoștea pe tata, și ne-a spus cu voce scăzută: *Doamnă, nu vă sfătuiesc să plecați.* Cum nu existau curse auto, automobilele personale erau foarte puține, nu am mai avut cu ce pleca și am rămas la Chișinău.

Știți că economia sovietică era strict planificată. Primul lucru pe care l-am constatat după venirea sovieticilor a fost dispariția pâinii, a alimentelor. Nu am mai găsit lame să mă bărbieresc. Asta a fost prima impresie.

Am înțeles imediat că fără cunoașterea limbii ruse nu puteam face nimic. Trebuia să am grijă de mama. Tata rămăsese dincolo de Prut. De altfel, a avut un sfârșit trist. În septembrie, după venirea lui Ion Antonescu la guvernare, a fost deblocat din armată. Nu a mai fost primit în barou și a rămas pe stradă, fără familie, fără posibilitatea de a-și câștiga existența. A lăsat o ultimă scrisoare, în care arăta că era foarte îngrijorat de soarta soției și a fiului. Am și după aceasta o copie. Iat-o, cu ultimele sale gânduri: *Nimic nu am pe conștiință ca cetățean... Niciodată n-am făcut ticăloșii... Clipe de pe urmă Simei și copilului.*

Scrisoarea este din septembrie 1940, fără dată. Într-un moment de disperare, și-a pus capăt zilelor. Eu am aflat abia în octombrie și nu am vrut să-i spun mamei. Dar ea simțea că s-a întâmpat ceva cu el. Mama a murit în timpul războiului. În iunie 1941 s-a refugiat în Uzbekistan. A făcut o hemoragie cerebrală și a murit în 1943, la vârsta de 53 de ani.

După instalarea autorităților sovietice eu trebuia să asigur existența mea și a mamei. În luna august, am aflat că s-a deschis Institutul

Pedagogic și m-am dus la rector. Îl țin minte și azi, îl chema Makar Makarovici Radu, era un moldovean din Tiraspol. L-am rugat să mă accepte ca student al Facultății de Limba și Literatura Rusă. El mi-a spus: *Cum crezi că îmi pot asuma o asemenea răspundere, ca peste trei ani să îți dau o diplomă care îți dă dreptul să predai la clasele superioare de liceu limba și literatura rusă, când dumneata nu știi boabă de rusă.* Era logic ce spunea el. Și atunci am găsit o soluție. I-am spus: *Mă acceptați până la prima sesiune de examene, peste trei luni. Dacă atunci primesc note de trecere, înseamnă că am dreptul să fiu student. Dacă nu, mă eliminați și eu nu pot avea nicio pretenție.* Am obținut note maxime la toate obiectele. Adevărul este că m-a ajutat mult prietena și viitoarea mea soție, Asia (1921-1989).

La 19 iunie am susținut ultimul examen, la 20 iunie 1941 am fost la o petrecere studentească. Apoi a început războiul. Am fost mobilizat de autoritățile sovietice, dar, fiind basarabean, nu au avut încredere să mă trimită pe linia întâi. Așa am putut să-mi continui studiile la universitățile pe care le întâlneam din garnizoană în garnizoană, odată ce linia frontului se deplasa spre Est (Transnistria, Ucraina, Rusia, Uzbekistan). Odată cu sfârșitul războiului, am terminat și eu facultatea.

A urmat perioada sovietică, cu provocările ei împotriva istoriei și a limbii române. Îmi amintesc cum, la un moment dat, pe când eram redactor la editură și am publicat un album cu poetul național Mihai Eminescu, o activistă rusoaică de la comitetul orașenesc de cultură și educație socialistă m-a întrebat pe nepregătite: *Tovarășe Magder, cum numești dumneata limba pe care o vorbești în familie?* Am simțit imediat primejdia: folosirea sintagmei *limba română* era pedepsită. M-am gândit puțin și am răspuns sec: *Maternă. Limba maternă.* A dat din cap și a zâmbit forțat, fiindcă nu primise răspunsul pe care, probabil, îl aștepta, dar nici nu putea să-mi reproșeze ceva.

...După câte s-au întâmplat de atunci, este greu să fii prooroc într-o perioadă cu evenimente atât de imprevizibile, cum este cea pe care o trăim. Am citit nu de mult unele referiri făcute în 1946, la început de an, de către prim-ministrul dr. Petru Groza despre întâlnirea cu Stalin din 1945, când s-a aflat la Moscova în vizită oficială. Groza l-a întrebat pe Stalin despre viitorul Basarabiei și României. Acesta i-ar fi răspuns așa: *Nu încape îndoială că Basarabia este pământ românesc.* Sigur, Stalin

se gândea că România avea să urmeze drumul Basarabiei și să devină republică sovietică sau, oricum, comunistă. Dar important este faptul că el recunoștea că Basarabia este pământ românesc.

... După multe demersuri și așteptări, la începutul anului 2007 mi-am redobândit cetățenia română. Pentru că erau multe obstacole birocratice, inclusiv din partea autorităților de la București, datorită pierderii – fără voia mea – a cetățeniei române în 1940, m-am adresat de două ori și fostului președinte al României, dl Emil Constantinescu, să intervină pentru a urgenta procedura, pentru că sunt la o vârstă care nu-mi permite să mai aștept mult. A intervenit, într-adevăr, și la 3 februarie 2007 i-am scris câteva rânduri de mulțumire. Iată-le:

Din momentul în care am fost anunțat că urmează să depun jurământul de credință Patriei redobândite, tot gândul meu bun, călăuzit de un sentiment de adâncă recunoștință, este îndreptat spre Excelența Voastră. Vă urez din suflet să rămâneți mereu, de-a lungul anilor, pentru cei din jur, tot atât de atent, mărinimos și săritor la nevoie, cum ați fost față de mine.

... Cum remarca odinioară strămoșul nostru, Cronicarul, nu vremurile sunt sub oblăduirea omului, ci bietul om este supusul lor. Și totuși, dacă această biată făptură, atât de ușor expusă intemperiilor vieții, ar rămâne așa cum îi fusese hărăzit de la bun început de către Cel de Sus, probabil că ar ști mai bine cum să facă pentru ca să câștige și cum să-și păstreze demnitatea atunci când pierde... Oricum ar sta lucrurile, eu unul, îndărătnic cum sunt, rămân azi ceea ce am fost ieri și alaltăieri, cu alte cuvinte, cam de vreo 88 de ani, cu imaginea măiestrului vers eminescian generalizat, pe care m-am apucat cândva să-l traduc în franceză: *Je ne t'oublierai jamais, / ma Boucovine aimee...*

Între cărțile așezate pe rafturile bibliotecii din apartamentul său de pe strada Zelinski 8, din Chișinău, figurau la loc de cinste câteva volume aparținând lui Nicolae Titulescu, despre care Theo afirma: „O personalitate proeminentă la care țin foarte mult. Era deosebit din toate punctele de vedere, în care politicul nu se despărțea de morală. Eu nu mai cunosc asemenea cazuri... Titulescu era un om și rămâne, după părerea mea, în istoria României ca o figură, pe de o parte singulară, dar pe de altă parte el a creat o tradiție, a continuat o tradiție, a respectat o tradiție. Deci el este făuritor de idei, de soluții, dacă vreți. În orice caz,

Titulescu a fost și rămâne, după părerea mea, un caz singular. El nu are pereche. Eu am lucrările lui și am nu numai lucrările, dar și însemnările sale, foarte interesante, care rămân în activul, dacă vreți, al istoriei. Asta este”.

„În ce mă privește, spunea Theo pe un ton glumeț, într-o singură chestiune am și eu o atitudine singulară: Basarabia. Ce este Basarabia? E o țară? Nu. E o etnie? Nu. E o istorie rotundă, ca să spun așa? Nu. Ce este Basarabia? Există așa o țară? Eu nu cunosc. Eu sunt născut la Iași și am crescut într-o atmosferă, să spun așa, firească, între români. Dar ce este Basarabia? Ea are, dacă vreți, ceva abstract în mijlocul ei. Este ceva, așa spune, aproape nefiresc: n-o poți defini. O limbă? Nu. O cultură? Nu. O economie? Nu. Așadar, ce este Basarabia?”

A doua problemă este: cui aparține Basarabia? Asta e o chestiune nerezolvată definitiv până azi. Trăim într-o cultură care nu are nimic exclusiv față de alte culturi. Sigur că asta e o temă... nu numai de discuții. Am impresia că problema asta n-a fost scrisă până la capăt... Și generațiile care ne vor urma vor trebui să revină asupra ei.”

„Ce aş putea spune tineretului? Că în viață trebuie să fii cinstit față de tine însuși, în primul rând. Și să te conduci de unele interese care par a fi mai departe de interesele tale directe și, oarecum meschine, ca să spun așa... Să te gândești la unele momente mai înălțătoare și să-ți iubești țara în care te-ai născut, ai crescut, ai învățat carte, ai ascultat înțeleapta vorbă morală a părinților tăi. Îmi amintesc un episod de după 1990, când am ajuns cu o delegație oficială a Republicii Moldova în Israel, la Tel Aviv și Ierusalim. Fiul meu era deja cetățean israelian, o nepoată lucra ca pilot pe un elicopter militar. Un oficial israelian m-a întrebat discret: *Ca evreu moldovean, la cine ți-ai mai mult – la Israel sau la Moldova?* I-am răspuns printr-o altă întrebare: *Dumneavoastră îmi puteți spune la cine ți-ai mai mult: la Mama sau la Tata?* Și-a cerut scuze...”

Așadar, când este vorba de iubirea de țară, asta cu dragă inimă aş dărui tinerilor. În orice caz, să ai interese care te despart de anumite obiceiuri, ca să spun așa, de anumite cutume care te trag înapoi, spre un materialism îngust, inutilizabil în mare parte.

Și să-ți iubești limba. Asta e foarte important. După părerea mea, dragostea față de limbă trebuie să predomină... Trebuie să-ți iubești limba,

s-o simți că-i a ta și, în cazul de față, e numai a ta. Și s-o cunoști. Cu asta poate chiar să începi, să înveți limba. Foarte puțină lume, în general, cunoaște fără cusur, ca să spun așa, sau fără cusur vizibil, limba părinților lui, limba din copilărie. Să-ți iubești limba. Face s-o iubești. O limbă are la baza ei jertfe umane, morale, materiale destul de mari, care merită toată atenția. Ei, dar asta e așa, cam abstract... Sigur, este știut prin câte a trecut limba aici, în Basarabia. Prin câte a trecut limba și prin câte au trecut interesele celor care foloseau această limbă sau încercau să o folosească...”

În fine, iată și opinia lui Theodor Magder despre lumea în care trăim: „Caracteristica principală a acestei epoci este SCHIMBAREA. Și înainte au fost schimbări, dar acum se schimbă totul: opinii, aprecieri, mentalități, evoluții. Se schimbă lumea”.

La 18 octombrie 2011, Theo se despărțea pentru totdeauna de această lume în care a trăit atât de curat. Viața sa a tremurat permanent, precum o făclie în bătaia vântului. A plecat discret, așa cum venise. Multă vreme după încheierea misiunii diplomatice în Republica Moldova, prezența lui Theodor Magder la Chișinău era un motiv să revin și să-l revăd. Fără spiritul său antrenant, animat permanent de gânduri și proiecte generoase, Basarabia mi se pare azi mai săracă.

Ion IACHIM

Lăcrimioarele

I.I. – prozator, dramaturg, poet și publicist. Absolvent al Facultății de Filologie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Redactor la săptămânalul „Făclia” (1997-2004), redactor-șef al săptămânalului „Univers Pedagogic Pro” (2004-2014).

Printre cărțile publicate: *Doamna lasomie* (2001); *Ca floarea de măr, fericirea* (2002); *Mereu sub steag* (2004) ș. a. Cu volumele *Decameron basarabean* (2005), *Cireșe pentru Mareșal* (2012) și *Ninge aspru la Cotul Donului* (2017) a realizat o trilogie despre ostașul român pe Frontul de Est în al Doilea Război Mondial. Tot aici a evocat și imaginea eroică, dar tragică, a Mareșalului Ion Antonescu.

Membru al Uniunii Scriitorilor din Moldova și al celei din România.

„Sunt visul unei nopți de vară,
trăit de sexe diferite.”

Ion Minulescu

Stau în fața oglinzii și îmi dreg umerii obrazilor cu puțină rumeneală, că mi-i fața prea palidă după noaptea nedormită. Și la propriu, și la figurat a fost o adevărată noapte walpurgică, cea din 30 aprilie spre 1 mai. A început cu o ciudată melancolie... am ieșit afară de una singură, ba nu, eram în trei: eu, cățelușa mea Luki și luna, la care priveam noi doi – eu și Luki.

Era o tristețe adâncă-adâncă. Luna își cobora razele în bernă, cățelușa privea când la mine, când la lună și tăcea înțelegătoare.

Treptat, razele lunii s-au stins. S-a așternut un întuneric de catran, dar, curios lucru, vedeam în totala negreață niște păsări, multe-multe, care fâlfâiau din aripi pe lângă mine. Erau rândunele-de-ploaie, doar că nu aveau coloritul lor obișnuit, cafeniu, ci erau negre ca abanosul. Și ciripeau sălbatic. Am simțit că în univers se dezlănțuiseră spiritele și vrăjitoarele... Concomitent cu fâlfâitul aripilor rândunelelor-de-ploaie a dat glas și Luki: urla lugubru. Am avut senzația că m-am transformat și eu în cățea, că mă voi trezi dimineața metamorfozată într-o cățea hidoasă, precum s-a trezit prefăcut într-o insectă personajul lui Kafka.

Dimineața coșmarurile s-au topit. Au rămas anxietățile, mă urmărea o stare de teamă nedeslușită.

Stau în fața oglinzii și mă fac bine. Trebuie să merg la demonstrația de 1 mai, unde vor fi colegii mei, profesorii, unde vor fi și studenții. Și el va fi acolo...

Îmi îmbrac shetlandul roșu, care mă prinde așa de bine, surâd în oglindă... pe cât de frumos, pe atât de provocator... și mă gândesc la el.

Mi s-a mai întâmplat, mai ales când eram mai tânără, ca studenții, unii, să se îndrăgostească de mine. Le sugeram sau le spuneam pe șleau să-și caute de treabă. Acum nu pot: îmi place rușinea lui, îmi place îndârjirea lui... E un copil frumos și încăpățânat...

Mai stau un pic în fața oglinzii, cât să mă admir – arăt destul de bine – apoi ies la sărbătoare. Merg cu troleibuzul ca să ajung în curtea universității, unde se formează coloanele. Intru în ograda masivă și-l văd de departe pe „filozoful meu”. Are picioare înalte, uscate, de cocos-târc, și-i îmbrăcat în pantaloni lungi și strâmți. Dar s-a înnoit! Partea de sus a corpului a îmbrăcat-o într-o vestă de kevlar, fără mâneci, parcă s-ar fi pregătit să se ducă în ea la pescuit sau la vânat. Și, firește, nelipsita-i cravată galbenă, prinsă cu un ac de siguranță ce se termină cu o piatră de chihlimbar artificial. Îl salut în treacăt, aproape nepăsătoare, nu-i dau răgaz să mă importuneze cu atențiile sale. Prind privirile pline de foc ale *ateistului*. Acesta vorbește atât de pocit, precum îi este și mutra, dar nu-l resping în totalitate, rămâne a fi ultima șansă pentru mine, dacă voi decide să mă mărit. Cu un *niais*¹. Schimbăm câteva vorbe, îi aud proverbialul „Șanti cum crezi mata?”, apoi trec cu salutul și felicitările cu ocazia mării sărbători a omenirii truditore mai departe. Doamne sau tovarășe suntem mai puține, corpul nostru profesoral e alcătuit mai ales din domni-tovarăși. Iată că unul se apropie de mine, e Ștefan Merealbe. Acesta este divorțat de multă vreme și ar fi o șansă sigură pentru mine, dacă... dacă n-ar fi atât de straniu. Un sucit înveterat. E poporanist, e naționalist, de aceea e îmbrăcat într-o cămașă brodată, ca și folclorul pe care-l predă, un fel de ie de sex masculin. Aspectul său retro e cam în dezacord cu ochelarii Gucci pe care-i poartă. Ne salutăm cu amabilitate; cu el sunt aproape logodită, a mai rămas un fleac: să mă ceară în căsătorie.

El nu se vede.

Pornim în coloane pe strada Lenin, spre centrul capitalei. Mă amuză acest *flaner*² politic și ridicol. Ajungem la o fostă biserică, o foarte frumoasă fostă, căreia i s-a retezat turnul ascuțit, prefăcând-o într-o clădire cu acoperișul plat, într-un *club*. Interesant e că englezii, de la care am împrumutat cuvântul, îl înțeleg în primul rând ca pe o bătă, ciomag. În acest club este ciomăgită cultura... Deocamdată facem un mic popas și strigăm: „Trăiască!..”

Apoi mergem mai departe. Filozoful spune un banc. Un ziarist, care activa la un cotidian, lipsește mai mult de jumătate de zi de la serviciu. Ziarul trebuie trimis la tipografie, dar nu-i umplută pagina cu articolul celui lipsă. Într-un târziu, apare și el. Redactorul îl ia la înjurat: „Dumnezeii...” și așa mai departe. „Unde ai fost?!”. „Păi, am băut o sută de grame...”. Redactorul: „Și eu beau... uneori. Ce-i atât de greu s-o bei?!”. „Nu, este mai greu să-l găsești pe cel care să ți-o pună”.

Bărbații râd. Cel mai zgomotos – ateistul. I-a plăcut, mai ales, sudalma.

Ștefan Merealbe se vâără pe fir cu un catren „politic”:

„Caligula imperator
Și-a numit calul senator,
Ceaușescu, mai pedant,
Și-a făcut vaca savant!”

Asistența nu știe cum să reacționeze: să râdă de român, care-i și oportunist, care a cerut de la Kosâghin tezaurul și parcă ar fi fost vorba și de Basarabia... sau să se supere: e vorba totuși de un Secretar general al unui Partid Comunist...

Îmi întorc discret capul. Mă uit la coloana noastră. El nu-i.

Când a apărut în fața mea cu un buchet uriaș de lăcrimioare, am crezut că am să am stop cardiac. „Vă felicit cu ocazia sărbătorii de primăvară!”, iar eu simțeam că mă prăbușesc printr-o breșă a spațiului, dar și a timpului, într-o altă dimensiune. Eram ca și femeia cea din piesa lui Beckett, ce se scufunda în pământ. Doar că prăbușirea mea era fulgerătoare... Mi-am încordat voința, să nu dau dovadă de slăbiciune, simțeam o puternică ameteală și tremur, credeam că am să leșin.

M-am străduit s-o fac pe mirata: „Se vând lăcrimioare în oraș?!” și mă simțeam ca un acrofob care-i aruncat de pe un pod înalt. El s-a întors supărat. Dar nu puteam să-i arăt, sub nicio formă, dragostea mea.

Acasă am plâns mult. Am luat medicamente pentru calmarea anxietății. M-am mai liniștit puțin, când un gând, ascuțit ca un pumnal, mi-a trecut prin minte: Ce am să fiu eu peste 20-25 de ani? O moluscă rece. Iar el un bărbat în floarea vârstei... Și voiam să alung această imagine cu molusca, însă ea stăruia și mă tachina până la demență. Unde mai pui că și alte gânduri defel luminoase au pus stăpânire pe ființa mea. Mă gândeam că dacă m-aș fi măritat până a fi studentă, atunci el ar fi putut să-mi fie fiu... Și-mi răsăreau frânturi dintr-o pagină de publicitate, recent citită: „Aș face cunoștință cu un tânăr necăsătorit, cumsecade, care ar avea vârsta de până la 20 de ani, pentru dragoste și, eventual, pentru căsătorie. Eu am 37 de ani, sunt plinuță. Junele cu cât e mai tânăr, cu atât mai bine”. Și erau indicate numerele de telefon ale doamnei plinuțe... Mă vedeam în ipostaza acestei... târfe. În același timp, eram conștientă: se întâmplă chiar destul de des fiziologie fără dragoste, dar dragoste împlinită, în afara trupescului, nu există. Sfântul Augustin, cât era el de sfânt, și tot a avut un fiu.

Mi-am zis să renunț la el, chiar și la gândul că aș fi putut să-l am, ca speranța să nu-mi mai strivească sufletul. Mi-am zis să-i drămuiesc cu acribie cunoștințele la limba franceză, ca să nu dau de bănuț nimănui că l-aș fi favorizat. Cu cât îmi impuneam mai multe stavile (și numele acesta al meu – Stăvilă...), cu atât mai rău mă simțeam. Căutam voluptatea renunțării și n-o găseam. Conștiința că aș putea comite un păcat îmi ciocănea întruna în cap, cum bate în ușă un drumeț timid, dar nevoit să fie insistent – n-are unde se adăposti într-o noapte geroasă de iarnă. Borges, mi se pare, afirmă că prezența conștiinței îl face pe om nefericit.

Și eu eram cea mai nefericită femeie.

Apoi a venit seminarul cu tema *Mon livre préféré*.

L-am văzut pe culoar, purta o pălărie neagră, cu boruri largi de-o palmă. Deși îl prindea destul de bine, m-am mirat – nu-l mai văzusem cu un asemenea acoperemânt.

Aveam convingerea, o am și acum, că un text îl determină pe cititor, în cazul nostru pe student, să gândească. Știam că sunt și studenți care

molfăie textul fără care cumva să se aprofundeze în conținutul lui, bănuiam însă că el nu face parte din categoria aceasta. Degrabă m-am ciocnit de judecățile sale profunde și... originale.

L-am invitat să răspundă cam al treilea sau al patrulea. La început citea de pe foaie propozițiile cam simple, dar într-o limbă franceză corectă. Ne spunea că lectura este o plăcere deosebită. Că e firesc ca scriitorii să citească – aceasta e pâinea lor. Dar nu doar ei citesc. Nu cunosc, spunea el, niciun om politic de succes care să nu fi citit. Și a exemplificat: De Gaulle, Churchill și... generalul Chiang Kai-Shec! Am rămas contrariată de acest ultim nume și eram gata să-l întreb ceva despre conducătorii noștri Brejnev, Bodiul, dar m-am oprit la timp: cu siguranță că mi-ar fi răspuns cu o frază scandalosă, ce m-ar fi oripilat.

L-am întrebat: „Totuși care-i cartea dumneavoastră preferată?”, la care el mi-a răspuns: „Pot să vă spun care-i poetul meu preferat. Ion Minulescu”... A urmat o pauză lungă. Minulescu e un nume pomenit mai cu seamă peste Prut, iar în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească este ținut la index, de altfel ca și întreaga literatură din România. Apoi m-a năucit gândul că și eu îl iubeam pe acest poet, deși poeziile sale nu erau cartea mea de căpătâi. Pe urmă m-am gândit că în poezia lui Minulescu sunt cam mulți amanți, ce caută iubire adevărată. Am vrut să-l întreb: „Vă place cu adevărat sentimentalismul cam deșucheat, cam zgomotos al acestui... Villon al cafenelei?”, dar tot atunci mi-am amintit de pălăria sa cu boruri largi, ca a lui Minulescu, am aruncat o privire fugitivă spre capul său tuns cicero, am zâmbit în sinea mea și am zis cât se poate de liniștit: „Minulescu știa foarte bine franceza...” „Știu, și eu am s-o învăț. Poate nu ca Minulescu, fiindcă nu prea am timp...”

Dialogul nostru promitea să fie de lungă durată. I-am pus punct. „Așezați-vă, *monsieur* Vărzărescu”.

M-am gândit: cu romantismul acesta înflăcărat al lui, la sigur că scrie versuri și e tot numai iubire de sine. Când narcisismul creator îl va învinge pe narcisismul patogen din el, atunci Alistar Vărzărescu va deveni fie savant, fie poet.

L-am visat. Era un *amourex passionné*³. Îmi cuprindea tâmplele cu palmele sale, parcă ar fi ținut un potir de aur și își apropia gura de gura mea inspirându-mi dragostea, dorințele, strigătul meu de femeie coaptă.

Când m-am trezit, mi-am zis că e prea rușinos visul – o profesoară sărutată de un student – că mă transform într-o nerușinată Marguerite Duras⁴, care, în timp ce datele ei fizice se minimalizau, își sporea monstruos amoralitatea. Cel puțin egoismul ei de megalomană a fost satisfăcut: a scris scandalosul *L' Amant de la Chine du Nord*⁵, pe când eu, în afară de niște lecții reușite, zic unii, n-am realizat nimic... Auzeam, estompat, *Romanța cheii* de Ion Minulescu:

„Căci pe cea din urmă treaptă,
Ca-ntr-o carte înțeleaptă,
Am citit în fundul cupei
Naufragiul ce m-așteaptă!...”

Note ■

¹ Prostănac.

² Plimbare pe jos.

³ Îndrăgostit, pasionat.

⁴ Scriitoare și regizoare de film și scenaristă franceză. Re-numită prin scrisul ei, dar și prin amoralitate.

⁵ *Amantul din China de Nord*, roman parțial autobiografic, în care se istorisește povestea de dragoste dintre o adolescentă și un bărbat mai în vârstă.

Mihai SUCIU

Plutași pe Mureș

M.S. – prozator, publicist, Târgu-Mureș. Licențiat al Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Facultatea de Filologie. Curs postuniversitar de ziaristică (București, 1974), doctorat, Universitatea de Arte Tg.-Mureș (2011). Redactor-fondator al cotidianului „Cuvântul liber” (1989-1999), secretar general de redacție (1999-2001), respectiv redactor-șef (2001-2002) al cotidianului mureșean „Recurs”. Cărți publicate: *Părinții noștri țărani* (1995); *Relația de har* (1997); *America, prezent continuu* (2001); *Prutul dintre noi* (2004); *Obligații timpului lor* (2015). Este membru al Uniunii Ziariștilor Profesioniști din România.

Mâna tremură vizibil. Și nu de emoție. La 80 de ani vechime pe Terra, emoțiile nu prea mai au drept de apel. Sau, cine știe?... Auzul s-a mai împăinjenit, dar lumina ochilor e încă vie, netulbure. În colțul buzelor – țigara fumegândă, foc neostenit, foc continuu! Atât să mai fi rămas din falnicul fecior de odinioară?!

Ba nu! Și amintirile!

„Am plecat cu plutele asupra la sărbători, niște Rusalii. Ș-o dat niște ploi, ș-o ieșit apa. O fost o apă mare, de vedeai din Sânpaul în jos numa’ apă. Și pe râturi, tăt apă, apă și apă! Ne-am slobozit cu ele pe gat; când ne-am slobozit, o venit odată un val de apă, așa le-o

Plutași pe Mureș – o indeletnicire a începutului de secol XX, căzută în desuetudine în acest veac pragmatic și tehnicizat „până-n prășele”. Plutașii de pe Mureș (ca și plutașii de pe Bistrița) nu au fost ficțiuni, chiar dacă memoria faptelor lor temerare, cantonate în amintiri petrecute în legendă, începe să o „spele” însuși personajul lor principal, Mureșul.

Îi mulțumesc profesiei mele – încă vie și chiar utilă! – de a-mi fi scos în bătaia microfonului „reporterului frenetic” asemenea români temerari, asumându-și o meserie încolțită de primejdii și riscuri, dar care le asigura o pâine. Udată cu apă; cu lacrimi, nu o dată. Apă dulce, pâine amară...

Interlocutori: filenii **Alexandru Cadar** și **Grigore Bândilă**, care și-au încredințat tinerețea... Mureșului, în fecund parteneriat.

pus: în dungă. Atuncea io, m-am ținut io, c-aveam o șa-pină-implântată, m-am ținut, da' m-o luat apa. Când o dat în față, m-o prăvălit. Și-am rămas înapoia plutei, ca la zece metri. Indrei ăsta, care-i bolnav acu-ma, tovarășul meu, când o văzut că ce-i, mai iute, o zmâncit cărma aia, cormanu ăla care conducea pluta, și l-o aruncat înapoi la mine, de-am ajuns de-am pus mâna pe lemn, c-apoi pe lemn nu te mai puteai îneca. Și-apoi am prins de el și-am ieșit afară. Și-am scăpat.

Apoi, de câte ori, și pe la Târgu-Mureș, mi s-o-ntâmplat de ne-o luat apa de pe ele, da' aicea nu era așa pericol, nu era apa așa mare. Da atuncea, o fost apa nemaipomenită, no, era numa, cum să spun, purculeți de fân pe Mureș, nici nu puteai să tragi cărma..."

Întâmplări cu iz de poveste. Întâmplări cu plutași și haiduci, cu oameni cinstiți și tâlhari, scriu, în despletit de valuri, istoria vie a acestui „drum fără pulbere”, Mureșul. Dar până vom învăța să deslușim spusa valului și însemnul pietrei, mai apelăm la martorii care i-au încropit și trăit povestea. Pe tremurat de țițeră, un glas tremurat și el alătură un îndemn-rugă, ca o incantație: „Crești, pădure, și te-ndeasă / Numa' loc de-o casă-mi lasă...” parcă spre a da culoare și relief vorbelor fileanului Alexandru Cadar, unul dintre ultimii feciori lăsați la vatră din aventuroasa meserie de plutaș. Plutaș pe Mureș...

– De la 17 ani am început plutăritul pe Murăș. A fost prin anii '18-'19 (apoi, prin '39-'40, am plutărit de la Broșteni, de la Borca, la Piatra, pe Bistrița, după ce aici o-ncetat). Ca hatăș, mergeam ca hatăș. Lucra hatășu' de trei ori mai mult ca fruntașu'. Și primea numa' a treia parte, ha, ha!

– Învăța meserie...

– Apoi, făcea de cărmuia bietu hatăș până-l durea capu'! Fruntașu' numa' făcea cu mâna: dă la dreapta, dă la stânga, dă-nainte!

– Știință mai mare tot cel din față, fruntașul, avea.

– Apoi, sigur, sigur, a lui era răspunderea.

– Și când ajungea un hatăș fruntaș, de era să ajungă?

– La doi ani. Dacă era băiat bun, la doi ani era complet fruntaș.

– Ați fost băiat bun?

– Păi, cam bun...

– Ce trebuia să știe un plutaș bun?

– Trebuia, dom'le, să cunoască cum cunoști curtea căsî. Începând de la Toplița și până la Sânpaul, pe Valea Mureșului, plutașul care era plutaș trebuia să știe piatra de care să se ferească. Trebuia să cunoști apa cum cunoști șoseaua, tăta piatra-n Mureș, care era periculoasă. „*Ei, la Reghin, sunt niște pietre, trebuie să mă grijesc să mă duc pe la stânga sau pe la dreapta!*”. Și răchita sau gatul, că gatul are mai multe slobozități de apă. El, dacă-l prindea noaptea, el trebuia să știe. Că singur te-nvățai. N-ai fost plutaș bun, ai dat de piatra asta cu pluta, apăi ai ținut-o minte – „*Ei, acolo am pățit-o!*” – și te-ai ferit. Te loveai de-un pericol, se mai întâmpla, se desfăcea pluta, tăt câte-o grindă se făcea. Săreai afară, dacă puteai. Fugeai mai departe și le prindeai și le adunai și făceai pluta la loc.

– Făceți și-așa, o recunoaștere pe jos, fără plută?

– Nu, numa' cu pluta. Că singur te-nvățai. Porneam în convoaie, de la cinci la zece plute. Ăștia eram în legătură, tovarăși. Într-una, până ce îngheța Murășul.

– Și-atunci, într-un an, într-un sezon, cam câte drumuri făceți?

– D'apoi, la tăt cazu', făceai la 40, până la 50 de drumuri.

– Ați plutărit vreo 35-40 de ani. N-ați socotit numărul kilometrilor străbătuți pe apă?

– Hăă! Apoi de unde s-o socotesc? N-am avut vreme. Că altădată, cum zăc, când pluteam, atunci mergeam numa până la Reghin. Apoi, când am început căulitul, ajungeam până pe la Războieni. Cumpăram lemnul de-aici din sus, de la proprietari. C-aveau în proprietate pădurea oamenii. Noi le cumpăram cu un preț și le vindeam în jos pentru construcții. Le mai dam și bucate, că ăia-n sus, la munte, nu aveau bucate. Le mai aduceam cucuruz, grâu, le dam și ei ne da-n schimb lemne.

– Vă înapoiați cu căruța, pe uscat, nu tot pe apă.

– Nu, cu trenu', de când am apucat io.

- Femeia nu v-ați luat-o pe plută, ca hatăș, se-nțelege!
- Nu, da' umblau și femei cu pluta.
- Și fruntaș, ori numai hatăș?
- Unde s-o pui fruntaș, să te nenorocească cu plută cu tăt?! Apoi, mai agăța la un berc, când ajungea. Mai mergeau femeile la Reghin, la oraș, nu o dată, la târg. Se ținea târgu' joia, nu se-ndurau să deie bani la tren. Cu pluta n-o costa nimica. Plus distracția. Odată, Dănilă a Marișchii a urcat și-un vițel pe plută și dă-i drumul cu el până la Reghin.
- Nu l-ați înecat.
- Nu!
- Nici femeile.
- Nici pe ele, Doamne ferește!
- Nici care voiau să scape de dânsele, „duse cu pluta”?
- De-alea nu luam pe plută...
- Ați pus cruce plutăritului pe valea Bistriței, departe de Mureș, de casă.
- Nu cunoșteam apa bine, mersul apei. Când porneam, apoi ne da de-acolo, la fiecare plută, ne da de-acolo un conducător. Numa' o dată. O singură dată, care era plutaș bun. Apoi, dac-ai prins-o-n cap, ai prins-o; dacă nu, te-ai nenorocit. Curgea mai repede. Aici, o plută nu ducea mai mult de 20 m. c.; acolo, câte 120 într-o plută.
- V-ați descurcat și acolo.
- Vai, ne-am descurcat foarte bine și-acolo. Destul de bine.
- Plutași mai buni din Filea? Ția tăți îs morți. Bândilă Zenov.
- Chiar dacă modestia te oprește, bade Grigore Bândilă, să-ți înscrii numele și fapta în capul listei, știu, am aflat că ai fost printre cei mai buni. Și mai știu că plutăritul nu era chiar joc de copii.
- Mai erau și pericole. Mai învățam și din pățanii. Se mai făceau magazine de lemne. Trei-patru zile nu le puteai desface. Se strângeau într-un

loc și 50-60 de plute odată. Mergeau sute de plute. Sau la poduri. Că sunt poduri cu mai multe cășițe și trebuia să știi pe care să treci. Că nu pe oricare puteai mere cu pluta. Bine, că te băgai dinsus, da dinvale, când să ieși, poate era o răchită, poate o piatră mare și nu mai puteai ieși. Trebuia să știi drumu' bun, căsoaia pe unde să treci. Mai erau apoi gaturile. La Iernut, la Târgu-Mureș. Țsta a fost numa' după război, că l-au stricat. Țla era ăl mai periculos, la Murăș. Da'nainte, când era plutăritul mare, că noi plutăream numa' pân' pe la Reghin, pe la Petelea. De-acolo, erau alți oameni, care le duceau până la Zam, în jos.

– Căroră le era mai greu?

– Țstora de-aici. Era apa mai periculoasă. De la Reghin în jos, puneau câte două, câte trei plute laolaltă. Făr' puneau pe ele ladă cu mâncare, cu pâne, apă, că nu mai puteai bea apă de la Reghin în jos din Murăș.

– Filenii cum vă descurcați cu mâncarea?

– Mâncare ne luam în straiță.

– Nu se uda?

– Se mai și uda câteodată. D'apăi ce să-i faci, n-aveai ce face. Puneai la mijlocul plutei o crăcană, așa, o cracă de lemn, o-implântai ș-așa cam la un metru agățai straița.

– Mai dădeți și cu undița?

– Câteodată, da. Venea câte-un val, de credeai că te îneacă.

– Înota știați.

– Da, cum să nu. Eu, da, da' nu toți.

– S-a întâmplat să se înece plutaș?

– Nu o dată!

– Cântecul amintește și de unii care vindeau de mai multe ori o plută. „Mureșan cu țundra sură / Ziua bea și noaptea fură”. Să fie amintirile râului răutăcios, sau chiar amestecau unii plutăritul cu haiducia?!

– Ba se mai întâmplau și dintr-astea! Erau, dom'le, fabrici, firme, jidani
– c-atunci jidanii erau mai mulți – cu câte două sute de plute legate

laolaltă. Mereai cu straița-n mână de-acasă, care erai șmecher te duceai noaptea, dezlegai frumos pluta din legătoare, nici nu mai trăgeai de cârmă s-o conduci. Numa te mai slobozeai și-n apă pân' o descătai, să nu s-audă, că doar erau paznici ș-acolo. I-ai dat drumu'; când ai trecut la cot, de te-ai dus trei-patru kilometri, la un berc, unde știai că nu s-aude nimic, acolo, o prindeai ș-o desfăceai. Întorceai lemnele, că doar erau cu feșteală pe ele, însemnate. Le schimbai farba și dus erai...

... *Întâmplări cu plutași și lotri, cantonate încă în teritoriul viu al trăirii nemijlocite. Le va mai depăna un răstimp martorul și „personajul” lor central, Mureșul. Atunci când amintirea le va fi demult stinsă în minți omenești, povestea o va mai ști și murmura doar el, râul bun și rău, prieten și viclean, „drum fără pulbere”, care le-a măcinat anii tineri, istovindu-le brațul vânjos. Dar îndeletnicirea apusă le dădea o pâine, udată, adesea, cu apă. Nu o dată, cu lacrimi. Pâine amară, apă dulce, cu cântec: „Mureș, Mureș, apă dulce” ...*

Dorina CIOBANU POPESCU

Miracolul lădiței poștale

D.C.P. – jurnalist și publicist în domeniul presei audiovizuale (TVA Cernăuți) și în presa scrisă („Glasul Bucovinei”, „Concordia” și „Arcașul”). Fost secretar al ONG *Casa Limbii Române* (Cernăuți), membru al Societății *Junimea* din Cernăuți. Colaborează și publică în „Glasul Bucovinei” (Cernăuți), „Limba Română” (Chișinău), „OltArt” (Slatina), „Cuvinte către tineri” (Mănăstirea Putna), portalul Centrului Media Bucpress Cernăuți.

Va veni o zi în care, pentru a vedea cum arată o revistă adevărată, va trebui să mergem la Muzeu.

Demodați și inferiori celor din jur par a fi tot mai puținii nostalgici rămași cu ticurile lor laolaltă. Eu sunt parte din ei. Solidară cu *Ziua Scrisului de mână*, celebrată recent, la începutul anului, am ambiția de a semna cu penița și de a trimite celor dragi vreo zece vederi cu imaginea orașului în care locuiesc, dar și cu următorul mesaj: *Nu mai am adresă electronică, dar am lădiță pentru corespondență. La intrarea în bloc.*

Nici chioșcurile cu presă nu mai sunt cele de altădată. Se vinde precum pâinea caldă tot ce e marcat cu un corp acoperit doar pe-alcouri... Iar revistele de cultură, celelalte cu tentă spirituală, dar și multe altele din categoria „ca lumea”, sunt evitate cu scuzele de rigoare: salariul care întârzie, pensia prea mică sau invenția secolului: *păi, se poate citi și în varianta electronică*. Eu – nu pot! Și nu cred că voi putea vreodată. Starea de bine pe care mi-o oferă un simplu răsfoit de carte rămâne prioritară. Da, recunosc, sunt de modă veche și prefer în continuare să fiu scoasă din casă de cărți, nu de obiecte *feng-shui*. Mă tot întreb ce

influență asupra mea, româncă de sânge, născută la Cernăuți și școlită la Chișinău, poate avea statuia unui elefant, atâta timp cât tot folclorul neamului meu este despre mioare și ciocârlii?

Iarna, care recent ne-a părăsit, a trecut fără nicio abatere de la felul meu demodat. În anotimpul polar nu am avut povești care să dea bine la urechea celor din jur: nu am schiat în Austria, nu am petrecut Revelionul în Dubai și nu am primit nimic de la Moș Crăciun. În schimb am trăit momente emoționante vizitându-mi părinții și casa părintească, am admirat frumusețea iernii la țară și a tradițiilor din satul natal, am ascultat oameni-demodați ca mine și am fost ascultată, mi-am învățat copiii *Scrisoarea a III-a* de Eminescu și am țopăit alături de ei în Casa Mare pe melodiile lăutarilor Zavaidoc și Botgros. Lista mea cu siguranță a plictisit o bună parte dintre cititori, pe care, chiar, poate i-a și pierdut... Iar pentru cei cu răbdare demodată, continui: în vacanța de iarnă am citit în lung și-n lat revista „Limba Română” – acel tezaur pe care Domnul Alexandru Bantoș i l-a dat soțului meu pe post de merinde la drum.

Cu o ținută impecabilă, identică celei de la Casa Regală, revista „Limba Română” vine și ne invită la o delectare cu stil. Coperta „scrobită”, impunătoare, de mâini spălate în apă de trandafir și tratate cu alifii de mușețel, parcă te reîntoarce în timp. Revista este o solidă dovadă a așteptărilor mele și a celor care iubesc graiul și plaiul strămoșesc. Câștigând cu ușurință dreptul de a servi drept carte de vizită a spațiului mioritic basarabean, dar și a românilor de pretutindeni, scopul acesteia va rămâne neschimbat – rezistența noastră ca neam. Edițiile cu tematici exemplar argumentate și tezaurul de fotografii valoroase au devenit cea mai de preț podoabă în bibliotecile instituționale și deopotrivă în cele personale. Un proiect ambițios și prețios, de mare succes, astfel cataloghez eu visele domnului Bantoș, zidite piatră cu piatră întru înălțarea Istoriei, care ne va face nemuritori.

Atâta timp cât revista „Limba Română” ne va onora lădița poștală, nu avem nici cel mai mărunț motiv să căutăm prin muzeul de istorie cum arată o revistă adevărată.